

GRIPLA

GRIPLA

RITSTJÓRI
JÓNAS KRISTJÁNSSON

VI

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
1984

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

RIT 28

Skrár hafa samið

GUÐRÚN ÁSA GRÍMSDÓTTIR OG HELGI ÞORLÁKSSON

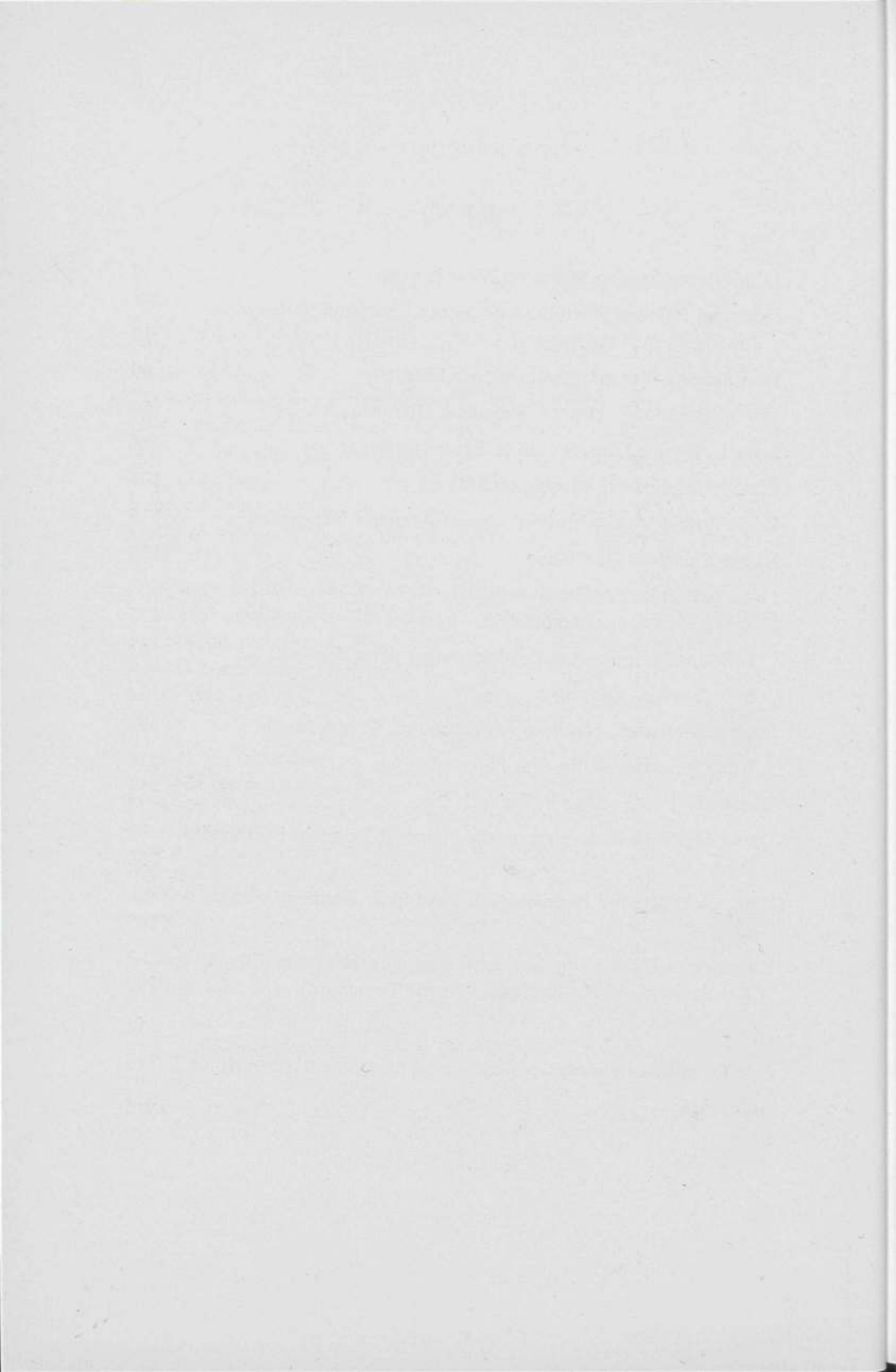
© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1984

Bókin er sett með 10 punkta Times letri á 12 punkta fæti
og prentuð á 115 gr. Ikonofix matt pappír

PRINTED IN ICELAND
STEINHOLT HF

EFNI

Jakob Benediktsson: Stjórn og Nikulás saga	7
Hermann Pálsson: Pamphilus de amore í norrænni þýðingu (ný útgáfa með skýringum)	12
Povl Skårup: Tre marginalnoter om Erex saga	49
Jón Samsonarson: Tóuvers Klemusar Bjarnasonar	64
Jesse L. Byock: Dispute Resolution in the Sagas	86
Ólafur Halldórsson: Mostur og Sæla	101
Régis Boyer: Vita—historia—saga. Athugun formgerðar	113
Bjarni Einarsson: Hvallátur	129
Fornkvæðaspjall. Andmælaræður	
Ræða Jóns Samsonarsonar	135
Erik Sønnderholm: Randbemærkninger til en disputats	165
Svör Vésteins Ólasonar	187
Sverrir Tómasson: Hvönnin í Ólafs sögum Tryggvasonar	202
Álfrún Gunnlaugsdóttir: Um Parcevals sögu	218
Rosemary Power: Saxo in Iceland	241
David McDougall: A Note on the Shape of Rome in Fóstbræðra saga	259
Einar G. Pétursson: Hvenær týndist kverið úr Konungsbók Eddu- kvæða?	265
Samtíningur (Hallfreður Örn Eiríksson, Jón Helgason, Jónas Kristjánsson, Stefán Karlsson, Sverrir Tómasson)	292
<i>Handrit</i>	311
<i>Upphöf kvæða og vísna</i>	313
<i>Nafnaskrá</i>	314

STJÓRN OG NIKULÁS SAGA

FYRIR meira en áratug vakti dr. Selma Jónsdóttir athygli á því að í fyrsta hluta Stjórnar¹ væri tvisvar vitnað í Nikulás sögu, svo og að margar hliðstæður væru í Stjórn I við Nikulás sögu Bergs Sökkasonar.² Hún lét að því liggja að skýringin á þessu gæti verið að Stjórn I væri yngri en Nikulás saga Bergs, en sló þó þann varnagla að frekari rannsókn væri þörf 'til að ganga úr skugga um hvort um er að ræða tvær sjálfstæðar gerðir sömu frumtexta eða hvort innbyrðis tengsl eru milli textanna'.³ Þessu greinarkorni er ætlað að vera lítil skerfur til slíkra rannsókna.

Tilvitnanirnar tvær eiga sér báðar efnislega samsvörun á sama stað í Nikulás sögu Bergs (Nik. II),⁴ þar sem síðari tilvitnunin stendur í beinu framhaldi af hinnu fyrri; fyrri tilvitnunin á sér einnig hliðstæðu í hinnu eldri Nikulás sögu (Nik. I).⁵ Í Stjórn I eru tilvitnanirnar aftur á móti á tveimur stöðum og ekkert samband á milli þeirra. Hér skulu þessar tilvitnanir settar upp samhliða:

Nik. II:

Sva segir meistari Johannes, at i nalægd vid borgina er einn slettr vollr, sa er opnaz med storum iardarrifum, sva til likendis at taka sem klædi slitnar af langri fyrnsku. Af þessum rifum brennr elldr um nætr, en leggr reyk um daga. Elldr sa er eigi sva mikils hita, at hann brenni þat er hann snertr, helldr giorir hann meinlæti mikit, ef madr rettir hond sina i hann sakir profanar ok forvitnis.

Stjórn 41:

Ef nockur spyr huat er saa elldr hafi ser til næringar. þa ma þi uel þar til suara. at nockur elldzins mynd er su. er eigi þarf nockut efni ser til næringhar. sem sa er lesit er af i sogu hins heilaga Nicholai. af huerium er madr kennir hita, ef hann rettir hõnd sina at honum. en brennr þo eigi. en þess hattar elldr brennir andana. eptir þi sem i skiluisum bokum finnz skrifuat.

¹ *Stjórn* . . . udg. af C. R. Unger, Chria 1862, bls. 1–299 (= Stjórn I).

² Selma Jónsdóttir, *Lýsingar í Stjórnarhandriti*, Rvík 1971, bls. 61–64.

³ Sama rit, bls. 64.

⁴ *Heilagra manna sögur*, udg. af C. R. Unger, II, Chria 1877, bls. 56 (= HMS II).

⁵ HMS II 21.

Ysidorus Ethimologiarum nefnir
fiáll Cimeram segiandi, at þar af
brennr elldr a nottum, ok stendr i Licia
heradi, sem fyrr var greint af vellinum.

Stjórn 82:

Enn i Licialandi er þat fiáll er Chimera
heitir. huert er sua miklar iardhitur
hefir i sér. eptir þi sem segiz i sögu hins
heilaga Nicholai. at aa náttar tíma ryðr
þat ok eyss elldi or ser upp. sua sem þat
fiáll i Sichiley er Ethna heitir edr Ues-
euus i Campania edr Heklufiáll aa Js-
landi.

Samsvarandi staður í Nik. I hljóðar svo:

En þar skamt fra borginni er vólfr, sa er slitnar sem klædi fornt, ok leggr or
beim rifum svartan reyk um daga en elld um nætr sem ur afli. En edli elldz þess
er þat, at madr kenner hita, ef hann rettir hönd sina i elldinn til forvitnis, en hann
brennr þo eigi af elldinum.

Augljóst er að í fyrri tilvitnuninni er beint samband milli Nik. I og
Nik. II, þ. e. þær eru báðar runnar frá sama latínutexta, enda er sam-
svarandi texti til í prentuðum gerðum Nikulás sögu á latínu.⁶ En upp-
runi Stjórnartilvitnunarinnar er annar. Við hana er í Stjórn vísað til
Historia scholastica. Enda kemur í ljós að Stjórnartextinn er bein
þýðing á samsvarandi kafla í þeirri bók,⁷ að meðtalinni tilvísuninni í
Nikulás sögu ('sicut in Vita beati Nicholai legitur'). Efnisleg samsvörun
við staðina í Nikulás sögunum báðum stafar einfaldlega af því að
Historia scholastica hefur tekið upp nær orðréttu setningu úr latneskri
Nikulás sögu. Þetta er ljóst af samanburði við texta Nikulás sögu í
Speculum historiale (textinn hjá Mombritiusi er nær orðrétt eins):

Historia scholastica:

cui si manum adhibes, ardorem sentis,
sed non pateris adustionem.

Speculum historiale:

si quis experientiae causa manum pro-
pius adhibuerit, ardorem quidem senti-
tiat, sed nullam patiatur adustionem.

Af þessum samanburði er ljóst að fyrri tilvitnunin í Stjórnartextann
er tekin beint úr Historia scholastica en er ekki runnin frá íslenskri
Nikulás sögu.

Síðari tilvitnunin, um fjallið Chimera, stendur í allt öðru samhengi í
Stjórn, sem sé í landfræðikaflanum sem skotið er inn í textann (bls. 67-
100). Hún er þar á eðlilegum stað, þar sem lýst er löndum Litlu-Asíu.

⁶ Sjá Vincentius Bellocensis, *Speculum historiale*. Duaci 1624 (ljóspr. 1965)
XIII 67 (bls. 529); B. Mombritius, *Sanctuarium seu Vitae sanctorum*, Parisiis 1910
(ljóspr. 1978), II 296.

⁷ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. Vol. 198, 1075.

Þessi landfræðikafli er að heita má allur runninn frá Etymologiae Ísidórs, en þó ekki tekinn beint þaðan. Landfræðileg beinagrind kaflans er úr *Speculum historiale*, enda vitnað til þess rits við upphaf hans,⁸ en mestallt efnið í þessum kapítulum í *Speculum historiale* er tekið að heita má orðrétt upp úr Ísidór. Hinsvegar er í Stjórn bætt við margvíslegum öðrum fróðleik um það sem nú mundi kallað lífríki þessara landa, þ. e. dýr láðs og lagar, fugla og kynjadýr, furðuverur í mannsmynd o. s. frv. Hjá Ísidór er þessum fyrirbærum lýst eftir tegundum en ekki raðað eftir landafræðinni eins og í Stjórn. Þessir fróðleiksmolar eru í Stjórn tándir saman úr 11.–13. bók Ísidórs, en landafræðin er þar öll í 14. bók. Fremur ólíklegt er að Stjórnarhöfundur hafi sjálfur tínt þetta saman, hitt er sennilegra að hann hafi haft fyrir sér landfræðirit þar sem þessum fróðleik hefur verið bætt inn. Ýmsar glefsur úr slíkum ritum eru til í íslenskum miðaldaritum, enda þótt ekkert þeirra sé náskýlt Stjórn að öðru en því að mestallur fróðleikurinn er frá Ísidór runninn.

Tilvitnun Stjórnar í Nikulás sögu um fjallið Chimera er upphaflega frá Ísidór komin (XIV 3, 46), eins og Bergur tekur fram í Nik. II, en hún stendur líka í *Speculum historiale* (I 70), orðrétt eins og hjá Ísidór:⁹

Ibi est mons Chimaera (Spec. hist.: Chymera), qui nocturnis aestibus ignem exhalat: sicut in Sicilia Aetna et Vesuvius (Spec. hist.: Veseuus) in Campania.

Athyglisvert er að sama villan stendur í Stjórn og í *Speculum historiale*: Veseuus fyrir Vesuvius.¹⁰ Þetta bendir á að Stjórn hafi haft sinn texta úr *Speculum historiale*, enda er síðasta setningin (um Etnu, Vesúvius og Heklu) ekki í Nik. II og þýðingin nákvæmari í Stjórn, auk þess að Stjórnarhöfundur hefur bætt Heklufjalli við.

En Stjórn hefur það umfram *Speculum historiale* að vitna til Nikulás sögu, og þessi grein um eldfjöllin stendur ekki í þeim latínutextum sögunnar sem nefndir eru í 6. nmgr. hér á undan. Því er eðlilegt að spurt sé: hvaðan var Stjórnarhöfundur komin sú viska að bendla þessa grein við Nikulás sögu, og hvers vegna tók Bergur hana upp í sína sögu? Það svar sem virðist liggja beinast við er vitaskuld að greininni

⁸ Sjá *Stjórn*, bls. 67; sbr. *Speculum historiale* I 63–83.

⁹ Vitnað er í Ísidór eftir Isidori . . . *Etymologiarum sive Originum* libri XX, rec. W. M. Lindsay. Oxonii 1911.

¹⁰ Ueseuus stendur aðeins í AM 226 fol.; AM 227 fol. hefur hinsvegar 'uesenus'; villan er þar komin þrepi lengra.

eða hluta hennar hafi verið skotið inn í einhverja latneska gerð Nikulás sögu sem bæði Stjórnarhöfundur og Bergur hafi þekkt. Sá hængur er á þessari skýringu að mér er ekki kunnugt um neina slíka gerð Nikulás sögu á latínu. En margar latneskar gerðir Nikulás sögu voru til á miðöldum og eru fæstar þeirra til á prenti og textarnir ennþá lítt rannsakadír,¹¹ svo að ekki sé minnst á þá texta sem glatast hafa.¹² Að Stjórnarhöfundur hafi sótt þessa vitneskju í Nikulás sögu Bergs virðist mér ósennilegt með öllu, bæði af því að texti greinarinnar er ekki þaðan runninn og ekki síður af því að engin önnur rök styðja þá tilgátu að Stjórnarhöfundur hafi notað Nik. II, eins og nú verður dregið á.

Í áður nefndri bók sinni tilfærir dr. Selma ýmsa hliðstæða smákafla úr Stjórn I og Nik. II.¹³ Flestir þeirra eru úr 4. kap. Nik. II (HMS II 55–56), en sá kafli er stutt landfræðiyfirlit um Asíu. Allur þessi kafli er mjög styttr útdráttur úr 3. kapítula 14. bókar Ísidórs eða úr Speculum historiale I 63–70. Þar sem hér er um að ræða sama latneska frumtextann og liggur að baki Stjórnartextans er engin furða að efnið sé líkt í báðum ritum, en Stjórnartextinn er miklu ýtarlegri og orðalagslíkingar eru nær engar, nema þar sem um svo einföld atriði er að ræða að bein þýðing hlaut að verða nær eins. Tökum sem dæmi fyrstu setninguna í landfræðikaflanum hjá Ísidór og í Speculum historiale ásamt þýðingum Stjórnar og Nik. II:

Ísidór XIV 3, 1 (= Spec. hist. I 63): Asia ex nomine cujusdam mulieris est appellata, quae apud antiquos imperium tenuit orientis.

Stjórn 67: Asia er kallað af nafni nockurrar konu. huer er í fyrndinni hellt ríki í austrhaalfu ueralldarinnar.

Nik. II 55: Asia hefir nafn tekit af konu nockurri, er í fornum tímum hellt austríki.

Hér er þrátt fyrir nokkra orðalíkingu greinilega um tvær óháðar þýðingar að ræða; auk þess stendur málsgreinin ekki í upphafi landfræðikaflans í Nik. II, en er skotið þar inn aftar. Í öðrum dæmum úr landfræðikaflanum sem tilfærð eru í bók dr. Selmu á hið sama við, nema að orðalíkingar eru þar enn minni. Á því er enginn vafi að þar hafa tveir þýðendur verið að spreyta sig á sama frumtexta.

Langsti kaflinn sem dr. Selma tilfærir er ekki úr þessum kafla í Nik.

¹¹ Sjá Sverrir Tómasson í *Helgastaðabók*, Rvík 1982, bls. 20–21, 29–31.

¹² Latneskar Nikulás sögur voru líka til á Íslandi, sjá *Helgastaðabók*, bls. 23, 1. nmgr.

¹³ *Lýsingar í Stjórnarhandriti*, bls. 62–64.

II, en það er lýsingin á þeim vonda ormi basiliscus.¹⁴ Þessi kafli er þýðing á Ísidór XII 4, 6–7, en er ekki í *Speculum historiale*, enda er í upphafi kaflans í *Nik. II* vitnað beint í Ísidór. Þýðingin í *Stjórn* er orðréttari og fylgir að mestu setningaröð frumtextans, en í *Nik. II* er setningaröð breytt í síðari hluta kaflans og sleppt úr setningu um hreysiköttinn, sem stendur í *Stjórn*. Orðalagslíkingar eru þar engar, enda er þýðingin í *Nik. II* oft betur stíluð, t. d.:

Stjórn:

Huerr fliugandi fugl sem fyrir hans Engi fliugandi fugl, er fyrir hans augseonum uerdr. huat fiarlægr honum um verdr, kemz omeiddr i brott, helldr sem hann ferr edr flygr. þa brennr er því likazt sem þeir brenni i loptinu, hann af hans munni ok fyrirferst. þott adr se þeir hardla fiarri orminum.

Nik. II:

Ísidór:

Siquidem et eius aspectu nulla avis volans inlaesa transit, sed quam procul sit, eius ore combusta devoratur.

Ekki þarf frekari vitna við að hér er um tvær þýðingar að ræða sem eru hvor annarri öldungis óháðar. Eina orðalíkingin er 'fliugandi fugl', en 'avis volans' verður trauðla þýtt öðruvísi. Enn fremur er af þessu ljóst að Bergur hefur notað texta Ísidórs. Hann heldur líka áfram með lýsingu á hreysikettnum, sem einn gat grandað basilisco, en sú lýsing er þýdd úr Ísidór XII 3,3, og Bergur bætir þar inn í setningunni sem hann slepti úr lýsingu ormsins rétt á undan.

Af þessu sem nú hefur verið sagt ætti að vera ljóst að þessar hliðstæður í *Stjórn* og *Nik. II* gefa ekkert tilefni til að ætla að um beint samband milli þessara rita sé að ræða, á þann veg að *Stjórn* sé yngra rit en *Nik. II*. Hitt er svo annað mál hvort finna megi skyldleika í málfari og stíl með ritum Bergs Sökkasonar eða hans skóla og fyrsta hluta *Stjórnar*, eins og Peter Hallberg hefur leitt að líkur.¹⁵ Það er allt annað rannsóknarefni sem hér verður ekki hreyft við.

¹⁴ *Stjórn*, bls. 93; *Nik. II (HMS II)*, bls. 60–61.

¹⁵ Sjá *Saga-Book XVIII*, bls. 346–53.

HERMANN PÁLSSON

PAMPHILUS DE AMORE

í norrænni þýðingu

NÝ ÚTGÁFA MEÐ SKÝRINGUM

I. FORMÁLI

ELZTA heimildin um kynni Íslendinga af Ovidiusi er *Jóns saga helga*, sem hefur að geyma svofelldan kafla um biskup: 'Mansöngskvæði vildi hann eigi heyra né kveða láta, en þó fékk hann því eigi af komið með öllu. Það er sagt, að hinn heilagi Jón biskup kom að einn tíma, er einn klerkur er Klængur hét og var Þorsteinsson, er síðar varð biskup í Skálholti, las versabók þá er heitir *Ovidius de arte*. En í þeirri bók talar meistari Ovidius um kvenna ástir og kennir með hverjum hætti menn skulu þær gilja og nálgast þeirra vilja. Sem hinn sæli Jóhannes sá og undirstóð hvað hann las, fyrirbauð hann honum að heyra þess háttar bók og sagði að mannsins breyskleg náttúra væri nógu framfús til mun-úðlífis og holdlegrar ástar, þó að maður tendraði (eigi) sinn hug upp með sauruglegum og syndsamlegum diktum.¹ Þótt vitnað sé til Ovidiusar á nokkrum stöðum í fornritum,² virðast áhyggjur Hólabiskups af illum áhrifum hins rómverska skálds á íslenzka skólapiila ekki fá mikinn stuðning í bókmenntunum. Mun hitt vera öllu sennilegra að íslenzkir rithöfundar á miðöldum hefðu haft gott af því að kynnast Ovidiusi betur en raun ber vitni um. Og þess verður einnig að gæta, að tilvitnanir til Ovidiusar í íslenzkum fornritum þurfa ekki að vera sóttar beint til verka hans, heldur hafa þær getað komið úr ritum frá miðöldum.

Latneska ástakvæðið *Pamphilus* (önnur mynd *Panphilus*)—eða *Pamphilus de amore*, eins og það er stundum kallað — er talið vera ort á ofanverðri tólftu öld og að öllum líkindum á Norður-Frakklandi. Þessi litla versabók, sem er ekki nema 790 línur, er oft talin vera gamanleikur

¹ *Biskupa sögur* I (1858), 237–8. Í annarri gerð *Jóns sögu helga* (sama rit, 165–6) er ekki talað um *Ars amatoria* eins og hér heldur *Ovidius epistolarum*, sem versabókin *Heroides* er þar svo kölluð.

² Glögggt yfirlit yfir þetta vandamál er grein eftir Astrid Salvesen, 'Ovid' í *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* xiii (1968), 63–65.

(*comoedia*), en slíkar bókmenntir tíðkuðust einmitt í Norður-Frakklandi á síðara hluta tólftu aldar. Höfundur þess er ókunnur. Í kvæðinu eru fjórar persónur: Pamphilus, Galathea, gyðjan Venus og ónefnd kerling (Anus). Pamphilus er ungur að aldri, félitill og ástfanginn af Galatheu, og þar sem hann veit ekki hvernig hann á að vinna þessa fögru mey, ákallar hann Venusi, sem flytur honum boðskap Ovidiusar um sigra í ástamálum og hvetur hann til dáða. Pamphilus ávarpar Galatheu, og þótt vel fari á með þeim, ákveður hann að hlíta ráðum Venusar og fá sér túlk, aldraða konu, til að ræða málin við Galatheu og tryggja biðlinum sigur. Kvæðinu lýkur á þá lund, sem lesendur myndu helst kjósa: þau Pamphilus og Galathea ná saman með hjálp kerlingar.

Ritsmíðin *Pamphilus* hafði ekki lengi verið við lýði, þegar hún fór að ná furðu miklum vinsældum í ýmsum löndum Vestur-Evrópu, en þegar kemur fram á fjórtánda öld er farið að dofna yfir áhuga á kvæðinu. Áhrifa frá því gætir í ýmsum bókmenntum miðalda, svo sem í verkum þeirra Boccaccios og Chaucers.³ Eins og önnur læsileg latínurit frá tólftu öld var *Pamphilus* skólabók um nokkurt skeið, enda hefur kvæðið ýmis einkenni sem meistarar á miðöldum kunnu vel að meta, svo sem góðlátlega kímni og gnótt spakmæla. En mestu máli skipti þó sá fróðleikur frá Ovidiusi um kvenna ástir sem síðvöndum lærifeðrum þótti skaðsamlegur ungum námspiltum og raunar einnig öðrum mönnum, þar sem náttúra mannsins er nógu framfús til munúðlífis án þess að hún sé eggjuð til losta með lestri syndsamlegra versabóka.

Pamphilusi var snarað á norrænu, að öllum líkindum ekki síðar en um miðja þrettánda öld. Tveir fyrstu þriðjungar kvæðisins eru varðveittir í norsku handriti, sem Ludvig Holm-Olsen telur vera frá því um 1270, en síðasti þriðjungurinn hefur glatazt með öllu. *Pamphilus* á norrænu hefur verið gefinn út tvisvar: fyrst af E. Kölbing, 'Bruchstück einer altnordischen Bearbeitung von Pamphilus und Galathea', *Germania* xxiii (1878), 129–41, og síðan af Ludvig Holm-Olsen, 'Den gammelnorske oversættelsen av Pamphilus, med en undersøkelse av paleografi og lydverk,' *Avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1940. No. 2*. Báðar útgáfur eru stafréttar, og með hinni síðari fylgir ljósprent af handriti. Um stafsetningu, orðmyndir og önnur skyld atriði hefur Ludvig Holm-Olsen ritað af mikilli gaumgæfni í inngangi að útgáfu sinni, og verður ekki farið út í

³ Sjá Thomas Jay Garbaty, 'PAMPHILUS, DE AMORE. An Introduction and Translation', *Chaucer Review* II (1967), 108–34, og rit sem þar er vitnað til.

þá sálma hér. Útgáfa Kölbings er að því leyti merkilegri, að hann dregur athygli að ýmsum villum í handritinu, sem ráðnar verða af samanburði við latneska frumtextann.

Útgáfa mín er gerð í öðru skyni og með öðrum hætti en hinar tvær. Í fyrsta lagi er stafsetning samræmd, svo að sem minnstur vafi geti leikið á um merkingu einstakra orða og setninga. Í fyrri útgáfum er ýmislegt tvírætt af þeirri einföldu ástæðu að rithætti handritsins er nákvæmlega fylgt. Sem dæmi um slíkt má nefna orðmyndina *lytr* í 335. versu, sem virðist í fljótu bragði vera annaðhvort af sögninni að 'lúta' ella þá af sögninni að 'hljóta', en samanburður við latínutextann sýnir ótvírætt að hér er um að ræða sögnina að 'líta', og því skal hér rita *lítur*. Í öðru lagi hef ég hlítt versaskipan latneska kvæðisins í lengstu lög, og til glöggvunar hef ég sett tölur á spássíu í sömu röð og verður í versabókinni á frummálinu. Í þriðja lagi, eins og ég hef raunar þegar gefið í skyn, hef ég borið norræna textann saman við hinn latneska, lagfært ýmis atriði og bent á úrfellingar og viðauka. Þegar ég var að fást við samanburðinn, var mér útgáfa Kölbings ekki tiltæk, og reyni ég þó nú að geta sem flestra athugasemda hans í skýringum.⁴ En þórrinn af skýringum mínum á sér ekki hliðstæðu í útgáfu Kölbings. Vænti ég þess að útgáfa mín hjálpi lesendum til að átta sig á vinnubrögðum hins norræna þýðanda, sem sneri þessari versabók á sína tungu.

Hér að framan hef ég beitt orðinu 'norrænn' um þýðanda verksins, og stafar sú ónákvæmni af þeirri einföldu ástæðu, að enn hafa ekki komið fram örugg rök fyrir því hvort hann hafi verið Norðmaður eða Íslendingur. Í sjálfu sér skiptir slíkt næsta litlu máli, og er þó ávallt bezt að hafa það sem sannara reynist. Handritið er tvímælalaust norskt, en þar sem bregður fyrir í því íslenzkum rithætti, telur Ludvig Holm-Olsen, að forrit þess hafi verið skrifað af Íslendingi í Noregi. Að hyggju hins norska fræðimanns stafar þýðingin frá áhuga Hákonar gamla á suðrænum bókmenntum, svo sem riddarasögum, sem snarað var á norsku að tilhlutan hans. Um slíkt verður þó ekki staðhæft, enda mun öðrum námfúsum Norðmönnum og Íslendingum hafa þótt skemmtun að kvæðinu. Á hitt má einnig benda, að latneska kvæðið kann að hafa verið lesið í íslenzkum og norskum skólum á þrettándu öld, eins og raunar tíðkaðist annars staðar á Vesturlöndum um þær mundir. Þýðingin kann að hafa verið gerð í þágu kennslu. Hér má að lokum lauslega minna á,

⁴ Mér er ljúft að þakka dr. Finnboaga Guðmundssyni landsbókaverði þann vinargreiða að senda mér ljósritað eintak af útgáfu Kölbings.

að latneskar fyrirmyndir ýmissa bóka sem snarað var á íslenzku forðum voru skólábækur, og er því auðvelt að skýra uppruna *Hugsvinnsmála*, *Alexanders sögu*, *Rómverja sögu* og *Gyðinga sögu*. Þegar fjallað er um þýðingar Brands ábóta Jónssonar í Þykkvabæ, er vert að hafa það í huga, að hann mun hafa notað bæði *Alexandreis* og *Makkabeabók* við kennslu í skóla sínum, áður hann sneri þeim á móðurmálið.

Af latneska textanum eru ýmsar prentaðar útgáfur, og hef ég stuðzt einkum við tvær. Hin fyrri er í ritinu *La 'Comédie' latine en France au 12e siècle I-II* eftir Gustave Cohen (Paris 1931), og hin síðari var gefin út af Keith Bate í *Three Latin Comedies* (Toronto 1976). Einsætt er að norræna þýðingin er gerð eftir handriti, sem hefur verið miklu skyldara texta frönsku útgáfunnar en hinnar kanadísku.

Að lokum skal þess getið, að púntalínur merkja úrfellingar eða eyður í norræna textanum; stundum eru svigar notaðir í því skyni að draga athygli að viðbótum við frumtextann. Skáletrun merkir að lagfært sé frá því sem stendur í handriti. Á einstaka stað hef ég leiðrétt augljós pennaglöp án þess að skáletra eða geta þess í skýringum.

II. PAMPHILUS

PAMPHILUS

1. Eg em særður, og ber eg gaflak undir hjarta mínu.
Sár og harmur vex mér jafnan,
og ei dirfumst eg að segja nafn höggvanda,
og ei lætur sjálft sár sýnast.
5. Því vænti eg þar meira háska mínum skaða,
og engi lækning man gefa heilsu hjálp.
Hverja götu skal eg bezta grípa,
eða hvað skal eg til taka? Hvergi má eg öruggur fara.
Eg segi til meina minna, og er sök til hin réttasta.
10. Gnótt er eigi ráðs mér.
Sem þeim er margt er að meini, þörf gerir margs að freista;
og vél hjálpur oft sínum drottni.
En mitt sár birtir sig með rétttri skipan,
hvílíkt það er eða hvaðan það kom,
15. og mun sár vaxa án læknis.

.....

- En ef sár *felur* með öllu ásjá sína og *hræring* harms míns,
þá mun sár enga hjálp finna,
og því efra mun það verra verða,
20. og þaðan af mun mér brátt bana fá,
. því að eldur er beiskari í útkomu
en inni byrgður
(og engi er laus, meðan bundinn er.)
Því man eg nú mæla við Venerem kvennagöðu, er bani er lífs
míns.
.
25. Einkavon lífs míns, dýrleg Venus, heil sé þú!
er lætur alla hluti vera undir þínu valdi.
Þig hræðist háleitt konungaveldi og *þjónar* þér.
Væg, þú hin milda, lífllátlega mínum bænum,
og eigi vert þú hörð við mig, og eigi skalt þú móti standa minni
nauðsyn
30. heldur ger þú það er eg beiðumst. Eigi bið eg þig stórra hluta,
kveð *eg* og eigi stóra vera, en þó sýnast mér stórir vera.
En þér er þó mér þetta að gefa ei alltorveldlegt.
Seg aðeins að eg játta, og þegar mun eg sæll vera,
og þá þegar munu mér koma allir hógværir hlutir.
35. Ein er sú í grennd við mig, er eg vilda eigi að mær væri,
og ef eigi stoðar mér miskunn yður, þá týni eg henni þunglega,
því að eldur þyngir meir þeim er á liggur en hinum er fjarri er.
Mig myndi og minnur saka, ef hún fjarri væri,
því að það er sagt, að hún sé ein fegri öllum návistarkonum sínum.
40. Annaðhvort er að mig blekkir ást eða er hún ein yfir öllum.
Sjá hefir gegnum lostið mín innyfli vísu gaflaki,
og þau vopn má eigi þaðan færa með mínu afli,
fyrir sakar sárs míns. Harmur vex æ jafnan í öllum tímum,
og litur þverr, og afl minnkar og mín fegurð.
45. Og þetta sagða eg engum, og ei nefnda eg þann er mig særði,
og rétt var sök og sögn.
og það er *sagt*, og eg játa, að hún er kyngöfgari mér.
.
.
50. Sæmd og tilgjöf er eigi til með mér né gnótt fjár, en það biður
þó hennar.

- Eigi er annað með mér en eg afla með erfiði mínu.
 Nú ef sæl er orðin ein nautreka dóttir,
 kýs þann er líkar úr þúshundrað biðla.
55. Og af *fegurð* hennar titrar mitt hvert bein,
 og sök meinaði mér að segja þetta.
 Traust *fegurðar* getur oft hughreysti mikla,
 og eigi lætur í hætti sína drottning.
 Og freistaða eg úr að hrinda mínu hjarta þessa rækt,
60. en því heitari brennur ást í mér.
 Þú, Venus, nú mátt þú sjá, hversu illt eg þoli, því að þér er
 kunnur háski vor.
- Því bið eg þig: Ver þú hógvær bænum mínum,
 og eigi þú í móti mér mæl,
 og þín hin fögru augu hafi mína sýn.
65. Annaðhvort tak þú örvar þínar úr hjarta mínu
 eða *fæðir* þú grimmt sár með þínum háttum!
 Hver mátti rækt þola svo mikils starfs,
 er engi laun gæfi grátandi drottni rétt biðjandi til þín?
 Því að angursamt starf þröngvir mér.
70. Og sjálfur getur oft sömu bænar.

VENUS

- Hæfilegt starf sigrar alla hluti,
 og þú skalt hafa hverja er þér líkar, ef þú vilt starf á leggja.
 Og fyrir engarri skalt þú hræðast þitt skap að sýna.
 Trautt man finnast ein í þúshundraði, sú er þér mun níttast.
75. Og þess er þú munt biðjandi leita og með atburð, þá mun hún
 fyrst snarlega níttá,
 en snarleikur hennar hefir léttu byrði.
 Og verður sú varla hálfvirði keypt,
 er fyrst er dýrt metin með svörnum eiðum.
 Og engi myndi yfir haf fara,
80. er hann fyrsta þrútna báru hræðist, er skipi mætir.
 Nú fyrir því er hún játtar eigi fyrst þinni ræðu,
 þá haga svo með vél eða þjónkan, að hún játti,
- 82b. (því að vél fylgir lævísu manni,)
 vél lægir harðan hug, vél brýtur stórar borgir,
 vél fellir stóra *stöpla*, vél lyftir þungri byrði,

85. og með vél er fiskur tekinn, er undir skírri báru er,
og með vél fer maður þurrum fótum um haf,
og í mörgum hlutum stoðar manni vél og þjónkan.
Með vél fæðist margur maður,
vél lægir höfðingja reiði,
90. og með vél gætir sekur maður höfuðs síns og fjár,
og með vél gleðst sæll sá er vanur var að gráta vesall,
og með vél ríður nú sá þrúður er vanur var að ganga fátæklega.
Og það er engi frændi má gefa,
þá gefur það iðulega iðn.
95. Og þó að hún hafni fyrst þinni þjónkan,
þá vert þú búinn að þjóna henni.
Með þvísa mátt þú sigra hót heitsamrar vinu,
og mun sú gerast vina þín, er áður var andskoti.
Til þess staðar skalt þú oft koma sem þú veizt hana vana vera.
100. Og ef þú mátt, þá fæð þú hana með orðum og leik,
því að æska elskar gleði jafnan og leikblandin mál.
Þá fýsir hug æskumanna til ástar.
Sýn þig henni jafnan glaðan og í hug góðum,
því að hver maður sýnist konum fegri glaður en reiður.
105. Eigi skalt þú mjög þegja og still þó ræðu þinni.
Oft hafnar mær manni fyrir litla sök.
Fögur ræða nærir ást,
og fögur ræða stillir grimman hug.
Og ef staður er til, þá lát hana afls í leiki kenna.
110. Þá mun mörg þér það veita, er þig vænti eigi áður.
Skammast stundum konur að segja vilja sinn.
Og það oft er þær vilja víst hafa, þá munu þær þó níttá stundum.
Fegra þykkir og meydóm að láta með afli
en segja svo: 'Ger af mér vilja þinn.'
115. Þetta skalt þú og víst varast, ef þú átt fé lítið,
að þú leyn hana vesöld þinni og fátækt.
Snotur hefir fagra meðferð, þó að lítið eigi,
og þó fram færir gyllta ræðu að í brjósti grátt búi.
Seg þig með orðum auðgan vera,
120. Því að stórir hlutir öðlast með athygli.
Og veröld hefir marga hluti þá er allir vitu,
og af slíku mætti henni margt segja.

- Trú þú því að mörgum stoðar mikið að ljúga.
Stórum spillir manni stundum satt að segja.
125. Finn þá er málvinir hennar eru.
Þá skalt þú oft gjöfum gæla og með fagurmæli fæða,
að þeir ræði hver við annan gott um þig
og þeir mæli við meyna með lofi þínu.
En þá er hún fhugar,
130. hvort hún skal eða eigi þinn vilja gera,
þá skalt þú helzt hana með orðum vaska,
að þú megir ástarsigur af henni fá.
Oft rennur hugur manns til og frá
af lítilli ræðu, þar er áður var ifan á.
135. Látið ykkur líka túlk að hafa, þann er hvort tveggja kunni,
fýst lævíslega að segja,
því að öfundsjúk elli fyrirdæmir tiltæki æskumanna
og það meinar vítt að mæla er til ósættar er.
Ger þig fullhugðan . . .
140.
en fátt mun eg fleira við þig mæla.
Gætt nú minna ráða, er þúshundruð vega liggja breiddir þegar
þér til þíns máls.

PAMPHILUS

- Léttlega* veitir heill huggan sjúkum manni,
og *ei* að minnur kennir hann sinnar sóttar.
145. Harmur linar lítt með mér af góðræðum kvennagyðju,
heldur ríkir í hryggju brjósti ást mín.
Von var mér öll í hendur fengin sú sem til hjálpar lá,
en nú er fólgin von og í brott farin, og harmur í stað kominn.
Því mun eg eigi undan ganga. Mig hefir skipari minn á firði
fyrirlátið,
150. og eg hafnar leita og má eg ei finna.
Hvað skal eg til taka? Mín von lítur nú til hennar.
Mér hæfir brátt hana að finna.
- Ó hosson! Hversu fögur hún *kemur* með beru hári,
og hve gott nú væri um það að ræða við hana!
155.

Hyggja engi er með mér, né orð hvorki,
afl ekki; hendur skjálfa, fætur bifast.
Mér hamstolnum samir engi klæðabúnaður.

.....

160. Hræðsla níttar það að mæla, er áður hugt hafða.
Eigi em eg sá er eg áður var: trautt kann eg sjálfan mig.
Eigi fylgir rödd né raust, en þó verð eg að ræða.

(*Ávarpar Galatheu*)

Ein frændkona úr bæ öðrum sendi þér þúsund *kveðjur*.

Hún bauð þér með mér þjónkan sína,

165. og kann hún þig að nafni og sögn manna aðeins.

Og hún þig fýsist að finna, ef staður væri til.

Og þar vildu mínir frændur mig margir hefta.

Þar var borg full minna beztu frænda,

og þeir hétu mér allfagri mey með miklu fé

170. og margt annað það er eigi þarf nú að segja.

Og *hvetvetna* hafnaða eg. Þú ein líkar mér.

Hafna mynda eg fyrir eina þig allt það er í heimi er.

GALATHEA

Mælum leikandi: Oft gerir *æska* svo leikblandið, að elska nærast.

.....

PAMPHILUS

175. Segi hvort öðru hvað í hjarta býr,

en það er við ræðum það skal engi annar vita.

Handseli hvort okkart öðru það þá mun eg segja.

Eg hóf upp, og mun eg fyrst um ræða,

- 178b (en þú heyr skilvíslega. Og er þetta mitt erindi):

Við nú bæði skulum samsátt vera og satt eitt ræða.

180. Engi er sú í þeim heimi, er mér betur líkar en þú.

Sjá er hinn þriði vetur síðan genginn, er eg ást á þig lagða

og þorða eigi þér að segja vora ást.

Vitur kann skilja hálfkveðið orð.

Að sinni skulum við það eigi lengra ræða.

185. Þér ann eg staðfastlega, en nú vil eg þér eigi fleira segja,
fyrir en þú segir mér hvað um það líkar þér.

GALATHEA

Svo hafa margir margar svikið með mikilli freistni.

Svo svíkur margur bragðsamur.

Þú hugðist heimska gera mig með þinni vél eða ræðu,

190. Þá er eigi hæfir þér að svíkja.

Finn þér aðrar óspökum síðum hæfilegar,

þær er þú megir með þinni flærðsamri trú *heimskar* gera.

PAMPHILUS

Oft *spilla* fyrir öðrum góðum mönnum syndir illra,
sem nú spillir fyrir mér annars löstur en eigi minn.

195. Heldur hlýði mér góðgjarnlega miskunn yður
og lofa mér að ræða nokkuð við lafði mína.

Og það sver eg við himna guð og helga jörð,
að eigi mæli eg þetta við þig af svikum né vél.

Engi er í þessi veröld jafnkær mér sem þú,

200. og er sú mín hugleiðing og hyggja.

Hó! Ófyrirsynju rædda eg nú svo margt, því að hyggja þín
er svo bernsk og aldur,

að trautt kann skynja hvað þér hæfir,

því að æskualdur er ljósari hinum efra,

því að margt sjá ungir vel, en fleira vitu gamlir vel.

205. Og þó að þú sér ung, þá haga þó svo að þú kunnir skilja,

hver eg em eða hvað eg á eða hver mín ást er til þín,

því að lævísi allra hluta nemst með venju,

og venja kennir þér allt það er maður kann.

Ganga, mæla, koma og ræðast við og vera saman:

210. Þess bið eg þig að þú lofir,

því að af viðræðu veit hvort tveggja hvað í annars hjarta býr.

Það mátt þú mér segja, hvað er þér líkar af því.

GALATHEA

Ganga og mæla og koma: það mun eg þér og engum meina.

Hver maður á víða vegu.

215. Þó hæfir mér að svara hverjum þeim er orða krefur.

.....

Því játta eg, að þú og hver er vill komi hingað,
og þó svo að eg haldi sæmd minni.

Lofað er meyjum að hlýða orðum manna og orðum svara,

220. og þó hæfir að stilling sé á.

Ef þú *ræðir* gott til mín, leikandi mun eg svara þér,
en ef nokkuð er meinsamt í, þá man eg það víst ei þola.

En þú beiðist að við sém tvö einsaman: því nítta eg,
því að eigi dugir okkur tveim einum inni vera,

225. því að af slíku vex meyjum ámæli.

.....

PAMPHILUS

Eigi gaft þú mér nú smám,

því að stórar gjafir þykki mér viðurmæli pitt.

Gnættist mér aðeins þessa heims virðing, get eg ei þér þakkað
sem vert er,

230. þessa virðing má eg eigi með orðum gjalda
né með atburð. Þá mun tíð koma,
er sýna mun þér sannan vin.

Lát eigi nú þér fyrir þykkja, því að eigi þori eg þér nú fleira
að segja,

þó að eg vilda, en þó vil eg þig nokkurs biðja:

235. Að við mætum fagurlega faðmast og kurteisa kossa
veita hvort öðru, þá er staður er til hæfilegur.

GALATHEA

Að faðman fæði óleyfða ást,

að oft svíki kossar og faðman unga mey,

þá mun eg nú aðeins það þola þér, en þú lát ei fleira fram koma.

240. Og þetta mynda eg og öngum nema þér þola.

En nú mun frá kirkju koma faðir minn og móðir,

og hæfir mér nú heim að ganga, að eg verði eigi ásökuð,

því að enn munu tíðir gnógar ganga, er við megum við ræðast.

.....

PAMPHILUS

245. Engi er og engi var í öllum heimi jafnfeinn sem eg var,
að fastur er orðinn vilji vor í brjósti henni.
Mig hefir allbrátt nú sælan gjört,
því að eg fer nú sæll heim, en eg fór fátækur heiman.
Um þörf fram bað hún, að eg skylda hennar minnast,
250. Því að engi hlutur má henni úr mínum hug hrinda.
Eigi kennir hún með mér, og eigi veit hún, hversu mjög eg
fýsumst hana.
Og mun mér vera sem var
að meinar mér og enn fleira þröngir.
Því kann eg eigi sjálfur ráð fyrir mér að sjá.
255. Ef eg em iðinn á og á eg oft við hana orð og leik,
þá mun fjölmælgí firra okkra *fundi*.
En ef engi oftsemi festir vora vináttu,
þá með atburð mun ást hrörna af hennar hendi og minn
harmur vaxa.
Öll ást vex með venju og með venju þverr,
260. og öll fyrnist *vanfædd* ást.
Jafnan vex eldur að álögnum viði:
drag við af eldi, þá mun brátt eldur slokkna.
Sorgfullur em eg nú dreginn með margfaldri áhyggju og háska,
svo að eg kann ei að skynja.
265. Í þeim hlut sé eg mér enga hógværi,
og hyggja mín hefir engi örugg tiltæki,
því að í móti stendur stundum skepna karla verkum
og lætur ei ætlan í stað vera.
Svo hefir hún stundum meinsöm verið en suma sæla gjört.
270. Og á þá lund lifir hver maður í veröld þessi,
nema auðna hrindi því.
Sé guð stjórn og stýrimaður starfs míns
og hann stýri öllu verki mínu.
275. Túlkur minn skal eigi vera bróðir og ei bróðursonur.
Trautt finnst sá er í slíku er trúr.
Með trú eða félagi kann eigi gæta frændi frænda
né bróðir bróður, þá er sú æði kemur.
Lítill sök spillir stundum, nema vitur varist það er spells er von.
280. Því hæfir oss aðra götu fara.

Eg veit að hér í nánd býr kerling ein vitsfull og þó bragðsöm
 og vel fallin losta að þjóna kvennagdyðju.
 Og brott hrundið öllum sökum, til hennar man eg nú snúa
 fótsporur mínum,
 og henni man eg fá ráð mitt.

(Ávarpar kerlingu)

285. Frægð lofs þíns og nafn gæzku þinnar
 sendi mig hingað til þín fyrir ráðs sakar.
 Og hlýði því er eg mæli, mildi og miskunn yður,
 og lát þú með þér engan nema mig vita.
 Eg ann vel grannkonu minni, þeirri er þú kannt, Galatheam,
 290. og hún ann mér, nema eg sé svikinn af hennar orðum.
 Eigi mæli eg sem eg vildi, því að eg hræðumst þúshundrað háska.
 Eg sorgfullur hræðumst hvetvetna það er í heimi er,
 því að af litlu vex oftsinnum frægð,
 þó að logið sé þúsund illskur,
 295. og starf hins fátæka er í mæðilegri von.
 Nú sér þú vanda minn. Ráð þvísa meðal beggja okkar,
 og þess bið eg að þú leynir: löst hvors tveggja.

KERLING

- Annar ann því er þú annt, og þess er þú biður þá biður annar.
 300. En enn hefir hann eigi til þess vilja minn.
 Hann er vel reyndur og verðugur er hann dýrrar konu,
 en mér þekktist eigi það er hann bauð mér:
 Hann hét mér fornt skinn og skinnrokk.
 Því dró herfileg gjöf vilja minn frá honum.
 305. Svo verður oft þeim er lítið gefur að hún færir og frá tekur
 fullting manns og niður brýtur rétt lög og fullting manna með
 sínu athygli.
 En það er þú beiðist þá mun engi fá nema eg vili,
 því að hún liggur undir mínu valdi
 og hún fylgir mér jafnan, og eg veit allt með henni,
 310. og hún lætur mjög að mínu ráði.
 En eigi mun eg nú fleira ræða.
 Fari hver þar er ráð þykkir.

PAMPHILUS

- Enn er mér ekki hægra, og ei þröngvir mér annað starf.
 Ef þú þetta veitir mér, þá er sem þú gefir mér hvetvetna.
315. Oft hæfir með fé að kaupa annars starf,
 og að keypt erfiði hafi *verðug* laun.
 Trú þú mér, starf þitt skal eg þér launa,
 ef þú vilt sjá fyrir mér um það sem eg þarf.
 Það eina bið eg þig. Seg mér hvað þú vill þiggja.
320.

KERLING

- Margt vilja og fleira beiðast þeir er margs þurfu.
 Svo margs sem eg þarf, þá skömmumst eg að segja.
 Eg átta fé mikið þá er var ung
 en nú er gnótt fjár brott farin og þurft í stað komin.
325. Og vanheilsa og aldur hafa mig eydda,
 en vél mín og starf kemur ekki að haldi.
 Nú ef þú veizt orð mín duga,
 þá bið eg þig að hús þitt sé opið fyrir mér héðan í frá.

PAMPHILUS

- Héðan í frá skal hús mitt þér opið vera og allt vort þér í boði
330. og öll mín eign undir þínu valdi.
 Með öllu hefir nú vinátta okkur samtengt og ok samanbundið.
 Og þess bið eg þig, að vél þín og starf vekist héðan í frá
 og að vél þín sé mér til hugganar með þinni skynsemi.
335. Lævísi *lítur* bæði upphaf og enda,
 og þó hefir endalykt allra hluta löstur og allra sæmd.
 Lít á upphaf máls og endalykt,
 að þú megir þá betur ræða fyrirætlað mál.

KERLING

(í áheyrn *Galatheu*)

- Hér er í þeima bæ eitt ungmenni allfagurt,
340. og það vex í öllum sæmilegum síðum,
 og engi var betri né kurteisari um vora daga,

- og hann tók vel við vorri fátækt,
 og hann yfirstígur alla með lofi sínu jafnaldra sína.
 Pamphilus yfirkemur alla sína féлага:
345. Hann er heimskur heimskum og hógvær hógværum sem lamb.
 Vitur maður stendur í móti *heimsku* með réttu.
 Engi æskumaður er jafnvel *ræmdur* í borg þessi.
 Hans *afla* eyðir ei ofdrykkja,
 hann er vel siðaður, því að góður var uppruni hans.
350. Sætt epli fellur af sætu tré.
 Kynfylgja birtir oft hvaðan kominn er.
 Oft líkist sonur feður.
 Nú gæl ofmargt mun eg nú mælt hafa.
 Eg sé Galatheam standa hjá garðshliði;
 kann vera með atburð að hún hafi heyrnt mína ræðu.
355. Vit það, Galathea, að eg hugða engan í nánd vera,
 en þó hefi eg ekki logið.
 Pamphilus birtist víst yfir öllum mönnum í borg þessi.
 Menn veit, fagurlega varðveitir hann sína atferð,
 sína sæmd og dýrð, og lof vex með honum jafnan,
360. og með réttu má hann engi öfunda.
 Hann er vel *fjáður*, og mikillætist hann þó ekki af því,
 og hans auður hefir engan löst.
 Það vilda eg, Galathea, að hann væri búandi þinn,
 og það sama myndir þú vilja, ef þú vissir sem eg.
365. Og vilja minn sagða eg, en ei það hann þess mig.
 Minn dómur dæmir ykkur bæði saman.
 Kyn og kostur hvors tveggja dæmir ykkur bæði saman.
 Nú hlýðum við tómum orðum um stund,
370. en oft koma stórmæli af litlum hlut.
 Mikill eldur verður oft af litlum gneista,
 lítið upphaf gerir stundum ágætt niðurlag.
 Hugur minn ætlaði með sér þetta upphaf þessa máls,
 og því sneri eg minni ræðu til þín í gamni mínu.
375. En ef hugur þinn eða hugskot kemst nokkuð við þessa ræðu,
 þá bið eg þig, að þú segir mér, hvað er þér líkar eða eigi
 í minni ræðu,
 en orð þín manu eigi í hvers manns heyrn, heldur munu víst
 með mér allvel leynd vera.

Það er þú vilt leyna, því mun eg leyna, og það er þú vilt að sagt
sé það mun eg segja.

Seg mér vilja þinn og skammast ei, öruggt mun eg leyna,

380. því að sjá hræðsla kemur af ónáfurleik, en ei af öðru.

GALATHEA

Eigi veldur ónáfurleikur og engi heimskleikur.

En hvaðan kom þér þessi ræða?

Það undra eg eigi minnst, hví þú komt hér.

Eða sendi Pamphilus þig hingað? Eða sér ræða þín til nokkurra
umbuna?

KERLING

385. Illska vondra manna spillir jafnan verkum góðra,

og oft geldur maður þess, er hann hefir ei gjört.

En þó að eg sé fátæk, þá fæ eg eigi þó svo mér fjár;

þó að eg eigi lítið, þá er mér lítið ærið.

Svo er þó sem eg sagða fyrst: hugur minn hóf þetta.

390. Þú veizt með mér og engi fleiri.

Þá má vel vera, að þið séð bæði saman, ef þið vilið,

og þá má hvort tveggja ykkat þola skamlaust.

Kyngöfguður er hann, og eigi þú síður.

Fyrimenn hvors tveggja eru mér kunnigir.

395. Hann er fríðari félögum, en þú leikum ljósari.

Fagurt við fögru líkar.

Og er auður *ærinn* með yður og glöð æska.

Og sjálf myndi sanna *frægð*, ef vissi.

Og með því að þið eruð jöfn, þá megu þið með réttu *félag* eiga.

400. Ekki skortir með ykkur nema ást ein.

GALATHEA

Það er þú mælir við mig, það skyldi mælt vera við frændur mína.

Og með þeirra ráði, þá fýsumst eg nú bónda hvílu.

Mæl það við þá, þú eða Pamphilus.

Þá mun hlutur sjá fegri verða, þó að hans vili verði.

KERLING

405. Það hæfir að þitt ráð sé í samræði við frændur þína,
og þín ást leiki meðan við hans ást.
Fólginn losti, það er náttúra æskumanna,
og hver með sínu athygli sannar þessa iðn.
Losti vekur hugskot manna,
410. og sambundin ást fylgir gleði og hatar hryggleik.
Engi man talt fá harm hans og hryggleik,
nema þú vægir; elligar munt þú jafnan ónæfur vera.

GALATHEA

- Með losta venju tapar mær sama sínum brátt,
því að sú eldleg æði kann eigi hóf hafa.
415. Grimm vopn ástargyðju hafa ei létt sár,
þau vopn óttast hver mær illa að svíkjast.
Oft rægir frægð með lygi óverðugar meyar.
Etandi öfund léttir ei allt að grípa.
Játta mynda eg því er þú beiðist, ef eg hræddumst ei óorð.
420.

KERLING

- Allmjög er slíkt orð látið *rikara* sannindi,
og ef satt er uppi, þá gleðst sá er áður var hryggur af ást.
Eg mun með hófi frægð og hræðslu leggja
og ykkur með lævísi leyna og ykkarn leik,
425. því að vér kunnum vel hans losta venju,
og sá mun hlutur öruggur vera með mínu ráði.
En þá er eg sé hann, ráð mér hvað eg skal segja,
þá mun eg *djarflegar* mæla það er þú hefir rætt fyrir mér.

GALATHEA

- Ifast mjög vili minn leynda hluti mína þér að segja,
430.
en þó skal eg reyna hvort tunga þín sé trú eða eigi,
og svo til hvers dregur mig þín ræða.
Pamphilus beiðist ástar minnar,
en hví skal okkur saman tengja sönn vinátta?

435. En því skalt þú þó mjög leyna og svo honum einum segja.

 En hans skalt þú þó fyrst með mikilli freistni freista,
 en það er eg sagða þá mun hann með atburð þér segja.
 En þú far nú brott með bæn minni og ger allt með lævísi,
 440. og allt það sem hann ræðir fyrir þér, þá seg mér á morgin.

KERLING

(ávarpar Pamphilus)

- Ást þín og starf mitt, Pamphile, er ei komið sem eg vilda.
 Eg var kölluð of síðla þér til liðs,
 því að hvorki mun nú stoða þér starf né vél.
 445. Galathee er nú gíftarorð búíð, svo sem öll þjóð segir.
 Eg undra þann umbúnað er henni er búinn.
 Víst hundrað hluta standa í móti því er eg vænta,
 en þó leyna þau faðir og móðir.
 Og þess bið eg þig, að þú ber þetta viturlega, er eg segi þér,
 450. og lát laust það er ekki má vera, og leita þess er vera má.

PAMPHILUS

- Veiss sé mér, hvar er afl mitt komið og huggan lífs míns?

 Veiss er mér veslum! Ekki er megin í limum mínum;
 hver limur níttar sinni þjónustu:
 454a (fætur göngu, hendur handlan, tunga máli, augu sjón, eyru heyrn.
 454b Búkur má eigi herðum halda né háls höfði.)
 455. Von hefir mig blekktan. Von hefir mig með angri og ergi fluttan.
 Nú er von langt í brott farin og brennandi ást í stað komin.
 Nú má vort segl enga höfn sjá,
 og vort akkeri má hvergi land kenna,
 og vor harmur veit sér hvergi hjálpar von.
 460. Einsaman Galathea hefir huggan mína og harms míns.
 Og hún er sök bana míns, og hún er von heilsu minnar,
 því ef eg má eigi hennar njóta, þá líkar mér að deyjja.

KERLING

Heyr þú fól, hví ærist þú? Hver óslökkilegur harmur þröngvir þér?
 Þín aumkan aflar þér enga umbun.

465. Þú skalt stilla harmi þínum vél og lævísí,
og hygg að hvað þú skalt gera.
Mikil fátækt gerir manni við margt að leita.
Iðn og vél manns sigrar mikinn háska.
470. Enn mætti með atburð starf okkart með vild endast og með
hjálp koma.

PAMPHILUS

- 'Hó,' kvað hann. Hvert starf myndi sigra mega svo mikinn háska?
Von mín er öll fyrir farin, því að nú er komið giftarkveld.
Eigi mun hún mér giftast meðan búandi hennar lifir.
Synd er mikil hvílu að saurga mundi keypta.
475. Þetta mitt starf er öllungis að engu orðið,
og mín kunnusta hefir hjálp tapað sinna véla.
Dagur né nótt man sá engi koma, er mér hægja hvíld gefi.
Ást án nytsemd mun æ með mér veslum liggja.

KERLING

- Oft fellur mikill harmur á lítilli stundu,
480. og mikið veður fellur með litlu regni,
og bjartur dagur er miklu að þekkri, að hann komi eftir mikið
myrkur,
og sjálf heilsa er þekkri eftir langa sótt.
Andvarpa þú nú. Og harmur langt í brott fari,
því að í nánd er stórlegur fagnaður þínum hryggleik.
485. Galathea þín man gera okkarn vilja.
Hún hefir gefið sig með öllu undir vort vald.

PAMPHILUS

- Svo sem mild móðir með hégómlegum orðum og heitum
huggar sín börn er gráta, að þau þegi,
svo að sömu fæðir þú mig með flærðsamlegum huggunum,
490. að hryggleikur og harmur brott fari.

III. SKÝRINGAR OG ATHUGASEMDIR

6. gefa, *hdr.* gera; *leiðrétt samkvæmt latneska textanum* (dabit), *enda er hjálp fremur gefin en gerð.*

15. *Hér er þýðing næsta lausleg.* (Perdet et ipsa sue fortassis spem medicine. — ‘Og ef til vill glatar sárið sjálf von um lækning.’)
16. *Hér hefur latneski textinn spakmæli, sem vantar í hdr.:* Spes reficit dominum, fallit et ipsa suum. — ‘Vonin huggar herra sinn og svíkur hann einnig sjálf.’
17. *Eins og Kölbing gefur í skyn, þá virðist fellir í handriti vera villa fyrir felur, sbr. lat. tegat. Ég hef einnig breytt leshættinum næring (hdr. nóring) í hræring til samræmis við lat. motus.*
19. *Hér er eitthvað brenglað. Latneski textinn hljóðar svo:* Forsitan eveniunt peiora prioribus illis. — ‘Ef til vill verður eitthvað verra því sem á undan er gengið.’
- 21–2. *Eins og Kölbing bendir á, þá er merking spakmælisins andstað latneska textanum.* Estimo monstrari melius, nam conditus ignis / Acrior; effusus parciore esse solet. — ‘Ég tel betra að það (þ. e. sárið) sé sýnt, því að eldur er jafnan snarpari inni byrgður og vægari í útkomu.’
Spakmælið ‘Enginn er laus, meðan bundinn er’ er þegið úr einhverri annarri heimild.
23. *er bani er lífs míns. Latneski textinn er öðruvísi:* Venus est mors vitae nostrae. — ‘Venus er líf vort og dauði.’
24. *Vísuorðið er ekki þýtt.* Ducunturque suis omnia consiliis. — ‘Og öllum hlutum er stýrt með hennar ráðum.’
25. *Einkavon, hdr. Enga vón (þ. e. einga vón, fornar orðmyndir).*
27. *Þjónar, hdr. þjóna; leiðr. skv. lat. servit. (Kölbing).*
31. *eg, hdr. þu; leiðr. skv. lat. Dixi . . . (Kölbing).*
36. *þá týni eg henni þunglega, b. v. (sbr. Kölbing).*
46. *Justaque causa fuit, dicere que uetuit.* — ‘Og rétt var sök, en bannað var að segja hana.’
47. *sagt, hdr. satt; leiðr. skv. lat. dicitur.*
48. *Vantar í þýðingu.* Huic ideo metuo dicere velle meum. — ‘Af þeirri ástæðu óttast eg að segja henni vilja minn.’
49. *Vantar í þýðingu.* Fertur, et est verum, quod me sit ditior illa. — ‘Sagt er, og það er satt, að hún sé auðugri en eg.’
50. *Spakmælið* Et decus et dotes copia sepe rogata er ekki þýtt: ‘En auðæfi krefjast jafnan sæmdar og góðra kosta.’
55. *fegurð, hdr. frægð; leiðr. skv. lat. forma; sbr. næstu aths.*
57. *fegurðar, hdr. frægðar; leiðr. skv. lat. forme.*
- 63–4. Non michi respondes nec dictis porrigis aures, / Nec tua clara

meum lumina lumen habent. — ‘Þú svarar mér ekki, né leggur þú hlustir við orðum mínum, og þín björtu augu hafa ekki mína sýn.

66. fæðir, *hdr. fær* (skr. *fjör*); *leiðrétt skv. lat. pasce.*

70. Assiduasque preces concipit ille dolor. — ‘Og þessi angist getur af sér sífelldar bænir.’

77–8. Nam iurando prius quos venditor ipse negabat / Venales census improbus emptor habet. — ‘Því að þrálátur kaupandi fær að lokum þær vörur, sem seljandi hafði áður neitað með eiðum að falar væru.’

82(b). Spakmæli þetta mun vera þegið úr öðru riti.

84. stöpla, *hdr. stolpa*; *leiðr. skv. lat. turres.*

100. fæð, *hdr. fjöðt*; *lagfært af útg.*

103. í hug góðum, *b.v.*

104. *Orðunum* konum og en reiðr er bætt við í þýðingunni.

106. Í *hdr. er setning þessi tveim versum síðar, en er hér sett á sinn stað samkvæmt latneska textanum.*

118. *Kölbing leggur til að grátt sé villa fyrir orðið grátr, sbr. lat. Iocundoque suas ore tegit lacrymas.* — ‘Og brosanda munni hylur tár sín.’

121. *Ónákvæm þýðing.* Plurima mundus habet sua que vicinia nescit. — ‘Veröld hefur marga hluti, sem grannkona þín þekkir ekki.’

131. Tunc illam multo temptamine sepe fatiga. — ‘Þú skalt jafnan þreyta hana með mikilli freistni.’

139–40. *Hér hefur eitthvað fallið úr.* Incipe: spe melius dedit et dabit omnia tempus, / Non timor ullus erit in quibus esse times. — ‘Tak til starfa! Tíminn hefur gefið og mun gefa allt von betra. Enginn uggur stafi þér af þeim hlutum, er þú óttast.’

141. Síðara hluta versins er sleppt í þýðingunni: Vinces studiosus amicam. — ‘Þú sigrar ástkonu þína með ástundan.’

142. *Setningunni* Gæt nú minna ráða er bætt við í þýðingu.

143. *Latneski textinn hljóðar á þessa lund:* Incolumis leviter egro solacia prebet. — ‘Léttlega veitir heill huggan sjúkum manni,’ eins og hér er prentað. En í norska handritinu er setningin svo: Retliga væitir hæil huggan. gleðe siukum manni. Fyrsta leiðréttingin þarf naumast athugunar við, þar sem latneska orðið er ‘leviter’, enda eru þess önnur dæmi í textanum, að skrifari hefur mislesið einstaka stafi. Hinar breytingarnar (hæil > heill; niður-

felling á orðinu gleði) eru gerðar til samræmis við latneska textann.

144. ei, *bætt við skv. latinutexta.*
153. kemur, *hdr. sitr; leiðr. skv. lat. venit.*
155. *Vantar í þýðingu.* Et subito tanti michi nunc venere dolores. — ‘Og nú dynja skyndilega yfir mig svo miklar sútir.’
159. *Vantar í þýðingu.* Mentis in affectu sibi dicere plura paravi. — ‘Í huga mér hafði ég búið mig undir að segja henni ýmsa hluti.’
163. kveðjur, *hdr. kveðju; orðið hlýtur að eiga að vera í fleirtölu, sbr. og lat. salutes.*
171. hvetvetna, *hdr. hvitvetna; lagfært af útg.*
173. æska, *hdr. ast; leiðr. skv. lat. juvenus.*
174. *Vantar í þýðingu.* Verbula ficta iocis iurgia nulla movent. ‘Orð töluð í gamni hleypa engum erjum af stað.’
- 178 (b). en þú heyr skilvíslega. Og er þetta mitt erindi. *B.v. í þýðingu.*
183. *Hér beitir þýðandi öðru spakmæli en gert er í frumriti.* Tempore non longo loquitur sapiencia surdo. — ‘Vizka talar ekki lengi við heyrnarlausan.’
188. *Hér fylgir þýðingin B:* Sic multas fallit ingeniosus homo.
190. *Frjálslæg þýðing.* Quam falli vestro non decet ingenio. — ‘Mér samir ekki að láta glepjust af bragðsemi yðar.’
192. heimskar, *hdr. heimska.*
193. spillir: *Kölbíng bendir á að hér ætti fleirtalan betur við, enda er svo á latínunni, impediunt.*
197. helga jörð, *lat. numina, ‘helgar vættir, goðlegar verur.’*
200. *Ónákvæm þýðing.* Carius et nullam mens animusque videt. — ‘Hjarta mitt og hugur sjá enga kærri.’
203. ljósari; *lat. hefur hér acucior, ‘skarpari, glöggskyggjarnari.’*
204. Nam cum multa senes, plura vident iuvenes! — ‘Þótt gamlir sjái margt, sjá ungir enn fleira.’
216. *Vantar í þýðingu.* Et quemcumque videt queque puella vocet. — ‘Og að hver stúlka megí ávarpa hvern sem hún sér.’
221. ræðir, *hdr. vøðir.*
226. *Vantar í þýðingu.* Tucius ergo loquar, plebe vidente tibi. — ‘Því mun ég tala örugglegar við þig í annarra auglýn.’
241. frá kirkju; *þýðandi hefur gleymt, að gamanleikurinn er látinn gerast í heiðnum sið, enda hefur lat. hér de templo, ‘frá hofi.’*

244. *Vantar í þýðingu.* Et memor alterius quisque sit interea. — ‘Á meðan skulum við hugsa hvort um annað.’ *Sbr. 249. línu.*
246. *Latínan er hér myndrænni.* Figitur in ripis anchora nostra suis. — ‘Akkeri vort er fest í ströndu hennar.’
247. *Þýðingin sleppir geranda, og fer ekki illa á því.* Me subito nimium Deus et fortuna beavit. — ‘Af skyndingu hafa Guð og gæfan gert mig sælan.’
252. *Síðari setninguna vantar í þýðingu;* sit memor ipsa mei! — ‘Verði henni hugsað um mig!’
256. fundi, *hdr. fyndi; lagfært af útg.*
258. *orðunum af hennar hendi og minn harmur vaxa er bætt við af þýðanda til glöggvunar.*
260. vanfædd, *hdr. vanfest; leiðr. skv. lat. impastus.*
262. drag, *hdr. dreg; lagfært af útg.*
265. hógværi; *samsvarar lat. prosperitatem, og er það óvenjuleg notkun norræna orðsins.*
- 271–2. *Providet et tribuit deus et labor omnia nobis, / Proficit abseque deo nullus in orbe labor.* — ‘Guð og starfið sér fyrir og veitir okkur alla hluti, og ekkert starf í heimi fær framkvæmd nema af guði.’ *Orðin nema . . . því eru leiðar einar af þessum línunum tveim.*
281. Eg veit að; *bætt við af þýðanda.*
287. hlýði, *hdr. lýðit; leiðrétt af útg.*
289. ec, *hdr. oc; leiðr. skv. lat.* — minni, *hdr. þinni; leiðr. skv. lat.*
- 293–5. *Hér virðist þýðingin hafa brenglaxt í meðförum.* E minimo crescit, sed non cito fama quiescit; / Quamvis mentitur, crescit eundo tamen. / Parva nocent miseris, miseros mala mille sequuntur. — ‘Kvittur vex af litlu, en þagnar ekki brátt. Jafnvel þótt hann sé lygi, þá vex hann á leið sinni. Smáræði skaða vesæla menn, og þúsund mein eru förunautar þeirra.’
- 305–6. *Hér fer þýðing nær texta B:* Si datur ad tempus, dat et aufert comoda munus, / Ius legesque suo destruit ingenio. ‘Ef gjöf er gefin í tíma, þá veitir hún og frá tekur hagnað. Hún sigrar lög og rétt með bragðvísi sinni.’
311. *Síðara hluta línunnar vantar;* me premit altera cura. — ‘Mér þröngvir annað starf.’
312. *Síðara hluta línunnar vantar;* et sibi querat opem. — ‘Og sjái fyrir sér sjálfum.’
316. verðug, *hdr. verðuga; lagfært af útg.*

320. *Vantar í þýðingu.* Et quodcumque michi dixeris ipse dabo. — ‘Og hvers sem þú beiðist, það mun eg gefa þér.’
- 331–2. *Ónákvæm þýðing.* Multum grata michi iam nos concordia junxit, / Pactaque sollicitate inter utrumque fides. — ‘Mér er það einkar ljúft, að samþykki og gagnkvæmur trúnaður bindur okkur saman.’
335. lítur, *hdr.* lytr; *leiðr. skv. lat.* spectat.
343. *Lat.* in bonitate, ‘í gæzku’ *vantar í þýðingu.*
346. heimsku, *hdr.* heimskum; *leiðr. skv. lat.* stultitie. *Orðmyndin* ‘heimskum’ í næstu ljóðlínu á undan virðist hafa valdið þessu frá-viki.
347. ræmdur, *hdr.* røndr; *leiðr. skv. lat.* tante . . . probitatis.
348. afla, *hdr.* afl; *leiðr. skv. lat.* ‘Quas acquirit opes non vorat inglu-vies.’
350. Sætt epli fellur . . . *Hér hefur lat. fleirtölu:* dulcia poma cadunt. *Sbr. spakmælin hér á eftir.*
- 352(b). Nú gæl ofmargt mun eg mælt hafa; bætt við af þýðanda eða skrifara.
361. fjáður, *hdr.* siaðr; *leiðr. skv. lat.* locuples. *Ludvig Holm-Olsen telur orðið vera* ‘siðaður’, *en það fær engan veginn staðizt þegar latneski textinn er hafður í huga.* ‘f’ virðist einnig vera mislesið sem ‘s’ í 399. *vísuorði.*
366. *Setning þessi er tveim versum ofar í þýð., en hér færð á sinn stað.*
- 367–8. Et genus et probitas et forma decens utriusque / Mecum concedunt vos simul esse duos. ‘Kyn og sæmd og fegurð ykkar beggja sýna mér að þið tvö eigið vel saman.’
369. hlýðum, *óljóst í hdr.* (lyðo?).
388. *Leiðr. skv. lat.* Nam michi sufficiens est mea paupertas. (‘Fátækt mín nægir mér alveg.’) *Norski textinn hljóðar svo:* þuiat ec á litit. þa er æigi mer litit örit. *Hugmyndin í þessum orðum kerlingar er hin sama og í málshættinum* ‘Sá hefir nóg sér nægja lætur’.
397. ærinn, *hdr.* öinn; *lagfært af útg.*
398. frægð, *hdr.* fegrð; *leiðr. skv. lat.* fama.
399. félag, *hdr.* selag. *Sbr. útg. Kölbings og L.H-O.* (‘s’ líkist þó latnesku ‘f’).
401. frændr er hér *þýðing* á amicus, ‘vinum.’
405. frændr er hér *þýðing* á parentum.
406. þín, *hdr.* þinn; *lagfært af útg.*

407. *Latneski textinn hljóðar á þessa lund: Exercet corda juvenum Venus ingeniosa.* 'Bragðsöm Venus ræður hjörtum hinna ungu.'
409. *Incitat hec animos, dat largis, odit avaros.* 'Hún (þ. e. Venus) vekur hugskot manna, gefur örlátum, hatar ágjarna.'
411. *Narraret nullus quantum Veneris valet usus: 'Enginn gæti sagt, hve miklu ástundun Venusar fær orkað.'*
414. *eldleg, hdr. ællig.*
415. *vopn ástargyðju er hér þýðing á arma Cupidinis. Þó er ástarguðinn Cupido engin gyðja, enda er heiti hans í karlkyni.*
419. *óorð, hdr. vaurðu; leiðr. skv. lat. fame . . . verba.*
420. *Vantar í þýðingu.* *Que magis in tali crimine lumen habent.* 'sem í slíkri afgerð verða lýðum ljós.'
421. *ríkara, hdr. ríkari; leiðr. skv. lat. maior nimis est infamia vero.*
422. *Síðari setningin er ekki runnin frá latneska textanum, sem hljóðar á þessa lund: rumor et ipse cadit: 'og sjálfur orðrómurinn fellur niður.'*
423. *Murmura, rumores, curas removebo timoris.* 'Eg skal þagga orðróminn niður og leysa ykkur undan áhyggjum óttans.'
425. *Nam Veneris mores cognoscimus, ejus et artes.* 'Vér þekkjum hætti Venusar og vélar hennar.'
428. *djarflegar, hdr. djarflega; en latínan hefur hér miðstig (tutius) enda á það betur við samhengið.*
430. *Vantar í þýðingu.* *Nam dolus insidias tendit ubique suas.* 'því að flærð leggur hvarvetna gildir sínar.'
434. *hví; Kölbíng leggur til, að breytt sé í því.*
436. *Vantar í þýðingu.* *Non tamen incipies hac ratione loqui.* 'Farðu samt ekki að hafa þetta á orði.'
438. *það, ekki í hdr; bætt við af útgefanda.*
441. *Vantar í þýðingu.* *Multociens homines frustratur spesque laborque!* 'Oft bregðast vonir manna og athafnir.'
446. *Eg, hdr. oc; leiðrétt af útg.*
452. *Mens mea non servit nec mea lingua michi.* 'Hugur minn þjónar mér ekki, né heldur tungan.'
454. (a) og (b). *Bætt við af þýðanda eða skrifara. Þess má þó geta, að orðin 'tunga máli' eru bergmál frá 452. visuorði.*
455. *Síðari setningin hljóðar svo á lat.: per spem Venus ossibus hesit.* 'af von hefur Venus loðað við bein mín.'
463. *ærist, hdr. hefur sögnina í þátíð; hér lagfært af útg.*

466. *Fyrri hluta ljóðlínu vantar í þýðingu*: Terge tuas lachrymas. 'Þerrðu af þér tárin.'
467. *Hér beitir þýðandi öðru spakmæli en í frumritinu. Sjá kaflann um spakmæli hér á eftir*.
468. *Vantar í þýðingu*. Et facit artificem sepius hoc hominem. 'Og þetta gerir hann jafnan býsna hagan.'
478. *Ást án, hdr. fá; leiðrétt í samræmi við frumtexta, en þar hljóðar ljóðlínan á þessa lund: Semper me miserum carpet inanis amor. 'Ást án nytsemd' má teljast þokkaleg þýðing á 'inanis amor.'*
483. *Andvarpa, hdr. Andvarpar; lagfært af útg.*
488. *huggar, hdr. hugga; lagfært af útg.*

IV. SPAKMÆLI

Eins og drepið var lauslega á í formála, þá hefur *Pamphilus* mörg spakmæli að geyma, ekki einungis málshætti og orðskviði, heldur einnig heilræði og önnur viturleg ummæli, sem hafa almennt gildi. Hér á eftir verða spakmæli í þeim hluta kvæðisins sem varðveittur er á norrænu talin upp í stafrófsröð, og fylgir með norræna þýðingin. Yfirleitt virðist þýðandi hafa lagt sérstaka alúð við að snúa spakmælum á gott mál, en einstaka sinnum beitir hann þó öðru spakmæli en gert er á latínunni, og tekst þó jafnan vel. Nokkrir málshættir hafa glatazt við uppskrift norræna textans og aðrir brenglapt. Stundum bregður svo við, að norræna þýðingin beitir málshætti þar sem slíkt er ekki gert í latneska textanum: 'Þörf gerir margs að freista' (11). — 'Engi er laus meðan bundinn er' (22b). — 'Sjálfur getur oft sömu bænar' (70). 'Vél fylgir lævísuðum manni' (82b). Athyglisverð eru einnig spakmælin 'Veröld hefir marga hluti þá er allir vitu' (121) og 'Vitur kann skilja hálfkveðið orð' (183), þar sem frávikin frá latínunni sýna greinilega, að þýðandi hefur hlotið þjálfun í listinni að beita spakmælum á áhrifamikinn hátt.

Þegar spakmæli og orðskviðir í íslenskum og norskum fornþókmenntum hafa verið rannsökuð vísindalega og í heild, verður fyrst unnt að gera sér grein fyrir áhrifum *Pamphilusar* hér á norðurslóðum. Þó má benda á einstaka spakmæli í íslenskum ritum fyrri alda sem átt gætu rætur að rekja til *Pamphilusar* svo sem 'Sæt epli falla af sætu tré'.

Tölur aftan við spakmæli merkja línur í textanum. Bókstafurinn W og tölur með vísa til spakmæla í riti Hans Walters um málshætti og spakmæli á miðöldum, *Proverbia Sententiaequae Latinitatis Medii Aevi*

I–VI (Göttingen 1963–9). Einstaka snum er getið annarra dæma um spakmælin á latínu eða íslenzku. Skammstöfunin *N* vísar til skýringa og athugasemda hér að framan.

1. (A)emula nam juvenum dijudicat acta senectus
et simul hos prohibet litigiosa loqui. 137–8
Öfundsjúk elli fyrirdæmir tiltæki æskumanna
og það meinar vítt að mæla er til ósættar er.

2. Arbore de dulci dulcia poma cadunt. 350 W 1260
Sætt epli fellur af sætu tré.

Í *Sigurðar sögu þögla* (3. kap.) fer málsháttur nær frummyndinni latnesku, þar sem *epli* er í fleirtölu eins og eðlilegt er: 'Sæt epli falla af sætu tré.' Skyldir málshættir koma fyrir í *Parcevals sögu* (5. kap.): 'Gott kemur aldín af góðum viðí' og *Flóvents sögu* (1. kap.): 'Af beisku tré renn beiskur ávöxtur.' Hugmyndin að baki slíkra spakmæla er alkunn af dæmisögu (Lúkas vi 43–4; Matteus xii 33). 'Eigi má gott tré gera illa ávöxtu, og eigi illt tré gjöra góða ávöxtu, því að tréið kennist af ávextinum.' (*Vitæ Patrum*, Heil.m.s. II, 353). Og er þar fylgt Lúkasi: 'Non est enim arbor bona, quæ facit fructus malos; neque arbor mala, faciens fructum bonum. Unaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur.' Hér má auk þess benda á, að í síðasta hlutanum af Pamphilus (línu 731) er beitt orðskviðnum, að 'Tré kennist af ávöxtum sínum': Fructibus ipsa suis que sit cognoscitur arbor.

3. Ars animos frangit et firmas diruit urbes,
arte cadunt turres; arte levatur honus;
et piscis liquidis deprehenditur arte sub undis;
et pedibus siccis per mare currit homo. 83–6 W 1377

Vél lægir harðan hug, vél brýtur stórar borgir,
vél fellir stóra *stöpla*, vél lyftir þungri byrði,
og með vél er fiskur tekinn, er undir skírri báru er,
og með vél fer maður þurrum fótum um haf. (N)

Þessi spakmæli minna á upphafið á *Ars amatoria* eftir Ovidius; þar hvetur hann þá sem ekki er töm íþróttin að

elska til að lesa verkið, og tekur síðan aðrar listir og iðjur til samanburðar:

‘Arte citae veloque rates remoque moventur,

Arte leves currus: arte regendus amor.’

(Með vél er hraðskreiðum skipum hreyft af seglum og árum, með vél er vögnum ekið; með vél skal ást ráða.)

4. Ars hominis magnum superat studiosa periculum.

469 W 1410

Iðn og vél manns sigrar mikinn háska.

5. Auscultare licet et reddere verba puellis;

convenit ista tamen ut moderanter agant. 219–20

Lofað er meyjum að hlýða orðum manna og orðum svara, og þó hæfir að stilling sé á.

6. Causa pusilla nocet, sapiensque nocencia vitat.

279 W 2525

Lítill sök spillir stundum, nema vitur varist það er spells

er von.

7. Concipit ingentes animos fiducia forme. 58 W 3035

Traust *fegurðar* getur oft hughreysti mikla.

(Latneski orðskviðurinn er þeginn frá Ovidiusi, *Metamorphoses*, ii 731).

8. Concipit ingentes animos immanis egestas. 467 W 3036

Mikil fátækt gerir manni við margt að leita.

Hér virðist þýðandi hafa beitt öðrum orðskvið en gert er í *frumriti*, sem sé *Hominem experiri multa paupertas jubet*, sem er kominn frá Publiliusi Syrusi. W 11088. Þýðandi *Malcus sögu* (Heil.m.s. I, 444) virðist hafa haft sama spakmæli í huga, þegar hann spyr: ‘Hæfir eigi mörgum nauður og fátæki mikið kennt að hugsa?’

Sama hugmynd kemur fram í ellefta versu norrænu þýðingarinnar: ‘Þörf gerir margs að freista.’

9. Convenit externos mercari sepe labores,

emptus et ut capiat premia digna labor.

315–16 W 3358

Opt hæfir með fé að kaupa annars starf,
og að keypt erfiði hafi *verðug* laun.

10. Crede, quod interdum multis mendacia prosunt.
et quandoque nocet omnia vera loqui. 123-4 W 3660
Trú þú því að mörgum stoðar mikið að ljúga.
Stórum spillir manni stundum satt að segja.
11. Crimen legitimos est violare thoros. 474
Synd er mikil hvílu að saurga mundi keypta.
12. Cum specie species convenit atque placet. 396
Fagurt við fögru líkar.
13. Cunctarum rerum prudentia discitur usu;
usus et ars docuit, quod sapit omnis homo. 207-8 W 4633
Lævísi allra hluta nemst með venju,
og venja kennir þér allt það er maður kann.
14. Despicit e minimo sepe puella virum. 106 W 5492a
Oft hafnar mær manni fyrir litla sök.
15. E minimo crescit, sed non cito fama quiescit.
Af litlu vex oftsinum frægð. 293 W 6852
16. Est cum leticia pulcrior omnis homo. 104 W 7372
Hver maður sýnist (konum) fegri glaður (en reiður).
Orðum í svigum er bætt við af þýðanda.
17. Et gaudet locuples qui flere solebat egenus. 91
Með vél gleðst sæll sá er vanur var að gráta vesall.
18. Et modo vadit eques qui solet ire pedes. 92 W 8130
Með vél ríður nú sá príður er vanur var að ganga fátæklega.
19. Et quamvis justa sedatur principis ira. 89
Vél lægir höfðingja reiði.
20. Ex minima magnus scintilla nascitur ignis,
et generat parvum grandia principium. 371-2 W 8286
Mikill eldur verður oft af litlum gneista,
lítið upphaf gerir stundum ágætt niðurlag.

W. ber saman við Lucretius v. 609: *Accidere ex una scintilla incendia passim*. Enn má benda á *Alexandreis* vii 511–12: *Parva solet magnis causam prestare ruinis, / Cum neglecta fuit, modicae scintilla lucernae*, sem Brandur snarar svo: 'Oft kann svo verða að einn gneisti gerir mikið mein, ef hans er eigi gætt.' *Alexanders saga*, útg. Finns Jónssonar, bls. 115.

21. Excitat et nutrit facundia dulcis amorem
et mulcens animos mitigant ipsa feros. 107–8 W 8393
Fögur ræða nærir ást, og fögur ræða stillir grimman hug.
22. Exercet corda juvenum Venus ingeniosa,
quisque per hoc studium colligit ingenium.
Incitat hec animos, dat largis, odit avaros,
leticiam sequitur tristitiamque fugit. 407–10 W 8441
Fólginn losti, það er náttúra æskumanna,
og hver með sínu athygli sannar þessa iðn.
Losti vekur hugskot manna,
og sambundin ást fylgir gleði og hatar hryggleik.
23. Exiguo pulchrum ducit sollercia vultum,
jocundoque suas ore tegit lachrymas. 117–18 W 8461
Snotur hefir fagra meðferð, þó að lítið eigi,
og þó fram færir gyllta ræðu að í brjósti grátt búi.
24. Gaudia semper amat et ludicra verba juvenus,
et juvenum mentes hec in amore movent.
101–2 W 10236
Æska elskar gleði jafnan og leikblandin mál.
Þá fýsir hug æskumanna til ástar.
25. Incipe! Spe melius dedit et dabit omnia tempus,
non timor ullus erit in quibus esse times.
(Þýðingu vantar: N) 139–40 W 12200
26. Incolumis leviter egro solacia prebet,
nec minus infirmus sentit adesse malum.
143–4 W 12213
Léttlega veitir heill huggan sjúkum manni,
og *ei* að minnur kennir hann sinnar sóttar.

27. Jura fidemque nepos nescit servare nepoti,
nec frater fratri, cum venit ille furor. 277-8 W 13191
Með trú eða félagi kann eigi gæta frændi frænda
né bróðir bróður, þá er sú æði kemur.
28. Labor improbus omnia vincit. 71 W 13363
Hæfilegt starf sigrar alla hluti.
Réttari þýðing væri *óhæfilegt* eða *óhóflegt starf*.
Spakmæli þetta kemur fyrir í verkum Virgils (*Georgicon* í
145-6): Labor omnia vicit/ Improbus et duris urgens in
rebus egestas).
29. Ludendo loquimur! Loquitur sic sepe juvenus. 173
Mælum leikandi! Oft gerir *æska* svo leikblandið að elska
nærist.
Þetta minnir á Tristrams sögu: 'Af leik og viðræðu verður
blíðlæti og um snýst oft lunderni manna.' (*Riddarasögur* I,
útg. Bjarna Vilhjálmssonar, bls. 181).
30. Maxima sors parvo contigit ingenio. 120
Stórir hlutir öðlast með athygli.
31. Mitte quod esse nequit, quere quod esse potest.
450 W 14966
Lát laust það er ekki má vera,
og leita þess er vera má.
32. Multociens homines frustratur spesque laborque!
(Þýðingu vantar) 441 W 15556
33. Nam conditus ignis acrior: effusus, parciore esse solet.
21-2
Eldur er beiskari í útkomu en inni byrgður.
34. Nam cum multa senes, plura vident juvenes.
204 W 15833
Margt sjá ungir vel, en fleira vitu gamlir vel.
35. Nam dolus insidias tendit ubique suas. 430 W 15835c
(Þýðingu vantar)

36. Nam jurando prius quos venditur ipse negabat 77-8
venales, census improbus emptor habet.
Verður sú varla hálfvirði keypt,
er fyrst er dýrt metin með svörnum eiðum.
37. Nam solet amoto plus ledere proximus ignis.
37 W 15865
Eldur þyngir meir þeim er á liggur en hinum er fjarri er.
Spakmælið kemur auk þess tvívegis fyrir annars staðar í íslenskum fornritum: 'Sá er eldurinn heitastur er á sjálfum liggur', *Grettis saga*, Ísl. fornr. VII, 192; 'Sá þykkir eldurinn heitastur er á sjálfum liggur', *Hómiljubók* (útg. 1872), 97.
38. Nam solet ars dominum sepe juvare suum. 12 W 15866
Vél hjálpur oft sínum drottni.
39. Nec mare transisset, pavidus si nauta fuisset,
turgida cum primum restitit unda rati.
79-80 W 17995 (Non...)
Engi myndi yfir haf fara,
er hann fyrsta þrútna báru hræðist, er skipi mætir.
40. Nec nimium taceas, nec verba superflua dicas.
105 W 16229
Eigi skalt þú mjög þegja og still þó ræðu þinni.
Hér má bera saman við *Parcevals sögu* (11. kap.): 'En svo sem maður má vera of málugur sér til meina, svo má hann og vera of þögull sér til skaða, því að hvort tveggja má mein gera: ofmælgí og ofþögli.'
41. Non leve vulnus habent violenta Cupidinis arma.
415 W 17960
Grimm vopn ástargyðju hafa ei létt sár.
42. Non nisi colloquio cognoscimus intima cordis.
211 W 18102
Af viðræðu veit hvort tveggja hvað í annars hjarta býr.
43. Non sinit interdum pudor illi promere votum,
sed quod habere cupit, hoc magis ipsa negat:

pulcrius esse putat vi perdere virginitatem
quam dicat: De me fac modo velle tuum.' 111-14

Skammast stundum konur að segja vilja sinn.

Og það oft er þær vilja víst hafa, þá munu þær þó níttastundum.

Fegra þykir og meydóm að láta með afli
en segja svo: 'Ger af mér vilja þinn.'

Hér fylgir Venus trúlega kenningum Ovidiusar (*Ars amatoria* i 673 o. áfr.):

Vim licet appelles: grata est vis ista puellis

Quod iuvat, invitae saepe dedisse volunt.

'Þér er leyft að beita afli; konum fellur vel við aflið.

Það sem gleður þær, vilja þær oft gefa undir yfirskyni
tregðu.' Í samræmi við þessa kenningu hvetur Venus Pamphilus til að finna hæfilegan stað með konunni, þar sem hann getur látið 'hana afls í leiki kenna.'

44. Obstitit interdum factis fortuna virorum,
propositumque suo non sinit esse loco.
Sic multis nocuit, multos tamen illa beavit;
vivit in hoc mundo taliter omnis homo.

267-70 W 19672

Í móti stendur stundum skepna karla verkum
og lætur ei ætlan í stað vera.

Svo hefir hún stundum meinsöm verið og suma sæla gjört.
Og á þá lund lifir hver maður í veröld þessi.

45. Omnia non cessat carpere livor edax. 418 W 20018
Etandi öfund léttir ei allt að grípa.

46. Parva nocent miseris, miseros mala mille sequuntur.
295
Starf hins fátæka er í mæðilegri von. (N)

47. Pauper sepe suo pascitur officio. 88 W 20941
Með vél fæðist margur maður.

48. Pellitur huc animus hominis vel pellitur illuc
sepe labore brevi, dum manet in dubio. 133-4 W 21171

Oft rennur hugur manns til og frá
af lítilli ræðu, þar er áður var ifan á.

49. Per Veneris morem virgo cito perdit honorem:
Igneus ille furor nescit habere modum.

413-14 W 21274

Með losta venju tapar mær sama sínum brátt,
því að sú eldleg æði kann eigi hóf að hafa.

50. Perpetuo crescit lignis crescentibus ignis;
Detrahe ligna foco, protinus ignis abest.

261-2 W 21395

Jafnan vex eldur að álögnum við;
drag við af eldi, þá mun eldur brátt slokna.

51. Plura volunt et plura petunt, quibus instat egestas.

321 W 21612

Margt vilja og fleira beiðast þeir er margs þurfa.

52. Plurima mundus habet, sua que vicinia nescit.

121 W 21640

Veröld hefir marga hluti þá er allir vitu.

53. Premonstrat signis prolem natura frequenter,
sepe solet similis filius esse patri.

351-2 W 22198

Kynfylgja birtir oft hvaðan kominn er.
Oft líkist sonur feður.

54. Principium finemque simul prudentia spectat:
rerum finis habet crimen et omne decus.

335-6 W 22432

Lævísi *lítur* bæði upphaf og enda,
og þó hefir endalykt allra hluta löstur og allra sæmd.

55. Providet et tribuit deus et labor omnia nobis,
proficit absque deo nullus in orbe labor.

271-2 W 22749

(Þýðingu vantar: N)

56. Quamvis pauper ego, non sic michi premia quero,
nam michi sufficiens est mea pauperies.

387-8 W 23423

Þó að eg sé fátæk, þá fæ eg eigi þó svo mér fjár;
þó að eg eigi *lítið*, þá er mér *lítið* ærið.

57. Quisque ubique vias jure viator habet. 214
Hver maður á víða vegu.
58. Quod donare sibi minime potuere parentes,
hoc exercenti jam dedit officium. 93-4 W 25787
Það er engi frændi má gefa,
þá gefur það iðulega iðn.
59. Rebus et in multis ars adjuvat officiumque,
pauper sepe suo pascitur officio.
Et quamvis justa sedatur principis ira,
servat et illesum corpus opesque reus. 87-90 W 26377
Í mörgum hlutum stoðar manni vél og þjónkan.
Með vél fæðist margur maður,
vél lægir höfðingja reiði,
og með vél gætir sekur maður höfuðs síns og fjár.
60. Res tamen interdum grandia parva movet. 370 W 26780
Oft koma stórmæli af litlum hlut.
62. Sepius exigua dolor ingens labitur hora,
ingens et parvis imbribus aura cadit;
estque serena dies post longos gracios imbres,
et post triste malum gracios ipsa salus. 479-82 W 27383
Oft fellur mikill harmur á lítilli stundu,
og mikið veður fellur með litlu regni,
og bjartur dagur er miklu að þekkri, að hann komi eftir
mikið myrkur,
og sjálf heilsa er miklu þekkri eftir langa nótt.

Eins og bent hefur verið á (í *Skírni*, 153. ár, bls. 103-4),
þá er hugsanlegt að þessi klausa hafi haft áhrif á *Fóst-
bræðru*, þar sem lýst er sinnaskiptum Þórdísar, ástkonu Þor-
móðar skálds. (Sjá sundurleita texta þeirrar klausu í riti
Jónasar Kristjánssonar, *Um Fóstbræðrasögu* (Reykjavík
1972), bls. 66.)
63. Sepius immeritas incusat fama puellas. 417 W 27396
Oft rægir frægð með lygi óverðugar meyjjar.

Sama spakmæli vakti fyrir þýðanda *Malkus sögu*, þótt hann beiti öðru orðalagi: 'Oft fellur á konur hróp með tilverka, oft gerir og öfund kvenna klatur og illsku hatur illt orðlag fyrir utan verðleika . . .' *Heil. m. sögur* I, 438.

64. Sepius impediunt justos peccata malorum. 193 W 27393
Oft *spilla* fyrir öðrum góðum mönnum syndir illra.
65. Sepius obstanti tunc magis arsit amor. 60 W 27414
(Þýðingin vîkur hér frá frumtexta)
66. Semper iniquiorum scelus impedit acta bonorum;
penas sepe luit quas homo non meruit. 385-6 W 27666
Illska vondra manna spillir jafnan verkum góðra,
og oft geldur maður þess, er hann hefir ei gjört.
67. Si datur ad tempus, dat et aufert comoda munus,
jus legesque suo destruit ingenio. 305-6 W 28407a
Svo verður oft þeim er lítið gefur að hún færir og frá
tekur fullting manns
og niður brýtur rétt lög og fullting manna með sínu athygli.
68. Sic multi multas multo tentamine fallunt
sic multas fallit ingeniosus homo. 187-8 W 29510
Svo hafa margir margar svikið með mikilli freistni.
Svo svîkur margur bragðsamur.
69. Sit deus ergo mei custos rectorque laboris,
omne gubernet opus propositumque meum. 273-4
Sé guð stjórn og stýrimaður starfs míns
og hann stýri öllu verki mínu.
70. Spes reficit dominum, fallit et ipsa suum. 16 W 30206
(Vantar í þýðingu)
71. Stulticie sapiens jure resistit homo. 346 W 30417
Vitur maður stendur í móti *heimsku* með réttu.
72. Tempore non longo loquitur sapienta surdo.
183 W 31240
Vitur kann að skilja hálfkveðið orð.

Hér mun norræni þýðandinn hafa hlítt annarri fyrirmynd: *Dictum sapienti sat est. Plautus, Perseus, iv, 7.* (Einnig í miðaldaritum.)

73. *Usu crescit amor omnis, decrescit abusu, omnis et impastus attenuatur amor.* 259–260 W 32291
Öll ást vex með venju og með venju þverr,
og öll fynnist *vanfædd* ást.

Hér eins og víðar hlítir *Pamphilus* hugmyndum frá Ovidiusi, sbr. *Remedia amoris* 503: 'Intrat amor mentes usu, dediscitur usu.'
74. *Usus et ars docuit quod sapit omnis homo.* 208 W 32303
Venja kennir þér allt það er maður kann.
75. *Verbi principium, finem quoque conspice verbi, ut melius possis premeditata loqui.* 337–8 W 33112
Lít á upphaf máls og endalykt,
að þú megir þá betur ræða fyrirætlað mál.
76. *Verbula ficta jocos jurgia nulla movent.* 174 W 33139
(Þýðingu vantar)

TRE MARGINALNOTER OM EREX SAGA

DEN bog hvis margen de tre følgende noter om Erex saga (ES) hører til i, er Marianne E. Kalinke, *King Arthur North-by-Northwest* (Bibl. Arn. XXXVII, Hafniae 1981). Det er en fremragende bog, som både samler tidligere resultater og bringer nye, og som utvivlsomt vil vise sig at sætte skel i forskningen af riddersagaerne. De følgende noter, der kun angår en af de sagaer MEK behandler, prætenderer ikke andet end at supplere enkelte af hendes udsagn om denne saga.

ES er udgivet af Gustaf Cederschiöld (Kbh. 1880) og Foster W. Blaisdell (Ed. Arn. B.19, Copenhagen 1965). Henvisninger i det flg. gælder Blaisdells udgave. Bortset fra et par korte fragmenter er sagaen kun overleveret i yngre papirhåndskrifter; herom senere.

1. SAGAENS REDAKTIONER

MEK mener, (1) at den bevarede ES er resultatet af en revision af en oversættelse, hvis oprindelige tekst er gået tabt. Hun mener videre, (2) at oversætteren ('the translator') var norsk, og (3) at han virkede i det 13. årh., og (4) at revisoren (som hun lidt overraskende kalder 'the author of Erex saga', jfr. s. 183) var islandsk og (5) at han virkede i det 14. årh. Herom skriver hun på s. 191-8.

Disse fem antagelser, som i øvrigt ikke er nye, kan næppe modbevise, og de forekommer mig at være så plausible, at jeg for min del tror de er rigtige. Men de burde nok have været begrundet hver for sig på en sådan måde, at man kunne vurdere graden af deres sandsynlighed (svagest er måske (2)).

Således kan det understreges, at antagelse (1), der ligger til grund for de andre, i det pågældende afsnit af MEKs bog kun bygger på analogien med Ívens saga, for hvilken der ikke blot er bevaret en kortere redaktion, der stort set svarer til den bevarede ES (på s. 193 understreger MEK dog forskellene), men også en længere redaktion.

Tidligere i bogen fremhæver MEK dog to andre argumenter for (1).

De bygger på de to ganske korte pergamentstrimler Lbs. 1230 III 8vo, der er skrevet omkring eller kort før 1500. De blev fundet og udgivet af Jakob Benediktsson i *Skírnir* CXXV (1951) 196–8, og er udgivet igen af Blaisdell i hans udgave af ES (s. xl f.). Om dem skriver MEK, s. 72:

The vellum fragments contain bits of the beginning of the saga and approximate only 13 lines when printed; nevertheless, the fragments provide minute but invaluable evidence that the translation of *Erec et Enide* had adhered more closely to the content of the source than the paper manuscripts of *Erex saga* would lead us to believe. First, the hero is called *errek*, a form that corresponds more nearly—than does *Erex*—to the name upon which extant French manuscripts agree. Second, the hart to be hunted by King Arthur and his knights is white according to the fragment, and this information corresponds to v. 45 of *Erec et Enide*. The color of the hart is not mentioned in the paper manuscripts. The presence of a single, seemingly insignificant adjective in the vellum fragment suggests that the translator had followed his source even in regard to details.

(I den franske original nævnes hjortens hvide farve tre gange, i vers 37, 45 og 64; stedet her svarer snarere til v. 37 end til v. 45.)

MEK nævner ikke et tredje træk i fragmenternes tekst, som ved første øjekast kunne tyde på, at denne på det pågældende punkt var sekundær i forhold til papirhåndskrifternes tekst. Fragmenterne slutter med kongens opfordring, rettet til alle der vil følge ham på jagten, til at være rede tidligt næste morgen. (Herpå følger nogle bogstaver, som Blaisdell læser: 'Ok [f]ra . . .', med fremhævelse af at *f* er usikkert; kan der mon stå: 'Ok herra (Valven . . .)')? Inden denne opfordring giver papirhåndskrifterne den bestemmelse, udtalt af kongen, at den som fanger hjorten skal få et kys af den fagreste jomfru ved hoffet. Denne bestemmelse, som er oprindelig siden den står i den franske original, mangler i fragmenterne, og man kunne deraf slutte, at deres tekst på dette punkt har tabt et oprindeligt træk, som er bevaret i papirhåndskrifterne.

Det modsatte er tilfældet. I den franske tekst udtales den forjættende bestemmelse ikke af kongen, men af Gauvain. Det er et uoprindeligt træk i papirhåndskrifterne, at den er flyttet frem i kongens replik, og det er et oprindeligt træk i fragmenterne, at den ikke står dér. I det håndskrift som fragmenterne er brudstykker af, kan den meget vel have stået

på sin oprindelige plads i Valvens replik, og der har den formentlig også stået i oversætterens produkt og i revisorens forlæg. Revisoren har stillet den på den plads hvor oplysningen om hjortens hvide farve stod i hans forlæg.

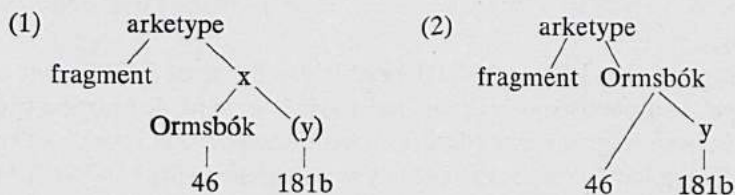
Disse tre træk i Lbs. 1230 III beviser den første af MEK's fem antagelser, idet papirhåndskrifterne tydeligvis bygger på den samme oversættelse som fragmenterne (de fire andre antagelser skal ikke diskuteres her). Det gælder uanset at de ikke beviser, at teksten i det håndskrift som fragmenterne er brudstykker af, var identisk med teksten i den oprindelige oversættelse og/eller i revisorens forlæg i resten af sagaen, og ikke engang i de bevarede linjer, skønt intet positivt taler derimod (for Ívens saga er den bevarede længere version ikke identisk med den oprindelige: det viser den kortere version—skønt MEK nok overvurderer værdien af denne; se min anmeldelse af Blaisdell's udgave af Ívens saga, i *Scandinavian Studies* 54, 1982, 73–75). Det er heller ikke bevist ved andet end analogien med Ívens saga og de andre Arthur-sagaer, at den oprindelige ES 'was a somewhat condensed but generally accurate re-telling of the plot of the French source', og at den 'reproduced not only the content but also the structure of the French original' (MEK, s. 197). Endelig er det heller ikke bevist, at revisionen undervejs til papirhåndskrifterne, der både har bestået i forkortelser (med overspringelser), omflytninger og interpolationer (bl. a. af et helt kapitel), er foregået på een gang snarere end under successive afskrivninger. Disse ubeviste antagelser forekommer dog at være rimeligt plausible.

2. SAGAENS HÅNSKRIFTER

Foruden i de ovennævnte korte fragmenter i Lbs. 1230 III 8vo, som er fra omkring 1500, er ES overleveret i to håndskrifter fra det 17. årh., AM 181b fol. og Stockholm papp. 46 fol., hvortil kommer afskrifter og resuméer af 181b.

De to hovedhåndskrifter, 181b og 46, har hver for sig bevaret oprindelige træk som det andet har tabt, og det ene kan derfor ikke være skrevet af efter det andet. Men deres tekst står hinanden så nær, at Cederschiöld mente, at de måtte være afskrifter af samme tabte håndskrift. Herimod har Blaisdell indvendt, at 46 sandsynligvis er en afskrift af den tabte Ormsbók Snorrasonar (anden halvdel af det 14. årh.), og at denne befandt sig i Sverige da 181b blev skrevet på Island. Blaisdell

har ikke sagt, hvordan han mener slægtskabet er mellem 181b og Ormsbók og 46. Der må være disse to muligheder:

I stemma (1) angiver parenteser omkring y, at det er et tabt mellemed, som det er muligt, men ikke nødvendigt, at regne med, hvorom senere. Andre tabte mellemed er også tænkelige. MEK regner med stemma (2) på s. 72, men med stemma (1) på s. 73 f.

Det har været foreslået at identificere forlægget for ES i 181b (y i stemmaerne ovenfor) med en tabt del af Stockholm perg. 6 4to. Ceder-schiöld var inde på det, og tanken blev genoptaget af Thorkil Damsgaard Olsen i hans anmeldelse af Blaisdell's udgave (i *Mediaeval Scandinavia* I, 1968, 213–220, især s. 218 f.). Han påpegede, at med undtagelser, *Rémundar saga* og *Erex saga*, er alle sagaerne i det håndskrift som 181b er en del af skrevet af efter enten Stockholm 6 4to eller AM 589 4to. Således er de to andre genfortællinger efter romaner af Chrétien de Troyes, *Ívens saga* og *Parcevals saga* med Valvens þátr, skrevet af efter Stockholm 6.

Considering the fact that both vellum manuscripts were in far better condition when they were copied in the seventeenth century than they are now, it would scarcely be too imaginative to suggest that *Ereks saga* and *Rémundar saga* might also be copied from some (now lost) part of Holm 6 or AM 589. Evidently, *Ereks saga* would fit in nicely with the group of Arthurian sagas in Holm 6, and *Rémundar saga* quite as nicely with the group of epigone romances contained in AM 589. At this juncture, we can only point out the possibility, but perhaps a detailed comparison of the *Ereks saga* of AM 181 with those sagas of the manuscript that are known to be copies of Holm 6 might indicate whether the possibility is at all likely.

MEK, s. 73 f., akcepterer Stockholm 6 som forlæg for ES i 181b (hun tillægger Damsgaard Olsen en stærkere overbevisning herom end han

har givet udtryk for), og hun mener, at forlægget for Stockholm 6 var identisk med forlægget for Ormsbók (hun nævner ikke den mulighed, at forlægget for Stockholm 6 kunne være identisk med Ormsbók selv). Hendes stemma er således det første af de to ovenstående, med Stockholm 6 som mellemed mellem x og 181b.

Imidlertid tyder allerede det forhold, at 181 indeholder den kortere version af ES men den længere version af Ívens saga, på at de to sagaer enten ikke har fulgtes ad gennem overleveringen til 181 eller er forkortet på forskellige steder i overleveringen. Det udelukker ikke, at forlægget for ES i 181 kunne være Stockholm 6 (de to sagaer kunne enten have hver sit forlæg for teksten i Stockholm 6 eller være forkortet på forskellige steder i overleveringen), men det fjerner begrundelsen for at antage det. Som det fremgår af det følgende, er antagelsen sikkert ikke rigtig, og de to sagaer kan være forkortet på samme sted i overleveringen, nemlig enten i Ormsbók eller undervejs til denne.

Det er muligt, at ES engang har stået i Stockholm 6. Dette håndskrift er undersøgt af Desmond Slay i 1969 ('The Original State of Stockholm Perg. 4:o nr 6', i *Afmælisrit Jóns Helgasonar* 30. júní 1969, Reykjavík 1969, 270–287) og igen i 1972 (i indledningen til facsimile-udgaven af Stockholm 6, *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile, X*, Copenhagen 1972), og de følgende beregninger er hans. ES har ikke stået sammen med Ívens saga og Parcevals saga, der følger efter hinanden i Stockholm 6 (det kan de i øvrigt også have gjort i AM 489 4to, der er søsterhåndskrift til Stockholm 6 for Ívens saga, men mangler slutningen af denne). Men ES kan have stået efter Mírmanns saga. Af denne er kun knapt halvdelen bevaret i Stockholm 6. I det 17. årh., da sagaen blev skrevet af efter Stockholm 6 i AM 179 fol. og AM 181g fol., var der bevaret endnu 8 eller 9 blade, men allerede da manglede slutningen, som kan have fyldt omkring 2 blade. Hvis det dengang bevarede men siden tabte udgjorde 8 blade, var det et normalt læg; hvis det udgjorde 9 blade, var det enten et læg med et ekstra blad eller et læg plus det første blad af næste læg. De 2 blade med slutningen af Mírmanns saga som manglede allerede dengang, var således enten det første og det andet eller det andet og det tredje i et læg, hvoraf de 6 eller 5 øvrige blade har rummet en anden tekst, forudsat at lægget var af normalt omfang. Hvis der allerede dengang var tabt endnu et læg på 8 blade, har den eller de manglende tekster fyldt 14 eller 13 blade (på det næste bevarede lægs første side foroven begynder en ny saga, Elís saga ok Rósamundu). Imidlertid ville

ES kun have fyldt 10–11 blade, iflg. Slay (1972, s. 15). Men denne beregning gælder den bevarede version af ES, og Slay nævner ikke muligheden af en længere version. Det er dog en — ganske vist ubevist — mulighed, at den tabte længere version af ES, bedst måske uden det interpolerede kapitel, havde et omfang svarende til 13–14 blade i Stockholm 6, og at den i dette håndskrift stod efter Mírmanns saga, på to læg der allerede manglede i det 17. årh., da de to nævnte afskrifter blev skrevet og da der blev skrevet en liste over håndskriftets indhold hvor ES ikke nævnes (listen er måske allerede fra det 16. årh., iflg. Slay 1972, s. 25).

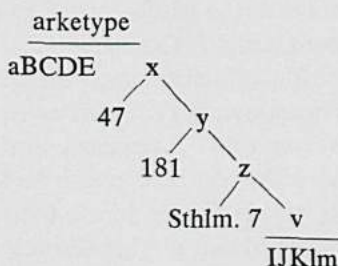
Denne antagelse støttes af de nævnte pergamentstrimler, Lbs. 1230 III. Her følger begyndelsen af ES nemlig umiddelbart efter slutningen af Mírmanns saga, ligesom måske i Stockholm 6. Da slutningen af Mírmanns saga mangler ikke blot i Stockholm 6, men også i de to ovennævnte afskrifter (AM 179 fol. og AM 181g fol.), kan intet sikkert siges om 1230's forhold til Stockholm 6 (Jakob Benediktsson i *Skírnir* CXXV, 1951, 198). 1230 kan have haft samme tekst som Stockholm 6; herimod strider det ikke, at dets tekst er mindre forskellig fra AM 593a fol. end fra AM 181g fol., da slutningen i 181g er en yngre tilføjelse, der ikke bygger på Stockholm 6 (dette synes Blaisdell at have overset, da han skrev sin bemærkning om 1230's forhold til de øvrige håndskrifter af Mírmanns saga, i udg. af ES, s. XLVI). Mírmanns saga i 1230 kan være nært beslægtet med Stockholm 6, måske endda en afskrift efter dette håndskrift. Det samme kan gælde ES, der kan have stået i Stockholm 6 på samme plads og i samme version som i 1230. — Placeringen kunne tyde på, at ES undervejs til Stockholm 6 og til 1230 har fulgetes med Mírmanns saga, som er en epigon-riddersaga ligesom Rémundar saga, snarere end med Arthur-sagaerne. Denne sontring, som lå til grund for Thorkil Damsgaard Olsens forslag, gælder øjensynlig kun sagaernes oprindelse, ikke deres overlevering.

Det er således en ubevist, men dog plausibel mulighed, at ES har stået i Stockholm 6. Men det var snarere i samme længere version som i 1230 end i den forkortede (og interpolerede) version der er kopieret i AM 181. Og på den tid da AM 181 blev skrevet, var de to læg der måske rummede ES allerede taget ud af Stockholm 6: ellers ville ES sikkert have været opført på den ovennævnte indholdsfortegnelse fra det 16. eller 17. årh., og den ville være skrevet af i AM 179 fol., som er en afskrift efter Stockholm 6, der indeholder alle sit forlægs tekster, undtagen

den allerførste (*Amícus saga ok Amilíus*), også *Eiríks saga víðfórla*, der siden er gået tabt i Stockholm 6.

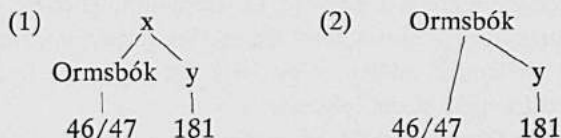
Ud fra Thorkil Damsgaard Olsens ovennævnte argument kunne forlægget for ES i 181 være en tabt del af AM 589 4to. Hvad enten det er tilfældet eller ej, kan dette forlægs forlæg enten have været identisk med Ormsbók (stemma (2) ovenfor) eller med Ormsbóks forlæg (stemma (1) ovenfor, med et mellemed mellem x og 181). En tredje mulighed er, at 181's umiddelbare forlæg var identisk med Ormsbóks forlæg (stemma (1) ovenfor, uden et mellemed mellem x og 181). Et argument imod denne tredje mulighed fremgår af det følgende.

Som påvist af Thorkil Damsgaard Olsen, er der en anden saga i 181 der heller ikke stammer fra bevarede dele af Stockholm 6 eller AM 589, nemlig *Rémundar saga*. Den er ligesom ES bevaret i 181 og i en afskrift af Ormsbók (Stockholm papp. fol. 47, som i øvrigt også indeholder *Mírmanns saga* i Ormsbóks forkortede version), foruden i andre håndskrifter der ikke indeholder ES. Udgiveren, Sven Grén Broberg (København, 1909–12), udtaler sig forsigtigt om især disse håndskrifteres placering i stemmaet. Med lidt mindre forsigtighed kan man sige følgende. De håndskrifter som Broberg kalder aBCDE står over for 47, 181 og en række andre håndskrifter (heriblandt Stockholm perg. fol. 7) på mindst fire steder: 96.2–3, 100.1–3, 351.12 og 357.12 (Broberg, s. xi f.). Under den — usikre, men dog ret plausible — forudsætning, at læsemåden i den anden håndskriftgruppe er uoprindelig på mindst et af disse steder, synes flg. stemma at måtte gælde for *Rémundar saga*:

I udg. 21.6 og 297.3–4 går 47 med a-E mod 181 og z-håndskrifterne; i 169.6–7 går 47 og 181 imod z-håndskrifterne (incl. Stockholm 7); i 332.8–10 går a, 47, 181 og Stockholm 7 imod v-håndskrifterne. — Man kan gætte på, at 181's forlæg, y, var det samme for *Rémundar saga* som for ES, hvad enten det var en tabt del af AM 589 eller ej, og at også

dette forlægs forlæg, x, var det samme for de to sagaer. ES blev af en eller anden grund ikke taget med i z. Ligesom for ES kan Ormsbók enten have været identisk med 181's forlægs forlæg eller et mellemed mellem dette og den bevarede afskrift, 46/47. I Ormsbók stod Ré-mundar saga umiddelbart foran ES. For begge sagaerne kan det ene af disse del-stemmaer gælde:

Den ret store overensstemmelse mellem de to ES-håndskrifter, 46 og 181, tyder på at der ikke har været flere tabte mellemed end opført i disse stemmaer. Det er dog usikkert.

3. SAGAENS FORLÆG

Sagaens forlæg synes umiddelbart at være den franske versroman Erec et Enide af Chrétien de Troyes, der også er forlæg for den tyske Erec af Hartmann von Aue og måske den kymriske Gereint (i Mabinogion-samlingen; Gereint har måske også fortsat en keltisk Erec-tradition uden om Chrétien).

Imidlertid findes der nogle træk der er fælles for ES og den tyske Erec (i Ambras-håndskriftet) og delvis Gereint, men som ikke findes hos Chrétien. Den der først gjorde opmærksom på dem var Eugen Kölbing, 'Die nordische Erex-saga und ihre Quelle' (i Germania 16, 1871, 381-414). Senere har det især beskæftiget forskere med hovedinteresse i Hartmann, se fx monografierne om denne af H. Sparnaay (I, 1933, optrykt 1975, s. 69 ff.) og Peter Wapnewski (7., ergänzte Auflage 1979, s. 48 f.). Forholdet nævnes også i udgaverne af den franske Erec af W. Foerster (1890, s. xliii ff.; 1896, s. xviii ff.) og Mario Roques (1955, s. xxxiii f.). Jeg har ikke haft adgang til den utrykte disputats af Roger Middleton, *Studies in the Textual Relationships of the Erec/Gereint Stories* (Oxford 1976).

Derimod har fællestrækkene næsten ikke været omtalt af forskere med hovedinteresse i ES siden Kölbing. Dennes afhandling blev resumeret af Cederschiöld i udgaven af ES 1880, s. v. Forholdet omtales kort af Phillip M. Mitchell i samleværket *Arthurian Literature in the Middle*

Ages (ed. R. S. Loomis, Oxford 1959), s. 467 f.; denne omtale synes at bygge på Cederschiöld og/eller Kölbing. Andre sagaforskere har jeg ikke set omtale forholdet; i hvert fald nævnes det ikke af Blaisdell i hans udgave af ES og heller ikke af MEK, der nok anfører Kölbing's afhandling i sin litteraturliste, men ikke nævner den i sin tekst.

Den tyske Erec-tekst der indeholder fællestrækkene er som sagt den der findes i Ambras-håndskriftet. Wolfenbüttel-fragmenterne, af hvilke nogle blev fundet i 1898, og flere i 1978, er af stor interesse for Hartmanns Erec, men de synes næppe at være af større relevans for Chrétien, Gereint eller ES, hvilket måske kun skyldes deres ret ringe omfang. Om de nyfundne fragmentdele, se afhandlinger af Wolfgang Milde (i *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 104, 1982, 190–206), Kurt Gärtner (ib., 207–230 og 359–430) og Eberhard Nellmann (i *Zeitschrift für deutsche Philologie* 101, 1982, 28–78, jfr. ib. 436–441).

I det følgende bruges forkortelsen HvA om Hartmann von Aue's Erec (i Ambras-håndskriftet), og henvisninger til denne gælder udgaven i *Altdeutsche Textbibliothek* ved Leitzmann/Wolff (5. Auflage, Tübingen 1972). Henvisninger til Chrétien's Erec gælder både Foerster og Roques: vers 2219/2163 er vers 2219 hos Foerster og 2163 hos Roques. Den kymriske Gereint og dens særlige problemer vil ikke blive diskuteret i det følgende; denne mangel har næppe betydning for bestemmelsen af sagaens forlæg.

Den grundigste gennemgang af fællestrækkene jeg kender er skrevet af Rudolf Zenker, 'Weiteres zur Mabinogionfrage. 2. Die altnordische Erex saga' (i *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 48, 1926, 386–410).

Næsten alle tænkelige forklaringer har været fremsat (i det flg. ses bort fra Gereint):

1. Fællestrækkene er opstået uafhængigt hos HvA og i ES. De forudsætter således ingen anden fælles kilde end den bevarede franske roman. Således Gaede 1913 (iflg. Zenker s. 387–8).

2. HvA og ES forudsætter begge en tekst af den franske versroman der lå nærmere ved Chrétien's original end de bevarede håndskrifter arketype. Således Kölbing 1871 og udgiverne Foerster og Roques.

3. HvA og ES går begge — gennem tabte mellemlid — tilbage til samme tabte franske version, der var på prosa og var forlæg for Chrétien's versroman. Således Pentti Tilvis, 'Über die unmittelbaren Vorläufer'

gen von Hartmanns Erec und Iwein, Ulrichs Lanzelet und Wolframs Parzival' (i *Neuphilologische Mitteilungen* 60, 1959, 29–65 og 129–144, optrykt af Kurt Wais i *Der Arthurische Roman, Wege der Forschung* CLXII, Darmstadt, 1970). Tanken er afvist af Félix Lecoy (i *Romania* 82, 1961, 276–7). Heller ikke Tilvis' formodede rhinske mellemed mellem den formodede franske prosaroman og Hartmann har vakt bifald, se Ludwig Wolff i udg. 1972 af HvA, s. xi, med henvisninger.

4. ES bygger både på Chrétien og HvA. Således Dreyer 1893 (iflg. Zenker, s. 387 og 409, jfr. allerede Kölbing, s. 411–12).

5. HvA og ES forudsætter de samme to forlæg, Chrétiens roman og en tabt (skriftlig eller mundtlig) Erec-tekst. Således Zenker 1926 og Sparnaay 1933.

En kombination af 4 og 5, med forskellige tabte mellemed, er foreslået af Siegfried Gutenbrunner, 'Über die Quellen der Erex-saga. Ein namenkundlicher Beitrag zu den Erec-Problemen' (i *Archiv für das Studium der neueren Sprachen* 105/190, 1954, 1–20). Svaghederne i hans argumentation er påvist af Foster W. Blaisdell, 'Names in the Erex saga' (i *JEGP, Journal of English and Germanic Philology*, LXII, 1963, 143–154). Jfr. Ludwig Wolff, loc. cit.

Man kan foreslå en variant af forklaringerne 1, 4 og 5, der bygger på den ovenfor diskuterede antagelse, at den bevarede ES-tekst er resultatet af først en oversætters, så en revisors virke: Oversætteren kendte kun Chrétiens roman, og det var revisoren der indføjede de træk som den bevarede ES har fælles med HvA. Enten indføjede han dem uafhængigt af HvA og dennes eventuelle kilder (jfr. forklaring 1), eller også kendte han dem — evt. via skriftlige eller mundtlige mellemed — enten fra HvA (jfr. forklaring 4) eller fra en tabt Erec-tekst som HvA også kendte (jfr. forklaring 5). Et kendskab til tysk litteratur var måske mere sandsynligt hos revisoren end hos oversætteren. Denne variant af 4 svækker i nogen grad hovedindvendingen imod 4, nemlig at hvis ES delvis byggede på HvA, skulle man forvente flere fællestræk end der er: det skulle man vel ikke i en revision der dels var bundet af sit forlæg, dels især bestræbte sig på at forkorte.

De træk som HvA og ES har fælles imod Chrétien inddeler Zenker i tre grupper: (A) fælles udeladelser: ringe beviskraft, (B) positive overensstemmelser der kan være opstået uafhængigt, (C) positive overensstemmelser der ikke kan være opstået uafhængigt. Under C nævner Zenker 12 punkter, jfr. nedenfor.

Det er i nogen grad en skønssag om et fællestræk hører til under B eller under C. Efter mit skøn har Zenker henført for mange til C. Men lad os som arbejdshypotese akceptere Zenkers skøn, og lad os også som arbejdshypotese akceptere forklaring 2 ovenfor, og ud fra disse forudsætninger spørge: Hvor meget må Chrétiens oprindelige tekst mindst have været forskellig fra den overleverede? Hvilke ændringer må skriveren af arketyperne for de bevarede håndskrifter mindst have foretaget? Der kan sondres mellem udeladelser og andre ændringer; den flg. fordeling af Zenkers 12 punkter på disse to typer er min og stemmer ikke med Zenker s. 404 f.:

Arketyperne skriver må mindst have *udeladt* flg. (numrene følger Zenker):

1. efter v. 1758/1714: en sammenligning af Enides ansigt med roser og liljer og solen, jfr. HvA v. 1701 ff. og ES s. 23;

2. efter v. 2767/2763 eller v. 2794/2790: en omtale af røverne, jfr. HvA v. 3113 ff. og ES s. 32;

3. efter v. 2931/2927: den oplysning, at de to grupper af røvere hører til samme bande, jfr. HvA v. 3299 ff. og ES s. 33–35 (denne forskel mellem Chrétien og ES omtaler MEK, s. 195–6, men uden at nævne HvA);

5. omkring v. 3771/3757: et replikskifte mellem Guivret og Erec, jfr. HvA v. 4326 ff. og ES s. 41;

6. omkring v. 3893/3871: en oplysning om Guivrets forhold til Erecs far, jfr. HvA v. 4550 og ES s. 42;

10. omkring v. 4057/4033 eller v. 4077/4053: Keus har genkendt Erec, jfr. HvA v. 4852–7 og ES s. 59;

8. ved v. 4389/4361: ridderens fødder er bundet under hesten, jfr. HvA v. 5404–5 og ES s. 45;

9. efter v. 4671/4633: Enide vil lade sig falde ned på sværdet, jfr. HvA v. 6114 og ES s. 55;

12. efter v. 6558/6500: efter at have erfaret sin fars død drager Erec hjem, jfr. HvA v. 9977 ff. og ES s. 69;

12bis. efter sidste vers: livet efter kroningsfesten, jfr. HvA v. 10080 ff. og ES s. 72 (sml. MEK, s. 128, der ikke nævner HvA).

Også af andre grunde har man formodet overspringelser i de franske håndskrifternes arketype: efter v. 2219/2163, v. 2774/2770 og v. 6417/6365 (Alexandre Micha, *La tradition manuscrite des romans de Chrétien de Troyes*, 1939/1966, s. 94; Roques i udgaven s. xxxvi).

Efter de ovennævnte arbejdshypoteser må man desuden antage, at skriveren af arketypen må have *ændret* flg. (stadig med Zenkers numre):

4. Enide advarer Erec mod slotsherren allerede da de er kommet i seng, hos HvA v. 3996 og i ES s. 38, men venter til om morgenen i Chrétien-håndskrifterne v. 3455/3447 ff.;

7. Erec modtager Guivrets indbydelse hos HvA v. 4570 og i ES s. 43, men afslår den i Chrétien-håndskrifterne v. 3907/3885;

11. Da Erec rider ind i haven, ledsages han kun af Enide i ES s. 64 og nogle få flere hos HvA v. 8754 ff., men af hele folket i Chrétien-håndskrifterne v. 5766/5716 f.

Det kan også være skriveren af arketypen der har forfattet de vers hvis rim strider mod Chrétiens rimvaner: 1005/1001 (*sache* : *domage*, jfr. Micha, s. 84), 1449/1429 (tonisk *-ient* i præteritum konj. 6. person), 1911/1861 (*fame* : *regne*; her kunne *del regne* være en afskriverfejl for *de son reaume*, der passer bedre i verset og med at Chrétien ellers foretrækker *reaume* for *regne*, men rimet *fame* : *rea(u)me* strider også imod hans rimvaner), 1967/1915 (*-s:-z*), 2249/2193 (*-s:-z*), 3437/3429 (*dos* '2' : *vos*, pron., jfr. Adele Getzler i Zeitschrift für romanische Philologie 51, 1931, 236), 3711/3697 (*-s:-z*), 3871/3849 (*-s:-z*), 4019/3999 (*fame* : *sane* 'synode'), 4921/4885 (*-s:-z*), 5975/5925 (*-s:-z*). Disse rim forklarer Foerster og Roques 'par le fait que ce roman est une des plus anciennes oeuvres du poète, et que, dans le parler champenois qu'il veut adopter, ont pu d'abord subsister quelques traces de différences locales ou de mélange dialectal' (Roques, s. xxxvi), og den forklaring er vel ikke mindre sandsynlig.

Andre syntaktisk-stilistiske forskelle mellem Erec og Chrétiens andre Arthur-romaner er påvist for nylig af Lars Lindvall, 'Structures syntaxiques et structures stylistiques dans l'oeuvre de Chrestien de Troyes' (i Romania 102, 1981, 456-500), jfr. hans bog Jean Renart et Galeran de Bretagne (i serien Data linguistica 15, Stockholm 1982). Han har vist, at Erec gennemgående har kortere sætningsperioder, færre spidsstillede forbindelsesadverbialer, færre bisætninger, færre sideordnende konjunktioner, færre underordnende konjunktioner end Chrétiens fire øvrige Arthur-romaner, der i disse henseender står hinanden nær. Forskellene er større end forskellene mellem Galeran de Bretagne og de romaner der med stor sandsynlighed tillægges Jean Renart, forskelle som Lindvall betragter som bevis på, at Galeran ikke er skrevet af Jean Renart. Heraf kan man slutte et af to. *Enten* er den bevarede Erec-tekst skrevet

af Chrétien, der senere skiftede stil. Sådan forklarer Foerster og Roques de afvigende rim i Erec, jfr. ovenfor. (I så fald kunne Jean Renart have skrevet Galeran de Bretagne, — men de positive grunde til at tro det er næppe tilstrækkelige.) *Eller også* er den bevarede Erec-tekst en andens revision af Chrétiens tabte tekst (den er næppe Chrétiens revision af en andens tekst, endsiges uafhængig af Chrétien). I sidste fald er det muligt, at de Chrétien-fremmede rim i Erec skyldes revisoren, og at HvA og ES bygger på Chrétiens oprindelige tekst (forklaring 2 ovenfor).

Zenker forklarede ikke fællestrækkene hos HvA og i ES med at begge forudsatte en tabt version af den franske versroman (forklaring 2 ovenfor), men med at begge forudsatte de samme to forlæg, Chrétiens roman og en tabt Erec-tekst (forklaring 5). Det skyldes tilsyneladende, at Zenker, s. 404, nok kunne forestille sig, at skriveren af arketyper udelod nogle vers, men ikke at han ændrede nogle vers eller hele passager. Denne sidste mulighed forekommer mig dog at være mere sandsynlig end den at både HvA og enten oversætteren eller revisoren af ES kendte den anden Erec-tekst, som de fulgte lejlighedsvis: forklaring 2 forekommer mig mere sandsynlig end forklaring 5.

Det udelukker ikke, at oversætteren og revisoren af ES kan have brugt andre kilder: den ene, formentlig revisoren, har øjensynlig brugt *Þiðriks saga* (MEK, s. 193–8). Men der er ikke tilstrækkelig grund til at mene, at nogen af dem ved siden af sit primære forlæg har brugt en anden, ellers ukendt Erec-version, som også er brugt af Hartmann von Aue (eller en revisor undervejs til Ambras-håndskriftet). Hermed er intet sagt om forholdet mellem de to tyske tekster: Ambras-håndskriftet og *Wolfenbüttel*-fragmenterne, eller om disses kildeforhold.

Det er næppe muligt at modbevise nogen af de 5 foreslåede forklaringer. Men de er ikke lige sandsynlige. Mig forekommer nr. 2 at være den sandsynligste. Men også nr. 1 må tages i betragtning: nogle af Zenkers 12 punkter skal nok overføres fra C til B: i nogle af dem har Chrétien-håndskrifterne en acceptabel *lectio difficilior*, som HvA og ES kan have banaliseret på samme måde (Zenker mente, at den banale læsemåde måtte være ældst). Hvis de alle overføres til B, bliver resultatet forklaring nr. 1: HvA og ES bygger, uafhængigt af hinanden, på den bevarede Erec-tekst.

Når man dernæst ser på de 12 punkters indhold, kan man tilslutte sig de to Chrétien-udgivere, Foerster og Roques. Den sidste skriver, efter at have omtalt tre fællestræk i Gereint og hos HvA (men hvor ES følger

den bevarede Chrétien-tekst): 'Nous ne concluons pas qu'il n'y a pas à tirer de l'accord des adaptations étrangères quelque trait ou quelque couplet qui aurait été oublié par l'ancêtre commun de nos manuscrits; on peut penser, d'après ces trois exemples, que notre texte n'y gagnerait guère en valeur ni en vérité.' Og Foerster (1890): 'Mir erscheint dies alles zu unbedeutend.'

Det kan man bifalde. Imidlertid må der sondres mellem vores mulighed for at rekonstruere den tabte original og den faktiske afstand mellem denne og den bevarede tekst. Foerster og Roques har ret i, at det kun er på få og uvæsentlige punkter man kan påvise udeladelser eller andre ændringer i den bevarede tekst. Men det angiver kun et mindstemål for de faktiske ændringer: den tabte original kan have været mere forskellig fra den bevarede tekst. De positive grunde til at tro det, er dels de særlige rim, dels de syntaktisk-stilistiske træk som Lindvall har påvist. Disse forhold kan dog også forklares ved, at Chrétien efter Erec lagde sin stil om (jfr. ovenfor). Sagen er uafklaret.

Usikkerheden er tilstrækkelig til, at MEK har gjort ret i at skrive om vigtigere ting i forbindelse med ES.

RÉSUMÉ

CES trois notes s'inscrivent en marge d'un ouvrage récent de Marianne E. Kalinke, *King Arthur North-by-Northwest* (Copenhague, 1981). Elles concernent *Erex saga*, l'adaptation norroise de l'*Erec* de Chrétien de Troyes.

La première ajoute un nouvel argument pour penser que le texte conservé de la saga est le résultat d'un remaniement plus ou moins important de la traduction primitive. On possède un fragment très court dont le texte est identique à la traduction primitive ou du moins plus proche de celle-ci que les manuscrits complets.

La deuxième note discute de la tradition manuscrite de la saga. D'une copie à l'autre, ni la traduction primitive ni le remaniement n'accompagnaient les deux autres sagas qui adaptent des romans de Chrétien: *Ívens saga* et *Parcevals saga* (avec *Valvens þáttur*). Les deux rédactions accompagnaient plutôt des sagas non traduites: tandis que le remaniement accompagne *Rémundar saga* dans les copies, la version non remaniée suit *Mirmanns saga* dans le fragment cité et peut-être aussi dans Stockholm perg. 6 4to, où une lacune qui suit *Mirmanns saga* a pu contenir *Erex saga* dans le texte non remanié plutôt que dans la rédaction remaniée.

La troisième note discute du modèle du traducteur, en considérant les traits communs à la saga et à l'*Erec* de Hartmann von Aue par rapport au texte français conservé. Une des nombreuses explications proposées de ces traits veut que les copies françaises remontent à un archétype remanié par rapport au texte original

de Chrétien, alors que la saga et le poème de Hartmann remontent au texte original, non à l'archétype remanié. Cette hypothèse a été proposée par Kölbing, et Foerster et Mario Roques l'ont adoptée, tout en soulignant le peu d'importance des traits étrangers au texte français. On est tenté de la combiner avec le fait que le texte conservé d'*Erec* se distingue des autres romans arthuriens de Chrétien en ce qui concerne certaines rimes (Foerster) et certains faits syntactico-stylistiques comme la longueur des phrases et la fréquence des conjonctions (Lars Lindvall). Le remanieur responsable de l'archétype des copies françaises n'aurait pas seulement modifié ou supprimé les traits dont ne témoignent que la saga et le poème allemand; il aurait récrit le texte entier, avec des rimes étrangères à Chrétien et des phrases moins longues et moins compliquées. Avant d'accepter cette hypothèse hardie, il faudra la soumettre à un examen plus approfondi que celui qu'on a pu faire ici.

*Romansk Institut,
Århus Universitet*

JÓN SAMSONARSON

TÓUVERS KLEMUSAR BJARNASONAR

1. Á ALÞINGI

ÁRIÐ 1690 kom fyrir á alþingi galdramál Klemusar Bjarnasonar úr Strandasýslu. Rögnvaldur Sigmundsson í Fagradal innri, sem hafði sýsluvöld í Strandasýslu, auglýsti héraðsdóma og málsundirbúning í lög-réttu, en lögmennirnir Magnús Jónsson og Sigurður Björnsson nefndu tólf menn að rannsaka galdraáburði að nýju. Meðal sakargifta var með-kenning Klemusar um tóuvers, 'sem hann játaði sig lært og lesið hafa yfir kindum sínum'.

Nefndarmenn ályktuðu Klemus lögfalinn, og kom málið til endanlegs álits í lögréttu 9. júlí. Þar var meðal kæruatriða:

3. Hans meðkennd brúkun á tóuversi yfir sínum fénaði, með stórrí vanbrúkun guðs heilaga nafns.

Klemus var dæmdur frá lífi og skyldi 'í eldi brennast, sem svarinn og sannprófaður ódáðamaður', eftir forsvaranlegri tilhlutan Rögnvalds Sigmundssonar sýslumanns. Um framkvæmd refsingar og tíma skyldi sýslumaður leita atkvæða amtmanns, sem var Christian Müller.¹

Aftöku Klemusar var frestað og málinu skotið til konungs að boði amtmanns. Á meðan var Klemus í varðhaldi hjá sýslumanni. Með bréfi konungs til amtmanns, dagsettu 5. maí 1691, var ákveðið að Klemus skyldi halda lífi, en vera útlægur af landinu ævinlega. Bréf konungs var lesið upp í lögréttu 1691.²

Klemus sigldi um sumarið í Hólmi og lést veturinn eftir í Kaupmannahöfn úr sótt. Þar var staddur sr. Einar Þorsteinsson frá Múla í Aðaldal, og fékk hann um veturinn veitingu konungs fyrir biskupsdæmi að Hólum og var vígður biskup. Einar veitti Klemusi aflausn og heilagt sakramentum, og er það eftir honum haft að Klemus dæi kristilega.³

¹ *Alþingisbækur Íslands VIII* 277–78.

² Prentað í *Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve III*, Kh. 1787, bls. 250–51. *Alþingisbækur Íslands VIII* 323.

³ *Annálar 1400–1800 I* 413, 416–17, 419 (Vallaannáll); I 572, 574 (Mælifells-

2. HÉRAÐSDÓMAR

Alþingisdómurinn 1690 í máli Klemusar Bjarnasonar er síðasti dauðadómur í galdramáli, sem kveðinn hefur verið upp á Íslandi. Að sögn Jóns Halldórssonar í Hítardal var ákvörðun um frestun aftöku tekin að undirlagi Christoffers Heidemanns landfógeta, enda hefði sú ákvörðun verið í verkahring landfógeta samkvæmt erindisbréfi frá 16. maí 1683,⁴ en amtmannsembættið var nýlega stofnað og Chr. Müller lítt kunnur landsmálum. Heidemann var á alþingi 1690, en sigldi um sumarið til Danmerkur. Hann kom til Íslands fyrir alþing 1691 og hafði út með sér bréf konungs, þar á meðal bréfið um að þyrmt skyldi lífi Klemusar.⁵ Landfógeti hefur sumarið 1690 haft með til Danmerkur staðfest eftirrit málskjala, og eru þau nú meðal kansellískjala í Þjóðskjalasafni.⁶ Skjölín eru þessi:

1. Málskjöl úr héraði 1689 og 1690, skrifuð eftir héraðsþingbókinni, og er eftirritið staðfest með nöfnum og innsiglium 18. júlí 1690 í Fagra-dal af Rögnvaldi Sigmundssyni sýslumanni, Vigfúsi Jónssyni, Jóni Steinþórssyni og Torfa Jónssyni. Síðast vottar Rögnvaldur Sigmundsson um þá Vigfús, Jón og Torfa, að þeir séu frómir, erlegir og valinkunnir dánუმenn til orða og gjörða, það hann framast viti. Eftir þessum skjölum er mál Klemusar rakið hér á eftir og mikilvægustu kaflarnir teknir orðrét upp.

2. Alþingisdómurinn frá 1690. Fyrirsögn: 'Anno 1690 þann 1 Julij.' Orðamunur miðað við meginmálstexta í *Alþingisbókum Íslands VIII 277–78*:

÷ fyrirsögn. 6 var] er. 7 valdsmannsins] + Rognvalldss Sigmundssonar. 16] 26. 8 þar] Og þar. 20 þingsannað] þyngsuarid. 21 nefndarvotta] nefndar Wætta. 25 þar] Hafe. 26 máli] gallDRAMäle. 28 játaði] Jatar. 29 nefndarmenn] Vtnefndar Menn. 30 framanskrifaðar] hier Jnnfærdar. 31–32 Riette landsenss. 38 sénan] siedann. 44 gengi] hefde. 49 Vggande. 51–52 og—ódáðamaður] sem suarinn og sannpröfadur Ödadamadur/ og J Ellde brennast.

annáll); II 284 (Fitjaannáll); III 361 (Eyrarannáll); III 488 (Grímsstaðaannáll). *Safn til sögu Ísl. og ísl. bókmenta* II 763–64 (Hirðstjóraannáll Jóns Halldórssonar prófasts í Hítardal).

⁴ *Lovsamling for Island* I, Kh. 1853, bls. 400–01. Siglaugur Brynleifsson, *Galdrar og brennudómar*, Rvk. 1976, bls. 204.

⁵ *Ann. 1400–1800* I 416.

⁶ Skjalasafn kansellisins, KA 4. Aðalgeir Kristjánsson skjalavörður vísaði mér á þessi skjöl, og kann ég honum bestu þakkir fyrir.

Aftan við dóminn er 'svar og uppáskrift' amtmanns á þessa leið:

Efter denne sags Beskaffenhed syuniss mig hóyfornóden, at denne dom till Kongl. Maytz allernaadigst Resolution blifver udsendt tillige med Herritztings dommen, og Vidnisbyrderne, som der udj gangen er, og at sysselmanden, ufeilbarlig mig der af inden 4re dagerss forløb Vidimered Copie til Eegne hander forskaffer, paa det, ieg da allsammen paa tilbórlig steder kand fremsende. Ved Auxeraa d. 10 Julij A^o 1690. /:underskrifad nafn:/ Christian Muller.

Magnús Jónsson lögmaður staðfestir eftirritið með nafni og innsigli á Brimnesvöllum (þ. e. Brimilsvöllum) 24. júlí 1690.

3. Tóuvers Klemusar Bjarnasonar ásamt greinargerð Magnúsar Jónssonar lögmanns, sem er undirrituð á Brimnesvöllum 24. júlí 1690. Sjá mynd. Versið er á fremstu síðu tvíblöðungs (20.7 × 16 sm). Á öftustu síðu hefur verið skrifað: 'Tou Werss Klemusar Biarnars'. Bl. 1v og 2r eru auð.

4. Héraðsskjölin og alþingisdómur í danskri þýðingu, og er aftan við svofelld athugasemd Heidemanns landfógeta, sem hefur annast þýðinguna:

Dette forskrefne er det retteste som Jeg har kundet og forstoed det Jsslandshe Maal fordansked effter den Jsslandshe original som her hoss følger. Actum Kiöbenhafn d. 3 Octobris A^o: 1690 Christoffer Heideman.

Á eftir fer uppskrift á tóuversi Klemusar ('Clemus Björnssons Ræfve vers') ásamt danskri þýðingu þess. Íslenski textinn er án efa skrifaður upp eftir nr. 3. Orðamunur er enginn.

5. Umsókn Rögnvalds Sigmundssonar sýslumanns til konungs þess efnis, að hann fái greiddan kostnað við upphald Klemusar af óvissum sakeyri næsta árs; aftan við er umsögn eða skýring ('Erklering') amtmanns, dagsett á Bessastöðum 16. júlí 1690.

6. Bréfið til amtmanns, 5. maí 1691, um Klemus Bjarnason.

Sakargiftum í máli Klemusar er lauslega lýst í alþingisdómi, en koma skýrar fram í héraðsdómum. Málið var tekið fyrst fyrir á þriggja hreppa þingi að Hrófbergi (skrifað Hróberg í málskjölunum) við Steingrímsfjörð 3. sept. 1689, og voru þar tilnefndir af sýslumanninum Rögnvaldi Sigmundssyni tólf dómsmenn til að skoða, gaumgæfilega að rannsaka og dómsatkvæði uppsegja um galdragrunsemdaráburð Kolbeins Jónssonar til Klemusar Bjarnasonar. Dómsmenn voru tilnefndir: Árni Vigfússon lögréttumaður, Magnús Björnsson, Ásgeir Sigurðsson, Páll Gunnlaugs-

son, Eiríkur Indriðason, Björn Sveinsson, Gísli Ásgeirsson, Steinn Magnússon, Þórður Arason hreppstjórar, Ólafur Þórarinsson, Magnús Erlendsson, Björn Jónsson. Áburður Kolbeins Jónssonar var svolátandi:

Það auglýse eg Kolbeirnn Jonsson með þessu mýnu Brefe og vnder skrifudu Nafne, að eg frammbur solatande frammburd Klemuse Biarnasine a hendur sem eftterfilger, að eg hefe greindann Klemvs Biarnnason fullkomlega grunsamann, að hann hafe með fiólkýnge og fordæduskap ollad þeirre storkostlegre veike og kvalræðiss krankleika sem Mýn sáluga echtakona Gudrún Arna dottur vnder lä a Næst vmm-lidnumm vetrar týma, og ei veit eg Betvr firer gude og Minne samviskv Enn hier fir nefndur Klemus Biarnason sie sekvr i þessu mäle, Biödande Mig til þennann Minn ofann skrifadann frammbvrd með eide að sanna (ef þórf sýnist) öska eg og beidist af sýslv mannum Rógnvalde Sigmundssine, að hann guds, Riettarins og Sýns embættis vegna kome þessu Mäle vnder frekara laga Rannsak það allra firsta er þuj vid koma kann, enn til fullkomlegrar stadfestu og vissara efftertekta skrifa eg mitt Nafn hier vnder með eiginn hende, að Bassastódumm J Kalladar Ness sokn, Anno 1689 19 Avgvstij, Kolbeirnn Jonsson M E h.

Sömu dómsmenn voru tilnefndir af sýslumanni til að rannsaka áburð Jóns Bjarnasonar, sem hann bar nú fyrir dómnum á hendur Klemusi, svolátandi:

Eg Jon Biarnason lýse þuj að eg ber Klemus Biarnason þeim aburde, að eg helld hann valldann af þeim veikleika sem Mýn ehta kona Ölvf Ions dottvr hefur haft að bera a þessumm vmm lidnumm vetre, og allt til þess nu er komid, með öleifelegre galldra konst, vitande ei betur firer gude og minne samvisku enn eg þetta satt seige, Öska eg af sýslv Manninum Rógnvalde Sigmundssine, að hann þetta mal firer sig take og vnder laga Rannsak koma late.

Málsaðilar Kolbeinn Jónsson og Klemus Bjarnason voru fyrir dómi, og játaði Klemus sig lögboðaðan á þingið af sýslumanninum. Aðspurðir af sýslumanni og dómsmönnum gáfu þingsóknarmenn Kolbeini 'göda, lofsverda og erlega kinnýng til Máls og giórda, og Jatudu hann valinnkunnann mann að fornu og nýu'. Þá voru þingsóknarmenn aðspurðir og tilkrafðir um kynning Klemusar, hvort hann hefði verið kenndur áður fyrri um óleyfilega galdrabrúkun og meðferð, 'huoruu velflester þyngsoknar menn hier nu samann komner Jatudu og sógdu sig heirt hafa að greindur Klemus Biarnason hefde vmm galldra list og Brúkvñ Ricktadur verid (enn ei vissu þeir huad satt være)'. Dómsmenn dæmdu tveimur af þingsóknarmönnum, sem um ríktið höfðu borið, að þeir staðfestu vitnisburð sinn með eiði, og nefndu til þess Jón Þormóðsson og Jón Ólafsson.

Þeir aflögðu samstundis eftirfarandi eið fyrir sýslumanni:

Til þess legg eg Jon Þormodsson Jon Ölafsson hónd a helga Bök, og það seige eg Gude almattugvmm ad eg hefe heirtt Klemus Biarnason vmm galdra list og brökun Ricktadann verid hafa firr Meir, Enn ei veit eg huort satt er edur ei, og ad so stófdumm Eide, sie Mier gud hollvr sem eg satt seige, gramur ef eg lýg.

Líkindi sem Kolbeinn Jónsson lagði fram til síns máls voru þessi:

Þa fære eg Kolbeirnn Jonsson þar til þessar lýkvr, J firstu vmm það trie sem Klemus Biarna son leinelega og an Minnar vitundar tók, er a Minne leigu Jórdu Hröberge ad lande Rak, huar af eg formerckt hefe ei alltitla kiælu af Klemuse vid mig framm komna, þa eg vmm adur Nefndt trie vid hann talad heffe, sem hann og firer frömumm Mónnumm mier frá verande auglyst hefur, sem eg vona þeir bera mune, J annann Mata hef eg heirt og fornumid, þa til tals komid hefur firer Klemuse Biarnasine vmm þa oveniulega veike sem Mýn sáluga ecktakona vnder lä, þa hafe Klemus so suarad, Ef það mäl a sig geingie so hann vnder Refsýng kiæme, og lýfs af kiæmist skillde hann þess manns lýf hafa, er frekast firer þuj geingie.

Til stuðnings við síðara atriðið lagði Kolbeinn fram undirritaðan vitnisburð tveggja manna:

Med kiennumm vnder skrifader ad vid heirtt hófum Klemus Biarnason solatande ord tala þa hönumm hefur ordid tiltalad vmm oveniulega veike Gudrunar sálugu Arna dottur eckta konu Kolbeins Jonssonar, Ef það mäl a mig geingur, og eg vnder Refsýng kiem, og komist eg lýfs af, skal eg þess manns lýf hafa, er frekast firer þuj geingur. til merkiss ockar vnder skrifud Nófn Anno 1689, d. 29 Avgvstij, Snorre Sueinsson m e h Oddvr Jonsson handsalar.

Þegar hér var komið varð dagþrota, og frestuðu sýslumaður og dómsmenn málinu til næsta dags, sem var 4. sept. Var þá fyrst að Snorri Sveinsson og Oddur Jónsson staðfestu vitnisburð sinn frá deginum áður með eiði fyrir sýslumanni. Því næst lagði Kolbeinn Jónsson fram vitnisburð þriggja manna til stuðnings við fyrra atriði málslíkinda sinna, og er hann dagsettur eins og vitnisburður sá sem Kolbeinn lagði fram til stuðnings við síðara atriðið daginn áður, og eru tvö sömu vitni:

Eftter þuj Kolbeirnn Jonsson öskar af oss vnderskrifudumm sannleikanns medkiennýng i framme ad lata vmm þa kiælu sem Klemus Biarnason a hönumm haft hefur, üt af þuj trie er hann leinelega burttök af leigu Jórd Nefnds Kolbeins Jonssonar, þa auglysumm vær einumm og sierhuoriumm sem þesse vitnissburdar ord siä edvr heira, ad vær so fornumid og eftter tekid hófum, ad advr Nefndur Klemus hefur storkostlega kiælv og ýllann huga til hanns haft, og til frekare staðfestu skrifumm og latumm skrifa vor Nófn vnder þennann vornn vitnissburd huornn vær

vilumm med eide stadfesta (ef þórf sýnist, Anno 1689 d. 29 Avgvstij, vnder skrifud Nófn, Snorre Sueinsson, Hallvr Jonsson, Oddvr Jonsson.

Tveim þessara manna, Halli Jónssyni og Oddi Jónssyni, var gert að sanna vitnisburð sinn með eiði, og er í eiðstafnum að þeir hafi eftir tekið að Klemus hafi stórkostlega kælu og illan huga til Kolbeins, en tréð er ekki nefnt, sem átti að vera undirrót óvildarinnar. Síðan var vikið að ókyrrleika á bæ Kolbeins, og er lýst atburði sem gerðist á þingstað:

Hier Næst vænest Kolbeirn Jonsson, ad ökirrleikinn a sýnumm Bæ mest vagsid og aukist hafe, sýdann hann Klemus Biarnason aburdinum Borid hefde, So og skiede sä atburdur hier J giærdag a medann ifer malonumm setid var, ad ein heimiliss stulka Kolbeins Jonssonar fieck vondann öve(n)iulegann snertt, med Mäse, ofbode, og hliödumm, Eirnninn med aungvite, huad ed sýslu madurinn med tueimur döms mónnumm sau og vppa horfdu.

Líkindi sem Jón Bjarnason, annar sakaráberi Klemusar, bar fram voru þessi:

Seiger Jon Biarnason ad övilldarkiæla hafe aukist þeirra a mille af þuj sama trie sem firr vmm gietur, og J þennann döm er adur Jnnfærtt. og effter þä kiælv aukn-ýng veiktist kona Mýn Ölvf Jons dottvr, med það slag, ad hun skiertist a vite og rænu so hun hefur sýdann mig og mitt heimile fordast vegna þess ökirleika sem a Mýnumm Bæ er og verid hefur vmm Rænuleise og vitskierdýng greindrar Ölvfar Jons dottvr, sem og eirnninn ad hun sie i Burt vikinn og vmm bæe flacke.

Þad vitna nu firer vorumm döme hier samannkomner þýngsocknar menn, huorier nu og so Jata ad þeir vite Jon Biarnason J öngre kiælu vera edur övilld vid nochra menn huorcke nær, nie fiær og ei hafe verid, ad fráteknumm Klemuse Biarnasine.

Þá lagði Jón Bjarnason fram skriflega vitnisburði margra góðra manna um ærukynning sína, þar sem hann hafði áður verið, en sveitarmenn hans, sem nú voru, gáfu honum vitnisburð sem erlegum og valinkunnum manni, það þeim væri framast vitanlegt.

Frekari líkindi komu ekki fram af hálfu sakarábera. Með tilvísun til 18. kap. í þjófabálki Jónsbókar um tylftareið dæma dómsmenn Klemusi Bjarnasyni lagatylftareið með nefndarvitnum fyrir galdraáburð Kolbeins Jónssonar og Jóns Bjarnasonar, og skal sýslumaður nefna honum eiðvættin. Eiðinn skal Klemus hafa unnið innan tíu vikna særra daga að heyrðum dóminum. Þessu næst komu sakaráberar og óskuðu og kröfðust af sýslumanni að hann tæki Klemus til fanga vegna þeirra heitinga-orða sem upp á hann væru sönnuð og svarin, sögðust annars ábyrgjast sýslumanni og dómsmönnum þá ólukku og slys sem þeir kynni að hljóta

af Klemusi, því þeir hræddust heitingu hans. Sýslumaður óskaði dóms og álita dómsmanna, hvort sér væri vítalaust og leyfilegt að taka Klemus til járna. Dómsmenn vísa um þetta atriði til réttarbótar Hákonar konungs, sem tali um þá menn sem heitist við sýslumann eða við þá sem honum til réttarins fylgja,⁷ og til alþingissamþykktar 1630, sem tali um slíkt efni í viðlíkan máta, og álykta þeir að sýslumanni sé vel forsvaranlegt og jafnvel skyldugt að hann taki Klemus til fanga og hafi í haldi, á meðan sent yrði til Magnúsar Jónssonar lögmanns og fenginn endanlegur úrskurður hans um þetta atriði; en sýslumaður setji erlegan mann til að vera í eiðvætta útréttingu vegna Klemusar. Undir dóminn skrifa níu dómsmenn með eigin hendi, Þórður Arason, Magnús Erlendsson og Björn Jónsson handsala, en sýslumaður samþykkir dóminn með þeim og lögsemur með undirskrift sinni.

Galdramál Klemusar Bjarnasonar kom að nýju fyrir á þriggja hreppa þingi að Hrófbergi 25. apríl 1690, og voru eftirtaldir menn nefndir í dóm af Rögnvaldi sýslumanni Sigmundssyni: Pétur Pálsson, Magnús Björnsson, Ásgeir Sigurðsson, Páll Gunnlaugsson, Jón Magnússon, Andrés Magnússon, Gísli Ásgeirsson, Ólafur Þórarinsson, Eiríkur Indriðason, Steinn Magnússon, Jón Jónsson, Þórður Arason. Magnús Jónsson lögmaður hafði gefið þann úrskurð, að Klemus skyldi haldast í fangelsi, þar til mál hans væri til lykta leitt. Gat hann því ekki sjálfur verið í eiðvætta útvegum sinna vegna, og átti sýslumaður eftir Hrófbergisdómi að nefna mann til þess. Hafði hann nefnt þrjá menn, Árna Vigfússon lögréttumann og Magnús Björnsson og Pál Gunnlaugsson hreppstjóra, sem skyldu útvega Klemusi Bjarnasyni eiðvættin hver í sínum hreppi, fangavotta jafnt sem nefndarvitni. Komu þessir menn fyrir dóminn og sögðust fullkomlega og alvarlega og með kostgæfni hafa leitast við að fala og fá eiðvættin honum Klemusi til meðsonnunar, og hafi þau með öllu afsagt að sanna tildæmdan eið með honum. Þetta staðfestu tilnefnd eiðvætti sem nálæg voru og lýstu því að þessa væri ei framar við sig að leita. Þessu næst lagði sýslumaður fram eiðstafinn, sem hann hafði tilsett að Klemus skyldi afleggja, ef hann kæmi honum fram, og var svofelldur:

Til þess legg eg Klemus Biarnason hónd a helga bök og það seige eg gude almattugumm ad eg hefe alldrej a æfe minne huórke fir nie seirna galldur edur fiólkyngelært, haft edur framid, og alldrej hef eg skada, mein, edur tiön, nockurnn tyma giórt huorke mónnum nie penýnge leint eda liöst, med galldre eda fiólkyngel, eda

⁷ Hér mun vera átt við réttarbót frá 27. maí 1303. *Ísl. fornbréfasafn* II 336–39.

neinshlags fordæðuskap, og huorke er eg sekur í þessu tilteknu firer sialfs mýns persönu og ei helldur adra hier tilfeingid, so og er eg ecke sekv J galldra aburde Kolbeins Ionssonar, og Jöns Biarnasonar, og alldrej hef eg huorke fir nie seirna þeirra Eckta kuinnum mein edur skada giórt med neinshlags gölldrumm, fiólkýnge eda fordædu skap, og alldrej hef eg þess neins samvitande verid firer mýna persönu, edur anara J nockurnn mata, Og ad so stofudumm eide sie mier gud hollur sem eg satt seige. gramur ef eg lýg.

Þessu næst kemur fram fyrir dóminn, 'ad Klemus Biarnason hafe sig tilbodid J sýslumannssins áheirnn og vidurvist ofannskrifadann eid ad af leggja, og sagdist vilia hann vel sier linda og lýka lata og hefur lofad hier vid ad standa, og það med handsólumm vid greindann sýslu mann'. Var þetta vottfest á heimili sýslumanns í Fagradal 26. sept. 1689, og skrifuðu undir Þórður Pétursson, Jón Jónsson og Ólafur Markússon, allir með eigin hendi. Þessu játaði nú Klemus að nýju fyrir dóminum og staðfesti það með handsali við sýslumann. Dómsmönnum leist eiðstafurinn hreinn og skuggalaus í allan máta, en eiðvættin játuðu að eiðstafurinn hefði verið auglýstur nefndarvættum Klemusar af þeim sem tilnefndir voru í eiðvætti útvegum. Sýslumaður spurði þingsóknarmenn, hvort þeir vissu annað um eiðvætti Klemusar en frámt og ærlegt, og var það ekki, svo mikið sem mönnum í sannleika vitanlegt væri, og ekki vissu menn heldur eiðvættin í skyldugleika eða mægðum við málsaðila, svo að þeir kynnu það með sanni að segja. Þá var Klemusi til sagt af sýslumanni og dómsmönnum að finna að nefndarvættum sínum, ef hann það gæti, það sem þeim kynni úr vitni að hrinda í þessu máli, 'huad hann ecke J liöse lætur nie það til finnur sem lóglegt Beuýslegt edur skiallegt virdest'. Óskaði nú, krafðist og beiddist sýslumaður og dómsmenn að Klemus legði fram afbatanir og lögvarnir, sem hann kynni að hafa, 'huad hann nu firer vorumm Döme ecke auglýser nie J liöse lætur'. Voru þá þingsóknarmenn spurðir, og sögðust þeir ekki það vita sem koma kynni Klemusi til gagns og aðstoðar í þessu hans máli. Spurði sýslumaður og dómsmenn eiðvætti Klemusar, hvort þeir vildu ekki með góðri samvisku sanna með honum áður innfærðan eið, og neituðu þeir fyrir dómi. Ályktuðu þá dómsmenn að nefndarvitni Klemusar skyldu leggja fram orsakir til þess að þeir vildu ekki sanna eiðinn, og lýstu þeir því þegar í stað skriflega:

Med þuj vær, sem til nefnder erumm af sýslu mannum Rognvallde Sigmundssine þann eid ad sanna med Klemuse Biarnasine, sem hónumm var til dæmdur a næst vmm lidnu sumre hier a Hröbergs þýnge þann 4^a dag 7bris Anno 1689, huad

vær margfalldega afsagt hófum ennum nu J dag a þessu þynge med döme tilskildader ad auglysa firer huoriar ordsaker ad vier ecke med hönnum sanna viliumm, þa er það su firsta vor ordsók sem vorar samvitskur þar frá hindrar, ad greindur Klemus Biarnason stirt og ýllt mannord langvarannlega a sier hafft hefur, ei einasta af galldra medferd og brükun, helldur og eirninn vmm adra hrecke til ordz og ædiss. J annann mata hefur hann fra sýnumm æsku alldre og allt til þessa dags vmm galldra medferd og brükun vid menn og penýnga Ræmdur og Ricktadur verid. J þridia læge er su vor hellsta ordsók og tilefne sem oss hier fra bender, eru þaug heityngar Jrde sem uppa hann suarinn og sónnud eru, þuj vær hólldumm það stór lykinde ad sa sem dirfist J votta vidurvist, ad heitast vid sinn samChristinn Naunga ad gióra hönnum lýftiön ad sa hinn same sem so heitast mune lýtid vmm það hirda þo hann med galldra giörnngumm sinn naunga heimuglega skada og fordiarfa vilie, Med þuj og lýka vær hólldumm og meinumm ad slýk og þujlyk heitýngar ord næst fiólkýnge og fordæduskap ganga mune, Eru þessar þær hellstu og sierlegustu ordsaker sem vorar samvitskur veikia, og er það ecke vid oss framar ad leita nie frammeigiss ad ämalga med hönnum Klemuse Biarnasine adurtiadan eid ad sanna. Vitnande það til Heilagrar þrennýngar ad vær afseigiumm það ej firer neins manns villd edur vinattu, eige firer övilld og ecke firer nockra muna saker helldur alleinasta sannleikanumm til stirkýngar, og laga Riettinumm til frammkuaemdar, og effter laga Reglunne sem oss hier til skilddar vorar samuitskur J liöse ad läta huad vær viliumm glader og med gödre samuitsku med eide stad-festa.

Þessu næst spurði sýslumaður þingmenn alla samankomna, hvort enginn sá maður væri á þinginu úr þremur þingsóknum, sem vildi gagnast til eiðvættis með Klemusi Bjarnasyni, og gaf sig enginn fram til þess, heldur afsögðu það sameiginlega hver fyrir sig. Þá voru sakar-áberar Klemusar aðspurðir af sýslumanni og dómsmönnum, hvort þeir stæði við galdraáburði sína, og játuðu þeir því. Bættist það við, að Jón Bjarnason auglýsti nú, að barn hans hefði verið kvalið af óhreinum anda á næstafliðnum vetrartíma, og lýsti hann það af völdum Klemusar, en þingsóknarmenn játuðu veiki barnsins sanna. Sakaráberarnir buðust til að staðfesta áburði sína með eiði, ef þörf þætti, og virtist dómsmönnum það nauðsynlegt, svo að af því megi merkjast að þeir hafi ekki viljað ljúga upp áburðum sínum af illum ásetningi og vísvitandi á móti sínum samviskum eða yfir falla Klemus Bjarnason með röngu máli. Dæma dómsmenn með tilvísun til 6. kap. þingfararbálks og með hliðsjón af réttarvenju í Þorskafjarðarþingi í viðlíka málum, að Kolbeinn Jónsson og Jón Bjarnason staðfesti áburði sína með eiði og sverji með svolátandi eiðstöfum sem eftir fylgir:

Til þess legg eg Kolbeirn Ionsson hónd a helga Bök og það seige eg gude almattugumm ad minn stadfastur grunur er sa og verid hefur, ad su störkostlega og öveniulega veike sem mýn sáluga ecktakuinna Gudrun Arnadottur vnder lä J firra vetur og eg J mýnumm frammburde auglýst hefe, sie og verid hafe af galldra tilstofnann og fiólkyngiss verkann Klemusar Biarnasonar, og einskiss mans annars, og eg higg mig hann effter Riettu mäle sækia, og ad so stófudumm eide sie mier gud hollur sem eg satt seige gramur ef eg lög.

Til þess legg eg Jon Biarnason hónd a helga Bök, og það seige eg gude almattugumm, ad það er og verid hefur mýn fullkomleg og stadfóst higgia, ad sü oveniulega veike og vitskierdyng sem mýn eckta kuinna Olf Jons dottur hefur lyda hlotid J firra vetur, og J firra sumar, sie af galldra völddumm Klemusar Biarnasonar, so og eirninn higg eg hann sekann J veikleika mýns barnns, Valgierdar, sem hün hefur vnder leigid ä næst af lidnumm vetrar týma, og higg eg mig hann effter Riettu mäle sækia, og ad so stófudumm eide, sie mier gud hollur sem eg satt seige gramur ef eg lyg.

Þessa eiða aflögðu þeir Kolbeinn og Jón samstundis þar á þinginu fyrir sýslumanni.

Þessu næst lýsa dómsmenn því að sýslumaður bjóði og lögskyldi þá að dæma í málinu eftir því sem framast verði gert að lögum, og dæma þeir með fullu dómsályktunarakvæði að þau eiðvætti sem Klemusi hafi verið löglega nefnd til meðsonnunar og undanfæris séu skyldug þar á þinginu að sverja hyggju sína móti honum eða með, til falls eða frelsis, eða hvort þeir hyggi Klemusi fyrrskrifaðan eiðstaf særan eða ósæran. En hverja þá sem þetta ekki gera af mótvilja og þverskallast þannig á móti lögum og rétti dæma dómsmenn eftir fornum og nýjum dómum, alþingismanna ályktunum og þar að hnígandi lögmálgreinum seka fjórum mörkum við konung í dómrof, og komi vandarhögg eftir markatali þar sem fé þrýtur. Þá dæma dómsmenn þau tvö eiðvætti Klemusar, Helga Brynjólfsson og Guðmund Jónsson, sem ekki voru á þingi vegna gildra forfalla, að þeir afleggi eiða sína fyrir sýslumanni það fyrsta því verði við komið. Sóru síðan eiðvættin svolátandi eið fyrir sýslumanni:

Til þess legg eg Arnfinnur Jonsson, Arne Arason, Hallur Jonsson, Þordur Þorlaks-son, Jon Hallsson, Arne Jonsson, Arnbiórnn Sigurdsson, Jon Olafsson, Bjarne Halluardsson, Eiölfur Gudlaugsson, hónd a helga Bök og það seige eg gude almattugumm ad eg higg effter minne samuitsku Klemuse Biarnasine þann eid ósær-ann vera sem J þennann dóm er Jnn færður, og greindur Klemus Biarnason hefur sig sialfur til bodid af ad leggja, og heldur higg eg hann sakadann enn saklausann J þeim galldra verkumm sem hann borinn og vmm Ricktadur verid hefur, og ei

veit eg annad sannara firer gude og minne samuitsku enn eg nu suer effter minne higgju, og ad so stófudumm eide sie mier gud hollur sem eg satt seige, gramur ef eg lyg.

Spurði því næst sýslumaður dómsmennina og þingmenn alla þar samankomna, hvort þeir vissu nokkuð í þessu máli sem honum bæri frammar að láta rannsaka eða hvort hann hefði nokkuð undanfellt, og neituðu því allir og sögðust nú ekkert það vita sem héraðsdómara bæri frammar að gera í þessu máli í héraði. Vísa dómsmenn til bréfs Friðriks konungs þriðja, sem banni undirdómurum að dæma um mál sem snerti líf manna og æru,⁸ og álykta þeir með fullu dómsatkvæði þetta galdramál með öllum þess póstum, kringumstæðum og atvikum undir endilega ályktunargrein virðulegra herra lögmanna og lögréttunnar á næst komanda alþingi. Var dómurinn samþykkilega lögsaminn af dómsmönnum, en samþykktur og staðfestur af sýslumanni, sem skrifar undir ásamt dómsmönnum 26. apríl 1690. Af dómsmönnum skrifa tíu undir með eigin hendi, en Þórður Arason og Jón Jónsson handsala. Aftan við dóminn er tilfærður eiður Helga Brynjólfssonar og Guðmundar Jónssonar, sem þeir aflögðu fyrir sýslumanni á manntalsþingi í Broddanesi 29. apríl 1690 í áheyrn þingsóknarmanna, og skrifa þar undir til vitnis Sæmundur Sigmundsson, Eiríkur Indriðason, Ólafur Tómasson og Einar Halldórsson allir með eigin hendi, en Ögmundur Halldórsson, Snorri Snorrason og Jón Oddsson handsala.

3. TÓUVERS

Þess verður ekki vart að Klemus játi á sig sakir í héraði, og í héraðsdómunum er tóuvers ekki nefnt einu orði. Viðurkennd notkun þess er meðal sakargifta sem bættust við á alþingi, ásamt viðurkenningu Klemusar á því að hann hefði oftlega séð galdur, og ákæru á hendur honum um 'guðs orða foröktun á umliðnum vetri', þ. e. 1689–90 í varðhaldinu hjá sýslumanni. Tóuversid mælti Klemus fram í lögréttu, og hefur Rögnvaldur sýslumaður Sigmundsson skrifað það upp eftir honum á alþingi eða áður en til þings kom. Hér á eftir er versid prentað ásamt greinargerð Magnúsar lögmanns Jónssonar, og er því skipað í línur í útgáfu; í handritinu eru línur skrifaðar í fullri lengd (sbr. mynd):

⁸ Hér er átt við kgsbr. frá 27. apríl 1663. *Lovs. f. Isl.* I 290–91. Einar Arnórsson, *Réttarsaga Alþingis*, Rvk. 1945, bls. 255–56, 278, 295–96.

Tóuvers Klemusar Biarnasonar sem Hann seigist Hafa brúkad og yfer fienade sýnumm lesed og Hann J Lógriettu upplás er so hliödande sem epterfilger.

Hier Rek eg fie mitt/
 yfer Gudz garda/
 stirme Eg yfer þui
 stinum varda,
 styng eg ä þad
 sterkumm kuarda,
 Dys Heiter sü
 dýrleg möder,
 Hün vill syna
 saude geýma,
 vlfur vill byta
 og berslyta,
 Klumsa sie vlfur,
 Wlfur sie klumsa

J nafne fodur og sonar og anda Heylags/

Seiger Hiernefndur Klemus Biarnason Jafnframt þessu ad þetta vers eige ad lesast þrisvar äfram og þrisvar aptur ä bak med Heýlagre Signing.

Þetta er efftir frammsógn Klemusar Biarnarssonar, og handskriffadre uppteiknan sýslumannsinnis Rógnvallds Sigmundssonar, so sem hier ofanskriðad stendur til merkis mitt nafn Datum Brimnessvóllum d. 24 Julij A° 1690 Magnus Jonsson eh

Með danskri þýðingu málskjálanna er íslenskur texti tóuversins skrifaður upp, og er honum skipað þar í 6 línur, þannig að svarar til línu 1-2, 3-4, 5-6, 7-10, 11-14, 15 hér að framan. Versinu er einnig snúið á dönsku, og er þýðingin á þessa leið:

versed betyder ungefehr dette/
 Her drifver Jeg mit fæ over Guds Gierder
 og setter omkring dem sternerne varder
 Jeg sticker udj dem rett stercke kuarder /alner/
 den hellig Moder lofver at bevare
 hendis faar foruden shade og fare
 vlfven hand slider baade It og Andet
 forbannt vere vlfven hand vere forbandet
 J naufn faders, sónnens og den hellige aandss.

Tóuvers Klemusar Biarna-sonar sem
 Þan seigist Þaga brúkad og yfer fienade. Sýn-
 um lesed og Þan í Lögretzá upplás er so
 blödande sem eptir fylger #

Þer hek eg frí mitt / yfer þud's garda / Stærne.
 Þg yfer tui stinnum varda, styns eg á þad sterka huarda,
 Þus Þeiter sú þyrlegmoder, Þan vill sýna saude geyma,
 Þlfur vill byta og berflyta, Klumja sie þlfur, Wlfur sie
 klumja Inafne fodus og sonar og anda Þeylags /

Sæger Þernefndur Klemus Biarna-son Inafnframt
 þessu að fetta vers eige að lesast þrisvar áfram og þris-
 var aftur á bak með Þeylagre Sýning #

Íttor re offri framfagn Klemusar Bi-
 arnar-sonar, og Landshriffandur upptök
 an þesslímanans þess högnalldes Sýningu
 þonar, so þin frí ofonstefið ofone
 in þe mekís mitt nafn Þotinn
 Þvinnu þvöllinn í 24 July 1890
 Magnus Jónsson

Tóuvers Klemusar er varðveitt í annarri gerð í austfirsku handriti, *ÍB 186 8vo*, frá fyrri hluta 19. aldar. Ekki kemur fram að verskið sé skrifað upp eftir því sem fólk kunnir á þeim tímum, og er sennilegt að farið sé eftir eldri óþekktri uppskrift. Handritið fékk Bókmenntafélagið frá Marteini Jónssyni gullsmið á Stafafelli,⁹ og hefur Jón Sigurðsson skrifað á það við móttöku: 'Marteinn Jónsson 12/12 60.' Í handritinu er ýmislegt efni hjátrúarkennt, en þar fyrir aftan er dagbók sem nær frá 1. febr. 1839 til ársloka. Við niðurlag hennar stendur: 'JPetursson á Breiðuvíkur hiálögu á Reidarfiardar Nordurbýgd JPetursson.' Af minnisgrein næst á eftir dagbókinni má sjá að þessi sami maður er vistráðinn hjá bróður sínum, Eyjólfvi að nafni. Í Ættum Austfirðinga er getið Eyjólfss Péturssonar bónda í Stórubreiðuvíkurhjáleigu í Reyðarfirði,¹⁰ og hefur hálfbróðir hans verið Jón Pétursson, fæddur 11. jan. 1818, sonur hjónanna Péturs Bárðarsonar (d. 14. maí 1838) og Málfríðar Bjarnadóttur (d. 20. apríl 1838), sem þá voru á Eyjólfssstöðum á Völlum, síðar á Úlfssstöðum. Jón Pétursson fór frá Úlfssstöðum 1839 að Breiðuvíkurhjáleigu og var þar árið, en fór 1840 vinnumaður að Keldhólum á Völlum.¹¹ Þar bjó Jón Marteinson, faðir Marteins Jónssonar, þess sem síðar sendi Bókmenntafélaginu handritið *ÍB 186 8vo*.¹²

Efni dagbókarinnar bendir til þess að Jón Pétursson sé höfundur hennar, og hefur hann farið 11. maí frá Úlfssstöðum að Breiðuvíkurhjáleigu. Tóuverskið er litlu framar en dagbókin, og má ráða af skipan kvera í handritinu að það sé einnig fyrir skrifað. Hvort tveggja er með sömu hendi, og verður að ætla að Jón Pétursson frá Úlfssstöðum sé skrifari.¹³ Tóuverskið er hér skrifað sem vers til að fá góðar heimtur. Næst á undan eru tvö vers til 'ad taka hug úr óvin Sinum' og til 'ad Spekia Saudi edur bæla'.¹⁴ Verskið er hér á þessa leið (línuskipan ekki í handriti):

⁹ Sigurður Jónasson, *Skýrsla um handritasafn Hins ísl. bókmenntafélags*, Kh. 1869, bls. xiii og 167.

¹⁰ Einar Jónsson, *Ættir Austfirðinga*, bls. 568.

¹¹ *Manntal á Íslandi 1816*, Ak. og Rvk. 1947–74, bls. 68. *Prestsþjónustubækur 1784–1822 og 1817–1861 og Sóknarmannatöl 1838–1865 í Vallanessókn og Sóknarmannatal 1840 í Hólmasókn í Reyðarfirði*; handrit í Þjóðskjalasafni.

¹² Einar Jónsson, *Ættir Austfirðinga*, bls. 38–39.

¹³ Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins III* 45.

¹⁴ Prentuð í safni Ólafs Davíðssonar, *Íslenzkar þjóðsögur II*, Rvk. 1978, bls. 380 og 381. Í fyrri versinu stendur í hndr. 'sigrhellunni', ekki 'steinhellunni' eins og er í útg. Einnig 'Jórdan', ekki 'Jórdán'; 'heilögu', ekki 'heilögum'. Í síðara versinu stendur í hndr. 'Litta', ekki 'kitta'; 'Heilagr', ekki 'heilagi'. Latnesku orðin eru: 'Inn nomýne patris et Filies Spiritus Sanctus.'

ad fá góðar heimtur.

Þá þú rekur í afrétt og skilur við fé þitt, þá gákk í kringumm það svo mælande

Út rek eg fé mitt
undir guds garda
stýng eg firir það
stinnum vörði og vardveitslu.

Des¹⁵ heitir ein
dyra módir
sem svo síáandi geimir
svo hvörki Biörn byti,
eda bein sliti,
klumsa sé úlfr
og allar úlfsemiar

Jnn nomýne patris et Filiet Spiritus Sanctus.
amen.

Sumt í þessum textum er torskilið, og má ætla að þeir hafi gengist í munn og séu auk þess brenglaðir í uppskriftum. Orðið 'úlfsemiar' í 186 hefur verið skýrt sem villa fyrir 'úlfsynjur', og þó með spurningarmerki við,¹⁶ enda orkar sú skýring tvímælis. Í texta Klemusar er 12 'og berslyta' illskiljanlegt, og kynni það að réttu lagi að vera 'og bersi slíta' eða eitthvað í þá átt. Þó mæla þar á móti særingarorðin, sem beinast einvörðungu gegn úlfi, eins og þau eru skrifuð upp, og ekki gegn birni. Hins vegar sýnir textinn í 186 að versió hefur í annarri gerð beinst gegn úlfi og birni saman, og er það líka alþekkt úr varnarbænum annarra þjóða, þar sem verja þurfti bústofninn gegn þessum dýrum báðum. Hér á landi voru hvorki úlfar né skógarbirnir, og þeir hvítabirnir sem hingað slæddust komu með hafis á árstímum þegar búpeningur var á húsi eða í heimahögum. Má því teljast eðlilegt að varnarbæn gegn úlfinum einum eða gegn úlfi og birni saman væri snúið að refnum, ef hana bar hingað, og þannig bætt við tóustefnur, sem hér voru fyrir, og ákvæði íslenskra kraftaskálda.¹⁷ Hitt væri lítt skiljanlegt að bæn gegn úlfi og birni hefði

¹⁵ Orðið er fyrst skrifað með venjulegri stafagerð skrifara, en strikað út og skrifað að nýju með stafagerð sem skrifari hefur helst á fyrirsögnum og erlendum orðum í texta.

¹⁶ *Ísl. þjóðs.* Ól. Dav. II 382.

¹⁷ *Smástykker*, Kh. 1884–91, bls. 189–90. *Íslenzkar þular og þjóðkvæði*, Ólafur Davíðsson hefir safnað, (ÍGSVP IV), bls. 98–100. Árni Óla, Þegar galdrabrennur

orðið til við íslenskar aðstæður, og mætti af þeim sökum einum teljast sennilegt að tóuvers Klemusar væri af erlendum uppruna. Samanburður við hliðstæðar særingarbænic nágrannaþjóðanna styður það enn frekar.

Særingar eða bænic gegn illdýrum til verndar kvikfénaði eru alkunnar, og hafa þær tíðkast frá fornu fari.¹⁸ Á Norðurlöndum eru varðveittar ýmsar varnarbænic gegn úlfum og björnum, bæði í Noregi¹⁹ og Svíþjóð²⁰ og einnig í Finnlandi,²¹ en minna verður þeirra vart í Danmörku.²² Til samanburðar við tóuvers Klemusar skal fyrst tekin sænsk varnarbæn, sem Karin Joens-dóttir gekkst við fyrir rétti í Uddevalla í Bohus-léni 1671:

I Herranss nampn
 körer iagh mitt qweck
 och kräck i hamn.
 Jungfru Maria dyra
 skall mina creatur styra
 från stock och stehn,
 från man, från meen,
 från ulfwetandh
 och börnerampn
 och allt dhet ondt,
 som skadha kan.
 Min qweck och creatur,
 heem igen om qwälle
 medh vår Herres välle!
 Huar i sin båås,
 och sät så före vår Herres lååss!
 I 3 nampn:
 Faders och Sons [och then helige And].
 Och giör så korss öfwer.²³

hættu, dauðadómi breytt í útlegð, *Frásagnir*, Rvk. 1955, bls. 71–74. Bo Almqvist, *Um ákvæðaskáld*, *Skírnir* 1961, bls. 86.

¹⁸ F. Ohrt, *Trylleord* (Danmarks Folkeminder nr. 25), Kh. 1922, bls. 19–20. Adolph Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, 1909, II 139. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* IX 800–03 (Wolfssegen).

¹⁹ Svale Solheim, *Norsk sætertradisjon*, Oslo 1952, bls. 245 o. á.

²⁰ E. Linderholm, *Signelser och besvärjelser*, 1917–40, sjá t. d. nr. 212–216, 218–219, 277, 350, 400–401, 711, 886.

²¹ F. A. Hästesko, *Motivverzeichnis westfinnischer Zaubersprüche* (FF Communications N:o 19), 1914, bls. 46–51.

Önnur bæn sænsk skyld þessari var skrifuð upp 1598 í Västerbotten og er niðurlag lengri bænar eða bænafléttu; sú sem fór með hafði lært af annarri konu.²⁴ Upphafið er þekkt sagnabæn: María er á ferð með kúna sína sjúka og hittir Jesús, þau lækna hana (Linderholm nr. 924). Því næst er stuttur kafli, sem byrjar: 'Jag löser mitt fä under gård oc under grinne' (Linderholm nr. 363) — og minnir þetta á upphaf tóuversins íslenska. En síðasti hlutinn er þannig (Linderholm nr. 214; skipað í línur og stafsett eins og þar er gert):

Jag släpper mitt fä uti vigdan vald
 under Vårs Herres skold
 oc under Sankte Pæders knä:
 Gud akte,
 Gud vakte
 öfver dy och dale
 och allt thet min boskap skall fare!
 Gud vakte them från biörneram
 oc från ulfve tand!
 O thu trull, thu bit i mull
 oc aldrig i mitt boskaps huldt,
 thu bijt i sten
 oc aldrig i mitt fælosben!
 Gudz ord. Amen.

Í þessum flokki varnarbæna virðist mega leita tóuversis Klemusar staðar, og eru þó sum einkenni þess sem ekki koma fram í sænsku versunum, sem var vitnað til. Þar á meðal er særingarorðið *klumsa*. Í íslensku er þetta orð haft einkum um hesta, og er sagt að þeir *verði klumsa* (eða *klumsi*), og á það við sjúkdóm sem lýsir sér m. a. í því að þeir geta ekki hreyft kjálkavöðvana sér til gagns.²⁵ Eins er kallað að menn séu *klumsa*, þegar þeim verður orðfall. Í norsku er orðið til í særingamáli og er þar notað m. a. í illdýrasæringum. Peder Claussøn

²² F. Ohrt, *Danmarks Trylleformler*, 1917, bls. 305–07.

²³ E. Linderholm, *tilv. rit*, nr. 215.

²⁴ Lars Sjödin, *Trolldomsrannsakning vid sommartinget i Umeå socken den 14 augusti 1598*, *Svenska landsmål* 1934, H. 4, bls. 14–17.

²⁵ George J. Houser, *Saga hestalækninga á Íslandi*, Ak. 1977, bls. 182–94.

Friis sóknarprestur í Undal í Noregi lýsir því 1599, hvernig úlfurinn geri smalamanninn klumsa og fjárhundinn, ef hann komi auga á þá fyrr en þeir sjá hann, svo að hvorki geti smalamaður hrópað né hundur gelt:

Naar Wlffuen seer Hyrden eller Hund som vogte Fæ, førend de see hannom, daa fordriffuer hand dennom med sin kalde forgifftige Suem at de bliffue hese, at Hyrden kand iche raabe oc Hunden iche giø, oc daa siger mand paa Norsche at Wlffuen klunset dennom.²⁶

Þetta er skilið svo, að átt sé við eiturblastur úlsins eða andardrátt, en einnig kemur fram í lýsingunni forn trú á mátt augnaráðsins, þar sem miklu skipti hvort dýrið sá manninn fyrst eða maðurinn dýrið.²⁷ Jafnframt settu menn traust sitt á mátt styrkra orða, eins og áður var sagt.

Ronald Grambo hefur skrifað grein um norskar varnarbænir gegn úlfi og birni, og skiptir hann þeim í tvo hópa eftir gerð þeirra. Í öðrum eru bænir sem einkennast einkum af því að gini illdýrisins er læst, og er lykkillinn venjulega í höndum Maríu guðsmóður eða Krists sjálfs. Bæði hafa þau vald yfir þessum dýrum og mátt til að binda þau. Til hins hópsins telur Grambo sagnabænir af algengri gerð: Helg öfl, Kristur og María og stundum sankti Pétur eða aðrir helgir menn, eru á ferð, mæta illdýrinu og binda það eða gera klumsa. Báðar þessar bænagerðir eru af gömlum stofni og hafa borist á milli landa.²⁸

Lykillinn helgi kemur ekki við sögu í tóuversi Klemusar, og ekki er það heldur sagnabæn af því tagi sem Grambo lýsir og notaðar voru gegn úlfi og birni í Noregi. Samt sem áður verður fyrir meðal norskra uppskrifta bæn sem virðist á einhvern hátt skyld versinu íslenska. Bang styðst í útgáfu sinni við tvær uppskriftir sem hann telur frá því um 1780 og þriðju uppskriftina sem hann tímasetur um 1800. Aðaltextinn, eins og Bang hefur gengið frá honum, er þannig:

²⁶ *Samlede Skrifter*, udg. . . af Dr. Gustav Storm, Kria 1881, bls. 27.

²⁷ Svale Solheim, *tilv. rit*, bls. 245–46. Fleiri dæmi sem hníga í sömu átt eru talin upp í *Deutsches Wörterbuch* von Jacob Grimm and Wilhelm Grimm 14.2, 1960, d. 1247. Sjá einnig Erik Pontoppidan, *Fejekost* . . . oversat og forsynet med indledning af Jørgen Olrik (Danmarks folkeminder nr. 27), 1923, bls. iv (tilvitnun í rit frá 1575 eftir Nils Hemmingsen). Einnig Johan J. Törners *Samling af vidskeppelser*. Med indledning och anmærkningar utgiven av K. Rob. V. Wikman (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 15), 1946, bls. 148 og 194, nr. 946.

²⁸ Ronald Grambo, Vernebønner mot ulv og bjørn. En motivanalyse, *Maal og minne* 1965, bls. 153–60.

At klomse Bjørn og Ulve.

Jeg knepper min Klave
og slipper mit Fæ,
jeg slipper det frem
i Jesu Navn.

Jeg lokker det paa den grønne Eng,
der skal det ræke om
med Jesu velsignede Nøgler.

Jeg klomser dig Bjørn og Bjørneram,
jeg klomser dig Ulv og Ulvetand,
jeg klomser alle Klodyr, i Skogen gaar
saa nær som Fæhunden vor.

I Navn Gud F. S. og H.aand. Amen.²⁹

Þess skal ekki freistað að rekja feril tóuversins íslenska frekar eða samband þess við erlendar illdýrabænir. Til þess þyrfti meira samanburðarefni en kostur er á hér, og er þar ekki síst átt við særingar og bænir utan Norðurlanda. Víðtækari könnun kynni að geta skýrt atriði, sem enn eru óljós í íslenska versinu. Skal hér að lokum aðeins farið nokkrum orðum um gerð þess.

Tóuversið, eins og það kemur okkur í hendur, er þríþætt. A. Í upp-hafi er bein ræða, og er það bóndi sem talar eða sá sem með fénaðinum fer og flytur bænina. Ummælin kynnu að benda til verknaðar eða at-hafna samfara orðunum þeim til styrktar, og er það þó óljóst. B. Því næst er frásögn, þar sem er nefnd til *dýrleg* (*dýra* 186) *móðir*, og gæti hún eftir gerð Klemusar heitið *dis-dys/dís-dýs*, en *des* eftir því sem stendur í 186. Af þessum kostum virðist tækilegast að gera ráð fyrir orðinu *dís*. Hlutverk hennar í versinu virðist nokkuð einsætt. Hún er hið helga afl, sem gefur orðunum mátt: hún geymir sauði sína, eins verða sauðir bónda geymdir. Meiri vafi leikur á því, hver er hin dýrlega móðir eða dýra móðir. Fýsilegt er þó að gera ráð fyrir því að átt sé við Maríu guðsmóður. Þannig virðist Heidemann eða sá annar sem þýddi versið á dönsku 1690 hafa skilið, þar sem hann þýðir: 'den hellig Moder lofver at bevare / hendis faar foruden shade og fare'. Þess má finna dæmi að

²⁹ Dr. A. Chr. Bang, *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter*, Kria 1901–1902, bls. 156, nr. 274. Sbr. einnig *Svarbok frá Gudbrandsdalen*, Utgjeve av Velle Espeland (Norsk Folkeminnelags skrifter 110), 1974, bls. 60. Einnig Ronald Grambo, *Norske trollformler og magiske ritualer*, 1979, bls. 118.

litið sé til Maríu guðsmóður sem sveitakonu, sem láti sér annt um fénað sinn og annarra. Alkunn er sú mynd sem kemur fram í íslenskum þulubænum af Maríu sem mjólkur kúna sína, eða gætir að kúnum á meðan þær eru í haga: 'Sankti Mária sjái til kúnna minna'.³⁰ F. Ohrt vitnar í þýska varnarbæn: 'Christ sun gieng under thür, mein frau Maria trat herfür: Heb uf Christ sun dein hand und verseggen mir (das) viech und das land, dass kein wolf beiss und kein wulp stoss' o. s. frv.³¹ Í norskum handritum frá síðari öldum er eftirfarandi bæn (orðamun í útg. sleppt):

For Ulve og Bjørne.

Jomfru Maria gik til Bure
vakte hun op sin velsignede Søn og sagde:
'Luk til for Ulvetand
og Bjørneram
for Troldkvinder og for alle,
som mine Kreaturer ilde
vil spille.'

I 3 Navn F. S. og H.aand. Siden Fadervor.³²

C. Þá eru særingarorðin, sett fram sem ósk. Þau beinast einvörðungu gegn úlfi. Tóa er ekki nefnd í sjálfu versinu. Því lýkur með nöfnum guðdómsins og heilagri signingu. Þau eru á íslensku í gerð Klemusar Bjarnasonar: 'Í nafni föður og sonar og anda heilags.' Í 186 eru aftur á móti latnesku orðin 'In nomine patris et filii et spiritus sancti' dálítið brengluð. Við þessa notkun heilagra orða og signingarinnar er trúlega átt, þar sem talað er í alþingisdómi um brúkun Klemusar á tóuversu yfir sínum fénaði 'með stórri vanbrúkun guðs heilaga nafns'. Þá kynnu dómsmenn einnig að hafa hugsað til Maríu guðsmóður, ef sá skilningur er réttur að miðhluti versins lúti til hennar.³³

³⁰ Ísl. þjóðs. Ól. Dav. II 383. — Jón Samsonarson, Þulan um Maríu, *Minjar og menntir. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn*, Rvk. 1976, bls. 264–65.

³¹ F. Ohrt, *Da signed Krist*, Kh. 1927, bls. 198.

³² Dr. A. Chr. Bang, *tilv. rit*, bls. 158, nr. 278.

³³ Um sumt af því fólki sem kemur við sögu í máli Klemusar má fá nánari vitneskju í handbókum, svo sem í *Íslenskum æviskrám, Lögréttumannatali* og einkanlega í riti Jóns Guðnasonar, *Strandamenn*, 1955. Þar kemur fram að Guðrún, kona Kolbeins Jónssonar á Hrófbergi, var dóttir Árna Einarssonar, sem um tíma var prestur, en bjó síðan á Ósi í Steingrímsfirði. Dauði Guðrúnar eftir veikindi veturinn 1688–89 hefur stuðlað að því eða beinlínis orðið til þess að Kolbeinn hóf málsókn sína.

SUMMARY

1. IN 1690 an action for sorcery against a man named Klemus Bjarnason was sent from the *hérað* thing at Strandasýsla to the Althing. Klemus was condemned to death but through the intercession of the Amtmaður (superior magistrate), Christian Müller, the execution was stayed and the case sent on appeal to the king. By order of the king's letter, dated May 5, 1691, Klemus was spared, but banished from Iceland for life; Klemus died in Copenhagen in the winter 1691-92. According to Jón Halldórsson from Hítardalur, the Landfógeti, Christoffer Heidemann, stood behind Amtmaður Müller's decision to postpone the death sentence. The judgment of 1690 was the last death sentence for sorcery passed in Iceland.

2. The case of Klemus was investigated at the local *hérað* thing of 1689 and 1690. The transcript from the *hérað* court is preserved in the Þjóðskjalasafn Íslands (the National Archives). The second part of the article describes the investigation at the *hérað* court. From the records we see that Klemus was accused of having caused the sickness of Guðrún Árnadóttir, the wife of Kolbeinn Jónsson, and Ólöf Jónsdóttir, the wife of Jón Bjarnason. At the second *hérað* thing in 1690 the accusations against Klemus were expanded to include the further charge that Jón Bjarnason's child had been tormented by an unclean spirit during the winter of 1689-1690, and that this was caused by Klemus. Further, Klemus was charged with threatening that if he should survive these accusations he would take the life of the man who was most active against him. It was attested that Klemus had long been held in ill repute, and was suspected of sorcery. From the records it seems that the enmity found its source in a dispute over driftwood which Klemus was accused of having secretly taken. Klemus was required to swear an oath of denial, but men could not be found to affirm his oath. In this state, the case was sent to the Althing.

3. Among the new charges which were added at the Althing in 1690 was the acknowledged use by Klemus of a verse called *Tóuvers*, a prayer which he admitted having learned and recited over his sheep. The Althing judgement does not quote *Tóuvers*, but the prayer has been preserved among the case documents which were sent to Copenhagen. The verse is printed in the third part of this article, together with a contemporaneous Danish translation. The verse is also preserved in another source, a manuscript from the East Fjords dating from around 1839. In this nineteenth century manuscript it is said that the purpose of the verse is to ensure a successful roundup of sheep from the summer pastures. The verse was most likely meant to be read in the spring when the sheep are turned loose in the mountains. In the article I argue that the verse is of foreign origin. In support of this position are the words of the spell (*særingarorðin*) which are directed clearly against the wolf, an animal which is not found in Iceland where foxes were the major threat to sheep. In the article I compare Swedish and Norwegian prayers which appear to be related to the Icelandic one.

The Icelandic verse is divided into three parts: The first is in direct discourse. Here the farmer or the person who himself goes with the sheep delivers the prayer. What is said may indicate an accompanying action or a ritual in order to strengthen

the words, but this, however, is not clear. Next comes a narrative section which uses the terms: 'Dys' or 'Des' (*dís?*), the holy (*dýrleg, dyra*) mother ('den hellig Moder' in the Danish translation). I take the position that the reference is to the Virgin Mary, who is known for protecting her sheep from predators. In the third section the words of the spell (*særingarorðin*) are set forth as a request. The verse ends with the name of the deity. According to Klemus the verse was to be read three times forward and three times backwards while making the holy sign of the cross.

English translation by Jesse L. Byock.

JESSE L. BYOCK

DISPUTE RESOLUTION IN THE SAGAS

THE resolution of dispute in the family and early Sturlunga sagas¹ cannot be categorized without taking into account medieval Iceland's methods of dispute settlement. These methods were central to the operation of Iceland's nonhierarchical society and, as a means of managing violence, contributed to the control of feud from the tenth to the thirteenth century. The sagas, with their many descriptions of resolutions, are literary evidence of a national process of limiting random violence. Generally, the goal of resolution in the sagas was social stability rather than justice for a victim. With no police apparatus to enforce legal decisions, an Icelander who successfully prosecuted a case was required to enforce, on his own, the court verdict. The heavy burden thus placed upon the individual was perhaps one reason for the intense interest displayed by sagamen in detailing resolutions both in and out of court.

In saga literature precedents are called upon; methods of dealing with *ójafnaðarmenn* and other dangerous characters are offered; guidelines for the behavior of successful middlemen abound; means of settlement are outlined; and ways of establishing and maintaining ties of reciprocity are described. Our ability to come to terms with this material is determined to a large measure by our awareness of the operating structures of medieval Iceland and the associations, not of fact but of form, which existed between the sagas and the society that produced them. In this article I first look at aspects of medieval Icelandic society which bear on feud and its resolution and then propose three broad categories of resolution in the family sagas. In the interest of brevity, I have restricted the use of examples to the second section of the article where the cate-

¹ Throughout this article I refer to the standard *Íslensk fornrit* edition of the family sagas (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1933–1968). I abbreviate the edition *ÍF*, giving volume numbers. References to *Sturlunga saga* are taken from the standard edition, *Sturlunga saga*, ed. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason, and Kristján Eldjárn (Reykjavík: Sturlunguútgáfan, 1946, 2 vols.).

gories fit with our understanding of a society that operated by consensus rather than by decree.

Resolutions, whether temporary or final, may be direct, arbitrated, or rejected. Each type of resolution may occur with or without violence and either in or out of court. As a saga progresses through a number of small disputes, the audience is presented with a series of resolutions, not all of them final. For example, a resolution often failed to satisfy one or more of the disputing parties and led instead to new acts of conflict and further resolutions.

The way in which resolutions set within the Icelandic social milieu could easily be turned into sources of new disputes was a key factor in the sagaman's art of constructing large and complex feuds out of often simple issues. For example, *Vápnfirðinga saga* (ÍF 11) describes an extended feud between two local leaders, Brodd-Helgi Þorgilsson and Geitir Lýtingsson. This feud, the largest of three similar extended feuds between kinsmen in the saga, includes arbitrated settlements, a number of rejected resolutions, and a variety of direct resolutions, including killings. The animosity that arises from each resolution provides both a rationale for the coming action and an escalating tension that helps to bind the tale together.

The importance of resolution, as a necessary step in saga feud, has been apparent to many researchers. Previous attempts to define resolution have concentrated on aspects other than the role it plays in the Icelandic system of limiting violence. For example, Andreas Heusler, in writing extensively about the legal ramifications of feud,² directs his analysis of resolution to the ways in which an injured party could achieve satisfaction: "Es gibt für den Verletzten die drei anerkannten Wege zur Genugtuung, Rache, Vergleich und Dingklage, *hefnd*, *sætt*, und *sókn*."³ There are several problems with Heusler's formulation. One is that the category of "revenge" refers only to the taking of direct

² *Das Strafrecht der Isländersagas* (Leipzig: Duncker and Humblot, 1911), esp. pp. 38–40, and *Zum isländischen Fehdewesen in der Sturlungenzeit*, *Abhandlungen der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse*, 1912, no. 4 (Berlin, 1912), esp. pp. 19–20.

³ *Fehdewesen*, pp. 19–20.

⁴ The broader aspects of revenge in both the sagas and *Grágás* are considered by Ólafur Lárússon in "Hefndir", *Lög og saga* (Reykjavík: Hlaðbúð, 1958), pp. 146–178, and Lúðvík Ingvarsson in "Hefnd", *Refsingar á Íslandi á þjóðveldistím- anum* (Reykjavík: Bókauitgáfa Menningarssjóðs, 1970), pp. 62–93.

violent action. This designation is too limiting, because the desire for revenge can be the motivation for any form of resolution, whether arrived at through private arbitration or by legal action.⁴ Heusler's concentration on the aggrieved party's desire for satisfaction (*Genugtuung*) provides only part, albeit an important part, of the whole picture of resolution. Dispute settlement as it is presented in the sagas is dependent on the operation of preexisting systems of legal and social relationships. Although Heusler considers legal issues, he passes over the fact that community satisfaction rather than justice for an injured party was usually the deciding factor in arranging a settlement.

More recently Theodore Andersson has considered the resolution of dispute through purely literary concepts.⁵ He describes three ways in which Icelanders arrived at the settlement of a dispute: (1) self-judgment; (2) agreement by the "antagonists" that a neutral arbitrator make a binding decision; and (3) establishment of an arbitrating commission to which both "litigants" appointed representatives. Because Andersson based his categories on literary modes, he did not consider societal and legal undercurrents. In keeping with this approach, his categories are severely limited because of his need to fit whole sagas into his six-part syntagmatic order. For example, Andersson's first category, *sjálfdæmi* (self-judgment), is only one of many possible types of settlement which could be arrived at directly between individuals.⁶ His second and third categories are really two related forms of arbitration: by an individual and by a commission. The number of arbitrators intervening in a dispute depended more on circumstances than on an inherent difference between two forms of arbitration. Andersson's distinction holds up only as a differentiation between subcategories of arbitration; it does not define two separate kinds of resolution. What Andersson seems to be saying by using the terms "antagonists" in the first category of arbitration and "litigants" in the second is that the distinction between the two lies in whether or not a dispute was settled through a court case.⁷ If my inter-

⁵ *The Icelandic Family Saga: An Analytic Reading* (Cambridge: Harvard University Press, 1967), p. 25.

⁶ To confuse matters even further, Andersson states on the same page (*ibid.*, p. 25) that "self-judgment is never used as a final solution in the reconciliation section of a saga"; apparently he has forgotten the moving scene at the end of *Vápnfirðinga saga* (*ÍF* 11, ch. 19). See also *Icelandic Family Saga*, pp. 277-278.

⁷ This supposition is reinforced by Andersson's statement made a few pages later when discussing revenge: "In about half of the sagas the termination of con-

pretation is correct, then Andersson's categories, like Heusler's, focus on whether a settlement was made in or out of court. Since many settlements in medieval Iceland, however, had legal implications even if they were not worked out in a court of law, the presence or absence of legal action actually tells us very little and leads to imprecise categorization. For example, a resolution such as *sjálfðæmi* might be associated with a direct settlement, an arbitrated agreement, or a rejected resolution. All these had legal attributes such as contractual agreements, fines, and banishments. The following three examples show how self-judgment may be considered as an illustration of any one of the above categories.

An easily recognizable example of direct resolution is the series of *sjálfðæmi* which Njáll and Gunnarr arrange privately at the Althing as a response to the feud between their wives (*ÍF* 12, chs. 35–45). Gunnarr publicly announces at the Althing the final resolution in this series of small disputes (ch. 45). The Deildartungumál dispute in *Sturlunga saga* (I, *Sturlu saga*, chs. 30–36) offers a reasonably well-documented example of *sjálfðæmi* which comes about as part of an arbitrated settlement. Although legally binding, the *sjálfðæmi* terms that Hvamms-Sturla privately imposes on Páll Sölvason are so harsh that community pressure later causes them to be changed in an open case at the courts. At other times in the sagas an aggressive party refuses to consider the possibility of negotiation. Such conduct forms the basis of rejected resolution, the third large category. An example is Hœnsa-Þórir's flat rejection of Blund-Ketill's offer to come to terms (presumably by granting self-judgment) during Þórir's burning of Blund-Ketill's farmhouse (*ÍF* 3, ch. 9).

A more precise categorization of resolution, one that takes into consideration Iceland's system of limiting violence, is based on the distinction between a resolution negotiated directly by the concerned parties and a settlement brought about through the intervention of arbitrators. By showing the roles of individuals acting as advocates to bring about resolution, such a categorization reflects more closely the varied ways of resolving feud in the sagas.

The importance of advocacy to the Icelandic system of government and conflict management lay in the fact that the chieftains, the island's
flict is confirmed by an express reconciliation between hostile parties. The reconciliation is either in the form of a personal agreement or of a legal arbitration" (*Icelandic Family Saga*, p. 29; see also p. 23).

only effective governmental officials, did not rule territorial areas within which their thingmen lived. Instead, the *goðar* served as leaders of interest groups and vied for the allegiance of the *bændr* who lived interspersed among them.⁸ The resulting patchwork of alliances not only allowed small farmers significant freemen's rights but granted the more influential among them a high degree of political independence. In the sagas influential farmers such as Njáll Þorgeirsson, Helgi Droplaugarson, and Blund-Ketill Geirsson, to name a few, act as the equals of chieftains; even though they have no legal following of thingmen, their movements are treated with the same attention as those of *goðar*. Together, chieftains and important farmers—often called *stórbændr* in later centuries—formed a core group of arbitrators and advocates who were active in the process of resolution. In the family and Sturlunga sagas, compromises and resolutions are often effected in an orderly way through the pivotal intervention of these advocates, whom I call brokers, whether they are *goðar* or *bændr*. The term brokerage is suitable to describe the dominant form of advocacy in the sagas because it reflects the contractual quality of the enterprise by which middlemen repeatedly intervene in the affairs of others to provide a service or to arrange for assistance.

Brokerage is not a very complex procedure.⁹ It is the means by which an individual seeks the support of another individual, usually more powerful than himself, and relies on ties of obligation, such as kinship, political agreements, or financial transactions. These ties may already be in existence when an individual and a broker decide on a certain activity, or they may be created in response to a new situation. In most societies brokerage has a well-defined place, though it is often a peripheral and private practice. What is unusual in Iceland is that brokerage was elevated to the status of a central and often public process. The major reason for its significance was the lack of governmental institutions to which an individual in need might turn. In the usual procedure described in the sagas a farmer turned to his *goði*, although often

⁸ From here on, the term "farmer" is used interchangeably with the Icelandic term *bóndi* (pl. *bændr*). The terms "chieftain" and *goði* (pl. *goðar*) are also used interchangeably. It follows that the office of the *goði*, the *goðorð*, is comparable to the term "chieftaincy."

⁹ See J. L. Byock, *Feud in the Icelandic Saga* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1982), esp. ch. 5 and App. C.

farmers approached chieftains with whom they were not "in thing" or other farmers with a reputation for being aggressive. A broker often acted as a bridge between a person and the successful resolution of his case; it could be a matter of life or death.

In the sagas brokers such as Snorri goði, Njáll Þorgeirsson, Víga-Glúmr, Flosi Þórðarson, Helgi Droplaugarson, Höskuldr Dala-Kollsson and his son Óláfr pái, Guðmundr inn ríki, Gunnarr Hlífson, and Mörðr Valgarðsson are marked by their exceptional understanding of how to manipulate the processes of decision making within their society. Before becoming involved in a feud or going to court, such individuals often worked ahead of time to prepare the way for success. For instance, they reestablished obligations and formed new alliances, thus ensuring themselves of the support needed to survive the consequences of their actions. The sagas often contain detailed accounts of the preparations undertaken by successful brokers to bring about favourable settlements. An example is the long description of Flosi Þórðarson's walk through the East Fjords in search of support for the coming court case after the burning of Njáll (chs. 133-134).

Successful brokers were distinguished from other less successful characters such as Gísli Súrsson, Skarpheðinn Njálsson, Gunnarr of Hlíðarendi, Grettir Ásmundarson, and Hallfreðr Óttarsson. Although characters in this group usually acted with courage and honor, they lacked political forethought when becoming involved in feuds. They failed to develop the type of reciprocal political ties that would allow them to survive the consequences of their acts. Instead, almost as the opposite of successful brokers, they tended to act alone, forgetting that the processes of successful decision making in Old Icelandic society were tied to a power network. Such characters were usually unsuccessful in having their violent resolutions legitimated in court. They failed to perceive that no act of violence in Iceland occurred in isolation from political life, however justified or honorable it might be.

Icelandic society maintained its stability by limiting violence to acts that could be resolved through adjustments within the network of obligations which bound Iceland into a social whole. This network, which focused on local brokers, reinforced an extraordinary governmental order, one that operated with only minimal chains of authority. Iceland, with no governmental executive, functioned without the aristocrats or officials who would have formed a hierarchical chain of command suf-

ficient to provide the society with a policing apparatus. As the only centralized decision-making bodies in the society, the *lögrétta* and the *fjórðungsdómar* endorsed the principle that stability was to be maintained through compromise between individuals rather than through governmental fiat. Even when chieftains were involved, the maintenance of order and the enforcement of judicial decrees were seen as mainly private matters.

The open granting of power to private individuals rather than to officials differentiated Iceland from continental governments whose executive components, to the best of their abilities, guarded princely prerogatives and often tried to enlarge the governmental right to command. Thus Icelandic and continental political roles and intentions were sharply divergent. Unlike the underlying philosophy of government which held sway throughout medieval Europe, the Icelandic societal order did not strive to supplant private feud. Instead, Iceland, which until the thirteenth century did not have to contend with continual foreign intervention, organized its judicial apparatus, indeed its entire society, to assist and expedite the resolution of feud. Heusler had good reason to write that in Iceland "der Gerichtsgang ist eine stilisierte Fehde."¹⁰

The concentration on controlling feud had far-reaching consequences for the development of the insular northern society. Rather than an aberrant and socially destructive force to be controlled by sheriffs, bailiffs, marshals, and royal justiciars, feud in Iceland was, at least for the first few centuries, a socially accepted process. To feud fell the responsibility of regulating wealth, power, and status. The ambitions of individuals and the fate of families hung in the balance.

In the details of its operation the Icelandic process of limiting violence was extremely complex; nevertheless, even into the thirteenth century the society functioned in a systematic way. The overall structure of this societal process is clearly outlined in the sagas. The sagas about feuding Icelanders exhibit a narrative pattern with increasing numbers of characters taking part in disputes that begin as small matters. The inclusion of the community is often presented as necessary in order to reach resolution, whether arrived at privately or publicly. Indeed, the frequently noted realism of the sagas rests on the plausible manner in which new characters, often brokers, are drawn into disputes as a means of helping

¹⁰ *Strafrecht*, p. 103.

others resolve problems. The three types of resolution discussed in this article—direct resolution, arbitration, rejected resolution—serve as simplified categories of resolution found in the sagas.

DIRECT RESOLUTION

Direct resolution was usually a face-to-face agreement between the concerned parties. The meeting might take place in or out of court, but a settlement reached privately was often legitimated later at an assembly. The category of direct resolution is divided into the two subcategories of resolution with violence and resolution without violence.

Direct resolution with violence.—In an example from *Ljósvetninga saga* (*ÍF* 10, A, ch. 9; C, ch. 19), Guðmundr inn ríki kills Þorkell hákr because of an insult. Here as elsewhere in the sagas, the ramifications of a violent resolution depend upon the importance of the person killed and the responses of powerful figures in the region and elsewhere on the island. In this instance Guðmundr, before acting against Þorkell, has to be prepared to placate those who hold the right to vengeance. Following the advice of his foster brother Einarr Konálsson, he decides to prosecute a series of cases against the thingmen of another enemy, the *goði* Þórir Helgason. By doing so Guðmundr will amass enough wealth to pay for the vengeance he intends to inflict on Þorkell.

In the sagas, the imposition of fines is presented as a practice sharply limiting the amount of violence, insult, and aggression that could be successfully carried out. This literary information is in agreement with the lawbooks; a large part of *Grágás* is devoted to cataloging the fines and punishments to be levied for different forms of aggressive action. Although it is unclear from the sources to what degree the entries in the lawbooks were observed, the family and early Sturlunga sagas consistently imply that an individual could not hope to settle more cases against him than he could pay for.

The sagas detail many other examples of the planning and execution of successful resolutions. *Njáls saga*, with its usual artistic blend of social detail and convincing character delineation, offers an example in which the dictates of honor were weighed against the costs of achieving vengeance. As the result of the burning of Njáll, a direct resolution, the prosecutors of the burners and the burners themselves sought support for the coming court case at the Althing. Ásgrímr Elliða-Grímsson and

Gizurr hvíti, representing the prosecution, approach Snorri goði. Snorri, certainly one of the most astute, unscrupulous, and venerated brokers in the literature, refuses his direct support, but he offers something better, a plan that would make a future resolution possible (*ÍF* 12, ch. 139):

Snorri mælti: “Gera skal ek þér vináttubragð þat, er yður sœmð skal öll við liggja. En ekki mun ek til dóma ganga, en ef þér berizk á þingi, þá ráðið ér því at eins á þá, nema þér séð allir sem øruggastir, því at miklir kappar eru til móts. En ef þér verðið forviða, þá munuð þér láta slásk hingat til móts við oss, því at ek mun hafa fylkt liði mínu hér fyrir ok vera við búinn at veita yðr. En ef hinn veg ferr, at þeir láti fyrir, þá er þat ætlan mín, at þeir muni ætla at renna til vígis í Almannagjá, en ef þeir komask þangat, þá fáíð þér þá aldri sótta. Mun ek þat á hendr takask at fylkja þar fyrir liði mínu ok verja þeim vígit, en ekki munu vér eptir ganga, hvárt sem þeir hörfa með ánni norðr eða suðr. Ok þá er þér hafið vegit í lið þeira svá nøkkvi mjök, at mér þykki þér mega halda upp fébótum, svá at þér haldið goðorðum yðrum ok heraðsvistum, mun ek þá til hlaupa með menn mína alla ok skilja yðr; skuluð þér þá gera þetta fyrir mín orð, ef ek geri þetta fyrir yðr.” Gizurr þakkaði honum vel ok kvað þetta í allra þeira þörf mælt.

If the sagas tell of many men who succeed in negotiating and paying their way out of the repercussions that follow violent actions, the literature, as cited earlier, also gives numerous examples of individuals who fail. Such failures frequently occur when a character, especially a chieftain, is so ambitious that he refuses to negotiate a settlement. By doing so, he asserts his determination not to abide by the customary negotiation of compromise in matters of dispute. When faced with a person so overbearing and socially destabilizing—often termed *ójafnaðarmaðr*—the society had a way of protecting itself. Powerful individuals, who otherwise might have opposed violent action, condoned it on the part of opponents to such persons. Thus a society that functioned through balancing power among many brokers had available a means of curbing unrestrained ambition when it threatened the status quo. Influential persons, with their networks of obligations, tacitly supported the less aggressive of the rivals by allowing him to break the rules of the game and to kill a fellow leader with few or no legal reprisals. In such instances, the removal of a powerful but uncontrollable man not only

appealed to the self-interest of leaders but served the interest of the society as well.

Violence against an overly aggressive individual was often done by a rival wishing to gain or to recoup influence and honor. For example, in *Vápnfirðinga saga* where a feud between two chieftians has gone on for years, the thingmen of Geitir Lýtingsson present their *goði* with an ultimatum: unless Geitir stands up to the bullying Brodd-Helgi, they will abandon him (*ÍF* 11, ch. 11). Brodd-Helgi has continually humiliated Geitir by rejecting Geitir's appeals for reasonable settlement, barring Geitir from the court, and stealing from or killing Geitir's thingmen. Before taking violent action against Helgi, Geitir prearranges the support of important men from neighboring regions in the event that legal repercussions might be activated by his aggressive conduct (ch. 12). After being assured of the backing of important brokers, Geitir moves against Helgi, ambushing and killing him.

In the Icelandic tales, blood vengeance, another form of direct resolution with violence, was an acceptable way of avenging a family member.¹¹ Less frequently the sagas speak of dueling, whether the more formal *hólmganga* or the less formal *einvígi*. As a form of resolution, dueling was outlawed at the start of the eleventh century.

Direct resolution without violence.—This form of settlement usually occurred when two individuals, relatively evenly matched, showed little desire to clash with each other. Such situations come about in the sagas when people decide not to feud because (1) serious risks were involved, (2) friendship or kinship bonds were in force, or (3) the potential antagonists were already embroiled in other feuds. For instance, in *Laxdæla saga* (*ÍF* 5, ch. 16) a confrontation between two leaders Höskuldr Dala-Kollsson and Þórðr gellir is settled directly and peacefully. Each broker represents an individual in a divorce case that concerns a disputed dowry, and in the resolution each broker profits. Through a *hand-sal* agreement, Höskuldr gains the property of the husband whom he represents, and Þórðr, recognizing the weakness of the wife's legal case, accepts good gifts from Höskuldr.

As noted earlier, *sjálfðæmi* was still another kind of direct resolution occurring with or without force. *Víga-Glúms saga* (*ÍF* 9, ch. 7) offers an example where force plays an important role. The protagonist's mother

¹¹ Although the sagas are generally clear about the right of vengeance, the law-books are not. See Lárusson, "Hefndir," esp. pp. 157-162.

is intimidated by her aggressive neighbors into granting a *sjálfðæmi* that results in her losing a highly productive field.

ARBITRATION

Depending on the details of the feud and the intention of the sagaman, a single individual or a group of individuals might arbitrate. When an arbitrator is introduced in the sagas the focus of the narrative often shifts from the disputants to the arbitrator. Thus it is in *Eyrbyggja saga* (*ÍF* 4, ch. 10) when Þórðr gellir arbitrates between the Þórsnesingar and the Kjalleklingar. In most instances when arbitration had a chance of success, supporters of the feudants united to aid the arbitrator. Usually the farmers and chieftains who backed the arbitrator were concerned primarily with achieving a resolution that adjusted for the new status quo but did not seriously disturb the balance of power.

As an often public form of resolution, arbitration usually depended on negotiation and compromise, with the desired, though not always obtainable, outcome that the honor of all parties would remain unimpaired. At times arbitration was a face-saving device allowing both parties to withdraw from a critically dangerous situation. What has not been fully appreciated in studies of the sagas is that arbitration was both a socially responsible procedure and a highly profitable activity. Powerful men made themselves available as arbitrators—acting as brokers for the society—not only to maintain the status quo but also to reap whatever advantage and remuneration they could from the problems of others. Guðmundr dýri, Guðmundr inn ríki, Þórðr gellir, Jón Loftsson, and Snorri goði are a few of many arbitrators mentioned in the family and Sturlunga sagas who successfully used the practice to increase their power and wealth. When not arbitrating the quarrels of others, these individuals were often engaged in feuds of their own, wherein they had to rely on their peers for arbitration.

Arbitrators are often referred to in the sagas as *góðviljamenn* or *góðgjarnir menn* (men of goodwill, good faith, or good intention). They usually had kinship or other forms of alliance with one party and often with both parties. In arbitration, the reputation and at times the power of the intervening arbitrator came into question, and his influence would rise or fall in accordance with his success. Descriptions of arbitration are found throughout the family and Sturlunga sagas. *Guðmundar saga*

dýra offers a detailed example that shows not only the renown that accrued to a successful arbitrator but also the opportunity arbitration brought him to increase his wealth and power. At the start of the saga, Guðmundr *dýri* intervenes to force a truce between two feuding groups whose quarrel has passed the point where direct resolution is possible. But the feud continues until the growing enmity between the parties threatens to destroy the stability of the whole Eyjafjörðr region. At this point Guðmundr again thrusts himself between the feuding parties, and an arbitrated settlement is finally reached. By the next summer, Guðmundr's reputation has increased so much that men from neighboring regions begin to seek his aid, and he benefits by payment received for his brokerage services.

In *Hallfreðar saga*, in a concise example of how an arbitrator was engaged, a kinsman demands "honorable" recompense before he will intervene in Hallfreðr's feud. Immediately after Hallfreðr is summoned for a killing, he is asked by his brother Galti,

"Hver er tilætlan þín um mál þetta?" Hann (Hallfreðr) svarar: "Ek ætla at sækja traust Þorkels, mágs míns." Þeir riðu sunnan um vátir ok váru saman þrír tigr; þeir gistu at Hofi. Hallfreðr spurði Þorkel, hvert traust hann skyldi þar eiga. Þorkell kvazk mundu veita at málum, ef boðin væri nökkur sæmð. Nú koma menn til þings, ok á þinginu gengu þeir Hallfreðr ok Galti til búðar Þorkels ok fréttu, hvar koma skyldi. Hann segir: "Ek mun bjóðask til gørðar, ef þér vilið þat hvártveggju, ok mun ek þá leita um sættir." (*ÍF* 8, ch. 10)

In the sagas cases were often arbitrated before going to court, the agreements then being presented at the assembly. At other times thorny court cases were assumed by arbitrators who might find a solution acceptable to all sides. A further possibility was that the court, made up of farmers appointed by chieftains, acted as arbitrator by presenting a settlement.

Sometimes one side in a feud, having arrived at a commanding position, was able to manipulate arbitration so aggressively that court verdicts against opponents, either at local assemblies or at the Althing, led to heavy fines or outlawry.¹² In this way a rival could be destroyed or

¹² For a discussion of outlawry see "Fredløshed, Island," *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid IV* (Malmö: Allhems förlag, 1959), 603–608. A concise English summary is found in *Laws of Early Iceland: Grágás I*, trans. Andrew Den-

his power could be severely curtailed by loss of wealth and/or the banishment of valued supporters. Full outlawry and lifetime banishment were the Icelandic equivalents of a death sentence. A person subject to such a verdict usually lost all his property and his social position, the two identifying marks of one's existence. Lesser outlawry, normally banishment for three years, gave the outlaw and members of the community time to cool their tempers and to reevaluate bonds and obligations.

REJECTED RESOLUTION

One type of resolution could prompt another, and many of the high points in the sagas are centered on the convoluted, though plausible, means through which feuds are brought to closure. A character's rejection of resolution plays an important narrative role in many small saga feuds. Sometimes parties to a dispute refuse to honor a settlement already arrived at or to negotiate or adjudicate any agreement. I regard rejected resolution as a separate category because it was not simply a failed resolution, for any resolution could eventually end in failure; it was, rather, a specific type of action which affected the progress of feud in a particular way. Structurally, as saga feud proceeds in the face of such a rejection, the narrative slot that would have been filled by an arbitrated or a direct resolution is replaced by an active refusal to settle by at least one of the feudants. A conscious decision to bypass the other categories of resolution has a distinct place in saga narrative, ending the expectation of direct or arbitrated settlement and channeling the action toward violence. In a famous scene from *Njáls saga* (ch. 123), for example, Flosi Þórðarson at first accepts an arbitrated settlement between himself and the sons of Njáll. Later Flosi, detecting an insult, rejects the resolution, and from that point on he refuses to consider any further offer of terms. The feud then follows the only path available, that of violence—the burning of Bergþórshváll, killing most of Njáll's family.

In other instances of rejected resolution one party would go to the extreme of preventing the implementation of a court resolution. One way of achieving that objective was to bar one's opponent in a dispute from entering the court to present his case. In *Vápnfirðinga saga* Brodd-

nis, Peter Foote, and Richard Perkins (Winnipeg: University of Manitoba Press, 1980), pp. 7-8.

Helgi twice keeps Geitir out of court (ch. 6), and thwarts all further attempts by Geitir to negotiate a settlement. In the end Geitir has no recourse but violence. A highly calculated example of rejected resolution is found in the earlier mentioned feud between Guðmundr inn ríki and Þorkell hákr. Guðmundr, having determined from the start that he will reject any form of settlement, carefully schemes the destruction of his enemy. The tale is both complex and sordid.

Women in medieval Iceland generally had more rights than their counterparts in Europe. Nevertheless, in the literature women play a decidedly backstage role in the political dealings and court cases that normally precede resolutions.¹³ The reasoning behind curbing a woman's right to lead a prosecution comes forth in an example from *Eyrbyggja saga* after the death of Arnkell goði (*ÍF* 4, ch. 38):

Eptir víg Arnkels vǫru konur til erfðar ok aðilðar, ok var fyrir því eigi svá mikill reki at görr um vígit, sem vǫn myndi þykkja um svá göfgan mann; en þó var sæzk á vígit á þingi, ok urðu þær einar mannsekðir, at Þorleifr kimbi skyldi vera útan þrjá vetr, því at honum var kennt banasár Arnkels. En með því at eptirmálit varð eigi svá sæmiligt, sem líkligt þótti um svá mikinn höfðingja, sem Arnkell var, þá færðu landsstjórnarmenn lög á því, at aldri síðan skyldi kona vera vígsakaraðili né yngri karlmaðr en sextán vetra, ok hefir þat haldizk jafnan síðan.

This agrees with *Grágás*: "Allz huergi huerfr víg sauk undir kono."¹⁴

Because women were blocked from leading prosecutions for revenge and material compensation, they often rejected resolutions negotiated by kinsmen and initiated blood vengeance. By inciting, shaming, and goading their kinsmen, women thus set in motion a type of resolution in which they had more power to control the outcome of events. The sagas contain many colorful and dramatic rejected resolutions initiated by women. Such rejections often provide a cohesion to the dramatic activity of the saga, linking earlier actions such as the killing of a character to

¹³ For example, consider the troubles that Þorgerðr Þorbeinisdóttir undergoes when seeking her kinsmen's help to prosecute the killers of her husband Vigfúss Bjarnarson (*Eyrbyggja saga*, *ÍF* 4, chs. 26–27).

¹⁴ *Grágás* II, p. 335. *Grágás efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., Staðarhólsbók*, ed. Vilhjálmur Finsen (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1879).

later actions such as the seeking of vengeance. When we look at an elaborate female feud, such as the contest between Hallgerðr and Bergþóra in *Njáls saga*, we see how a sagaman blended different types of resolutions. In a series of repetitive acts, Hallgerðr and Bergþóra first make arrangements to carry out vengeance. After each killing, one of the women sends a message to her husband which sets in motion a second form of direct resolution, *sjálfðæmi*. The result is a sophisticated and complex narrative that builds on small and simple forms of action. The product is a tale whose excitement to a large part is due to the plausibility of the action described.

CONCLUSION

Resolutions, either temporary or final, are described frequently in the sagas. The process of observing and categorizing this plausible form of action provides a key to understanding how feud and conflict management not only operated in the literature but were perceived by medieval Icelanders.

The three categories of resolution cited above give us a sense of how saga dispute was brought to a close even if a closure was a temporary stopgap in a longer feud. The functioning of the power network that inhibited random violence plays an important role in the design of resolutions recounted in the sagas. By separating resolution into the above three categories I hope to further the understanding of the systematic means by which saga characters handle violence.

*Dept. of Germanic Languages and Literatures
University of California, Los Angeles
Los Angeles, CA 90024*

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

MOSTUR OG SÆLA

(GREIN ÞESSI ER AÐ STOFNI TIL ERINDI SEM VAR FLUTT Á NÍUNDA
VÍKINGAÞINGINU Á MÖN, 12. JÚLÍ 1981.)

HJÁ öllum þjóðum eru og hafa verið til menn sem ekki hafa fundið sér annað þarfara að gera en að safna vitneskju um löngu liðna atburði og horfnar kynslóðir, og víðast hvar hefur þeim verið leyft að fást við þessa óarðbæru iðju og jafnvel borgað eitthvað fyrir það. Mannskepnunni virðist vera eðlislægt að vilja vita um upphaf sitt og hvernig áður var. Jörðin geymir minjar um amstur þeirra sem hafa lifað á undan okkur: leifar af húsum, vegum, brúm, skipum og allskonar mannvirkjum, verkfæri, vopn og klæði og hitt og þetta annað, sem ýmislegt má ráða af um það fólk sem skildi þessar leifar eftir sig. Gamalt letur, þótt ekki sé nema lítil rista á steini, gefur ofurlitla glætu inn í hugskot þess sem letrið lét rista og brúar margra alda bil milli kynslóða. Allt það sem okkur langar að vita um forfeður okkar, hvaðan þeir komu, hvernig þeir voru og hvað þeir gerðu, reynum við að finna með því að athuga leifar sem þeir hafa skilið eftir sig í jörð eða með því að lesa það sem um þá er skráð á steinum, á tré eða í bókum. Vitneskju þá sem okkur tekst að skrapa saman um löngu liðna tíma köllum við sögu eða sagnfræði. En sagan vill verða gloppótt: Enda þótt jörðin hafi geymt miklar leifar af handaverkum löngu liðinna kynslóða er hitt þó margfalt meira sem hefur molnað og rotnað; rúnasteinar hafa brotnað og týnst, bækur hafa brunnið eða fúnað eða verið rifnar í sundur og notaðar til einhverra þarflegra hluta, svo sem í band á nýjar bækur, raunar oftast verri en þær gömlu, eða í skó eða í snið. Allt er þetta eðlilegt, og við sættum okkur við það eins og hvert annað náttúrulögmál. En saga er meira en frásagnir af liðnum kynslóðum; sagan gerist í tíma og rúmi, atburðir hafa átt sér stað á ákveðnum stundum og á ákveðnum stöðum. Eins og ég sagði áðan er eðlilegt að frásagnir af atburðum gleymist og glatist, jafnvel þótt þær hafi einhvern tíma verið skráðar, en sjálft sögusviðið, staðirnin þar sem atburðir hafa gerst, ætti þó að varðveitast.

Svo sem kunnugt er tóku Norðurlandamenn við kristni á 10. og 11.

öld. Kristnum sið fylgdi kunnátta í bókagerð, og þá kunnáttu hafa Norðurlandamenn, eins og aðrar þjóðir, notfært sér til að skrá og varðveita sögu sína, einkum voru Íslendingar duglegir við bókagerð, sérstaklega á 13. og 14. öld. Í ritum sem voru samin á Íslandi á 12., 13. og 14. öld hefur varðveist fróðleikur um fólk það sem byggði landið og um mannlíf og menningu á fyrstu öldum byggðarinnar, en einnig um mannlíf á Norðurlöndum og á Bretlandi. Rit þessi hafa að langmestu leyti varðveist í eftirritum sem kynslóð eftir kynslóð hefur geymt og endurnýjað eftir þörfum. Það hefur verið sagt að bókmenntirnar hafi stuðlað að varðveislu íslenskrar tungu, sem segja má að hafi breyst undarlega lítið allt frá landnámsöld og fram á sjónvarpsöld, en einnig mætti spyrja hvort það sé ekki stöðugleiki og íhaldssemi tungunnar sem hefur varðveitt bókmenntirnar. Augljóst er að á miðöldum hefur töluvert mikið verið til af bókum í Noregi á því máli sem þá var talað í landinu. En tunga Norðmanna tók afdrifaríkum breytingum á 15. og 16. öld með þeim afleiðingum, að ekki urðu nægilega margir Norðmenn læsir á tungu feðranna til þess að þar væri markaður fyrir bækur á þessari tungu. Þar af leiðandi hlutu þessar bækur flestar að glatast. Þetta má kallast eðlileg rás atburða. En þótt margar bækur hafi ugglauast glatast í Noregi og annars staðar þar sem áður gekk dönsk tunga, t. d. í Orkneyjum og á Hjaltlandi, þá varðveittust þó í Noregi mikið til heilar skinnbækur með Heimskringlu Snorra Sturlusonar fram á daga húanistanna sem skildu hvers virði þessar bækur voru.

Það er liðnum kynslóðum á Íslandi og í Noregi að þakka að við getum ennþá lesið okkur til ánægju frásagnir af miklum atburðum eins og t. d. orrustunni á Hjörungavogi og síðasta bardaga Ólafs konungs Tryggvasonar við Svöldur. Frásagnir af þessum atburðum hafa varðveist, enda þótt þær hafi verið skráðar á jafn forgengilegt efni og kálfskinn, og við hrósum happi, því að sennilega hefur ekki mátt miklu muna að þessar frásagnir glötuðust. En hvað hefur orðið um sjálfst sögusvið þessara atburða? Hvar er Svöldur og hvar er Hjörungavogur?

Margir hafa skrifað um það og af miklum lærdómi hvar Svöldur hafi verið; ég ætla ekki að telja þær ritsmíðar hér, enda hef ég ekki lesið þær allar, en skal aðeins geta þess, að Walter Baetke hefur ritað um þetta mál langa og rækilega grein: *Das Svoldr-Problem*, sem birtist í *Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*, Band 98, árið 1952. Vandamálið sem fræðimenn hafa freistast til að reyna að finna lausn á er í fyrsta lagi fólgið í því, að enginn

staður er lengur til á yfirborði jarðar sem heitir Svöldur, en í öðru lagi, að heimildum ber ekki saman um hvar Ólafur konungur Tryggvason hafi fallið. Adam úr Brimum segir að hann hafi fallið í Eyrarsundi¹ og Historia Norwegiæ² og Ágrip³ segja að hann hafi fallið við Sjáland.

Ari fróði vitnar í Íslendingabók til Sæmundar prests fróða um það, að Ólafur Tryggvason hafi fallið sama sumar og kristni var lögtekin á Íslandi; Ari segir að þá hafi Ólafur barist við 'Svein Haraldsson Danakonung og Ólaf hinn sænska Eiríksson að Uppsölum Svíakonungs og Eirík er síðan var jarl að Norvegi, Hákonarson.'⁴ En Ari nefnir ekki hvar þessi bardagi hafi orðið. Það gerir aftur á móti Theodoricus monachus í Historia de antiquitate Regum Norwagiensium; hann segir að þessi orrusta hafi orðið við ey eina sem Svöln er nefnd og liggur fyrir Vindlandi ('Hoc bellum fuit juxta insulam, quæ dicitur Svöln et jacet prope Slaviam, quam nos materna lingua Vinnlandiam vocamus').⁵ Augljóst er að Theodoricus hefur farið eftir svipuðum sögnum af þessum bardaga og þeim sem Oddur munkur Snorrason hefur stuðst við í sögu þeirri sem hann samdi af Ólafi Tryggvasyni laust fyrir 1200. Oddur segir að óvinir Ólafs Tryggvasonar hafi gert honum fyrirsát við eyna Svöldur og virðist gera ráð fyrir að ey þessi hafi verið ekki langt frá Jómsborg, hvar sem sú borg hefur nú verið. Oddur hefur mikla og merkilega frásögn af því er höfðingjarnir, óvinir Ólafs Tryggvasonar, gengu upp á hólminn og sáu flota hans sigla framhjá, fyrst smáskipin, en síðan stór skip, og héldu þeir Sveinn Danakonungur og Ólafur Svíakonungur hvert sinn er þeir sáu stórt skip sigla hjá, að þar færi Ormurinn langi, en Eiríkur jarl þekkti skipin og taldi þá á að bíða, þar til að lokum, að Ormurinn langi birtist 'og langt var að bíða áður en fram kom annar stafn, og var þetta skip búið allt með gulli og silfri.'⁶ Sama frásögn er í Fagurskinnu og Heimskringlu, og er texti Snorra miklu bestur og samsettur af mestu listfengi.

¹ *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*, Darmstadt 1973, bls. 276 og 277.

² *Monumenta Historica Norwegiæ*, udg. ved Dr. Gustav Storm, Kristiania 1880, bls. 117–19. Hér á eftir stytt MHN.

³ *Ágrip af Noregs konunga sögum*. Ved Verner Dahlerup. København 1880. Dálkur 39–40.

⁴ *Íslenzk fornrit I*, bls. 17–18.

⁵ MHN 24.10–12.

⁶ *Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*, udg. af Finnur Jónsson, København 1932, bls. 198–204. Stytt hér á eftir ÓIOFJ.

Frásögnin af höfðingjunum sem horfa á skip Ólafs Tryggvasonar sigla framhjá gegnir listrænu hlutverki í sögunni: hún er undirbúningur að frásögn af falli hetjunnar, í fyrsta lagi ætluð til að gefa þeim sem sögunnar njóta hugmynd um hversu Ormurinn langi bar langt af öðrum skipum og hve mikill sá höfðingi var, sem honum stýrði, en í öðru lagi er dregið um stund að segja frá mesta atburði sögunnar, falli Ólafs konungs Tryggvasonar.⁷ Sjálf frásögnin er furðulík lýsingu í Gesta Karoli Magni eftir Notker hinn stama (Monachus Sangallensis) á því er Karlamagnús kom til Pavía og Desideríus konungur Langbarða og Otter sáu úr háum turni hvar lið hans nálgadist.⁸

Þegar þetta minni var felld inn í lýsingu á Svöldrarbardaga er augljóst að það hefur krafist ákveðins sviðs: það þurfti hentugan stað til að koma Ólafi Svíakonungi, Sveini Danakonungi og Eiríki jarli fyrir, þaðan sem þeir gætu séð skip Ólafs Tryggvasonar sigla hjá, stað sem svaraði til turnsins í frásögn Notkers. Þar sem orrustan var á sjó þurfti ey eða hólma í söguna til þess arna, og þess vegna hefur Svöldur verið gerð að ey. Þar sem Theodoricus nefnir 'insulam, quæ dicitur Svold' er augljóst að hann hefur farið eftir heimild, munnlegri eða skriflegri, þar sem eyin Svöldur hefur gegnt sama hlutverki og í sögu Odds munks, það er að

⁷ Slík dvöl á undan aðalatburði er algeng í sögum; oft er það frásögn af fyrirboðum, t. d. í Laxdælu á undan frásögn af vígi Kjartans, í Njálu á undan frásögn af brennunni á Bergþórshvoli, draumur Ólafs konungs helga fyrir bardagann á Stiklarstöðum, frásagnir Sturlu Þórðarsonar í Íslendingasögu af draumum og fyrirboðum fyrir Örlygsstaðabardaga, o. s. frv.

⁸ Sjá *Mon. Germ. Hist.*, *Scriptores II*, bls. 759–60. Þessi kafli er þýddur og endursagður á þýsku í Brüder Grimm *Deutsche Sagen*, nr. 447. Að því er ég best veit hefur Sophus Bugge fyrstur manna bent á þetta, sjá *Norsk Sagaskrivning og Sagafortelling i Irland*, Kristiania 1908, bls. 73–74. Sonur hans, Alexander Bugge, sem trúlega hefur bent föður sínum á þetta atriði, vísar af hógværd sinni til þessa í *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1910, bls. 34, með svofellnum orðum: 'Dette er, som alt andre har paavist, et laan fra St. Gallermunkens skildring . . .', og hefur með þessu lítillæti gert fleirum en mér óleik, sjá t. d. Lauritz Weibull, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, Lund 1911, bls. 138, nmgr. 2: 'Senast påpekát av Alexander Bugge . . .'; Bjarni Aðalbjarnarson, *Ísl. fornrit XXVI*, bls. cxxix–cxxx: 'Bent hefir verið á fyrirmynd að lýsingu Odds á siglingu flota Ólafs og tali höfðingjanna á hólminum . . .'; Lars Lönnroth, *Studier i Olaf Tryggvasons saga*, *Sammlaren* 1963, bls. 85, nmgr. 8: 'Se Alexander Bugge: *Aarbøger 1910* s. 33–34.' Einnig vísar Anne Holtsmark í grein Alexanders Bugge í innangi að ljósprenti af AM 310 4to í *Corpus Codicum Norvegicorum Medii Aevi Quarto serie vol. V*, bls. 19.

segja verið hluti af sögusviðinu, þaðan sem óvinir Ólafs Tryggvasonar horfðu á flota hans sigla framhá. Talið er að Theodoricus hafi skrifað sína bók um 1177–80,⁹ en Ólafs saga Odds er yngri, sem meðal annars sést á því að Oddur munkur hefur notað rit Theodoricusar.¹⁰ Af þessu er ljóst, ef hugmynd mín um uppruna eyjarinnar Svöldur er rétt, að Oddur munkur Snorrason hefur ekki frumsamið söguna af óvinum Ólafs Tryggvasonar sem biðu í hólminum eftir Orminum langa. Um örnefnið sjálf er það að segja, að augljóst er af Knýtlinga sögu, að Svöldur hefur verið nafn á fljóti; þar segir að þeir Kristóforus hertogi og Absalon byskup lágu tuttugu nætur veðurfastir í ánni Svöldur í óveðrari miklu.¹¹ Á þessi hefur samkvæmt Knýtlinga sögu verið fyrir austan Vindland, og ugglaustr rennur hún þar ennþá til sjávar, enda þótt hún heiti nú öðru nafni. En eyin Svöldur hefur hvorki verið til né haft neinu hlutverki að gegna annars staðar en á bókum.

Í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson, Færeyinga sögu og fleiri heimildum er sagt um Eirík jarl Hákonarson að hann var frægur mjög af hernaði sínum;¹² í Færeyinga sögu segir á þessa leið: 'Eiríkur var frægur mjög af orrustum þeim tveim sem hann hafði í verið fyrir Svöldur og á Hjörungavogi.' Þarna eru nefndar tvær þær orrustur sem kallaðar eru frægastar í sögum. Vettvangur annarrar orrustunnar er fyrir eða við Svöldur, sem ég hef rætt um hér á undan, en hinnar Hjörungavogur. Hjörungavogi er greinilegast lýst í þeirri gerð Jómsvíkinga sögu sem er varðveitt í AM 291 4to; þar segir á þessa leið:

En svo er hér frá sagt að í austur horfi botninn á Hjörungavogi en mynnið í vestur. Þar standa og út á voginum steinar þrír, þeir er heita Hjörungar, og er einn þeirra nokkuru mestur, og er við þá steina vogurinn kenndur. En sker liggur inn á voginum miðjum, og er jafnlangt til lands á alla vega frá skerinu, bæði inn á vogsbotninn og út tveim megin gagnvert. En ey liggur sú fyrir norðan voginn, er

⁹ Svend Ellehøj, *Studier over den ældste norrøne historieskrivning*, Bibliotheca Arnemagnæana XXVI, Hafniae 1965, bls. 176 og nmgr. 4.

¹⁰ Bjarni Aðalbarnarson, *Om de norske kongers sagaer*, Oslo 1937, bls. 69–75.

¹¹ *Sögur Danakonunga*, utg. av Carl af Petersens och Emil Olson, København 1919–1925, bls. 264 og 272–73.

¹² *Saga Ólafs konungs hins helga*, utg. av Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason, Oslo 1941, bls. 53.12–54.2. Stytt hér á eftir *ÓIHJH. Ísl. fornrit XXVII*, bls. 30. *Færeyinga saga*, Ólafur Halldórsson bjó til prentunar, Reykjavík 1978, bls. 122. *Sögur Danakonunga*, nefnd útgáfa, bls. 35.12–19.

heitar Prímsigð, en Harund liggur fyrir sunnan voginn, og þar inn frá er Harundarfjörður.¹³

Samkvæmt Jómsvíkinga sögu var Hjörungavogur fyrir norðan Stað, skammt fyrir innan eyna Höð sem nú heitir Hareidland. Norman F. Blake gaf Jómsvíkinga sögu út í *Nelson's Icelandic Texts* 1962 eftir Perg. 4to nr. 7; hann segir í Appendix II um Hjörungavog:

Hjörungavágr, which actually faces N.E., is now called Livaag or Liavaag. But the name can be seen in Hjörungnes and Hjörungdal, which are place names near the fjord. Possibly Livaag is a new name as the fjord is called merely *vaag* or *vaagen* in early seventeenth-century tax accounts. . . . There is a small island in the fjord, which lies nearer the southern than the northern bank. Just outside the fjord there are two skerries, Övrefluerne, but Storm reported that there were originally three. The island Prímsignd must be the modern Sulø, although the name is not found in any other source. The description of Prímsignd does not harmonise with the topography of Sulø, which has steep fells, a few small beaches and a few small farms.¹⁴

Þessi athugun Norman Blakes leiðir í ljós að Norðmenn hafa ekki varðveitt Hjörungavog öllu betur en sín gömlu handrit; þeir kalla voginn núna Livág eða Liavág og hafa snúið honum, svo að nú horfir mynnið í norðaustur í stað þess að í Jómsvíkinga sögu horfði það í vestur. Í stað Hjörunganna þriggja úti á veginum eru nú tvö sker fyrir utan voginn, en ekkert sker lengur á miðjum veginum, svo að ekki hefði sú góða hetja, Vagn Ákason, getað bjargað sér og mönnum sínum í þetta sker, ef hann hefði barist á veginum eins og hann er núna, og hefði þess vegna trúlega druknað og Jómsvíkinga saga þar með orðið leiðinleg. Og hvað hafa Norðmenn gert við eyna sem hét þessu undarlega nafni: Prímsigð? Nafnið er í sjálfu sér ekki ómögulegt. Prím var haft um tungl á fyrsta kvartéli, og oft hefur tungli á fyrsta og síðasta kvartéli verið líkt við sigð; ey sem hefur heitið Prímsigð ætti því að vera eins og nýmáni í laginu, eins og Didrik Arup Seip hefur bent á,¹⁵ og er

¹³ *Jómsvíkinga saga* efter arnamagnænska handskriften N:o 291. 4:to, utg. af Carl af Petersens. København 1882. Bls. 108.5–14. *Jómsvíkinga saga*, Ólafur Halldórsson bjó til prentunar, Reykjavík 1969, bls. 176–77.

¹⁴ Bls. 49–50.

kannse ennþá að flækjast einhvers staðar við strendur Noregs, ef vel er að gáð. Í Jómsvíkinga sögu er eyin PrímSIGÐ ekki bráðnauðsynlegur hluti sögusviðsins; höfundur sögunnar gat allt eins vel skotið Hákoni jarli hvar sem var á land og fundið handa honum rjóður til að ákalla goð sitt, Þorgerði Hörðatröll. Að því leyti er eyin PrímSIGÐ ekki samþærileg við Svöldur sem er ómissandi í Ólafs sögu Tryggvasonar. Hins vegar er Hjörungavogur auðvitað bráðnauðsynlegur í Jómsvíkinga sögu og helst eins og honum er lýst þar með skeri á miðjum voginum, en ekki eins og Liavåg. Ég velti einu sinni fyrir mér hvort Hjörungavogur hefði ekki verið allt annar vogur en Liavåg, en hætti að hugsa um það þegar ég las það sem hér fer á eftir í króníku eftir Halldór Laxness í danska dagblaðinu Politiken 11. júlí 1971, þar sem hann ræðir um sonarfórn Hákonar jarls:

Episoden virker som en onskabsfuld fordrejelse af det bibelske sønneofringsmotiv. Uvilkårligt får læseren lyst til at valfarte til dette sted og spørger, hvor er Hjörungavåg? Men her er vi på sagagens enemærker. Hjörungavåg er et sted som Svolder, hvor Olaf Tryggvason faldt, og som ikke blev skabt af Gud, men lavet af islændere. Ikke engang filologerne ved hvor disse steder ligger.¹⁶

Og við lítum á fleiri eyjar.

Í sögum af Ólafi helga Haraldssyni er frá því sagt, að hann sigldi með tveimur knörrum af Englandi til Noregs að leggja undir sig landið,

og fengu mikið veður í hafinu og sjó stóran, svo að næsta var þeim við bana; en fyrir sakar liðs þess er var innan borðs og hamingju konungs, þá hlýddi, og komu af hafinu utan að Staði og þar á land í ey eina litla, er heitir Sæla. Þá mælti konungur, lét þá tímadað land hafa tekið, og þá kvað hann þá komna í sælu, taldi þetta mundu vera góða vitneskju, er svo hefir að borið.¹⁷

Theodoricus monachus segir á svipaðan hátt frá komu Ólafs helga til Noregs:

Prospero ergo cursu transmisso oceano applicuit primo quodam divino præsgio ad insulam quandam, quæ materna lingua nostra

¹⁵ Didrik Arup Seip, PrímSIGÐ — et gammelt øynavn, *Maal og minne* 1959, bls. 156–57.

¹⁶ Hér tekið eftir bók Halldórs, *Yfirskygðir staðir*, Reykjavík 1971, bls. 179.

¹⁷ *Ólafs saga hins helga*. Utg. ved Oscar Albert Johnsen, Kristiania 1922, bls. 19.30–36. Stytt hér á eftir *ÓlhOAJ*.

dicitur Sæla, latine vero interpretatur felicitas, nimirum portendens futurum viri beatitudinem et quia spem felicitatis æternæ toti patriæ auspicio sui adventus invexerit.¹⁸

Einnig segir að Ólafur helgi hafi komið að landi í Sælu í Ágripi, Fagur-skinnu, Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson, bæði í Heimskringlu og öllum handritum sérstöku sögunnar, nema í Bergsbók (Perg. fol. nr. 1) stendur að hann hafi komið að landi í Selju, og stendur þannig bæði í Ólafs sögu helga og Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu í þessu handriti.¹⁹

Nú eru engar aðrar heimildir til en þessar, sem geti þess að nokkru sinni hafi verið til eyja við strendur Noregs, sem hafi heitið *Sæla*, enda segja flestir fræðimenn og útgefendur sem mér er kunnugt um, að þarna sé átt við eyna Selju sem er fræg úr helgisöggunni af Seljumönnum. 'Navnet *Selja* er forvansket til *Sæla* for at opnaa det latinske Ordspil', segir Gustav Storm í *Monumenta Historica Norvegiæ*.²⁰ Orðaleikurinn er jafngóður á norrænu og latínu, en Storm á ugglaustr við það, að menn hafi ekki dirfst að breyta nafni Selju í Sælu í norrænum texta til að fá fram þann fyrirboða sem fólst í því að Ólafur helgi steig fyrst fótum á land í Noregi í eyinni Sælu.

Í frásögn helgisögunnar og yngri heimilda af komu Ólafs helga til Noregs eru tveir fyrirboðar: annar sá, að hann steig fyrst á land í ey sem hét Sæla, sem boðaði kristnið hans í Noregi og síðar heilagleik. Hinn fyrirboðinn var sá, að hann steig öðrum fæti þar sem var leira, þegar hann gekk upp á eyna, 'og steypist öðrum fæti á kné.' Þá segja sögur af Ólafi helga að hann mælti: 'Féll eg nú.' Í þessum orðum konungs liggur,

¹⁸ *MHN*, bls. 26.6–11. Merking klausunnar er: Þegar hann kom að landi eftir vel heppnaða ferð yfir hafið, þá hagaði guðleg forsjón því þannig, að hann lenti fyrst við ey eina sem á voru máli er nefnd Sæla, en það þýðir á latínu *felicitas*, án efa nafn sem felur í sér ábendingu um ókomna dýrð þessa manns og þá von eilífrar sælu sem koma hans fyrirbjó ættjörð hans allri.

¹⁹ *Ágrip*, dálkur 42.16–20. *Fagrskinna*, udg. ved Finnur Jónsson, København 1902–03, bls. 144.11–14. *ÓIHJH*, bls. 57.17–58.2. Snorri Sturluson, *Heimskringla* I–III, Bjarni Aðalbjarnarson gaf út, Ísl. fornrit XXVI–XXVIII, Reykjavík 1941–51. Hér eftir stýtt *HkrBA*. Sjá II, bls. 36.7–11. *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta*, udg. af Ólafur Halldórsson, Editiones Arnarnagænanæ, Series A, vol. 1–2, København 1959–61. Hér eftir stýtt *ÓITrEA*. Sjá II, bls. 321.15.

²⁰ Bls. 26, nmgr. 8. Sjá enn fremur nafnaskrá við *HkrBA* II, bls. 476: 'Sæla, ey (kölluð svo víða, þar sem segir frá komu Ólafs konungs til Noregs, ella Selja, svo og nú) ...'

að hann vissi að þetta var slæmur fyrirboði, en Hrani fóstri hans réð þennan fyrirboða honum til heilla og sagði: 'Eigi féllstu, herra, heldur festir þú nú færur í Noregi.'²¹ Um þetta segir Sven B. F. Jansson:

Kungens ord '*Fell ek nú*' ha en tung klang, men Hrani Hróasons fyndighet bortjagar det olycksbådande i situationen. Fallet i och för sig är emellertid ett dåligt omen.²²

Í íslensku er þekkt orðtakið: 'Fall er fararheill, frá bæ en ekki að', og ennfremur hefur verið sagt að menn réðu sig heima, eða tækju heima, ef einhver hrasaði og féll þegar hann kom þar sem hann hafði ekki verið áður, og þótti boða, að þar mundi sá sem hrasaði setjast að. Það er því líklegt að tvennskona merkingu hafi mátt leggja í þann fyrirboða, að Ólafur helgi hrasaði þegar hann gekk upp á eyna Sælu.

Tilbrigði við þessa sögu um hrösun Ólafs helga er í Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd munk Snorrason og í viðauka við texta Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu í Flateyjarbók.²³ Oddur segir að Ólafur Tryggvason hafi siglt austan úr Garðaríki til Noregs og komið þar að landi sem heitir Þjálfahellir; þar fengu móðurbræður hans, Jósteyinn og Karlshöfuð, hann til að ganga á land og leita fréttu af Finni einum sem þar átti heima skammt frá, og á leiðinni hljóp Ólafur í fen eitt báðum fótum og sat þar fastur. Ólafur leit á þetta óhapp sem refsingu guðs fyrir að hann ætlaði að leita fréttu hjá Finninum; í Flateyjarbók segir að þeir bræður svöruðu þá: 'Svo er sagt af fornum mönnum að býsna skal til batnaðar; sá er annar orðskviður, að fall er fararheill: festir þú nú og færur í landi.'

Ýmsir fræðimenn hafa bent á líkar frásagnir í sögum af Ólafi helga og Ólafi Tryggvasyni. Þetta efni er prýðilega rakið af Lars Lönnroth í grein hans, 'Studier i Olaf Tryggvasons saga', sem birtist í *Samlaren* 1963. Þar heldur Lars Lönnroth því fram, að sögur af Ólafi Tryggvasyni hafi þegið frá elstu sögum af Ólafi helga.

Theodoricus monachus segir að Ólafur Tryggvason hafi siglt frá Englandi til Noregs og komið fyrst að landi í ey sem er nefnd Mostur og þar hafi hann síðar byggt kirkju, sem var fyrsta kirkjan í Noregi.²⁴ Oddur segir aftur á móti að Ólafur Tryggvason hafi siglt vestur til Eng-

²¹ *ÓlhOAJ*, bls. 20.1–3.

²² Sven B. F. Jansson, *Sagorna om Vinland*, Lund 1944, bls. 131.

²³ *ÓIOFJ*, bls. 65–67. *ÓITrEA* I, bls. 224, lína 13–14 nm.

²⁴ *MHN*, bls. 17.12–14.

lands þegar hann hafði verið einn vetur konungur í Noregi, og þegar hann kom úr þeirri ferð hafi hann komið að landi við Mostur.²⁵ Í Ágripi og Historia Norwegiæ er ekki getið hvar Ólafur Tryggvason steig fyrst á land í Noregi, en í Ágripi stendur þetta:

Og of kristnisboð kom hann fyrsta þingi á í Mostur á Hörðulandi og var auðvelt að flytja, bæði að guð studdi og mönnum hafði verið leið áþján Hákonar illa, og tók þar lýður við trú, en Ólafur við ríki.²⁶

Í Heimskringlu er skýrt tekið fram, að Ólafur hafi fyrst stigið á land í Mostur:

Sigldi Ólafur þá austur í haf og sigldi af hafi utan að Morstur, gekk þar fyrst á land í Noregi, og lét hann messu þar syngva í landtjaldi. En síðan var í þeim sama stað kirkja gör.²⁷

Eyin Mostur er enn á sínum stað í Noregi og heitir sínu gamla nafni lítt breyttu: Moster. Ekki þykjast menn vissir um hvað nafnið Mostur merkir,²⁸ en þeir sem skrifuðu sögur á 12. öld á Íslandi eða í Noregi hafa trúlega sett nafnið í samband við nafnorðið *mostur*, sem merkti: gnægð. Í ævintýri af Tiburcio keisara (nr. vii hjá Gering) í AM 764 4to kemur fyrir orðið 'fémostur',²⁹ og í ævintýri af danska manni og kerlingu í AM 657 b 4to (nr. xciii hjá Gering) kemur fyrir orðið 'fémosta'.³⁰ Í broti úr Ólafs sögu helga í AM 235 fol. (prentað í *Heilagra manna sögum* II, bls. 159–182), er sagt frá því er Ólafur konungur gisti við Sefsurd; þar stendur þetta:

Þá kom sá maður til konungsins er vista gætti og segir að þar var mostur vista . . .³¹

Þessi setning er svipuð í helgisögunni og í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson, en í þessum sögum stendur ekki *mostur*, heldur *örgrynni* og í sumum handritum *ógrynni*.³² Í handriti af Eyrbyggja sögu, sem er

²⁵ *ÓIOFJ*, bls. 94 og 187.

²⁶ *Ágrip*, dálkur 36.19–37.2.

²⁷ *HkrBA* I, bls. 293.

²⁸ O. Rygh, *Norske Gaardnavne*, Kristiania 1915. X, bls. 266.

²⁹ Sjá Nogle ævintýri, ved Jonna Louis-Jensen, *Bibl. Arn.* XXXI, bls. 268.12.

³⁰ *Íslendzk ævintýri*, herausgegeben von Hugo Gering, Halle 1882, bls. 293.31.

³¹ Bls. 161.9–10.

³² *ÓlhOAJ*, bls. 69.26, *ÓlHJH*, bls. 495.7 og v.l.

varðveitt í Herzog August bókasafni í Wolfenbüttel og skrifað um miðja 14. öld, segir um Álf litla í Þambárdal að hann var 'hinn mesti mostur- maður að mat'.³³ Af þessum dæmum ætti merking orðsins að vera ljós.

Ög þá er að víkja aftur að Sælu, sem Theodoricus monachus segir að merki *felicitas* á latínu. Latneska orðið *felicitas* hefur samkvæmt *A Latin Dictionary* by Charlton T. Lewis and Charles Short merkinguna *fruitfulness, fertility* (frjósemi, gróðursæld), eða í öðru lagi: *happiness, felicity* (hamingja, sæla). Nafnorðið *sæla* var í norrænu haft um gnægð þeirra gæða sem maðurinn girntist, bæði veraldlegra og andlegra; *mostur* virðist fremur hafa verið haft um veraldleg gæði. En af líkri merkingu orðanna *mostur* og *sæla*, svo og af því að eyin Mostur er til, en Sæla ekki, dreg ég þá ályktun að sú sögn sé eldri, að annar hvor þeirra konunganna, Ólafur Tryggvason eða Ólafur helgi, hafi fyrst stigið á land í Mostur, heldur en hin sögnin, þar sem eyjarnafnið Sæla kemur fyrir. Nafnið Mostur ímynda ég mér að hafi verið þýtt á latínu, væntanlega *felicitas*, en það orð síðan aftur þýtt á norrænu, og að þar sé að leita uppruna eyjarnafnsins Sæla. Eynni Sælu hafi svo verið fundinn staður nálægt Staði í Noregi, vegna þess að þar komu þeir gjarna fyrst að landi í Noregi sem sigldu vestan um haf. Orðaleikurinn í sögninni af landgöngu Ólafs helga í Sælu hefur trúlega getað gengið, enda þótt eyjarnafnið hafi verið Mostur, en miklu betri hefur hann verið þegar búið var að þýða nafnið með latneska orðinu *felicitas*. Það er því líklegt, ef mín hugmynd er rétt, að þessi sögn hafi fyrst verið skráð á latínu, en hafi stuðst við munnlega heimild um að konungurinn hafi fyrst stigið á land í eyinni Mostur. En ég gef öldungis frá mér að giska á um hvorn þeirra nafnanna, Ólaf Tryggvason eða Ólaf helga, þessi saga hafi fyrst verið skráð. Þó er augljóst, að frásögnin af því, að Ólafur helgi hrasaði þegar hann steig fyrst á land í Noregi, er miklum mun skyldari samkynja frásögnum í öðrum ritum en sagnatilbrigðið af Ólafi Tryggvasyni hjá Oddi munki og í Flateyjarbók. Minnið um konung eða hershöfðingja sem hrasar þegar hann stígur fyrst fótum á land það sem hann ætlar að leggja undir sig er alþekkt. Svipuð frásögn hefur verið skráð bæði af Scipio og Cæsar þegar þeir stigu á land í Afríku og um Vilhjálm bastarð þegar hann steig á land í Englandi fyrir orrustuna við Hastings; frá því atviki segir William af Malmesbury í *Gesta Regum Anglorum* á þessa leið:

³³ *The Saga Manuscript 9.10.Aug. 4to*, Edited by Jón Helgason, *Manuscripta Islandica III*, Copenhagen 1956. Sjá f. 20v34–35.

In egressu navis pede lapsus, eventum in melius commutavit, acclamante sibi proxime milite. 'Tenes', inquit, 'Angliam, comes, rex futurus!'³⁴

Skyldleiki þessara frásagna er rakinn í ágætri grein eftir Ove Moberg: Olav Haraldssons hemkomst, [Norsk] *Historisk Tidsskrift* 1940, bls. 545–75. Ove Moberg telur að fyrirmynd þess sem skrifaði elstu söguna af Ólafi helga hafi þó ekki verið *Gesta Regum Anglorum*, heldur glötuð saga af Játvarði helga.

En þótt þetta minni tengi söguna um konunginn sem kom að landi í Mostur eða Sælu fremur við Ólaf helga en Ólaf Tryggvason er annað atriði í sögum af Ólafi Tryggvasyni, sem heldur bendir til að hann hafi upphaflega verið sá konungur sem sagan var sögð um. Theodoricus segir að fyrsta kirkja í Noregi hafi verið reist í Mostur, sjá bls. 107. Ugglaust má telja að sagnir um byggingu fyrstu kirkju í Noregi hafi fylgt frásögn-um af kristniboði Ólafs Tryggvasonar, en ekki sögum af Ólafi helga.

³⁴ Textinn er hér tekinn eftir Ove Moberg í [Norsk] *Historisk Tidsskrift* 1940, bls. 558. Merking klausunnar er: Þegar hann (*b. e. Vilhjálmur bastardur*) steig á land hrasaði hann, en einn af mönnum hans, sá sem næstur honum stóð, gerði gott úr þessu atviki og kallaði til hans: 'Þú hefur England í hendi þér, hertogi, og verður konungur.'

RÉGIS BOYER

VITA — HISTORIA — SAGA

Athugun formgerðar

ERINDI FLUTT VIÐ HÁSKÓLA ÍSLANDS 20. SEPTEMBER 1983

Því er ekki að neita að sá heiður sem mér er sýndur með því að bjóða mér að tala hér í Háskóla Íslands sem opinberum fulltrúa fræðimanna í landi mínu veldur mér nokkrum kvíða. Þótt ég sé kunnugur ýmsum þekktustu háskólum í okkar gömlu Evrópu, hefur Háskóli Íslands jafnan komið mér fyrir sjónir sem *pro-fanum*, svæðið helga sem leiðir beint til hins allra helgasta í fræðum okkar. En óstýrilátum raddböndum mínum, sem fjörutíu ára þjónusta við of mörg tungumál hefur aflagað, hefur aldrei tekist að sigrast á torfærum hinnar viðsjárverðu íslensku. Ef ekki hefðu til komið hughreysting fornvinar míns Jónasar Kristjánssonar og aðstoð féлага míns og vinar Einars Más Jónssonar, hefði ég hafnað því hættulega boði að tala hér á íslensku. Ég geri það því aðeins að ég þekki fullvel takmarkanir mínar og ég veit að í þolinmæði ykkar kunnið þið að meta það að Frakki geri tilraun til að ávarpa ykkur á ykkar eigin tungumáli. Ég treysti því á umburðarlyndi ykkar. Nú hef ég í tuttugu ár reynt af veikum burðum að vernda og koma á framfæri menningarverðmætum, sem ég tel að séu ein af uppsprettulindum vestrænnar menningar og megi ekki farast í þeim fellibyl lágkúru og ómennsku sem nú dynur yfir okkur. Virðið því mér til vorkunnar ef málfar mitt kemst ekki til jafns við það sem mér er niðri fyrir. Og ég fullvissa ykkur um að ég met það meira en ég fæ sagt, að ég skuli nú vera staddur hér og geta ávarpað ykkur við þetta tækifæri.

Norskt blað gerði okkur Hermanni Pálssyni þann heiður fyrir nokkrum vikum að telja okkur oddvita þeirrar hreyfingar sem leitast við að finna evrópskar rætur þeirra óviðjafnanlegu meistaraverka sem íslensku fornsögurnar eru. Með þessu hefur greinarhöfundurinn, Hallvard Magerøy, enn einu sinni sýnt alkunna góðmennsku sína. Í raun og veru erum við Hermann aðeins fulltrúar hreyfingar sem telur fyrst og fremst innan sinna vébanda meistara eins og Turville-Petre heitinn, Peter

Foote og vini mína danska undir forystu Hans Bekker-Nielsen. Við höldum af stað til að leita að því sem frumlegt væri og sérstætt í íslensku fornsögunum og fundum það að lokum eftir ýmsum leiðum eða sáum að minnsta kosti móta fyrir því. En það reyndist ekki vera *ex abrupto*, ekki altygjað eins og Aþena nýstokkin út úr höfði Seifs! Sögurnar skópust við úrvinnslu og aðhæfingu erlendra áhrifa, en eru þó einstakar í sinni röð vegna þess að þær hvíla á innlendum grunni. Þessi grunnur er ekki fyrst og fremst einstök efnisatriði hinna ýmsu sagna, heldur miklu djúpstæðari frumhugmyndir sem eru sjálfar fullkomin tjáning á hugsanaheimi Íslendinga, skilningi þeirra á heiminum, lífinu og mannum. Enn í dag halda þær gildi sínu og munu seint verða nógsamlega gaumgæfðar.

Ég ætla mér ekki þá dul að koma hér fram með einhverja skýringu á því sem kallað hefur verið 'íslenska undrið'. Ég ætla heldur ekki að þessu sinni að bæta við nýjum atriðum á listann, sem nú er orðinn langur, yfir þau evrópsku verk sem lagt hafa sitt af mörkunum, beint eða óbeint, til rannsókna sagnanna, af hvaða flokki sem þær eru. Með það í huga að sögurnar eru hluti af umfangsmiklum evrópskum frásagnarbókmenntum, vildi ég einungis leggja áherslu á þátt þeirra í sameiginlegri arfleifð Vesturlanda með því að draga fram nokkur atriði í formgerð þessara texta, bæði yfirborðslegri og djúpstæðri, og jafnframt sýna fram á þá frábæru aðlögunarhæfileika sem Íslendingar sýndu með því að aðhæfa þessa arfleifð að sinni eigin hugsun og menningarheimi. Þótt óvæfengjanlegt sé að fornsögurnar eru íslenskar, má samt ekki líta á þær sem einangruð fyrirbæri. Þær eru íslenskar einmitt af því að Íslendingum tókst að finna í þeim mikla menningararfi, sem þeir höfðu kynnst, það sem féll að þeirra eigin hugsunum og tilfinningum og þó einkum og sér í lagi það sem gerði þeim kleift að fá útrás fyrir sköpunarkraft sinn.

Um miðbik tólftu aldar telur höfundur fyrstu málfræðiritgerðarinnar upp þær bókmenntir 'sem nú tíðisk á þessu landi', það er að segja 'bæði lög ok áttvísi eða þýðingar helgar, eða svá þau hin spakligu fræði er Ari Þorgilsson hefir á bækr sett af skynsamligu viti'. Nauðsynlegt er að ganga út frá þessum vitnisburði ef gera á sögulega rannsókn á formgerð og flokkun sagnanna, það er að segja sýna hvernig sagnaritarar notuðu bæði óljósar endurminningar um forna atburði, meira eða minna sannsögulega, og fræði sem kirkjan hafði kennt þeim beint eða borið þeim óbeint, til að skapa ný listaverk. Mætti nota um starf þeirra

þau orð sem skáldið Joachim du Bellay viðhafði á 16. öld um þróun frönsku frá latínu: hann sagði að það hefði gerst 'par provignement et émendation' og mætti þýða það 'með afleiðslu og umbótum', en sú þýðing nær þó ekki fyllilega samlíkingu þeirri við ágræðslu og klippingu vinvíðar sem felst í orðum skáldsins.

Með orðunum 'þýðingar helgar' á höfundur fyrstu málfræðiritgerðar að sjálfsögðu við allar þær fjölskrúðugu bókmenntir á Vesturlöndum sem fjallað hafa um heilaga menn frá dögum Sulpiciusar Severusar og til okkar daga. Fulltrúar þeirra á Íslandi eru ekki aðeins *Heilagra manna sögur* og *Postula sögur*, heldur einnig allir skyldir textar eins og *Samtalsbækur* Gregoríusar heilags eða *Vitae patrum*. Bak við Ara Þorgilsson sér hann grilla í alla sagnfræðihefð miðalda, sem er arfur frá fornöldinni. Ég álit að þetta tvennt: þýðingar helgar og rit Ara, hafi verið nægileg forsenda þess að íslensku fornsögurnar gátu komið fram á sjónarsviðið.

Samkvæmt hinni hefðbundnu aðgreiningu milli innihalds, forms og formgerðar (structure), þá er það formgerðin sem ég ætla að fjalla um. Ég mun sleppa öllu sagnfræðilegu, því sem snertir áhrif og heimildir fyrir einstökum atriðum (innihaldinu) og einnig því sem snertir stíl. Þá eru eftir nokkur djúpstæð einkenni sem höfundarnir hafa sennilega ekki gert sér grein fyrir: formgerðin, það er að segja aðferðirnar við að skipuleggja og setja fram efnið, frásagnarhraðinn, niðurröðun efnisins miðað við burðarása staðfræði og tíma. Með tilstyrk þessarar formgerðar tókst Íslendingum að birta frumlega heimssýn, og það er áreiðanlega hennar vegna sem Marc Bloch mat svo mikils 'íslenska sagnfræðiskólann sem stendur svo miklu ofar latneskum söguritum miðalda hvað sögulegan skilning snertir', eins og hann kvað að orði.

Ef ég ætlaði að fjalla um málið í heild þyrfti ég sennilega einnig að taka aftur til umræðu deilurnar gömlu milli þeirra sem hallast að sagnfestukenningunni og hinna sem fylgja bókfestukenningunni. Ég hlýt að sjálfsögðu að víkja lítilsháttar að þeim, en þó ekki til þess að rekja enn einu sinni sögu þessa deilumáls heldur einungis til að finna helstu röksemdunum stað. Með því að ganga út frá heilagra manna sögum og erlendum söguritum, sem enginn efast lengur um að flutt hafi Íslendingum fyrstu erlendu menningaráhrifin, vildi ég setja fram þau grundvallaratriði sem hægt væri að byggja formgerðarrannsóknir á. Ég veit vel að þau viðhorf sem ég ætla að lýsa eru mjög almenns eðlis og óhlutstæð, og mun ykkur sjálfsagt finnast þau mjög í frönskum anda. En

leikreglur fyrirlestrar af þessu tagi leyfa ekki annað og bið ég ykkur velvirðingar á því. Að sjálfsögðu byggist þessi rannsókn á viðtækum textalestri og væri því auðvelt að fylla fyrirlesturinn með tilvitnunum og tilvísunum, en þá yrði hann því miður allt of langur.

Með orðinu formgerð á ég hér við nokkur grundvallarlögmál, ytri og innri, meðvituð eða ómeðvituð, sem frásögn byggist á. Þessi lögmál ná að minnsta kosti til sex þátta, en þeir eru: 1) tímaskyn, 2) reglur um staðsetningu, 3) hugmyndir um söguhetju eða aðalpersónu, 4) skipan frásagnarinnar, það er að segja uppbyggingin *stricto sensu*, 5) stefjagerðin sem er að baki frásagnarinnar, það er að segja tilgangur höfundar, hvort sem hann er dulinn eða yfirlýstur, og þess vegna einnig 6) heimsskoðunin sem af henni leiðir eða hún tjáir. Með því að rannsaka þessi atriði tel ég að hægt sé með góðum rökum að sýna fram á eins konar ættartölu, þar sem heilagra manna sögur og sagnfræðirit (til dæmis *Martinus saga* og *Veraldar saga*) geta af sér á stuttum tíma konungasögur, samtíðarsögur og Íslendingasögur. Þá er enn einu sinni komið að hinu erfiða vandamáli bókmenntasköpunar.

Ég ætla ekki að segja hér neitt um það sem sagnfestukenningin hefur lagt til málanna og læt mér nægja að vísa til rannsókna Liestøls og lærisveina hans og þeirra 'epísku lögmála' sem þeir hafa skilgreint. Ég mun ekki fjalla um þá kenningu að sögunnar séu eins konar uppfylling í óbundnu máli til að skýra skáldakvæðin. Það er heldur ekki tilgangur minn hér að tala um hlutverk ættartalna, sem var að nokkru leyti af trúarlegum rótum runnið, um það millstig milli áttvísi og sagna sem landnámabækur og þættir eru, né um hlutverk laganna, sem einnig voru talin heilög á heiðnum tíma. En þegar þessu öllu er sleppt, er eftir heildarbyggingin, rökrétt skipun efnisins, það er að segja samsetning sögunnar sem vel er löguð. Jafnvel minni háttar sögur bera vitni um það að á pennanum hefur haldið athugull meistari sem setti ekki fram af handahófi það efni sem hann hafði safnað víðsvegar að.

Hins vegar er ekki hægt að efast eitt andartak um mikilvægi kirkjunnar sem flutti með sér og breiddi út volduga bóklega menningu. Það var kirkjan sem kenndi Norðurlandabúum að skrifa, með því að gefa þeim stafróf, með því að koma þeim í kynni við auðugar bókmenntir, með því að vekja með þeim löngun til að afrita, líkja eftir, setja saman og semja. Ég get vel fallist á að þannig hafi hún í rauninni gert Íslendingum fyllilega ljóst hvað í þeim bjó, hvað þeir gátu. En hún gerði meira en að kenna mönnum eða hvetja þá til dáða. Hún vann sannar-

lega skapandi starf, og það er það sem ég vil fjalla um nú. Það er furðulegt að á einni öld skuli fjöldamargir skólar hafa verið reistir um allt Ísland frá skólanum í Bæ, sem landi minn Rúðólfur frá Rúðuborg stofnaði ef til vill þegar á 10. öld, til hinna frægu skóla í Skálholti, Haukadal, Odda og á Hólum, þar sem annar landi minn, Rikini, kenndi ferveg (*quadrivium*). Auk þess má ekki gleyma farkennurum og hópum af vel ættuðum unglिंगum sem söfnuðust saman umhverfis einstaka presta eða biskupa 'til læringar'. Það er engin tilviljun að meðal elstu rita á íslensku eru verk sem menn myndu nú kalla litlar handbækur í ýmislegum vísindum: *Physiologus*, *Elucidarius*, *Veraldar saga*, *Rím-beygla*, *Hungurvaka* og *Íslendingabók*. Og hvað skal segja um þann tug af klaustrum sem sett voru á stofn víðsvegar um þessa strjálbýlu eyju? Hvaða tengiliður var betri milli Rómaborgar og meginlandsins annarsvegar og Íslands hins vegar? Það gefur að skilja að þau voru mikilvægar gróðrarstöðvar. En þar hafa ekki einungis verið menntaðir mikilhæfir kirkjunnar þjónar, heldur hafa klaustrin einnig laðað fram og eftt til dádá fjölmarga menn með köllun til bókmenntasköpunar. Má þar einkum benda á Þingeyraklaustur, sem meistari minn Sigurður Nordal — sá sem kom mér inn á þá braut sem ég hef síðan farið í íslenskum fræðum — kallaði 'sagnamannaskóla'.

Það er sennilegt að hneigð Íslendinga til sagnaritunar, sem menn eins og Theodoricus og Saxo Grammaticus luku lofsorði á, sé kirkjunni að þakka. Hugmyndir kirkjunnar um sögu voru, eins og menn vita, mjög mótaðar af kenningum heilags Ágústínusar: samkvæmt þeim hefur sagan merkingu, hún á að sýna leið mannkynsins frá náðinni til syndarinnar, frá syndinni til endurlausnarinnar, frá endurlausninni til kraftbirtingar guðdómsins, í stuttu máli að sýna *in vivo* fram á vilja guðs. Þess vegna er ekki gerður greinarmunur á trúarsögu og veraldlegri sögu. Af þessu leiðir tvíþættan tilgang sem einkennir síðan allar íslenskar bókmenntir: Íslendingar vildu skapa sagnfræði með því að segja sögur, vera fróðir sagnamenn, kenna með því að skemmta, tengja það sem var gagnlegt og skemmtilegt, eins og annar af vinum mínum og meisturum, Einar Ólafur Sveinsson, myndi segja. Íslendingar hafa alltaf vitað að ekki er hægt að kenna raunverulegan fróðleik að gagni nema skemmtun fylgi. Þetta er einmitt það sem sagt var um Ingimund prest á Reykhólum: '(hann var) fræðimaðr mikill ok fór oft með sögur'. Reyndar var þessi áhugi á sagnfræði útbreiddur um öll Vesturlönd á fyrsta árpúsundinu eftir Krist og finnst um öll Norðurlönd: danska ritið *Passio*

sancti Canuti regis er frá lokum elleftu aldar, og Theodoricus, sem sennilega hefur verið norskur, er litlu yngri en Sæmundur og Ari Þorgilsson.

Um leið og ritaðar eru hinar fyrstu *Heilagra manna sögur* og *Postula sögur*, sem eru jafnan fjórþættar (*legenda*, hin eiginlega *vita* sem fylgir fastri uppskrift, *passio* og *miracula*) er til orðin föst formúla sem komin er beint úr latneskum frumheimildum þessara bókmennta. Ævisögur heilagra manna á Norðurlöndum og utan þeirra (svo sem *Nikulás saga*) og ævisögur erlendra og innlendra biskupa eru þáttur í mikilli bókmenntahreyfingu til uppbyggingar mönnum og varnar fyrir kirkjuna. Þessi hreyfing eflist af ýmsum öðrum tegundum uppbyggilegra og fræðilegra rita, og má meðal þeirra telja hómilíubækur, leiðarvísa í guðfræði og siðfræðirit eins og *Disticha Catonis* (*Hugsvinnsmál*). Þessi verk verða uppistaðan í geysimiklu bókasafni sem fræðimenn á síðustu hundrað árum hafa reynt að sundurgreina. Og ekki má gleyma sjálfri Biblíunni sem stundum er vitnað í á óvæntan hátt í Íslendingasögunum frá *Eglu* til *Njálu* og *Fóstbræðra sögu*, né heldur ritgerðum eins og *Regimen sanitatis Salernitatum*, sem vinsæl var, eins og *Hrafns saga Sveinbjarnarsonar* er til vitnis um.

Þegar hingað er komið er vert að hyggja að þremur atriðum. Fyrst má telja ákveðna formgerð: segja mætti að íslenskar fornsögur væru eins konar *vitae* sem fjölluðu þó ekki um helga menn. Tengiliðurinn gæti mjög vel verið persónur eins og biskupar þeir sem menn vildu taka í dýrlinga tölu, Þorlákur Þórhallsson og Jón Ögmundarson, svo að ekki sé minnst á þann mikla guðs víking Guðmund Arason, — eða konungar eins og Ólafur Haraldsson sem stýrðu ríkjum til árs og friðar samkvæmt ævafornti hefð, en á vegum guðs kristinna manna. Í öðru lagi er um að ræða stíl sem hlítir ævinlega nokkrum grundvallarreglum, hvort sem hann er einfaldur, skrudmikill eða staglsamur. Loks verður að geta þess að varla er til, að ég held, nokkurt það rit íslenskt frá upphafi ritaldar til loka gullaldarinnar sem ekki hafi átt að vera öðrum til eftirbreytni. Mikið hefur verið ritað um dæmisögur — exempla — á miðöldum. Mér þykir það mjög athyglisvert að Íslendingar skuli hafa tekið við þessari bókmenntagrein í sínum þremur myndum: *similitudo* samlíking, *parabola* (dæmisaga) og *fabula* (ævintýri), og notað hana bæði í sinni upphaflegu mynd og sem lið í miklu lengri sögum. Dæmisaga Ketils prests í *Þorgils sögu* og *Haflíða* er svo skýrt dæmi um þetta, að ég hef oft velt því fyrir mér hvort þessi samtíðarsaga hafi ekki verið

samin beinlínis vegna dæmisögu Ketils til að hafa áhrif á stjórn mála-ástandið í landinu eins og það þróaðist á 12. og 13. öld.

Allt þetta sýnir að íslenska fornsagan getur ekki verið bókmennta-grein sem sprottið hafi af sjálfsdádum á einhverjum fornum og 'mun-nlegum' grunni: hún er ítarleg og meðvituð úrvinnsla, en frumleg þó, úr margvíslegum erlendum áhrifum sem borist hafa til landsins fyrir at-beina kirkjunnar. Þetta er sú niðurstaða sem yfirborðsrannsókn mín leiðir til. Þá er eftir að vita hvort rannsókn á djúpstæðari fyrirbærum, sjálfri formgerð frásagnarinnar, mynstri og stefjagerð, leiðir til sömu niðurstöðu, og skal ég nú snúa mér að því.

Ég ætla að byrja á því að lýsa stuttlega heilagra manna sögum miðalda í Evrópu og á Íslandi, og síðan evrópskum sagnaritum frá sama tíma. Lýsingin verður miðuð við þau sex atriði sem ég taldi upp núna áðan. Virðist mér að þessi litla rannsókn leiði beint til grundvallaratriðanna í formgerð fornsagnanna.

Lítum fyrst á heilagra manna sögur. Í upphafi er slík saga stutturður texti, mjög einfaldur og þurr, næstum því eins og opinber skýrsla: Þetta gildir að sjálfsögðu um frásagnir eða gerðarbækur sem ritaðar voru þegar píslarvottar voru teknir í helgra manna tölu. Textinn er gerður sem heimild mönnum til uppbyggingar.

1.–2. Af þessu leiðir að nákvæmar staðar- og tímasetningar skipta litlu máli. Það nægir að segja í mjög grófum dráttum hvar og hvenær atburðirnir gerðust, án nánari skilgreiningar. Landfræðileg umgerð sögunnar er mjög lausleg: nafn á landi eða borg án annarra upplýsinga. Frásögnin er ekki nákvæm nema þegar um er að ræða stað píslarvættis (*passio*) og staðsetningu heilagra dóma (*inventio* og síðan ef til vill einnig *translatio*). Tímasetningin er ennþá óljósari, því að vegna þeirrar helgi sem bundin var við píslarvættisstaði verður hún að sitja á hakan-um fyrir staðfræðinni. Tímasetningin er miðuð við einstök mikilvæg augnablik án tillits til tímarásarinnar, og þess vegna er gangi sögunnar vikið til hliðar. Það sem skiptir máli eru mikilvægir atburðir, táknrænar athafnir: þegar öllu er á botninn hvolft eru staðsetning og tímasetning nánast óþarfar. Atburðir gerast í yfirnáttúrulegum tíma sem miðast við heimsendi og það er upphaf verksins sem ákveður stöðu þess. Einnig má segja að heilagra manna sögur séu í tengslum við helgisíðatíma dýr-lingahátíða.

3. Lýsingar á söguhetjunum eru hins vegar mjög einkennandi fyrir

Þessar bókmenntir. Söguhetjan hefur mjög fá persónuleg einkenni: hún er einungis eftirlíking af föstum fyrirmyndum sem mótast af hlutverki dýrlingsins, það er að segja hvort um er að ræða píslarvott, munk, mey, iðrandi konu eða kennimann. Hlutverkið skiptir meira máli en einstaklingurinn. Þess vegna er eins og auðvelt sé að flytja söguhetjuna úr einni helgisögu í aðra. Söguhetjan er jafnan með epísku sniði: frásagnarhátturinn útilokar bæði leikrænan og ljóðrænan stíl, frásögnin hefur þann tilgang að túlka á táknrænan hátt tilfinningar manna og blása þær út í voldugar víddir, og því verður söguhetjan að eins konar holdtekju hugsjónar; hún drýgir dádír sem eru bæði stórkostlegar og öðrum til fyrirmyndar. Þannig skiptir tákmyndin meira máli en einstaklingurinn: venja er að stækka og einfalda söguhetjuna og hún er öll böðuð í yfirnáttúrulegu ljósi ef þörf krefur. Hegel skilgreindi þrjár tegundir af söguhetjum. Hin fyrsta er epíska söguhetjan sem á við að etja ytri öfl sem eru henni ofurefli: fyrirmyndarmaðurinn sem ytri örlög granda. Önnur er harmsögulega hetjan sem fellur vegna sinna eigin ástríðna, það er að segja vegna innri örlaga. Hin þriðja er dramatíska hetjan sem verður mikilmenni við það að tilfinningar hennar og ástríður eflast í átökum við ytri aðstæður. Þótt undarlegt megi virðast er söguhetja heilagra manna sagna blanda úr þessum þremur gerðum, en dramatíska gerðin er þó mest áberandi. Allt er óhjákvæmilega fegrað: ritun heilagra manna sagna var í sama anda og þegar Forn-Grikkir fjölluðu um guði sína og hetjur. Þessar bókmenntir skapa og fullkomna nokkrar framúrskarandi manngerðir til að geta sýnt mönnum vissa mannhugsjón í reynd. Á þennan hátt er heilagur Marteinn, eins og Sulpicius lýsir honum, eins konar safnmynd kristinnar fullkomunar: hann er postuli, biskup, meinlætamaður og píslarvottur. Þessi vilji til fegrunar hefur í för með sér mikið áhugaleysi á efnislegum veruleika. Mönnum eru sýndar fyrirmyndir en ekki raunsannar mannverur.

4. Á þennan hátt er bygging heilagra manna sagna ákveðin. Hver saga er nákvæmlega gerð eftir því hvaða lexíu á að kenna mönnum og því eftir þeim ákveðna 'flokki' sem dýrlingurinn heyrir til. Hverjum 'flokki' fylgir ákveðinn hápunktur í frásögninni: *passio* þegar um er að ræða píslarvott, þættir úr uppfræðslu kennimanns, meinlæti einsetumanns, trúarlegt starf og guðrækilegur dauði biskups og svo framvegis. Þannig mætti setja upp ákveðna uppbyggingu sem gildir fyrir mikinn hluta þessara sagna: uppruni — fæðing — bernska — menntun — guðrækni — píslarvætti — *inventio* — *translatio* — kraftaverk.

5. Tilgangur þessarar uppbyggingar skiptir meira máli en sérleiki hverrar ævisögu út af fyrir sig, þess vegna er ekki þörf á því að atburðirnir séu frumlegir: þeir endurtaka sig frá einni sögu til annarrar; og ekki þarf heldur að endurnýja þær fléttur sem upp koma, því að þær eru endurtekning á fáum fyrirmyndum. Af þessu leiðir þó ekki að sagan sé kyrr, heldur er þvert á móti alltaf spenna í henni vegna stöðugra átaka milli hinna ýmsu þátta hennar, hins sýnilega og hins ósýnilega, himnaríkis og helvítis, lifenda og dauðra. Maðurinn er aldrei í hvíld, heldur er hann dreginn að hyldýpinu eða hafinn langt upp fyrir sjálfan sig. En þó verður að gæta eins: þótt heilagra manna sögur standi nálægt drama, af því að þær lýsa baráttu dýrlingsins við sjálfan sig og við Óvininn, þá ganga þær samt út frá þeim grundvallarforsendum að allt sé gefið þegar í upphafi, köllun, val og *ethos*, og því sé ekki um þróun að ræða heldur kraftbirtingu og staðfestingu þess sem var þegar í byrjun. Í epískum verkum eða harmleikjum leiða örlögin til falls hetjunnar, en í heilagra manna sögum er það dýrð guðs sem veldur því að dýrlingurinn sigrar.

Af þessu leiðir annað atriði í samsetningu verkanna: heilagra manna sögur snúast venjulega um dauða söguhetjunnar og merkingu þess atburðar. Grundvallarmerking frásagnarinnar er því uppbyggileg. Sögur um smáatvik, sem helst þurfa að vera áhrifamikil, eru gagnlegar í frásögninni og hún hneigist til málskrúðs, þ. e. a. s. til langra orðræðna með öllu skrauti mælskulistarinnar. Þegar langvarandi vinsældir þessara bókmennta leiða til hnignunar þeirra, fer skruðið að hneigjast æ meir að því sem er stórkostlegt og ótrúlegt eða jafnvel að því sem er hryllilegt.

6. Hægt er að orða það sem hér hefur verið sagt á annan hátt: ákveðin stefjagerð, sem tengd er heimsskoðun þessa tíma, ræður penna helgisagnaritaranna. Grundvallarhugmynd heilagra manna sagna er á þessa leið: til er guðleg skipan sem mannheimurinn er ekki í samræmi við vegna eðlis síns, en hann á að reyna að nálgast hana. Þess vegna er ekkert fjarstæðukennt við kraftaverk, þau vitna um hina guðlegu skipan með því að koma að nýju á betra ástandi. Hin guðlega skipan á að sigrast á ringulreið í mannheimi og koma í stað hennar. Hryllings-sögurnar hafa það hlutverk að gera skiljanlega náð og hefnd guðs. Öll þessi tvískipting kemur fram í yfirlýstum dáleika á skörpum andstæðum, ljósi og skugga, illu og góðu. Á bak við allar þessar sögur er blýföst röð og regla, — meðal annars röð og regla guðlegs réttlætis, sem er mjög alþýðlegt og vinsælt stef.

Þannig eru heilagra manna sögur verk sem hlíta mjög ströngum reglum og fá gildi sitt af hugmyndafræðinni sem stendur á bak við þau, en hafa ekki neinn sérsvip hvert um sig. Þau fylgja lögmálum hugmyndafræðinnar en ekki eigin lögmálum textans.

Ef ég sný mér nú að því að tala um sagnfræði miðalda frá sama sjónarhóli, kemst ég að mjög svipuðum niðurstöðum og skal nú leitast við að sýna fram á það. Þegar öllu er á botninn hvolft er mjög mikið samhengi í vestrænni sagnaritun frá byrjun. Frá upphafi grískrar sagnaritunar á tímum Hekateusar frá Miletos á 6. öld fyrir Krist og goðsagnaritaranna, hófust verkin á ættartölum sem höfðu þann tilgang að tengja þá atburði, sem samkvæmt gamalli hefð voru eignaðir guðum og hetjum, við tímatal manna. Heródót bætti svo við þetta öðru markmiði: því að varðveita fortíðina frá gleymsku, og einnig nýrri tækni sem fólst í eigin rannsóknum. Þúkydídes varð fyrstur manna til að beita gagnrýni á frásagnir og Pólybíos á annarri öld fyrir Krist lagði loks drög að sagnfræði eins og hún hefur verið stunduð fram til nútímans með ýmsum tilbrigðum eins og menn þekkja: hann rannsakaði ástæður breytinga í stjórnmálum og leitaði að innri lögmálum sem stýrðu gangi sögunnar. Í þessari viðleitni sinni reyndi hann, þótt ekki tækist fullkomlega, að forðast goðsagnir og fyrirfram gerð lögmál. Við útbreiðslu kristindómsins, sem byggist á sögulegum grundvelli, notuðu rithöfundar eins og Eusebíus frá Kaisareu, Hieronymus og þó einkum heilagur Ágústínus þessi sömu vinnubrögð, en hjá þeim kemur einnig fram vilji til að verja kristindóminn og deila á heiðingja. Þótt hér sé farið hratt yfir sögu má segja að engar stórfelldar breytingar verði á sagnaritun Vesturlanda fram að nýöld.

Eins og þegar ég talaði um heilagra manna sögur, leiði ég hér hjá mér eitt grundvallaratriði sem er sjálfsagt upphaf allra frásagna, en það er sjálf ánægjan við að segja sögur og hlýða á þær.

1.–2. Fyrsti þáttur formgerðarinnar sem ég ætla að fjalla hér um, er sá sem snertir rúm og tíma. Rétt er að leggja áherslu á eitt: undirstaða sagnfræðinnar ætti að vera tíminn. Sú tilhneiging sem kemur fram í annálum eða ættartölum (sem láta til dæmis Hvamms-Sturlu vera kominn af sjálfum Óðni), að byrja á upphafinu og staðsetja frásögnina 'in illo tempore' virðist benda til þess að höfundarnir vilji fella fortíðina inn í straum og sýna mönnum rás tímans. En þrátt fyrir það fylgir sagnaritunin þó á engan hátt raunverulegri framrás tímans. Hún sýnir

okkur aðeins einangruð augnablik eða mikilfenglega atburði, samkvæmt eins konar 'æðaslætti', en fylgir ekki tímans straumi í samhengi. Vera má að hægt sé að skýra hinar miklu og stöðugu vinsældir ævisagna með því hvað menn töldu minnið og endurminningarnar mikilvægar, en samt sem áður eru ævisögurnar ekki annað en safn af stuttum svipmyndum. Sama máli gegnir um rúmið: um það er mjög sjaldan fjallað í sjálfu sér og höfundarnir hafa lítinn áhuga á landslagi og sviðinu þar sem atburðirnir gerðust. Þótt þeim finnist nauðsynlegt að víkja að því stöku sinnum, hefur það sjaldan nokkra sérstaka þýðingu. Landslagið skiptir ekki máli nema það sé framandi.

3. Eins og í heilagra manna sögum mótast söguhetjan alveg af hlutverki sínu, hvort heldur hún er keisari, konungur, stríðsmaður eða annað. Hún verður ekki til við þróun og leggur ekki dóm á sínar gerðir, heldur birtist hún í ákveðnu hlutverki og eðli þess nægir til að sérgreina hana. Hún er fulltrúi ákveðinnar og almennrar manngerðar. Þess vegna skortir myndina af söguhetjunni allan persónuleika. Það er mjög eftirtektarvert hvað sagnariturum er yfirleitt ólagið að draga fram þau sérkenni sem gera manninn að einstaklingi. Sálarlífi einstaklings og eðli hópsins er gjarnan ruglað saman. Það eru manngerðin og staðan sem ákvarða söguhetjuna.

4. Samsetning verksins fylgir einnig föstum reglum. Sagnaritunin víkur ekki frá könnunaraðferðum Heródotó: þess vegna er hún sundurlaus, röð staðreynda án tengsla, samsafn óskyldra atriða sem leiðir oft til þess annálaforms sem vinsælt var langt fram á nýöld. Þessi vinnubrögð skýra mikilvægustu einkenni bókmenntagreinarnar: þar skortir andstæður, allt gerist á einu sviði, ekki er nægileg tilfinning fyrir mismuninum á hinum ýmsu þáttum frásagnarinnar og því vantar dýpt. Allt verður slétt og fellt og aukaatriði eru ekki aðgreind frá aðalatriðum.

Tilhneigingin til málskrúðs og hetjusagnastíls leiðir einnig til sífelldra útúrdúra, einkum til þess að langar ræður eru mjög oft felldar inn í textann. Stundum eru ræðurnar gerðar að samtölum svo að stíllinn verði meira lifandi. Við þetta bætist sú trú að seinni tíma menn geti dregið lærdóm af atburðum fortíðarinnar og haft þá að fordæmi, en samkvæmt því verður að gera ráð fyrir að atburðirnir geti endurtekið sig. Það sem einu sinni hefur gerst, gerist aftur. Árangurinn af þessu öllu verður eins konar víðáttumikil og kyrrstæð andrá sem vel kemur fram í myndum á veggjöldum og steindum gluggum miðaldadómkirkna. Á þessu stigi hefur sagnaritunin í rauninni ekki annan tilgang

en að hrúga saman sem mestu af fróðleik. Allt fram til hinna miklu safnrita miðalda, eins og verka Vincents frá Beauvais og Ottós frá Freising, er þessi bókmenntagrein einkum stór yfirlitsrit sem bera vitni um tryggð höfundanna við þá skoðun að sagan sé í eðli sínu ein og óskipt heild.

5. Þá er eftir að tala um stefjagerðina. Frá dögum Forn-Grikkja til kristinna rithöfunda á miðöldum breytist hún ekki, hún byggist öll á einfaldri grundvallarhugmynd sem ræður uppbyggingu verksins. Þessi grundvallarhugmynd er sú að sagan hafi merkingu og sagnaritunin eigi að draga hana fram í dagsljósið. Hvort sem verið er að sýna manninn í baráttu við örlögin eða kraftbirtingu guðlegs vilja í sögunni gefur enginn texti þá mynd af henni að hún sé tilviljunum háð, því síður að atburðir hennar séu fáránlegir. Hvorki Ari Þorgilsson né skynsemisbyggjumaðurinn Snorri Sturluson brjóta þetta lögmál. Sagan getur verið sérhæfð á ýmsan hátt: Hún getur verið þjóðarsaga (Paulus Diaconus, Orderic Vital, Dudon frá Saint-Quentin, Geoffrey frá Monmouth), saga klausturs eða biskupsstóls (Gregorius frá Tours, Flodord), kirkjusaga (Petrus Comestor, Adam frá Bremen), eða saga konungsríkis, en hvernig sem það er skipa tilviljanir þar aldrei neitt rúm. Sagan fjallar jafnan um þróun og eflingu einhverrar skipanar.

6. Þessi bókmenntagrein byggist því fremur en margar aðrar á ákveðnum skilningi á veröldinni og mannlífinu. Það er ef til vill ekki nauðsynlegt að taka það sérstaklega fram, en þessi sagnfræði er aldrei hlutlaus því að höfundarnir láta stjórnast af skoðunum sínum. Þær reglur sem ráða því hvaða atburðir eru teknir til umfjöllunar eru á engan hátt hlutlausar. Það sem talið er frásagnarvert beygir sig sjaldan undir kröfur gagnrýni. Auk þess leyfir blind trú á gamla hefð sjaldan að beitt sé nokkurri heimildarýni, og koma þessi vinnubrögð nútímaönnum barnalega fyrir sjónir. Virðingin fyrir 'auctoritates' veldur því að mönnum finnst leyfilegt að taka upp heila kafla úr eldri ritum. Þannig skrifar Snorri sjálfur hiklaust upp heila kafla úr Ágripi, Morkin-skinnu og fleiri ritum.

Nú er tími til kominn að draga saman ýmsa meginþætti varðandi miðaldertexta í óbundnu máli, hvort sem þeir teljast til heilagra manna sagna eða sagnfræði, að svo miklu leyti sem þessar tvær bókmenntagreinar falla ekki saman.

Í öllum tilvikum má hiklaust fullyrða að tíminn sé ekki til í sjálfu sér, höfundarnir hirði ekki um rás tímans eða geri hana ekki að um-

fjöllunarefni, þótt slíkt virðist þverstæðukennt. Helgisagan reynir að sannprófa það sem í upphafi var gefið og verður því eins konar risavaxið 'quod erat demonstrandum'. Sagnfræðin fjallar aðeins um mikilvæga atburði og tímасkeið og lætur vera stór, auð bil á milli þeirra. Ekki er heldur skeytt um landfræðilegan ramma frásagnarinnar nema hann hafi einhverja sérstaka þýðingu: menn vilja til dæmis varðveita frá gleymsku píslarvætisstaði og staðina þar sem helgir dómar fundust, og það þarf að lýsa því hvar frægir bardagar og stórviðburðir áttu sér stað. En þetta hefur vísvitandi verið valið úr, og höfundar helgisagna eða höfundar sagnfræðiritra hafa annars engan áhuga á umhverfinu sem slíku.

Á sama hátt hefur sögugarpurinn lítið einstaklingsmót, hann gegnir ákveðnu hlutverki og er fulltrúi fyrir vissa *ordo*. Ef höfundur leggur einhverja rækt við að lýsa útliti garpsins er það jafnan til að gefa því táknrænt gildi, og ef hann lýsir skapgerðinni fer lýsingin eftir tilgangi hans eða venjum bókmenntagreinarnar.

Uppbygging og gerð verksins fer í báðum tilvikum eftir ströngum reglum sem of langt yrði að rekja hér en eru óbreytanlegar. Án þess að til komi bein áhrif frá Quintilianusi, Donatusi, Remi frá Auxerre eða þeim sem útbreiddi kenningar þeirra allra, Alexander frá Villedieu, það er að segja án beinna áhrifa frá klassískri mælskulist, eru textarnir byggðir upp samkvæmt ytri rökum en aldrei eftir innri kröfum. Heildarbyggingu verksins stýrir vökul athygli höfundarins — vökul af því að hann veit fyllilega hvers vegna, það er að segja í hvaða tilgangi hann er að skrifa. Hann þekkir til hlítar reglur bókmenntagreinarnar sem segja fyrir um ritklif (*topoi*) og fastar frumeiningar og hversu þau skuli skeytt saman. Með öðrum orðum er frelsi höfundarins eins heft og frekast getur verið: latneska sögnin *com-ponere*, sem þýdd var lið fyrir lið á norrænu með 'saman-setja', lýsir fyllilega starfi hans. Svo að notað sé mál tónlistarinnar, þá semur hann ekki, heldur býr til tilbrigði um fyrirframgefið stef. Hann skrifar ekki að ófyrirsynju og notar til þess bæði ræður og útúrdúra; og hann hefur það hlutverk að sýna ákveðna skipan, skipan guðs sem skipan manna á að endurspeglar. Það þarf að skoða alla þessa texta 'á dýptina' eins og áður var sagt í umræðum um málalalist. Einnig má segja, svo að enn séu tekin dæmi af höfuðlistum, að það sé ekki af samsetningunni né heldur efninu sem arkitektinn er dæmdur, heldur af því hve hann fylgir reglunum dyggilega í smíðinni. Til þess að skýra þessar almennu hugleiðingar þyrfti að sjálfsögðu

fjöldi af dæmum og tilvitnunum, en ég vildi forðast slíkt til að lenda ekki í of mikilli smámunasemi og lengja ekki mál mitt um of. Umræðuefni mitt hér átti að vera íslenskrar fornsögur, og er nú kominn tími til að draga fram niðurstöðurnar af því sem ég hef sagt.

Ég nefndi það í byrjun að orðið hefði eins konar þróun. Fyrst hefðu verið heilagra manna sögur og sagnaritun miðalda sem kirkjan hefði flutt til Íslands og Íslendingar síðan sjálfir skrifað upp og líkt eftir á latínu og svo á tungumáli landsmanna. Af þessum fyrirmyndum, í tæknilegri merkingu þess orðs, spruttu fornsögurnar síðan, að því er virðist nokkuð snemma. En þær fylgdu þó furðulega nákvæmlega, að ég tel, þeim formgerðaratriðum sem ég hef reynt að draga hér fram. Fornsögurnar fjalla einnig um tímenn á þann hátt sem áður hefur verið lýst: þær lýsa ekki rás tímans í samhengi, heldur fjalla einungis um mikilvæg augnablik, samkvæmt tilgangi frásagnarinnar, og stökkva gjarnan yfir annað þannig að langar eyður myndast og stundum hvarf til baka. Sagt er frá þróun mála, en auðvelt er að renna grun í hvað gerast muni þegar í upphafi: kolbíturinn verður hetja, hefndin kemur fram, sú mannafrun sem er hápunktur frásagnarinnar endar með falli eða sigri, góðviljamenn grípa inn í gang mála þegar allt er komið í hnút og svo framvegis.

Ekki er lýst staðháttum nema þeir höfði sérstaklega til áheyranda eða lesenda — en þá eru lýsingarnar mjög ítarlegar til að þær verði eins sennilegar og auðið er, og gjarnan fylltar með tilbúnum skýringum á staðanöfnum. Höfundar hafa hins vegar ekki áhuga á landslaginu í sjálfu sér, með nokkrum frægum undantekningum þó, eins og Fljóts-hlíðinni í Njálu og sólskininu á Stiklarstöðum. Og þegar ég segi 'höfði sérstaklega til lesenda', má skilja þau orð í mjög bókstaflegri merkingu þegar um er að ræða skriðuna Geirvör í *Eyrbyggja sögu*.

Söguhetjurnar eru fyrst og fremst fulltrúar fyrir stétt sína eða stöðu. Hvort sem þær eru góðar eða vondar, sterkar eða veikar, er það hlutverk þeirra að takast á herðar það sem skilgreinir þær sjálfar, að fást við þau örlög sem svo mörg yfirnáttúruleg tákni boða þeim: draumar, spádómar, seiðir, fyrirboðar, ráð spekinga, teikn og stórmerki. Ég ræði ekki lengur um það, eins og gert var áður fyrr, hvort rétt sé að telja að gæfa, gifta, hamingja eða auðna séu það sama og guðleg náð eða forn hugtök eins og Ananke eða Fortuna. Ég læt mér nægja að benda á að þessir karlar og konur stjórna af ákveðnu afli, þau gera sér grein fyrir

því en rísa ekki gegn því. Þau hafa jafnvel sjálfviljug valið að hlýða þessu afli til að leiða það í ljós.

Af þessum ástæðum fylgir uppbygging sagnanna mjög skýrum og ákveðnum reglum. Ég hef á öðrum stað reynt að sýna fram á það varðandi *Eyrbyggju*, *Haralds sögu Sigurðarsonar í Heimskringlu* og *Njálu*. Undanfarna tvo áratugi hafa miklar rannsóknir verið gerðar til þess að skilgreina frumeiningar verkanna, reglur um samsetningu, reglur um gerð verkanna, samtöl og uppbyggingu og jafnvel þær stefnur sem líklegt er að hafi legið að baki þessari bókmenntasköpun. Um þetta ætla ég ekki að fjölyrða. Ég læt mér nægja að benda á að í þessum atriðum er heldur ekkert gert af tilviljun, greinilegt er að höfundarnir hlíta ákveðnum reglum, og er einkar fróðlegt að kanna þær þegar við erum svo heppin að hafa margar ólíkar en hliðstæðar gerðir af sama textanum, eins og *Fóstbræðra sögu*, eða ólíkar útgáfur af sömu persónu, eins og af Ólafi Haraldssyni.

E. O. G. Turville-Petre hefur sagt að kirkjan hafi ekki kennt Íslendingum hvað þeir skyldu segja, heldur hvernig þeir ættu að segja það. Ég er ekki fyllilega sammála þessu: þótt ég hafi farið hér hratt yfir sögu, benda þessar kannanir mínar til að innihald helgisagna og sagnfræðirita miðalda hafi einnig sett mark sitt á fornsögurnar.

Að lokum stendur því sá útlendingur, sem fæst við að rannsaka íslenskar fornsögur, frammi fyrir talsverðu vandamáli: enginn hefur nokkurn tíma efast um frumleika sagnanna, hvorki nú né áður. En ef svo mörg grundvallaratriði í formgerð þeirra eru komin úr erlendum bókmenntum við eftirlíkingar, í hverju er þá þessi frumleiki fólginn? Auðvelt er að sjá við fyrsta lestur að sálarlíf íslenskra sögupersóna, sem birtist venjulega í orðum þeirra eða athöfnum, er miklu flóknara en flestar þær stöðluðu manngerðir sem nefndar voru áðan. Gildismat sagnanna, sem setur á oddinn kraft og athafnir, á ekki nema fáar hliðstæður á meginlandi Evrópu á þessum sama tíma, þar sem viðhorfin og lýsingarnar eru fastmótaðri og kyrrstæðari. Miskunnarlaust raunsæi mótar allar lýsingar á gerðum manna og kemur einnig fram í því sérstaka, kaldranalega háði, sem bjargar mörgum atvikum frá því að verða óbærilega harmsöguleg og útilokar jafnframt allan ljóðrænan, íhugulan frásagnarhátt. Regla um knappan og jafnvel þurran stíl bægir loks burt öllu óþörfu orðagjálfri og endurtekningum. Í íslenskum fornþekningum má vissulega finna eftirlíkingar, stælingar, rithnupl og erlend áhrif,

en það var einkum í upphafi. Menn byrjuðu mjög snemma á aðlögun og persónulega skapandi starfi.

Hvers vegna? Það er ekki úr vegi að benda á að Grikkir, rómanskar þjóðir, Keltar, Slavar, Germanir og norrænar þjóðir eru afkomendur sömu menningarþjóðar og tóku við sama indóevrópska arfinum. Þessi arfur hefur, eins og menn vita, breyst og greinst eftir þjóðum og staðháttum þeirra landa þar sem hann festi rætur. Kringumstæðurnar, saga og staðhættir og svo það að á Íslandi réð andleg hástétt sem átti uppruna sinn að rekja til tveggja ólíkra greina hins indóevrópska stofns, — allt skýrir þetta að ýmsar frumtilhneigingar manna, svo sem frásagnargleði, áhugi á fortíðinni, hetjudýrkun, tilvísun til æðri máttarvalda til að skýra og dæma athafnir manna og rituð varðveisla sagnaminna, skuli hafa borið ávöxt fyrir áhrif frá þjóðum sem þá voru í fararbroddi. Eftir stendur að þrátt fyrir hin erlendu áhrif, sem urðu mönnum hvöt og mótuðu frásagnarháttinn, eru heimsmynd sagnanna og mannskilningur í kjarna sínum af norrænu bergi brotin. Það að þessi norræni arfur skuli hafa þróast á Íslandi er hamingja Íslendinga og sigurhrós, launin fyrir hugrekki þeirra og trúmennsku við sjálfa sig.

FÁEIN HEIMILDARIT

- R. Aigrain: *L'hagiographie*, París 1953.
 Bjarni Aðalbarnarson: *Om de norske kongers sagaer*, Oslo 1937.
 H. Delehaye: *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles 1905.
 J. Fontaine: *Introduction à Sulpice Sévère. Vie de Saint Martin*, París 1967.
 T. Wolpers: *Die englische Heiligenlegende des Mittelalters*, Tübingen 1964.
 R. Boyer: 'An attempt to define the typology of medieval hagiography', í *Hagiography and Medieval Literature*, Odense 1981, pp. 9–26.
 M. Bloch: *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, París 1949.
 F. Braudel: *Ecrits sur l'histoire*, París 1969.
 J. Le Goff: 'Au Moyen Age: temps de l'Eglise et temps du marchand', í *Annales E.S.C.*, október 1960.
 Jón Jóhannesson: *Íslendinga saga I–II*, Reykjavík 1956–58.
 C. Samaran ed.: *L'histoire et ses méthodes. Encyclopédie de la Pléiade*, París 1961.
 H.-I. Marrou: *Théologie de l'histoire*, París 1968.
 Ýmsar greinar í Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, sjá einkum *Helgensoger, Helgener, Historieskrivning, Legende og Vitae sanctorum*.

Að sjálfsögðu hefur verið stuðst við mörg fleiri rit en hér eru talin. Tilvísanir til allra helstu heimilda er að finna í riti mínu, *La vie religieuse en Islande (1116–1264) d'après la 'Sturlunga saga' et les 'Sagas des Evêques'*, sem fjölritað var 1971 og prentað í styttri gerð í París 1979.

BJARNI EINARSSON

HVALLÁTUR

Það er kunnara en frá þurfi að segja að mörg örnefni hér á landi hafa Hvals- eða Hval- að fyrri lið. Ætla mátti að þessi nöfn væru öll auðskilin og því að óþarfi að fjölyrða um þau. Þó þarfnast a. m. k. tvö þeirra nánari athugunar: 1. Hvalvatn og 2. Hvallátur. Hið fyrr nefnda er sem kunnugt er nafn á fjallavatni einu upp frá Hvalfirði. Um uppruna þess nafns hafa verið settar saman munnmælasögur og eru þrjár prentaðar í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar: 1. Rauðhöfði (tvær gerðir), útg. Árna Böðvarssonar og Bjarna Vilhjálmssonar I bls. 81–5, og þriðja gerðin er Faxi í I bls. 85. Fleiri afbrigði þessarar hvalsögu eru í III bls. 148–52. Hér skal látin nægja skýring munnmælasagnanna á uppruna nafnsins á Hvalvatni. En vert virðist að athuga nánar hvernig geti staðið á hinu nafninu: Hvallátur. Gagnir nokkurri furðu að fræðimenn skuli ekki enn — að því er best verður séð — hafa veitt því nafni neina athygli. Að vísu eru í bók Bergsveins Skúlasonar, Breiðfirzrum sögnum, 1959, bls. 93, hermd munnmæli um eyjarheitið Hvallátur á Breiðafirði: ‘Það er sagt, að þar hafi rekið hvalinn, sem Hvallátur draga nafn af.’ Auk eyjarinnar heitir bær vestan og norðan Látrabjargs Hvallátur (sums staðar nefndur ‘Hvallátur við Bjarg’). Bjargið sjálft og fleiri staðir í nánd eru og kenndir við þennan bæ: Látravík, Látraheiði, Látradalur, Látravatn og Látraröst.

Frummerking orðsins láturs er ‘staður þar sem einhver liggur’. Skyld eru gríska orðið *λέκτρον* og latneska orðið *lectus*: rekkja, legubekkur. Alkunn er ísl. sögnin að látra, sólin látrar sig (gengur undir), látrast (leggjast niður): ‘En er menn höfðu látrast og allt var kyrrt og hljótt . . .’ (yngri gerð Örvar-Odds sögu).¹

Í orðabók Blöndals stendur um látur: ‘leje, spec. yngleplads for sælhunde (selalátur) og hvaler (hvallátur).’ En fyrr í bókinni er hvallátur skýrt svo: ‘sted, hvor hvaler holder til med deres unger.’ Augljóst ætti að vera að þetta er ófullnægjandi skýring að því er til hvala tekur, þar

¹ Fornaldar sögur Nordrlanda. Kaupmannahöfn 1819. II bls. 284¹¹.

eð látur eru aðeins á þurru landi, klöppum við sjó eða fjörum fyrir ofan sjávarmál. Hér á eftir verður getið fleiri vandræðalegra skýringa í orðabókum.

En nú vill svo til að Íslendingar hafa að fornu, þá er nafnið Hvallátur varð til, þekkt vel 'hvali' sem einatt skreiðast á land, fæða þar afkvæmi sín og liggja löngum og dorma. Þennan 'hval' kölluðu þeir rosmhval (einnig rostung). Hið forna nafn á Reykjanesskaga norðanverðum ber því órækt vitni: Rosmhvalanes. Óhætt mun að gera ráð fyrir að þá hafi verið meira um rostunga hér en á síðari tímum, og ýmis önnur örnefni með Hval- eða Hvals- að fyrri lið kunna í öndverðu að hafa verið kennd við rosmhvali, þó að fleiri kunni að eiga upptök sín í hvalrekum. Ekki þyrfti þó svo að vera að þau örnefni hafi öll upphaflega haft 'rosmhvala'-, 'rosmhval'- eða 'rosmhvals'- að fyrri lið. Sum kunna að hafa haft slíkan fyrri lið og 'rosm' fallið burt einhvern tíma síðar, en önnur kunna að hafa haft forliðinn 'hval'-, 'hvals' eða 'hvala'-, þótt átt væri við rosmhvali. En eftir að rostungar voru að mestu horfnir héðan mun upphafleg merking þessara örnefna hafa gleymst, enda þótt íhugulir menn hljóti jafnan að hafa furðað sig á tengslum hvala við látur. Víst er að sumir menn hafa leitað skýringa án þess að koma rosmhvalur í hug. Áður nefnd munnmæli á Breiðafirði bera vitni um það og söm mun vera undirrót orðaskýringa í orðabókum. Samkvæmt miðasafni orðabókar Háskóla Íslands eftir orðabók Jóns Ólafssonar úr Grunnavík hefur Jón skýrt orðið látur á tveim stöðum: 1. 'Latur xx Scopuli in littoribus, vel ante littora, ubi phocæ inprimis xx rarius balenæ (unde hval-latur) stationem habent. 2. Latur. neutr. gen. vulgo plerumqve vocola hæc in quotidia loqvela videtur significare magnos in litore Scopulos. ingentes Scopuli in littoribus, vel ante littora, ubi phocæ inprimis (unde Sel-latur) recumbunt, rarius balenæ (unde Hval-latur) stationem habent.'

Á fyrri staðnum talar Jón um klappir í fjörum eða framanaf fjörum, þar sem einkum selir, en sjaldnar hvalir, hafi aðsetur. Og á síðara staðnum segir hann að látur merki í almennu tali miklar klappir á fjöru (og) mjög stórar klappir á fjörum eða framaf fjörum, þar sem einkum selir (þar af Sellátur) hvílist, sjaldnar hvalir (þar af Hvallátur) hafi aðsetur.

Þessi hvallátra-skýring Jóns er fjarstæða engu síður en áður greind skýring í orðabók Blöndals. Hún kæmi því aðeins til mála að átt væri við rosmhvali, en til þess eru engar líkur.

Engu minni firra eru tvenns konar hvallátra-skýringar séra Björns

Halldórssonar í ísl.-latn. orðabók hans: 1. 'Hvallátr' er uppflettiorð á sínum stað, næst á eftir 'Hvala-mid', og er það sagt hafa sömu merkingu og orðið á undan: 'n. idem'. 2. Undir uppflettiorðinu 'Látr' kemur þessi skýring: '*n. stabulum phocarum, v. balænarum in sinibus littorum, v. rupibus in continenti*, Sælhundes eller Hvalers Leje i Bugter af Strandbredden eller Klipper paa det faste Land. *Hinc nomina propria*. Hvallátr, sel-látr, þara-látr, saur-látr, *qvæ omnia sinus depressioris fundi et augustos indigitant*. Heraf en Del stæders Navne, der alle tilkjendegive en snæver og lav Bugt, f. Eks. Hvallátr o. s. v.'

Varla þarf að efa að það er nafnið Hvallátur sem hefur komið séra Birni til að búa til þessar skýringar, annars vegar að hvallátur merki sama og hvalamið og hins vegar að látur geti verið vík eða vogur (auk þess klappir á landi).

Loks má geta þess að í orðabók þeirri ísl.-enskri sem kennd er við Cleasby er á tveim stöðum staðhæft að hvalir fæði afkvæmi sín í látrum: 1. 'látr, m., . . . *the place where animals, esp. seals, whales, lay their young.*' — 2. 'hvallátr, m. *'whale-litter', a place where whales cast their young: a local name in Icel.*'² Þarna er fullyrt að hvalir beri kálfum sínum í látrum.

Til er ritgerð eftir Bjarna Sæmundsson um rostunga við Ísland fyrr og síðar.³ Hann rekur lauslega heimildir um frásagnir fyrri manna og síðari af rostungum hér við land. Tilefni ritgerðarinnar segir hann vera að fyrir skömmu hafi verið veiddur rostungur í átthögum hans, Grindavík. En um þann atburð hafði Bjarni áður skrifað grein í blaði Valdimars Ásmundarsonar, Fjallkonunni.⁴ Þeirri grein lýkur hann með beiðni um að menn láti hann vita 'hvar og hvenær rostunga hefir orðið vart hér við land á seinni tímum.'

Niðurstaða Bjarna í fyrr nefndri ritgerð er á þessa leið (stytt hér): 'Af disse spredte Oplysninger synes jeg man maa drage den Slutning, at Hvalrossen ganske vist nu og da har vist sig ved Islands Kyster, men kun som en tilfældig Gæst . . . At Hvalrossen har været hyppigere ved Island i ældre (historisk) Tid, synes mig neppe Grund til at antage, skønt Lovbestemmelserne i "Grágás" kunde tyde paa det Modsatte. Hvad der særlig støtter denne min Mening, er nemlig den Omstændighed, at For-

² Kyngreiningin 'm.' er orðabókarinnar. Ætti að vera n.

³ Om Hvalrossens Forekomst ved Island i ældre og nyere Tider. Videnskabelige Meddelelser. Dansk naturhistorisk Forening 1897. Bls. 201-210.

⁴ XI. árg. 1894, bls. 195.

fatteren af "Kongespejlet", et Skrift, hvis Tilblivelse skriver sig fra c. Aar 1250, slet ikke nævner Hvalrossen blandt de Dyr, han beskriver som hørende hjemme i Havet omkring Island . . . Hvorvidt det har været anderledes i forhistoriske Tider tør jeg ikke udtale nogen Mening om.'

Það mun vera rétt athugað að ummæli Kristinna laga þáttar í Grágás um rosmhvali verði ekki álitin vitnisburður um að meira hafi verið hér um rostunga á fyrri tímum (eftir að sögur hófust). Lögin voru samin snemma á tólftu öld. Hér er um að ræða tvær greinir og í báðum eru tilgreind önnur dýr, sem eru sjaldgæf eða alls ekki hér: 1. 'Hvítabjörn eigu menn að veiða og gera heiman för til, og á sá björn er banasári kemur á . . . Rosmhval eigu menn að veiða og á sá hálfan er veiðir, en hálfan sá er land á.' 2. 'Björn eigu menn að nýta, hvort sem er viðbjörn eða hvítabjörn, og rauðdýri, hjört eða hrein. Rosmhval og sel, það skal eta á þeim tíðum að eins er kjöt er ætt.'⁵

Á tveim öðrum stöðum í Grágás (Staðarhólsbók) er talað um rostunga: 'Landeigandi á að hafa af fjöru þeirri . . . sela alla og rostunga . . .' 2. 'Ef menn veiða rostung á landi manns eða í netlögum, og á hálfan landeigandi, en hálfan þeir er veiða.'⁶

Óvíst er hversu gömul þessi ákvæði eru, en þau kynnu að benda til að rostungar hafi þá verið heldur tíðari gestir hér við land en síðar varð. Reyndar hafa þessi ákvæði verið endurtekin lítt breytt í Jónsbók (1280).⁷

Lögbækur eða Konungsskuggsjá veita enga vitneskju um rostunga við strendur Íslands um það bil sem landnám hófst. Víst er eftir því sem Þorvaldur Thoroddsen hefur ályktað af fundi beina og tanna, að 'um lok ísaldar hafa þeir verið miklu algengari'.⁸ Hann taldi og líklegt að rostungar hefðu verið nokkru algengari í fornöld en nú. Hafi svo verið við upphaf landnáms, er víst að þá hafa orðið skjót umskipti. Engu að síður hefði strjálíngur rostunga e. t. v. getað nægt sem tilefni nafna eins og Rosmhvalanes, en síðari helmingur í nafninu Hvallátur hlýtur þó að benda til varanlegrar dvalar 'hvala'.

Tennur rostunga voru konungsersemar á fyrri öldum og samkvæmt tilskipun 20. mars 1563 átti að bjóða fyrst umboðsmanni konungs

⁵ Grágás. Staðarhólsbók. Kjöbenhavn 1879. Bls. 40 og 43.

⁶ Sama rit (Landbrigðispáttur), bls. 514 og 515.

⁷ Jónsbók. Útg. Ólafur Halldórsson. Kjöbenhavn 1904. Bls. 192 og 197.

⁸ Lýsing Íslands II. Kaupmannahöfn 1911. Bls. 466.

'rosmhvals tennur'.⁹ Árið 1832 var rostungur unninn á fjöru Hánefsstaða í Seyðisfirði og Páll Melsted sýslumaður spurðist þá fyrir um það hjá amtmanni og hann síðan hjá stjórninni í Kaupmannahöfn hvort hann ætti að krefjast tannanna konungi til handa samkvæmt áður nefndri tilskipun. En það svar barst frá rentukammerinu að það ætlaði ekki að neyta forkaupsréttarins varðandi þessar tennur.¹⁰

Hinar miklu 'vígtennur' rosmhvala eru miklu fremur graftól þeirra en vopn. Með þessum tönnum plægja þeir hafsbótinn í leit að skelfiski og má geta nærri að þeir hefðu að fornu unað sér vel á skelfisksmiðum Breiðafjarðar, og vel hefði farið um þessi svefnþungu dýr á óteljandi skerjum og á fjörum á meðan hér var mannlaust. Friðsæld dýralífs lauk hér mjög snögglega með komu landnámsmanna. Þeir hafa einkum í fyrstu lifað mest við veiðiskap. Höfundur Egils sögu hefur lýst vel af hyggjuviti sínu hvílfkur nægtabrunnur sjórinn var, eyjarnar og fjörunnar: Skallagrímur lét 'sækja útróðra og selveiðar og eggver, er þá vóru nóg föng þau öll, svo rekavið að láta að sér flytja. Hvalkomur vóru þá og miklar, og skjóta mátti sem vildi; allt var þar þá kyrrt í veiðistöð, er það var óvant manni. . . Eyjar lágu þar út fyrir, er hvalur fannst í, og kölluðu þeir Hvalseyjar.'¹¹

Því mun fara fjarri að Eglu-höfundur hafi átt við rosmhvali, þar sem hann talar um hvalkomur og um fundinn hval í Hvalseyjum. Um hans daga munu rostungar hafa verið fásénir hér við land og óvíst hvort hann hefur haft nokkrar sagnir af þeim hér á fyrri tímum. Elsta frásögn af rosmhval á Íslandi er í Hrafn sögu Sveinbjarnarsonar: 'Atburður sá gerðist í Dýrafirði á vorþingi, þá er Hrafn var þar, að rosmhvalur kom upp á land, og fóru menn til að særa hann, en hvalurinn hljóp á sjó og sökk, því að hann var særður á hol. Síðan fóru menn til á skipum og gerðu til sóknir og vildu draga hvalinn að landi, og unnu engar lyktir á. Þá hét Hrafn á hinn helga Tómas byskup til þess að nást skyldi hvalurinn, hausfastar tennur úr hvalnum, ef þeir gæti náð hvalinn að landi fluttan. Og síðan er hann hafði heitið, þá varð þeim ekki fyrir að flytja

⁹ Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve, 2. Deel. Rappsøe 1778. Bls. 18–19.

¹⁰ Bréf rentukammersins til amtmannsins norðan og austan á Íslandi 19. jan. 1833. Lovsamling for Island, 10. bind. Kjöbenhavn 1861. Bls. 250–251.

¹¹ Egils saga Skalla-Grímssonar, Íslenzk fornrit II bls. 75.

¹² Biskupa sögur I. Kaupmannahöfn 1858. Bls. 641.

að landi hvalinn.¹² Eftir þetta fór Hrafn utan og færði hinum helga Tómasi í Kantaraborg tennurnar.

Undanfarið hefur rostungur haldið sig í höfninni í Rifi á Snæfellsnesi eða þar í grennd. Þeir Rifsingar hafa ekki séð ástæðu til að drepa þennan sjaldséða gest eins og gert hefði verið umsvifalaust hér áður fyrr, á meðan kjöt, spik og húð rostunga voru dýrmætt búsílag. En sökum þeirra manna sem hafa skemmtun af að skjóta villt dýr væri þörf á að friða slíka gesti að lögum.

FORNKVÆÐASPJALL

*Andmælaræður Jóns Samsonarsonar og Eriks Sponderholms
við doktorsvörn Vésteins Ólasonar 22.1. 1983*

I

RÆÐA JÓNS SAMSONARSONAR

RIT Vésteins Ólasonar, *The traditional Ballads of Iceland, Historical Studies*, sem hér er til umfjöllunar, er söguleg rannsókn á íslenskum fornkvæðum eða sagnadönsum, eins og kvæðin eru líka kölluð. Elsta varðveitt safn íslenskra fornkvæða er kvæðabók séra Gissurar Sveinsonar frá 1665. Öllu lengra aftur verður saga íslensku kvæðanna ekki rakin eftir ritheimildum, og má nærri geta að margt verður í óvissu, þegar leita þarf svara við því, hvenær kvæðin bárust til Íslands, hvaðan þau komu, hvernig þau fluttust milli landa, hverjir höfðu þau um hönd og hvert var hlutverk þeirra í íslensku þjóðlífi.

Vésteinn skiptir riti sínu í fjóra kafla. Í þrem fyrstu köflunum fjallar hann um ýmis þau atriði sem mest varða sögu kvæðanna hér á landi, en þó mjög misrækilega. Hann ræðir þar um skilgreiningu kvæðanna og um flytjendur þeirra og flutning á meðan þau lifðu enn á vörum fólks, rekur feril kvæðanna hér á landi eftir því sem ráðið verður af heimildum, og ræðir afstöðu þeirra til annarra kvæðagreina, einkum rímna. Þá gerir Vésteinn grein fyrir skoðunum fræðimanna á aldri og uppruna sagnadansa hér á landi og ræðir rannsóknaraðferðir. Í þessum köflum er dregið saman og kynnt mikið efni, jafnframt því sem fram koma ný viðhorf og athyglisverðar athuganir höfundar.

Í fjórða kafla gerir Vésteinn grein fyrir íslenskum sagnadönsum og ber hvert kvæði saman við hliðstæð eða skyld erlend kvæði, þegar þau eru fyrir hendi.

Það hefur orðið að ráði að ég fjalli hér á eftir um fyrri hluta bókarinnar, og vík ég þá að einstökum atriðum.

Í inngangi skilgreinir Vésteinn íslenska sagnadansa og nefnir sem einkenni bragarhætti þeirra, sem voru hér eins og annars staðar á Norðurlöndum ýmist tvíhendur háttur með aa-rími og viðlagi, oftast

fleyguðu, eða ferhendur háttur með xaya-rími og venjulega viðlagi í lok erinda. Í grein í *Opuscula* V, 1975, Alvara í gamni og íslensk fornkvæði, benti Vésteinn á fáein kvæði sem ort eru með fornkvæðislagi eftir prentuðum sögum útlendum, sem hingað bárust. Þau eru vegna háttarins tekin upp í fornkvæðaútgáfu Jóns Helgasonar. Í öðrum kveðskap íslenskum gætir þessara háttar ekki að marki.

Þó kynni að vera ástæða til að vekja hér athygli á bragarhætti, sem bregður fyrir í kvæðum skálda sem uppi voru á síðari hluta 16. aldar og á 17. öld og svipar til tvíhenda háttarins sem algengur var á sagnadönsum. Hátturinn kemur fyrir á kvæðum sr. Ólafs Jónssonar á Söndum í Dýrafirði, sem var uppi 1560–1627. Um hans daga hafa sagnadansar að öllum líkindum notið vinsælda á Vestfjörðum, sem marka má af uppskriftum vestfirskra manna á síðari hluta 17. aldar og um 1700, og raunar líka af ummælum Snæbjarnar Pálssonar, sem minnst þess í bréfi til Árna Magnússonar 1708, að átræðar kerlingar kunnu mikið af fornkvæðum þegar hann var barn. Snæbjörn var fæddur um 1677, ættaður frá Núpi í Dýrafirði. Til samanburðar við tvíhendan hátt fornkvæðanna tek ég þrjú dæmi úr kvæðabók sr. Ólafs á Söndum, *Ny kgl. sml. 139b 4to*. Þar á bl. 28v–30r eru þrjú smákvæði áhrærandi góða samvisku fyrir guði og mönnum. 1. og 3. erindi miðkvæðisins eru á þessa leið:

Gjöríst mín hyggjan glöð og þýð,
því guðs er lundin blíð,
hjartans minnkar hugraun stríð,
á hverri tíð,
þú mín sála þessu gjarnan vel hlýð.

Ég missi það ei fyrir mikið fé,
guðs er lundin blíð,
himin og svo hauðrið með,
á hverri tíð,
þú mín sála þessu gjarnan vel hlýð.

Til samanburðar 1. og 5. er. úr Fk. 68, Kvæði af Þorkeli og Margrétu:

Þorkell ríður sig undir ey,
far vel fley,

kaupir Margrétu og þenkir mey,
við Sikiley,
fögrum tjöldum slógu þeir undir Sámsey.

Hvort þykir þér leiðin löng,
far vel fley,
eða veldur því söðulþröng,
við Sikiley,
fögrum tjöldum slógu þeir undir Sámsey.

Á bl. 34r–35r í *Ny kgl. sml. 139b 4to*, kvæðabók sr. Ólafs, er ‘Sjötta kvæði til Christum’. 1. og 7. er. eru á þessa leið:

Herra minn Jesús, hægur í lund,
þú heyr nú það,
hugur minn kýs þig á minn fund,
svo hafir þú hjá mér hvíldarstað.

Vörm skal sængin vera þér undir,
heyr nú það,
von mín til þín um allar stundir,
og haf þú hjá mér hvíldarstað.

Til samanburðar er Fk. 7, upphaf Hildibrands kvæðis:

Hildibrand á sér systur í borg,
á mína trú,
hún var gefin á heiðna torg,
og enn er hún jómfú.

Eða Fk. 69, Signýjar kvæði, lokaerindi:

Hrittu sorg og hrittu þrá,
jórinn undir ey,
hér máttu hann Sigmund sjá,
þó ber riddarinn vald yfir þá vænu mey.

Endurtekningarhætti, sem kunnastur er í fornkvæðunum, bregður einnig fyrir í kvæðabók sr. Ólafs á Söndum. Á bl. 31r í *Ny kgl. sml. 139b 4to* er fyrirsögnin: 'Nú eftir fylgja söngvísur og kvæði til vors herra Jesum Christum.' Upphaf fyrsta kvæðisins er á þessa leið:

Þegar minn dauði og dómurinn þinn
dettur á mig, ó Jesú minn,
sjá þá til mín á síðan.

Dómurinn þinn
dettur á mig, ó Jesú minn,
ó herra Christe huggunin mín,
sem harðan leiðst fyrir mig dauða og pín,
og sjá til mín á síðan.

Huggunin mín,
sem harðan leiðst fyrir mig dauða og pín,
þörf mín er ströngust þegar að eg dey
þín sé mér pína til forgefins ei,
sjá til mín guð á síðan.

Til samanburðar upphaf Fk. 63, Gunnlaugs kvæðis:

Hústrúin talaði við sinn son:
Leitaðu þér að ungri kon.
Það heiðrar svo margan riddara.

Með sinn son:
Leitaðu þér að ungri kon.
Kæra mín móðir, gjörðu á skil,
hvar vísar þú mér brúðar til?
Það heiðrar svo margan riddara.

Gjörðu á skil,
hvar vísar þú mér brúðar til?
Eirek nefni eg kónginn þann,
fyrir Svíaríki ræður hann.
Það heiðrar svo margan riddara.

Dæmi um tvíhendan hátt fornkvæðanna er einnig í kvæðabók sr. Jóns Magnússonar í Laufási (1601–75). Í *JS 414 8vo*, bls. 8–12, er kvæði sem ber fyrirsögnina: ‘Vorgæla mín eftir misindisvetur, þó í betra lagi til árferðis. Með fornkvæðis lag.’ 1. og 10. er. eru á þessa leið:

Lof sé guði, liðið er enn
 vetrar strangt stríð,
 fagni himinn, fold og menn,
 um sumartíð
 fagurt syngur svanurinn.

Sé þeim heiður og sé þeim pris
 um sumarlanga tíð,
 sem er vort skjól þá úti frýs,
 hans náðin fríð
 annast oss sem unga sinn.

Hér er spunnid út frá viðlaginu Fagurt syngur svanurinn um sumarlanga tíð, og til samanburðar við háttinn má taka Fk. 39, Stjúpmóður kvæði, upphafserindið:

Stjúpmóðir, ráddu drauminn minn,
 um sumarlanga tíð,
 ég skal gefa þér gullskrín,
 mín liljan fríð,
 fagurt syngur svanurinn.

Það er athyglisvert að í fyrirsögn með kvæði sr. Jóns í Laufási stendur ‘með fornkvæðis lag’, sem er væntanlega tilvísun til sagnadansins, sem Jón hefur haft í huga þegar hann orti kvæðið. Fornkvæði er hér eins og oftast í merkingunni sagnadans.

Fleira mætti tína til um notkun þessa tvíhenda háttar með fleyguðu viðlagi í frumortum íslenskum skáldskap, þótt varla hafi hann verið fjarska algengur. Þar kynni einnig að gæta áhrifa frá kirkjulegri lýrik.¹

Kvæðið Hjartans langan eg hef til þín er stundum eignað sr. Jóni Þorsteinssyni píslarvotti og stundum sr. Jóni Þorgeirssyni á Hjalta-

¹ Af samtímamönnum sr. Ólafs á Söndum er vert að nefna danska skáldið Hans Christensen Sthen, sem yrkir stundum með líkum brag.

bakka, föður Steins biskups, en stundum er það engum eignað. Í *Papp. 8vo nr. 23* í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi, bl. 23r–v, handriti sem mun vera frá síðari hluta 17. aldar, er höfundur ónefndur, en fyrirsögn er: ‘Ein söngvísa fallig’. Í hverju erindi eru tvær ljóðlínur sem stuðla saman og ríma yfir viðlagslínu, sem skotið er inn á milli, og á eftir síðari ljóðlínunni fer viðlag áfram. Upphafserindi er á þessa leið:

Hjartans langan eg hef til þín,
 jörðu á, Jehóvá,
 hratt í burt flýgur ævin mín,
 Jesú minn,
 leysa því héðan lystir
 og lifa með þér, elskhugi minn Christe.

Með nákvæmlega sama bragarhætti og eins gerðum viðlögum er gamankvæði, eignað sr. Stefáni Ólafssyni í Vallanesi, og má mikið vera ef það er ekki beinlínis eftirlíking á brag andlega kvæðisins:

Neðan úr Fjörðum flytur sig
 Díakon Snorrason
 upp í hvamminn, stansar mig;
 bordúninn
 kjörinn í kór að syngja
 og klukkunum þar í Vallanesi að hringja.

Sr. Bjarni Gissurarson í Þingmúla yrkir erfikvæði með þrískiptu viðlagi: önnur, fjórða og sjöunda lína hvers erindis er viðlag. Sé viðlagið tekið burt verður eftir regluleg stafhenda. Erindi úr kvæðinu (*Thott 473 4to*, bl. 58v):

Miskunn þín er mikil og há,
 hjartað skal í hæðirnar venda,
 mildur guð, það allir sjá,
 gleðilíf ei þrýtur þar,
 þú hugaðir oss í himnavist,
 heimurinn áður en skapaðist.
 Gott er oss í guðsríki að lenda.

Til samanburðar er Fk. 17, Sonar harmur, upphafserindi að 17. aldar gerð kvæðisins:

Faðirinn spurði son sinn að,
 meinbugir bæga mér frá brúði,
 segðu mér þinn harm í stað,
 eg er því hryggur, en skjaldan glaður,
 þú ei leikur, þú ei hlær,
 þú þér önga skemmtun fær,
 sorgin mig lúði, sorgin að mig lúði.

Með þessum sama hætti er Fk. 6, Kaupmanna kvæði. Oflátungakvæði sr. Bjarna í Þingmúla er einnig undir þessum hætti, en þar er lokaviðlagið rímað við vísuorðið á undan, sem hefur aðeins þrjú ris og endar á óstýfðum braglið. Með sama brag er Áradalsóður Jóns Guðmundssonar lærða:

Menn hafa þrátt í myrkri hér,
 væri ég einn sauðurinn í hlíðum,
 margt til gamans fundið sér,
 skyldi ég renna í Áradal,
 þar sem fúlt og fámennt er
 og fólk er ekki tíðum,
 forða hríðum, forða mér við hríðum.

Dæmi þess að viðlögum sé skotið með öðru móti inn í stafhend erindi er kvæði sem birtist í lokabindi fornkvæðaútgáfu Jóns Helgasonar, *Íslensk fornkvæði VIII*, bls. 86–88: Skeggkvæði. Viðlögin eru: Því veldur þú — í fanginu á henni jómfú. Fyrsta varðveitt erindi er á þessa leið:

Sté hann inn á stofunnar gólf,
 stökk hann fram yfir ýta tólf,
 brokkar hann fram í brúðar krans,
 því veldur þú,
 svo blekkilega fór skeggið hans,
 í fanginu á henni jómfú.

Þetta kvæði er í handriti frá 18. öld. En sömu skipan viðlaga bregður fyrir í Hofmanns kvæði, í syrpu sr. Gottskálks Jónssonar í Glaumbæ,

sem skrifuð var um og eftir miðja 16. öld. Það er prentað í útgáfu Jóns Helgasonar, Gamall kveðskapur, *Íslensk rit síðari alda* 7, 1979, bls. 45–50. Á undan kvæðinu stendur í handriti: Á minn sann, segir hofmann. Skyldu viðlagi skýtur upp á fáeinum stöðum inni í kvæði, og má vel vera, eins og Jón Helgason tekur fram, að gera eigi ráð fyrir því víðar, þótt það sé ekki skrifað. Aðeins í 13. er. er viðlag tekið upp fleygað og líkist það þá Skeggkvæði, sem áður var vitnað til. 13. er. í Hofmanns kvæði er á þessa leið:

Þegar hann kemur í gríðar þey
grípur bæði kost og mey,
öll[um] gjörir hann skötnum tjón,
á minn sann,
skeytir ei um kotungs [b]ón,
hann hof[mann].

Kvæði af öðrum toga er í fornkvæðabók sr. Gissurar Sveinssonar frá 1665, *AM 147 8vo*, bl. 71r–72r. Fyrirsögn: 'Enn eitt kvæði.' Til að átta sig á hættinum er nauðsynlegt að fara með tvö fyrstu erindin:

Gunnar hafa hér gaman í kveld,²
get eg að það sé bannað;
ég mun þegja og þylja í feld
og þenkja um nökkuð annað.
Horfinn gjörist eg heimi í hug.

Horfinn gjörist eg heimi í hug
og hryggðin á mig kallar,
þær hinu stæltu stoltsjómfrúr
stuggast við mér allar.

Gefi þeim heiður og hamingjulán.

Síðan heldur áfram Gefi þeim heiður og hamingjulán, og þannig rekur kvæðið sig að nýtt erindi byrjar jafnan á niðurlagi þess sem á undan fór. Með þessum hætti eru sjö erindi, en í kvæðislok er breytt út af og endað á stuttu erindi, þar sem tekið er upp niðurlag vísunnar á undan eins og viðlag:

² Hndr.: kvöld.

Menjapöll í máli snjöll,
mun eg ei verða að inna,
blíðuleikur og brögðin öll;
best mun óði linna.
Hvíta vilda eg hlaðsól finna.

Ekki má, mein er á
menjalindi tvinna.
Hvíta vilda eg hlaðsól finna.

Kvæðið var prentað í útgáfu Ólafs Davíðssonar í *Íslenzkum gátum, skemtunum, vikivökum og þulum*, III. bindi, Vikivakar og vikivakakvæði, bls. 276–77, og að nýju í *Kvæðum og dansleikjum* II, bls. 47–48, þar sem því var fenginn staður meðal afmorskvæða. Ekki getur kvæðið talist til vikivakakvæða, eins og þau hafa verið skilgreind. Sé endurtekningum sleppt er hátturinn ferhendur, en þó er breytt út af í lokin, eins og fyrr sagði. Sjötta erindi sker sig úr að því leyti að þar eru hvorki stuðlar né heldur er endarím í 1. og 3. vísuorði, og svipar því um þetta til fornkvæða:

Vaknar einn af rekkum *Hálfs,³
þanninn brá honum við,
þanninn eykur, þanninn leikur,
lagðist síðan niður.
Menjapöll í máli snjöll.

Önnur erindi kvæðisins eru ferskeytt. Tvö a. m. k. eru úr gömlum rímum, og kynni að vera eins háttað um fleiri, þótt ekki verði á það bent að svo komnu. Vísan Menjapöll í máli snjöll (7. er.) er úr Klerkarímum, 51. er. í fyrstu rímu, prentuð í *Rímnasafni* Finns Jónssonar, 2. bindi, bls. 867. Meginmálstexti prentuðu útgáfunnar (eftir *AM 604h 4to*) er á þessa leið:

Menjapöll í máli snjöll
mun nú verða að inna
blíðuleik og brögðin öll,
best mun óði að linna.

³ Leiðrétt. Hndr.: Njáls.

Texti annars handrits, sem Finnur tekur úr orðamun, stendur þó nær vísunni í fornkvæðabók sr. Gissurar.

Þá er 2. er. kvæðisins í fornkvæðabókinni (Horfinn gjörist eg heimi í hug) ættað úr Grettisrímunum. Það er 3. er. í fjórðu rímu, prentað í *Rímnasafni* Finns, 1. bindi, bls. 62. Þar er vísan á þessa leið:

Horfinn gjörust eg heimi úr,
hryggðin að mér kallar,
því hinu stærstu stoltarfrúr
styggjast við mig allar.

Orðalagið 'heimi úr' í 1. vo. myndar rétt rím, og 'heimi í hug' í kvæðabókinni er sjálfsagt breyttur texti, líklega í munnlegri geymd. Þar með hefur rímið í 1. og 3. vo. farið veg allrar veraldar, en merking verður engu síðri. Ég kann ekki skil á uppruna fleiri vísna í kvæðinu, en það sem þó hefur komið í ljós kynni að benda til þess að kvæðið væri að meira eða minna leyti sett saman úr stökum ástarvísunum, sem einhver hagrur maður kunnir. Endurtekning vísuorða stendur vafalaust í sambandi við kvæðalag og flutning.

Í Fk. 22, Kvæði af herra Pána, eru upphafsvísuorð endurtekin á sama hátt og gert er í kvæðinu Gunnar hafa hér gaman í kveld, en í fornkvæðinu er að auki viðlag. Endurtekning upphafsvísuorða er í hliðstæðu kvæði í Danmörku og í Færejum (VÓ, bls. 211), en er ekki íslensk uppáfinning.

Kvæðin sem hér hafa verið tekin til samanburðar eru ekki stælingar á sagnadönsum. Þau eru hins vegar sum hver vitnisburður um líkan brag í frumortum íslenskum skáldskap, sem er af allt öðrum toga og óskyldur sagnadönsum bæði að efni, eðli og stíl. Á meðferð tvíhenda háttarins er einnig sá reginmunur, að í kvæðum skáldanna íslensku er hann venjulega stuðlaður og lýtur innlendum skáldskaparreglum, en í sagnadönsum er stuðlasetning mjög óregluleg og oftast engin. Frjálsræði í stuðlasetningu eða stuðlaleysi er meðal þess sem Vésteinn nefnir á bls. 15 sem einkenni sagnadansa, er greini þá frá því sem næst öllum öðrum ljóðum íslenskum fram á þessa öld.

Það er að sjálfsögðu hárrétt að sagnadansarnir skera sig úr að þessu leyti, og hefur oft verið á það bent. Hinu hefur ekki verið haldið eins á lofti að fornkvæðin eru ekki ein íslenskra ljóða stuðlalaus, eða mjög óreglulega stuðluð. Sama verður fyrir í sumum gömlum þulum, sem

lifðu á vörum fólks á svipaðan hátt og sagnadansarnir. Sumar þeirra hafa borist munnlega erlendis frá og líkjast fornkvæðunum einnig að því leyti. Dæmi um það eru alkunnar barnapulur, eins og Sat eg undir fiskahlaða föður míns, eða einstakir hlutar hennar, Bokki sat í brunni, kúanafnapulan, sem stundum er látin byrja Sittu, sittu, sonur minn eða Ég skal dilla syni mínum, tröllanafnapulan Kambur Skæringsson o. s. frv., sem venjulega tengist þulunni Heyrði ég í hamrinum, upp-talningin Táta, Táta, teldu dætur þínar, Karl fór á kolskóg og fleira af þessu tagi, sem hefur borist á milli málsvæða. Hliðstæðar þulur eru annars staðar á Norðurlöndum. Sama er að segja um kvæði eins og Komdu til mín fyrsta kvöldið jóla, þulusögur ýmsar sem hingað hafa borist á fyrri tímum og margt fleira. Einnig mætti nefna leikþulur eða leikkvæði, eins og Flyttu mig yfir brú, brú breiða eða þuluna Við skulum hafa okkur upp á lönd, sem kynni að vera ættuð úr Hindarleik. Við þetta bætast særingarþulur og ýmsar þulubætur, og hefur sumt af þessu einnig borist munnlega á milli landa fyrr á tímum. Í þessum þuluskáldskap er víða mikið frjálsræði í stuðlasetningu, og stundum eru alls engir stuðlar eða svo óreglulega settir að ekki gefur sagnadómsunum neitt eftir.

Í fornkvæðaútgáfu Jóns Helgasonar er kvæðum raðað eftir aldri uppskrifta, og fæst við það glöggt yfirlit um ritun þessara kvæða á mismunandi tímum. Á þessu byggir Vésteinn í fróðlegri samantekt á bls. 17, þar sem hann gerir grein fyrir hlutfallslegum fjölda kvæða annars vegar í handritum frá 17. öld eða um 1700 og hins vegar í handritum frá 18. og 19. öld. Eftir uppskriftum að dæma hefur gengi kvæðanna dvínað eftir því sem á leið. Tiltölulega fá ný kvæði bætast við, og kvæði í handritum 17. aldar manna koma hvergi nærri öll til skila í uppskriftum síðari manna. Á 19. öld þegar hófst skipuleg söfnun þjóðfræðafnis eru þó kvæði af þessu tagi enn á gangi, og hafa sum verið mjög algeng, eins og t. d. kvæðið Ólafur reið með björgum fram og Stjúpmóðir, ráddu drauminn minn.

Vésteinn víkur einnig að skiptingu kvæða milli landshluta eftir því sem ráðið verður af uppskriftum. Elstu og auðugustu kvæðasöfnin eru vestfirsk að uppruna, en ástæðan kynni að vera kappsemi einstakra manna við uppskriftir kvæðanna. Það er tæplega fyrr en á 19. öld, þegar leitað er eftir þjóðfræðafni um allt land, að grundvöllur er fyrir athugun á vinsældum mismunandi kvæða á einstökum stöðum í landinu, og hefði verið áhugavert að fá nánari athugun á dreifingu sagna-

dansa, eins og hún kemur fram í uppskriftum manna á 19. öld og lítið eitt á hljóðritum á síðasta skeiði kvæðanna í munnlegri geymd. Vésteinn dregur fram hlut Austfirðinga í uppskriftum sagnadansa á 19. öld. Þetta kæmi að ég hyggnokkuð vel heim við þá reynslu sem fengist hefur af kvæðasöfnun í landinu síðustu tvo áratugi. Á Austfjörðum eða um austanvert landið hefur einna helst verið að leita síðustu leifanna af sagnadönsum og raunar einnig af öðrum sungnum sagnakvæðum, eins og t. d. Vinaspegli (Forðum tíð einn brjótur brands), Ekkjukvæði (Utanlands í einum bý) og Veróníkukvæði (Kveð ég um kvinnu eina). Hér vantar að vísu tölulega athugun, en svo er að sjá sem þessi og önnur gömul söngkvæði hafi verið með lífseigasta móti fyrir austan. Ekki kann ég neina einhlíta skýringu á þessu, en því mætti varpa fram til fflugunar hvort rímnakveðskapur hefur ekki verið að sama skapi meiri í sumum öðrum héruðum landsins, og þá einnig veldi ferskeytlunnar.

Hverjir fóru með sagnadansa, hvernig var farið með þá og hvenær var það helst gert? Um þetta eru því miður litlar heimildir frá gömlum tímum. Skrásetjarar kvæðanna geta þess sjaldnast eftir hverjum þeir skráðu, og því síður að þeir geti þess hvort kvæðin voru sungin eða flutt á annan hátt, hvað þá að þeir reyni að skrásetja lögin. Vésteinn rekur það sem kunnugt er um flytjendur kvæðanna á tímum Árna Magnússonar og eftir hans daga, og er niðurstaða hans að allar líkur bendi til þess að konur hafi farið með þessi kvæði miklu fremur en karlar. Eftir því sem segir á bls. 21 eru alls engar heimildir um flytjendur kvæðanna í handritum frá 17. öld, og er það rétt í sjálfu sér, en þó ætti að mega líta á það sem marktæka heimild um hlut kvenna á 17. öld, þegar Snæbjörn Pálsson talar 1708 um fornkvæðakunnáttu átræðra kerlinga þegar hann var barn. Og ber þá allt að sama brunni. Konur hafa látið sér annt um þessi kvæði, og er líklegt eins og Vésteinn telur að þær hafi stundum raulað þau við dagleg störf innanbæjar, t. d. þegar róa þurfti barn eða syngja það í svefn. Þó eru ekki um þetta beinar eða óbyggjandi heimildir. En Vésteinn bendir á það á bls. 23 að í Færeyjum þar sem hliðstæð kvæði eru kveðin fyrir dansi á samkomum hafi það verið venjulegt að karlarnir kvæðu fremur en konur.

Á bls. 25–29 ræðir Vésteinn líkur á því hvort flytjendur hafi lært kvæðin og reynt að hafa þau eftir sem líkast því sem þeir mundu eða hvort þeir hafi með nokkru móti samið kvæðin á nýjan leik í hverjum flutningi. Það er ugglaut og mætti leiða að ýmis rök að fólk hefur haft

frjálslegri afstöðu til texta fyrr á öldum en nú þætti hæfa. En mörg dæmi eru um kvæði og þá einnig sagnadansa sem rekja má í fleiri eða færri uppskriftum eftir fólki á 17. öld og síðar, allt til þess að farið var að prenta þennan skáldskap á öldinni sem leið, og hafa oft ekki tekið meiri breytingum en gera má ráð fyrir, þótt fólk beri sig að reyna að muna fremur en að kveða kvæðið upp. Svipað mætti segja um sumar þulur. Dæmi úr þeirri átt er Þornaldarþula, sem var skrifuð upp eftir því sem fólk flutti hana á síðari hluta 17. aldar, og síðan oft og mörgum sinnum á 18. og 19. öld, og verður ekki séð að reynt hafi verið að endursemjja hana; þó er hún drjúglöng og með afbrigðum ruglingsleg, svo að búast hefði mátt við gagngerum breytingum. Það er vissulega með öll kvæði og þulur, sem fólk hefur kunnað, að varla er farið með sama texta tvívegis óbreyttan, og jafnvel ekki þótt sami maður flytji tvisvar. En það eru ekki alltaf breytingar af því tagi að talist geti sjálfstæð eða meðvituð endursköpun. Af innlendum kveðskap eru það líklega öðru fremur þulurnar, sem var borið við að endurskapa í flutningi, og þá oft með því móti að fella þulur eða einstaka þuluhluta saman á mismunandi vegu, svo að úr urðu nýjar og nýjar þulufléttur eða þuluheildir. Vésteinn tekur ekki mikið af um sagnadansana í þessum efnun, en þó virðist hann fremur þeirrar skoðunar að fólk hafi lært þá hér á landi, að svo miklu leyti sem rakið verður eftir að skrásetning kvæðanna hófst. Hins vegar gerir hann ráð fyrir meiri sjálfstæðri sköpun á þeim tímum þegar kvæðin voru að berast til landsins, og má það vel vera. Vésteinn virðist gera ráð fyrir því að kvæðin hafi fremur verið kveðin upp á 17. öld en síðar varð á 18. og þó einkum 19. öld, en fyrir þessu eru varla færð skýr rök. Mér virðist sem þar séu dregnar ályktanir af ytri aðstæðum og líkindum fremur en af varðveittum textum kvæðanna sjálfra. A. m. k. hefði verið æskilegt að fá hér nánari rökstuðning byggðan á athugun íslensku kvæðatextanna í uppskriftum frá mismunandi tímum. Væri raunar fróðlegt að rekja tilbrigði kvæðanna í einstökum uppskriftum til að sjá í hverju breytileikinn er einkum fólgin. Útgáfa Jóns Helgasonar á kvæðunum er kjörinn grundvöllur slíkrar rannsóknar.

Yfirleitt er gert ráð fyrir því að fornkvæðin íslensku hafi verið kveðin í dansi, og það hafa fræðimenn á okkar tímum í huga, þegar þeir gefa kvæðunum heitin *frásögudansar*, sem Björn Karel Þórólfsson notaði í riti sínu *Rímur fyrir 1600*, og *sagnadansar*, sem nú er orðið almennt heiti. Frómt frá sagt hafa þó engar beinar heimildir komið fram um

Þessa notkun íslensku kvæðanna, og er reynt að skýra það með almennum heimildaskorti, sem ekki er lítill. Síðan er ályktað út frá því að hliðstæð kvæði eru kveðin í dansi í Færeyjum og hafa að ætlun manna dunað í dansi annars staðar á Norðurlöndum á miðöldum. Færeyskar dansvenjur eru haldreipið, og af því leiðir að nærtækt er, að ekki sé sagt nauðsynlegt, að svipast um eftir færeyskum dansi í íslenskum dansheimildum, eða einhverju sem honum líkist.

Vésteinn prentar upp elstu heimildirnar, og er þar allt á sínum stað frá Jóns sögu til Sörlarímna. Vísan Loftur er í eyjum er að venju talin dans, og tilfærður er dans Þórðar, Mínar eru sorgir þungar sem blý, sem Vésteinn tekur aftur til athugunar síðar í bókinni (bls. 49).

Ekki veit ég hvort ég geri rétt í því að nefna í þessu sambandi danskvæði Þorbjargar digru í Jarlmanns sögu og Hermanns. Þó verð ég að hætta á það, einkum vegna þess að það hefur oft orðið útundan þegar menn eru að velta fyrir sér þessum fáu dæmum úr miðaldaritum, sem kynnu að gefa vísbendingu um forna dansa. Í *AM 556b 4to*, handriti Jarlmanns sögu og Hermanns frá því um 1475 eða frá síðasta fjórðungi 15. aldar, minnir tilvísunin til kvæðis Þorbjargar dálítið á tilvísun í Sturlungufrásögninni um dansinn sem Þórður Andrésón á að hafa kveðið 1264. Í Sturlungu:

Of þá hrökkti Þórður hestinn undir sér og kvað dans þenna við
raust: Mínar eru sorgir þungar sem blý.

Í *AM 556b 4to*, Jarlmanns sögu og Hermanns:

Eigi þóttist Austvestan ólætin heyrt hafa, fyrr en hún byrjaði sinn
dans. Þetta var hennar kvæði: Karl skröggvaði undan hörpu sinni.

Í öðru handriti sögunnar, *AM 510 4to*, frá 16. öld, er kvæði Þorbjargar haft lengra, hvort sem það er upphaflegt eða einhver hefur seinna aukið framan við: Brúsi átti byggð í helli, / hann var klæddur skinni. / Karl skröggvaði undir hörpu sinni. Í þessari mynd minnir kvæðið á sum viðlagserindi vikivakakvæða á 17. öld og raunar einnig á R-hlutann í venjulegu vikivakaerindi. (*Kvæði og dansleikir I*, bls. cxli. Sbr. Davíð Erlingsson, *Illuga saga og Illuga dans*, *Gripla I*, bls. 35–36.)

Í annarri gerð Jarlmanns sögu og Hermanns er kvæði Þorbjargar: Brúsi átti byggð í helli / oft var hann síð á fellu. Eða með endurteknungu í lokin: Brúsi átti byggð í helli / var hann löngum seint á fellu /

síð á felli. Sagan hefur ekki verið gefin út með samanburði og flokkun handrita, og er textagrundvöllurinn ótraustur meðan svo er. Þó er hætt við að margt verði áfram óljóst um kvæði Þorbjargar, eins og er um dansinn í Sturlungu, en engu að síður virðist það eiga heima í umræðum um þessa elstu dansa.

Vésteinn vísur að hugsanlegum skyldleika vikivaka við færeyskan dans. Það verður ekki hrakið sem segir á bls. 41, að dansspor í vikivaka gætu verið þau sömu sem eru m. a. í færeyskum dansi, en eftir sem áður skortir áþreifanleg rök. Önnur atriði koma skýrar fram í lýsingum á vikivaka. Í Crymogæuþýðingu frá 17. öld er sagt að til vikivakans fari bæði karlmenn og kvenmenn, og taki karlmennirnir sér í hönd stúlku eða konu, svo að hvort stígi þar við annað. Í öðrum lýsingum og í kvæðum virðist koma fram að þátttakendur í vikivaka kveði kvæði á víxl, karl kveður til konu og kona til karls: Á báðar síður bráðleg staka / bítist rétt um hringinn kring. Ég sé ekki ljóslega fyrir mér færeyskan dans með þessum einkennum vikivaka. Það er íhugunarefni hvort ekki mætti allt eins hugsa sér skyldleika með færeyskum dansi og þeirri danstegund, sem nefnd er dansinn í Crymogæuþýðingunni og lýst svo, að einn kveður fyrir, sem er dansmaðurinn, og tveir eða fleiri kveða undir, en aðrir dansa eða stíga rétt eftir því sem fyrir er kveðið. Í dansinum sem lýst er í Jarlmanns sögu og Hermanns er gert ráð fyrir líkri skipan kvæðamanna, og á hún sýnilega rætur aftur á miðöldum. Auðvitað dylst engum að þessi lýsing er ekki í samræmi við færeyskan dans, eins og hann hefur verið iðkaður a. m. k. á síðustu öldum. En þá ber enn einu sinni að taka það fram að heimildir eru litlar og flestar fremur ungar, og fjölbreytni kann að hafa verið meiri en við rennum nú grun í. Það er nægilegt svigrúm fyrir tilgátur.

Vésteinn virðist hallast að því að sagnadansar hafi verið kveðnir á gleðisamkomum eftir siðaskipti og jafnvel líka rímur (bls. 43). Þætti mér sennilegt, ef rétt væri, að þessi kveðskapur hefði ekki síður hentað kvæðamönnum í dansinum en þátttakendum í vikivaka. En hvorki sagnadansa né rímna verður vart í heimildum um danskvæði þessara tíma, og að því er rímur varðar er ólíklegt að slík notkun þeirra kæmi ekki fram í mansöngvum, ef hún hefði verið einhver að marki. Vinsældir vikivakakvæða í vikivaka leyna sér ekki.

Vikivakakvæði hafa verið í miklum metum hér á landi á 17. og 18. öld. Við slík kvæði virðist Jón Ólafsson úr Svefneyjum (1731–1811) eiga í riti sínu, *Om Nordens gamle Digtekunst*, 1786, bls. 247, § 7:

De Gamle havde ellers til deres Sange mange Navne som deels passede sig paa alle Digte, deels paa nogle især, efter Indholdets Beskaffenhed. En Sang kaldes i Almindelighed *kvædi*, *kvida*, Dan. *qvæde*, af *kveda* at synge, dog forstaae de Nyere ved *kvædi* i Særdeleshed et Slags *Balades* eller Omqvæds-Viser, forfattede baade før og siden Reformationen. Som de ere af en besynderlig National-Smag, med deres særegne Toner, læres og synges de gjerne af Almuen til uskyldig Tidsfordriv.

Varðveitt vikivakakvæði skipta mörgum hundruðum, og hefur einungis hluti þeirra verið gefinn út. Kvæðin einkennast af bragarhætti. Yrkisefni eru breytileg, og veit ég ekki nema full djúpt sé tekið í árinna, þegar Vésteinn segir á bls. 44 að meirihluti vikivakakvæða séu ástarkvæði af einhverju tagi. E. t. v. er þessi ályktun dregin af prentuðum söfnum kvæðanna, en þess er að gæta að þar eru kvæðin einmitt valin til prentunar með hliðsjón af því hvort líklegt sé að þau hafi verið kvæðin í gleði. Þess vegna hafa hlutfallslega mörg ástarkvæði komist á prent.

Um uppruna vikivakakvæða er margt óljóst. Vikivakinn sem kvæðin draga nafn af er kunnur í heimildum frá því laust fyrir 1600 og síðar. Elsta þekkt dæmi um orðið vikivaki er í Crymogæu Arngríms lærða, sem kom út 1609. Í fáeinum kaþólskum helgikvæðum og í kvæðum skálda sem uppi voru á síðari hluta 16. aldar og um 1600 bregður fyrir einföldum viðlagsháttum, sem líkjast hinum margbreyttari háttum vikivakakvæða, eins og þau birtast um 1600 og á 17. og 18. öld. Þessir einföldu viðlagshættir hafa einungis viðlag í lok erinda, þar sem vikivakakvæði á 17. öld hafa mjög oft tvö viðlög eða fleiri í hverju erindi. Einnig er aðgætandi að á elstu tímum hafa viðlagskvæðin stundum engin viðlagserindi í upphafi kvæðis, og stundum eru viðlöggin órímuð.

Vésteinn rekur uppruna hins einfaldara viðlagsforms til áhrifa frá enskum viðlagsskáldskap (*carols*), sem virðist mjög sennilegt. Þar er ákaflega sterkur svipur á milli, og ekki er ótrúlegt að íslensk skáld við lok miðalda og fyrst eftir siðaskipti hafi þekkt til þessara vinsælu ensku kvæða, sem þá var raunar farið að prenta. Ensku kvæðin eru mörg trúarlegs eðlis, og það kemur vel heim við varðveitt íslensk kvæði undir þessum háttum, sem einnig eru mörg trúarljód. Erlendar fyrirmyndir vikivakakvæðanna, eins og þau munu vera algengust á 17. og 18. öld, með tveimur eða fleiri viðlögum í erindi, hefur ekki enn verið bent á.

Vikivakakvæði eru að flestu leyti gjörólík fornkvæðum, og á það við bæði að því er varðar efni kvæðanna og bragform. Þau eru stuðluð og vandlega rímuð. Stundum eru þau hlaðin innrími og kenningum og ekki

sérlega auðug að efni. Þetta getur gengið svo langt að kvæðin verði lítið annað en rímhröngl fyrir sjónum þeirra sem ekki hafa vanist eða lagt sig eftir hljómfalli bragarins. Þó á þetta aðeins við um hluta kvæðanna. Oft eru vikivakakvæði eignuð ákveðnum höfundum, þótt mörg séu einnig án höfundarnafns. Það er helst í viðlögnum að vikivakakvæði tengjast fornkvæðum. Stundum og þó ekki oft eru viðlög vikivakakvæða tekin úr fornkvæðum. Þessum kvæðum virðist fátt sameiginlegt annað en viðlög og það að hvorutveggju teljast danskvæði, og er þó allt eins líklegt að þar hafi einnig verið dansað með misjöfnum hætti. Enda hefur ekki til þessa verið haldið fram skyldleika fornkvæða og vikivakakvæða. Þar gegnir öðru máli um rímur.

Elsta dæmi þess að íslenskur rímnaháttur sé borinn saman við hlið-stæðan erlendan bragarhátt er í *Qualiscunque descriptio Islandiae*, Íslandslýsingu sem trúlega er samin að mestu eða öllu leyti veturinn 1588–89 af Oddi biskupi Einarssyni. Höfundur tekur upp samhendu sem hann hefur kunnað úr *Pontus rimum* Magnúsar prúða, 12. er. í 2. rímu:

Þann vil eg halda *mestan⁴ mann
mótgang heimsins líða *vann⁵;
sárar girndir ei sigra hann,
í sorg og gleði sér hegða kann.

Á eftir fer þýskt erindi til samanburðar við íslensku vísuna:

Ein ijedes landt, ein yede Statt
Sin Eigen Sitt vnd gwonheit hatt.
Wer anders thut, der ist verschmeckt;
Dann ijeder dunckt Sein Weisse rect.

Fritz Burg gaf *Qualiscunque* út í Hamborg 1928. Hann getur þess í inngangi á bls. xxii, í 2. nmgr., að þýska vísan sé prentuð dálítið öðru vísi í riti sem kom út 1576 og 1582 í Basel.

⁴ Hndr.: Meistra. Fritz Burg leiðréttir í útg. sinni á bls. 82: Meistara. Hitt virðist þó sennilegra að upphaflegur texti sé *mestan*, eins og stendur í handritum *Pontus rímna*; sjá útg. Gríms M. Helgasonar, *Rit Rímnafélagsins X*. Skrifari *Qualiscunque* hefur ráðið illa við íslenskuna.

⁵ Hndr.: kaim. Fritz Burg breytir í kann.

Í riti sínu, *Om Nordens gamle Digtekonst*, 1786, bls. 69, leggur Jón Ólafsson úr Svefneyjum hins vegar áherslu á skyldleika rímnahátta við forna runhendu með fjórum risum í vísuorði: Þiggja kná með gulli glöð / gotna ferð að ræsi mjöð o. s. frv. Þessi skoðun kemur einnig fram síðar.

Í *Corpus poeticum boreale*, 1883, vikur Guðbrandur Vigfússon að upptökum ferskeytlunnar, sem hann telur sniðna eftir alkunnum sálma-hætti frá miðöldum. Sem dæmi tekur hann þó ljóðlínur úr vagant-skáldskap, kvæði eftir 12. aldar skáldið Archipoeta: Meum est propositum in taberna mori o. s. frv. Jafnframt talar Guðbrandur um franskar fyrirmyndir rímna og á þar líklega við frönsk sagnakvæði. Vésteinn tekur upp ummæli Guðbrands (bls. 60) og rekur áfram helstu kenningar um uppruna rímnahátta. Hann vitnar m. a. í bókmenntasögu Finns Jónssonar, í annarri útgáfu 1920–24.

Hugmyndir Finns um upptök rímnahátta voru þó mótaðar nokkru fyrr. Hann setur þær fram á prenti í riti sínu, *Stutt íslenzk bragfræði*, 1892. Finnur andmælir þar skoðunum sem komið höfðu fram að rímnahættir væru lagaðir eftir hinni fornu runhendu, ekki aðeins stafhendur og samhendur háttur rímna, sem gæti virst trúlegt, heldur einnig ferskeytla, þrátt fyrir víxlrímið. Um þetta segir Finnur í bragfræðinni 1892:

Uppruni rímnalaganna er ekki með öllu ljós. Halda sumir, að þau eigi rót sína að rekja til hinnar fornu runhendu, en það er ýmislegt, sem móti því mælir, fyrst og fremst það, að það rímnalagið, sem efalaust er elzt og því ætti að líkjast runhendunni hvað mest, er í rauninni alls ekki runhent í eiginlegum skilningi orðsins; þau vísuorð, sem hendingar standa í, fara þar ekki hvort á fætur öðru, og því getur þar engin runa myndazt. Vjer hyggjum því, að hið elzta rímnalag sje tekið eptir latínskum kvæðalögum, og vjer vitum, að þau vóru kunn á Íslandi allsnemma og löngu fyr, en nokkur ríma var ort.

Þessu til staðfestingar tekur Finnur latneska vísu úr tíðasöng Þorláks helga, sem þá var fyrir skömmu prentuð í riti Jóns Þorkelssonar, *Om digtningen på Island*, 1888. Síðan heldur Finnur áfram og segir á þessa leið:

Þessi vísa er beinlínis með því lagi, sem kallað er ferskeytt, og það er þessi háttur, sem vjer ætlum hafi verið fyrirmynd þess rímnalags, sem elzt er. Hinu viljum vjer þó ekki neita, að runhendan hafi stutt að því, að rímnahættirnir urðu, eins og þeir vóru, eða rjettara sagt, vitneskjan um, að hendingar vóru stundum hafðar í niðurlagi vísuorðanna í hinum eldra kveðskap.

Úrkast taldi Finnur að hefði myndast með því að stytta 2. og 4. vísu-orð í ferskeyttu lagi. Í stafhendu og samhendu viðurkenndi Finnur að mætti tala um runhent.

Í fyrri útgáfu bókmenntasögunnar, III. bindi, 1902, bætir Finnur við ábendingu um erlenda hliðstæðu samhendunnar og tekur sem dæmi vísu úr latneskum kirkjusöng. Jafnframt tekur hann fram að notkun samhendra háttá hafi ekki verið íslenskum rímnaskáldum torveld, þar sem þeir féllu í rauninni saman við hinn forna runhenda hátt. Í síðari útgáfu bókmenntasögunnar, III. bindi, 1924, heldur Finnur við fyrri skoðanir, en bætir við í neðanmálgrein tilvísun í rit Eriks Noreens, *Studier i fornvästnordisk diktning*, 1923, þar sem haldið er fram áhrifum sagnadansa á rímnahætti. Finnur gengur svo langt að viðurkenna að dansaskáldskapur kunni að hafa átt einhvern þátt í mótun rímnahátta.

Smám saman varð ofan á skoðun þeirra sem töldu rímnahætti lagaða eftir dansaháttum, og er það skilmerkilega rakið í bók Vésteins. Grundvöllur þessarar kenningar eða forsenda hennar er sú hugmynd að sagnadansar taki að berast til Íslands svo snemma að þeir hafi verið fyrir í landinu þegar rímnagerðin mótaðist. Einna skýrast er kenningin sett fram í riti Björns Karels Þórólfssonar, *Rímur fyrir 1600*, 1934, og virðist hún eftir það almennt viðurkennd sem óyggjandi staðreynd. Í þeirri trú var farið að nota rímur sem tímamark, terminus ante quem, til að ákvarða aldur sagnadansa hér á landi, og var þannig ein kenningin látin bera aðra uppi. Rímurnar skyldu sanna að sagnadansagerðin væri gömul í landinu, og síðan voru sagnadansar notaðir til að skýra upptök rímna. Satt að segja virtist þetta ætíð heldur ótraust bygging.

Vésteinn fjallar um uppruna nokkurra rímnahátta, sem hann telur vera frumhætti, í ágætri grein í *Skírni* 1976, Nýmæli í íslenskum bókmenntum á miðöld. Hann sýndi þar fram á með tilvitnunum og dæmum að ferskeyttur háttur átti sér nægar hliðstæður í lýrískum kveðskap, trúarlegum og veraldlegum, í nálægum löndum, ekki einvörðungu í latínuskáldskap, heldur einnig í skáldskap á þjóðtungum. Sama máli gegnir um stafhendu. Þá benti Vésteinn á erlendar hliðstæður skáhendunnar, sem fræðimenn höfðu talið íslenska tilbreytni (t. d. Finnur Jónsson og Björn Karel Þórólfsson), og tók einnig dæmi til að sýna að úrkast gæti átt sér fyrirmynd í evrópskum ljóðum.

Hugmyndir um skyldleika með frönskum sagnaskáldskap og íslensk-

um rímum virðast ekki hafa vakið mikla athygli lengi framan af, þótt eitthvað slíkt svifi fyrir Guðbrandi Vigfússyni. Sir William Craigie setti löngu síðar fram kenningar um áhrif erlendra sagnakvæða á íslenskar rímur. Vésteinn vitnar í grein sinni í Skírni í *Sýnisbók íslenskra rímna*, 1952, þar sem Craigie ber rímurnar saman við löng sagnakvæði erlend, *chansons de geste* í Frakklandi, löng kvæði um þjóðleg efni og erlend í Þýskalandi og gömul rímuð sagnakvæði (*metrical romances*) í Englandi. Því má skjóta inn að svipaðar skoðanir höfðu komið fram í fyrirlestri sem Craigie hélt í viðhafnarsal Háskóla Íslands, 30. júní 1948, og var hann gefinn út sem *Aukarit Rímnafjellsins I*, 1949, Nokkrar athuganir um rímur. Vésteinn heldur þessum athugunum áfram og ber saman íslenskar rímur og þýskan kveðskap og enskan, þar sem hann finnur nánasta samsvörun við rímur. Niðurstaða Vésteins er í stuttu máli að sú skýring að erlend áhrif á rímnagerðina hafi borist með sagnadönsum fái engan veginn staðist. Skyldleiki rímnanna við löng evrópsk frásagnarkvæði, eðlisóskyld sagnadönsum, sé meiri en svo. Mikilvægi þessarar niðurstöðu fyrir sögu sagnadansa á Íslandi dylst ekki, þegar haft er í huga að þáttur sagnadansa í mótun rímna hafði hjá mörgum verið aðalröksemd fyrir háum aldri þessara kvæða hér á landi. Með því að skýra uppkomu rímna á annan veg var kippt burt traustustu aldursrökum, sem menn töldu sig hafa, og ótvíræðasta vitnisburðinum um langa og mikla sögu sagnadansanna á Íslandi á miðöldum. Helstu merkjanleg áhrif sagnadansa á íslenskar bókmenntir, svo að ekki sé sagt einu áhrifin, þáttur þeirra í mótun rímna, var ekki lengur staðreynd.

Vésteinn heldur þessum rannsóknnum áfram í doktorsritgerð sinni, dregur fram fleiri dæmi og beinir sjónum sínum einkum að enskum rímuðum sögum (*metrical romances*), þar sem má finna líkingar, ekki einungis í frásagnarhætti, þáttaskilum í sögunni og inngangserindum fyrir þáttum, heldur einnig að því er varðar bragform. Hættir hliðstæðir ferskeyttum hætti og stafhendu koma ekki einungis fyrir í lýriskum kveðskap útlendum, heldur einnig í frásagnarkvæðum.

Á bls. 73 tekur Vésteinn þó fram að ekki hafi tekist að finna kvæði sem megi að öllu leyti jafna til rímna, þrátt fyrir mikil líkindi. Í framhaldi af því leiðir hann hugann að hugsanlegum glötuðum kveðskap á enska tungu frá því um 1300, sem kunní að hafa líkst enn meira íslenskum rímum. Hann ræðir líkur þess að slíkur kveðskapur hafi verið þekktur í Noregi og þá einkum í verslunarmiðstöðinni í Björgvin, sem

Íslendingar hafa ósjaldan átt leið um á þeim tímum þegar þeir voru að koma sér upp rímum. Það er í hæsta máta sennilegt að í Björgvin hafi mest margir og breytilegir menningarstraumar, þótt fátt verði hins vegar sagt með fullum sanni eða sémilega öruggri vissu um skáldskapariðkanir þar í bæ um þetta leyti, annað en það sem ráða má af rúnaristum sem þar hafa verið grafnar upp og segja að vísu margt merkilegt. Ég fæ ekki betur séð en allt geti staðist, sem Vésteinn segir um þetta, en líklega mætti snúa efninu á fleiri vegu, og yrði samt ekki hrakið. Það er ekki heiglum hent að dæma um glataðan enskan skáldskap á ferð í Björgvin um 1300, þegar ekki eru beinar heimildir aðrar en rúnaristur, sem vandlega þegja um þennan menningarþátt, hvað þá að skýr svör fáiast um áhrif þessa ímyndaða skáldskapar á verðandi íslensk rímnaskáld á leið um í Noregi í upphafi rímnagerðar á Íslandi.

Þessar íhuganir leiða óhjákvæmilega til hugleiðinga um kappkvæðin og afstöðu þeirra til rímna. Kappkvæðin eru venjulega talin vesturnorræn að uppruna, og með þeim og rímum er sérlegur svipur, eins og oft hefur verið bent á og ekki þarf að lýsa hér. Báðar þessar kveðskapargreinar kynnu að vera í mótun á þeim tímum þegar Íslendingar höfðu náin skipti við Norðmenn, og ekki er ósennilegt að svipuð erlend áhrif hafi náð til beggja landanna með líkri kveðskapartísku, sem gat átt þátt í að móta annars vegar það sem við þekkjum síðar sem rímur á Íslandi og hins vegar þann glataða kveðskap sem talið er að liggja að baki kappkvæðanna. Auðvitað kemur hér líka til greina víxlverkun eða að önnur kveðskapargreinin hafi haft áhrif á mótun hinnar. Það sem á milli ber myndi skýrast af mismunandi aðstæðum og ólíkri kveðskaparhefð í hverju landi. Gun Widmark varpaði fram hugmyndum sem gengu í þessa áttina í grein sem birtist í *Arv* 1959 (Folkvisan Hagbard och Signe, bls. 25) og tók þær upp að nýju í ritgerð sem hún birti í *Fróðskaparrit* 18, 1970 (Om rimvanor i västnordisk och dansk ballad-diktning, bls. 271–74). Sjálf sagt hefur einhverjum fleirum dottið svipað í hug, þótt ég kunni ekki að rekja. Vésteinn er einnig á þessu að því leyti að hann telur kappkvæði og rímur einnar ættar.

Það er vissulega nærtækt að hugsa sér samband á milli kappkvæða og rímna. Miklu erfiðara er að finna haldbær rök og sýna fram á það hvernig háttað er um skyldleikann. Ástæðan er deginum ljósari. Kappkvæði eru munnlegur kveðskapur, og verður að gera ráð fyrir flutningi ótal sinnum öldum saman, áður en þau voru skrifuð upp, ef komast á aftur á þá tíma þegar íslenskar rímur voru í mótun. Betur er ástatt um

rímurnar, og fer því þó fjarri að þar liggi allt ljóst fyrir. Ein stök ríma er skrifuð upp í Flateyjarbók, og síðan ekki söguna meir fyrir en undir lok 15. aldar og síðar, þegar rímur birtast á ný á bókum. Og þó eingöngu rímnatextinn. Um hinn þáttinn, flutning rímnanna á fyrri tímum, vitum við miklu minna.

Í þriðja kafla fjallar Vésteinn um sögu sagnadansa á Íslandi almennt og einkum þó um atriði sem varða aldur þeirra, um hvaða leyti þeir fari að berast, hvenær þorri þeirra hafi komið og hve lengi þeir haldi áfram að flytjast hingað. Í því sambandi nefnir hann orðið fornkvæði, en telur að ekki megi ráða af notkun þess að fólk hafi endilega talið kvæðin ævagömul. Þessu get ég verið sammála. Forn þyrfti hér líklega ekki að hafa stórum aðra merkingu en orðið gamall. Fornkvæðin voru gömul kvæði, og þar við bættist að höfundar voru ókunnir. Það er allt eins líklegt að kvæði geti talist forn á 17. öld, þótt ekki séu þau eldri en frá öldinni næstu á undan. Þessu til stuðnings má nefna dæmi frá því fyrir tíma fornkvæðasöfnunarinnar hér á landi. Í Vísnaþók Guðbrands biskups Þorlákssonar 1612, bls. 300–302, er Nýárs vísa, Anno MDXC-vij, þá þrjár fornyrkvanir sáust á einu ári, á sólu og tungli. Lagboðinn er: ‘med Lag sem það Fornkuæde, Vier lofum þann Gud sem leyst hefur oss og liet sig negla vppa Kross’. Það vill svo til að kvæði með þessu upphafi og sama bragarhætti er varðveitt í handriti í Stokkhólmi, *Papp. 8vo nr. 23*, bl. 59v–60r. Höfundur er mér ókunnur, en handritið mun vera frá síðari hluta 17. aldar. Af upphafserindi má fá hugmynd um kvæðið, sem varla getur verið fjarskalega gamalt:⁶

Vér lofum þann guð sem leyst hefur oss
og lét sig negla upp á kross,
dundi af sárum dreyrar foss
þar digrir naglar skáru
hans hendur og fætur sáru.
Breiddi hann út, út, út,
breiddi hann út,
breiddi hann út sinn blessaða faðm
með blíðu hjarta og kláru.

Annað dæmi má taka um orðið fornkvæði, sem er utan við sagnadansasöfnunina og hefur því ekki komist í hámmæli. Það er í kvæði sem

⁶ Hér er út frá því gengið að ‘Fornkuæde’ eigi að skiljast sem ‘fornkvæði’. Hugsanlegt væri að lesa úr orðinu ‘fornkvæði’, en heldur virðist það verri kostur.

eignað er sr. Eiríki Hallssyni á Höfða (1614–98) og nefnist *Landbúaljóð*. Þetta kvæði er athyglisvert á ýmsan hátt, en hefur ekki komist á prent. Ég styðst hér við *AM 441 12mo*, en þar eru Landbúaljóð á bls. 17–23. Í kvæðinu er kafli um kvæðaskemmtun og telur sr. Eiríkur upp allmörg fornsöguskáld. Undir lok kaflans er eftirfarandi erindi:

Friðþjófs numda⁷ eg
 fáar stökur
 og Norðmanna
 nokkrar vísur,
 falleg Norvegs
 fornkvæði gömul,
 sem kerlingar
 klifuðu forðum.

Í öðrum handritum, *Lbs. 1070 8vo*, bls. 578, *Lbs. 851 4to*, bls. 137, og *Add. 11.191* í British Library, stendur: sem kerlingar / klifuðu í húmi. Þetta minnir ekki lítið á ummæli Snæbjarnar Pálssonar um kerlingarnar sem kunnu ókjör af fornkvæðum, þegar hann var barn. Þá félli þetta einnig að niðurstöðu Vésteins og annarra, sem gera ráð fyrir því að mikill fjöldi íslensku kvæðanna sé kominn frá Noregi. Á hinn bóginn kynnu að verða um það skiptar skoðanir hvort fornkvæði vísi hér endilega til sagnadansanna eða hversu mikið megi byggja á orðum skáldsins. Því er ekki að leyna að sr. Eiríkur er í fornaldarskapi, þegar hann yrkir kvæðið, og gæti þess vegna haft eddukvæði eða fornsögukvæði í huga. Þó er erindið næsta á eftir um rímnaskemmtun.

Í *Íslenzkum fornkvæðum VIII*, bls. 116, hefur Jón Helgason sett fram þá hugmynd að notkun orðsins fornkvæði um sagnadansa kunni að eiga rót sína að rekja til þess að kvæðin hafi úrelst þegar vikivakakvæði urðu vinsæl sem danskvæði hér á landi. Um þetta verður vitanlega ekkert fullyrt, vegna þess hve dansheimildir eru litlar. Ætli hér kæmu ekki líka til greina áhrif frá kvæðabók Vedels, sem kom út 1591? Þar eru dönsku kvæðin talin gömul.

Vésteinn gerir grein fyrir hugmyndum sem Svend Grundtvig hafði um háan aldur íslensku kvæðanna og rekur áfram helstu kenningar fræðimanna eftir daga Grundtvigs. Fróðlegt væri að vita eitthvað um

⁷ Þannig verður orðið helst lesið í *441*; í öðrum handritum stendur: mundi (munda).

skoðanir manna fyrr á tímum, áður en rómantíska stefnan tók að móta hugi fólks og þjóðsagnaöldin gekk í garð. En þar bregðast líklega heimildir að mestu. Jón Ólafsson úr Svefneyjum víkur þó að kvæðunum í bók sinni *Om Nordens gamle Digtekonst*, 1786. Þar á bls. 196 er grein um stuðla og höfuðstafi, prýði hins íslenska skáldskapar, sem góð skáld hafi ætíð haft fullar gætur á. Aftan við er svolátandi smáletursklausa:

Vel kiender jeg endeel poetiske Misfostere, noget ældere end Reformationen, opsatte i de tyske og danske Kiempe-Visers Tone, hvor ingen Rim-Bogstave, ingen anden poetisk Regelmæssighed finder Sted, men disse høre derfor ei heller til smukke Digtes Tal. Det samme gielder og om nogle Kirke-Sange, i Poesien heel maadelige, endskiøndt meget gode til aandelig Opbyggelse.

Pulur nefnir Jón ekki í þessu sambandi, og hefur líklega ekki talið þær umtalsverðan skáldskap.

Vésteinn ræðir áfram kenningar og aldursrök, sem fyrri fræðimenn hafa beitt, og metur gildi þeirra. Hann fjallar í allöngu máli um kenningar Gustavs Albecks, sem taldi sig sýna fram á það að danskir sagnadansar væru heimild höfundar Knýtlingasögu um nokkra atburði frá 12. öld. Vésteinn sýnir ljóslega fram á haldleysi þessara kenninga. Áður hafði Helge Toldberg komist að líkri niðurstöðu (1958), og sama sinnis er Bjarni Guðnason í formála fyrir *Íslenskum fornritum*, XXXV. bindi, Danakonunga sögum, 1982, bls. clii–cliii. Kenningar Albecks vörðuðu raunar sögu kvæðanna í Danmörku fremur en sögu íslensku kvæðanna, eins og Vésteinn tekur fram á bls. 90.

Málfar sagnadansa hefur verið notað að vissu marki til aldursákvörðunar. Finnur Jónsson sýndi fram á það fyrstur manna að kvæðin voru ort að mestu leyti í samræmi við fornt hljóðdvalarlögmál tungunnar. Síðari rannsóknir á hljóðdvalarbreytingunni sýna að hún hefur tekið drjúglangan tíma og merki um gamla hljóðdvöl er enn að finna á fyrri hluta 17. aldar. Forn hljóðdvöl í kvæðunum bendir þó væntanlega til þess að þorri þeirra hafi borist hingað fyrir 1600 eða ekki öllu síðar.

Í sumum sagnadönsum er málfar klúðurslegt og hrynjandi stírt, og telur Vésteinn að þess gæti einkum í kvæðum sem ætla má af öðrum ástæðum að hafi borist með seinni skipunum frá Danmörku; þessi ein-kenni minnki og séu stundum horfin í uppskriftum frá 18. og 19. öld, þegar þær eru fyrir hendi (VÓ, bls. 100).

Greinin um áhrif sagnadansa í íslenskum bókmenntum verður snubbótt, og var líklega ekki við öðru að búast. Innlenda sagnadansahefð þarf

ekki til að skýra upptök rímna, og tengsl á milli lýriskra miðaldadansa og sagnadansa verða ekki greind. Eftir á undrar það lesandann að vinsæl kvæði, eins og gera verður ráð fyrir að sagnadansarnir hafi verið um langt skeið hér á landi, skuli hvergi hafa skilið eftir þekktanleg spor í bókmenntum þjóðarinnar.

Mestur hluti sagnadansanna er útlendur að uppruna. Þeir hafa borist okkur frá Norðurlöndum, frá Noregi, Danmörku eða Færeyjum. Stundum virðist skyldleikinn mestur við kvæði af vesturnorræna málsvæðinu, og er sú skýring nærtæk að samband hafi verið náið milli Noregs, Íslands og Færeyja, á þeim tímum þegar þau kvæði bárust á milli. Sama máli gegnir um þulur, sem hingað bárust og skyldastar eru þulum af vesturnorrænu málsvæði. (*Íslenskt mál* I, 1979, bls. 155.) Ætla má að skilyrði hafi verið góð til flutnings slíks efnis munnlega milli Noregs og Íslands allt til loka miðalda. Eftir siðaskipti mætti fremur gera ráð fyrir flutningi efnis munnlega frá Danmörku. Náinn skyldleiki við norskar eða færeyskar gerðir getur bent til þess að kvæði eða þula hafi borist okkur fyrir siðaskipti, þótt ekki þurfi ætíð svo að vera og sjálfsagt sé að gera ráð fyrir undantekningum.

Vésteinn fjallar á bls. 105–109 um menningarleg- og stjórnarfarsleg tengsl Íslendinga við grannþjóðir sínar á Norðurlöndum, einkum Dani og Norðmenn. Hann vitnar til Finns Jónssonar að hann haldi því fram að menningarsamskipti við vesturnorrænar þjóðir, Norðmenn og Færeyinga, rofni um 1400, þegar kemst á konungssamband Noregs, Íslands og Danmerkur (bls. 106). Þessu andmælir Vésteinn. Nú er mér að vísu ekki alveg ljóst hvar þetta á að standa í ritum Finns, enda skiptir það ekki meginmáli. Hitt er aðalatriði að þessi skoðun hefur engan veginn verið einráð, svo að ekki sé meira sagt, enda er fjarstæða að ímynda sér að tengslin við Norðmenn rofni um 1400, svo að taki fyrir flutning á kvæðum, þulum og sögum og öðru munnlegu efni á milli þessara landa á þeim tíma. Hugmynd Björns K. Þórólfssonar kemur einkar skýrt fram í riti hans, *Rímur fyrir 1600*, 1934, bls. 45, sem hér hefði mátt vitna til. Björn segir m. a.:

Alla fjórtánda öld hljóta dansar að hafa borist til Íslands eingöngu eða svo að segja eingöngu frá Noregi, en um og eftir 1400 komu til Íslands danskir hirðstjórar og biskupar, og gátu þá dansar borist með höfðingjum þessum og sveinum þeirra. Samt hafa Íslendingar vafalaust, einnig eftir 1400, mest fengið dansa frá Noregi, en auðvitað gátu margir þeirra dansa, sem vjer fluttum inn frá Noregi, verið komnir frá Danmörku til Noregs.

Svipuð skoðun kemur fram í bókmenntasögu Jóns Helgasonar, *Norðon litteraturhistorie*, 1934, bls. 221. Jón telur að mörg kvæðanna séu dönsk að uppruna, en nokkur norsk, og sennilega hafi þau flust hingað mest frá Noregi, þótt erfitt sé um að dæma vegna þess hve norsku kvæðin voru seint skrifuð upp. Orðrétt segir Jón: 'Direkte overføring af danske folkeviser til Island kan ogsaa tænkes i 15. og 16. aarh.' Vesturnorræn kappakvæði náðu ekki fótfestu á Íslandi, svo að vitað sé, og skýrir Jón það með vinsældum rímna sem fyrir voru og fjölluðu um svipuð efni. Þetta var einnig skoðun Liestøls. (*Edda* IV, 1915, bls. 22–27.)

Af orðum Vésteins á bls. 109 verður ljóst að hann telur að sagnadansar hafi getað borist hingað beint frá Danmörku hvenær sem var eftir 1400, en sennilegast sé að þeir berist þaðan á tímabilinu frá miðri 16. öld og fram um 1600.

Í fjórða og síðasta kafla bókarinnar er fjallað um einstaka sagnadansa, og beinist rannsóknin einkum að uppruna þeirra og aldri. Öðrum þræði virðist þessum langa kafla og raunar einnig fyrri köflum bókarinnar ætlað að vera aðgengileg kynning á íslenskum sagnadöns-um og því helsta sem um þá hefur verið skrifað til þessa. Söguefni kvæðanna er rakið og fræðilegt mat lagt á kenningar fyrri manna. Höfuðþáttur þessa kafla er þó samanburður Vésteins á íslenskum sagnadöns-um og hliðstæðum erlendum kvæðum, einkum dönskum, norskum og færeyskum. Um það efni mun síðari andmælandi fjalla hér á eftir.

Allur þorri íslensku kvæðanna er af erlendum uppruna, og reynir Vésteinn að kveða á um hvert einstakt kvæði, hvaðan það hafi borist hingað og á hvaða tímaskeiði. Þessar niðurstöður byggjast einkum á samanburði við erlendu kvæðin, en einnig er tekið mið af málfari og brag íslensku kvæðanna. Hreint mál og lipur kveðandi þykir benda á norskan (eða færeyskan) uppruna og kvæðið hafi þá borist hingað til lands eigi síðar en um 1540. Aftur á móti séu ambögur og stirðbusaleg kveðandi vísbending um, að kvæðið hafi lifað skamma hrif á vörum fólks, sé danskrar ættar og komið til landsins um eða eftir siðaskipti.

Þessi kennisetning er sennileg og kann að vera rétt í höfuðdráttum. Það er trúlegt að efni frá Noregi hafi einkum borist hingað fyrir siðaskipti. Hæpnari virðist þessi regla þegar henni er beitt afdráttarlaust við danskættuð kvæði. Samskipti Dana og Íslendinga aukast reyndar jafnt og þétt eftir siðaskiptin, og þar með eru tvímælalaust vaxandi líkur

á því að dönsk kvæði berist hingað. Á hinn bóginn er sambandi þjóðanna þannig háttað á 15. öld og á fyrri hluta 16. aldar að ekki virðist algjörlega girt fyrir flutning kvæða hingað frá Danmörku á þeim tímum. Það er ógnar sennilegt að klúðurslegt málfar og stirðleiki í brag minnki við ítrekaðan munnlegan flutning, þar sem einn nemur af öðrum. En hins er einnig að gæta að málfar og bragur getur í upphafi ráðist af því hversu hagur kvæðamaðurinn er sem flytur efni af einni tungu á aðra. Ætli mætti ekki líka ímynda sér að misjafnar kröfur hafi verið gerðar til kvæðamanna í þessum efnunum á mismunandi tímum? Jafnvel mætti ganga feti lengra og giska á það að mismunandi hlutverk sem ætlað var kvæðunum kunni að ráða hér einhverju um. Það væri t. d. ekki óeðlilegt að kvæði sem ætlað væri beint í dansinn lyti öðrum lögmálum en kvæði sem gegndi einhverju óskyldu hlutverki. Þá verður líka að viðurkenna að samskipti Íslendinga við Norðmenn og Færeyinga eru ekki með öllu úr sögunni eftir siðaskipti, þótt verulega dragi úr þeim. Vésteinn getur þess á bls. 108 að Færeyingar kunni að hafa komið hér við á síðari öldum í þjónustu danskra manna og einnig hafi leiðir Íslendinga og Færeyinga legið saman í Kaupmannahöfn. Það sama gæti víst gilt um Norðmenn og Íslendinga. Hér er ekki stund til að rekja dæmi. Ég nefni rétt af handahófi hvalveiðibátana dönsku sem hrakti hingað 1621. Skipbrotsmenn voru illa haldnir, og urðu sumir þeirra eftir hér á landi veturinn 1621–22. Um þessa eftirlegumenn segir Björn Jónsson á Skarðsá: 'lágu 9 af þeim skipbrotsmönnum norskum hér í landi um veturinn, fjórir kaldir; hinir sigldu allir.' (*Annálar 1400–1800 I*, bls. 215. Sbr. einnig *Gripla IV*, bls. 224–25.) Varla hefur það verið einsdæmi að norskir menn réðust á dönsk skip sem hingað bar, hvort heldur þau sigldu til hvalveiða eða vegna kaupskapar. Og hefðu sumir getað íslengst. Það virðist því rétt að gera ráð fyrir undantekningum, þótt hitt geti verið meginregla að norskt efni hafi borist hingað fyrir siðaskipti.

Ég hef ekki hirt um að gaumgæfa smávægilegar misfellur, sem kynnu að vera á bók Vésteins í prófarkalestri og frágangi, enda hefur mér sést yfir, ef þær eru giska margar. Vésteinn þarf víða að draga saman efni og rekja flóknar rannsóknir í höfuðdráttum. Það er jafnan gert á glöggan hátt, svo að efnið verður aðgengilegt fyrir lesendur, einnig þá sem lítt þekkja til áður. Þetta er auðvitað kostur á bókinni, en jafnan er sú hættu að niðurstöður verði um leið einfaldaðar. Ég skal taka eitt lítið dæmi til skýringar. Á bls. 16–21 er kafli um fornkvæðasöfnun á

Íslandi, og er byggt á inngöngum Jóns Helgasonar að útgáfu hans á *Íslenskum fornkvæðum*, þar sem Jón gerir nákvæma grein fyrir uppruna kvæðahandritanna, sambandi þeirra, skrifurum og aldri. Á bls. 17 stendur að Gissur Sveinsson hafi vafalaust (undoubtedly) hafið söfnun kvæðanna á Íslandi og er einungis nefnd fornkvæðabókin frá 1665, auk þess sem segir ofar á síðunni að raunveruleg söfnun kvæðanna hafi byrjað á síðustu 35 árum 17. aldar, og er sýnilega miðað við 1665 sem upphafsárið. Nú sýndi Jón Helgason fram á það í inngangi að ljósprenti kvæðabókar séra Gissurar Sveinssonar í *Íslenskum ritum síðari alda*, 2. fl. 2. bindi B, að til hefur verið glötuð eldri fornkvæðabók, sem Jón kallar X. Eftir X var skrifuð kvæðabók séra Gissurar frá 1665, *AM 147 8vo*, og önnur bók sem Jón kallar Y og einnig er glötuð. Frá Y eru runnar varðveittar kvæðabækur, B og með millilið *V₁* og *V₂*. Þá benti Jón Helgason á þrjú blöð í *AM 147 8vo*, bl. 57–59, sem komin eru fyrir misskilning inn í bókina, en hafa ekki fylgt henni frá öndverðu, nema þá sem hlífðarblöð. Á þessum þremur blöðum er rithönd séra Gissurar Sveinssonar, og leiðir Jón líkur að því að tvö þeirra séu uppköst frá þeim tíma þegar X var að verða til. Af þessu dregur Jón þá ályktun að séra Gissur hafi sjálfur skrifað X, og líklega hafi hann orðið til þess fyrstur manna á Íslandi að setja fornkvæði á bækur. Sömu skoðunar er Jón í *Íslenskum fornkvæðum I*, bls. xxxvii. X er eins og Jón bendir á elsta íslenska fornkvæðahandritið, sem vitað er um. Ekki er nein ástæða til að ætla að það hafi verið miklu eldra en handrit Gissurar frá sumrinu 1665, en um aldur handritsins X verður þó ekkert fullyrt nákvæmlega, þar sem bókin er töpuð. Fornkvæðasöfnunin er hafin hér á landi ekki síðar en 1665, og líkur benda til þess að séra Gissur Sveinsson sé upphafsmaður hennar. Um þetta virðist óþarft að fullyrða frekar, enda gerir Jón Helgason það ekki þar sem hann greiðir úr allri flækjunni.

Annað atriði þótt smávægilegt sé. Á bls. 20 er vikið að söfnun Fornfræðafélagsins í Kaupmannahöfn, og mætti skilja svo að mikill hluti íslenska efnisins sem félaginu barst sé prentaður í *Antiquarisk Tidskrift*. Neðanmáls er vitnað í útgáfu Jóns Helgasonar, *Íslensk fornkvæði IV*, bls. xxiv o. á., sem er sjálfsagt misprentun fyrir *Íslensk fornkvæði VI*, bls. xxiv o. á., en þar segir einungis að í *Antiquarisk Tidskrift* hafi birst 'udförlige beretninger om det indsendte materiale'. Í tímaritinu birtust greinargóðar skýrslur um það sem sent var félaginu, en ofmælt er að mikill hluti sé prentaður þar.

Þá er það misskilningur sem segir á bls. 216 að *Specimen Lexici Runici* sé skrifað af Magnúsi Ólafssyni 1650. Magnús dó 1636, en bókin var prentuð í Kaupmannahöfn 1650. Nefna má í leiðinni að orðabókardæmið sem hér er fjallað um mun ekki vera frá Magnúsi í Laufási, heldur hefur Guðmundur Andrésón bætt því inn í handriti. Anthony Faulkes sýndi fram á þetta í grein í *Íslenzkri tungu* 5, 1964, og er það einnig tekið fram í *Íslenzkum fornkvæðum* V, bls. 205, þar sem Jón Helgason prentar brotið með tilvísun í grein Faulkes.

Fk. 50, Ólafs vísur, og 77, Kvæði af syndugri konu, voru í *AM* 622 4to, handriti Gísla Jónssonar síðar biskups, þegar Árni Magnússon eignaðist það. Kvæðin áttu þó ekki heima í handritinu frá öndverðu, en höfðu verið skrifuð ásamt fleiri kvæðum á auð blöð og blöð sem síðar var aukið í bókina. Árni Magnússon fjarlægði þessi blöð og henti þeim þegar hann hafði skrifað sum kvæðin upp og tekið orðamun úr öðrum. Þó hélt hann eftir tveimur blöðum, sem nú eru í *AM* 99b 8vo. Á þeim eru Ábóta vísur, og hefur Jón Helgason gefið þær út í *Opuscula III (Bibl. Arn. XXIX, bls. 173–83)*. Á undan Ábóta vísu grillir í niðurlag Ólafs vísna, vendilega skafið út. Rithönd á Ábóta vísu er frá 17. öld, og hyggur Jón Helgason að þær séu skrifaðar fremur fyrir en eftir 1650. Það er þá jafnframt til marks um ritaldur Ólafs vísna, sem voru skrifaðar eitthvað fyrir en Ábóta vísur. Af miða með hendi Árna Magnússonar kemur skýrt fram að sama rithöndin var á Ólafs vísu og á Kvæði af syndugri konu. Árni kallar hana andstyggðar hönd. Nú má ráða af þessu að ekki verður kveðið nákvæmlega á um ritaldur þessara kvæða í 622. Á bls. 16 telur Vésteinn að þau hafi verið skrifuð upp á fyrri hluta 17. aldar (in the first half of the 17th century), sem er sennilegt. Þá gæti það líka verið rétt sem stendur á bls. 371 að uppskrift á Kvæði af syndugri konu hafi verið frá því snemma á 17. öld (from the early 17th century). En með engu móti fær staðist það sem segir á bls. 293, að Ólafs vísur hafi verið skrifaðar upp á fyrri hluta sextándu aldar (in the first half of the sixteenth century).

Ég vil ljúka þessum orðum með því að óska Vésteini heilshugar til hamingju með vel unnið verk, sem ég get ímyndað mér að hafi stundum reynt á þolrifin. Þessi rannsókn er ótvírætt rækilegasta og vandaðasta könnun sem gerð hefur verið á íslenskum sagnadönsu. Vésteinn hefur haft feikilega mikið og erfitt efni undir, og að öllum jafnaði eru ályktanir hans hófsamar og traustar, eftir því sem orðið getur. Ég geri ekki ráð fyrir því að rannsókn hans verði lokaorð um aldur og uppruna

íslenskra sagnadansa, en engu að síður er hún höfuðrannsókn sem ekki verður framhjá gengið af neinum sem fjalla vill af alvöru um einstök kvæði eða kvæðin í heild hér eftir. Það er vissulega mikill ávinningur að fá á einum stað skilmerkilegan samanburð á íslenskum sagnadöns-um og norrænum frændsystkinum þeirra. Vésteinn hefur með riti sínu fengið öðrum fræðimönnum mikið efni í hendur og þokað rannsóknnum þessara kvæða drjúgt áleiðis. Hér eftir verða íslensku kvæðin aðgengi- legri erlendum fræðimönnum en áður var, og má fastlega gera ráð fyrir að það eigi eftir að auka hlut þeirra í alþjóðlegri könnun þessara kvæða. Fyrir allt þetta á Vésteinn miklar þakkir skildar.

II

ERIK SØNDERHOLM: RANDBEMÆRKNINGER
TIL EN DISPUTATS

DET er ikke uden betænkelighed, man siger ja til at deltage i en disputatshandling. Nu kunne det tænkes, at nogen måske vil forundre sig over en sådan ømtålelighed, men de må da formodes at være gået igennem verden uden at læse Holberg. Enhver god holbergianer vil ved det blotte ord disputats spidse øren og mund, og som hr. Vielgeschrey fløjte to gange, dog ikke med henblik på kommatering, men med lystig tanke på 'Peder Paars' og 'Erasmus Montanus'.

I 'Peder Paars' skildrer Holberg som bekendt både vittigt og personnærgående en typisk disputatshandling ved mit nuværende arbejdssted, Københavns Universitet, en højst vigtig og lærd strid om, hvor Venus blev såret i den trojanske krig, i højre hånd, i venstre arm eller reverenter talt udi låret. Bataillen om dette vitale spørgsmål er skrækkelig og afmales således:

De havde alle tre Homerum læst med Fliid,
Og derpaa dem til Roes anvendet meste Tiid.
Den Krig i trende Aar med dennem havde varet,
Imidlertid man ey hinanden havde sparet,
Hver paa sin Side saae, at hand et Anhang fik
Hinanden fast hver Dag man sterck paa Klingen gik.
Omsider tog man for slig vigtig Sag at stevne,
Til Facultetet selv, som lod en Tid benevne.
Paa hvilken til Forhør optoges saadan Sag,
Det er den Strid, som blef forhandlet denne Dag.
Man med Forundring saae det hele Huus at ryste;
Thi Skraal som Tordenskrald gik af de lærde Bryste,
Gudinden blev forskræckt, særdeles da hun saae
En gammel skaldet Mand med saadan Iver staa
Med slig Haardnakkenhed sin Mening at forfægte,
At stride for en Ting, som var ey værd en Hækte. (I,3,95-110)

Fra slagets gang skal rapporteres:

Jeg legger intet til, min Geist kand icke lyve,
Man Skole-Bøger saae om Ørene at flyve.
En af Hesiodo fik Næse, Mund i Blod,

En Kant af Pindaro i andens Pande stod.
 En Aristophanes, som trofast var indbunden,
 Blev efter slaget paa en halvdød Rector funden
 En Sølv-beslagen tyck Homerus samme Dag,
 Som en Achilles var i største Trojæ Slag.
 Hvem den i Panden kom, hand Doctor var, Magister,
 Licentiat, Student, Professor, Polihistor,
 Den maatte tumle om. Den kunde med et Stød
 Slaa to Pedeller om, og hielpe dem fra Brød.
 Den traf med saadan Fart paa en Magisters Pande,
 At Magistralske Blood, som Øll af Tudekande
 Af lærde Hierne flød, besprengte Gulv og Væg,
 Skiønt den i samme Fart og rørte Bispens Skæg. (I,3,121-136)

Om vort emne her i dag er mere værd end en hægte, må jeg lade andre afgøre, men det er mit optimistiske håb, at vi ikke som i 'Peder Paars' (og dér iøvrigt aldeles resultatløst) behøver at indjage martialske pedeller for at skille de stridende parter. Og mens Holberg her skæmter med de lærdes ufordragelighed, beler han i 'Erasmus' deres formalisme, deres verden af selvopfundne regler, som får dem til at tro, at de behersker den reelle verden; således beviser Erasmus, at hans mor er en sten: En sten kan ikke flyve, morlille kan ikke flyve, ergo er morlille en sten.

Efter mit ringe lægmandsskøn har det ofte forholdt sig således med folkeviseforskerne, at deres argumenter ikke har været mere bevendt end denne Erasmi forkerte syllogisme, og med skam at melde har liden-skaberne over for anderledes tænkende ofte været af samme dimensioner som i disputatsscenen i 'Peder Paars', hvorfor man da også helst holder sin mund.

Rundt om i denne fortræffelige verden findes der et utal af lærde mennesker på de sælsomste gebeter, eksempelvis skal jeg nævne, at jeg er den lykkelige ejer af en bog, skrevet af en mand ved navn Peter Dickinson, og denne bogs overraskende emne og titel er 'The Flight of Dragons' (Harper and Row, NY. 1979), og på basis af folkesagn, folkeviser og en anelse diskutabile anekdoter i ældre litteratur beviser forfatteren, at engang i tidernes morgen eksisterede og fløj disse enorme fabelvæsener, med øjne så store som Rundetårn, på mærkelig konstruerede vinger rundt i luften efter særlige færdselsregler, og bogen er fuld af strålende illustrationer, så at man virkelig får noget for sine penge og (om man vil): syn for sagn; og trods alt er verden ikke blevet anderledes,

end at jeg som mand har en synderlig glæde af at studere den flyvende drageprinsesse på s. 81, sat sammen af et Mona Lisa-ansigt, en kaninkrop forsynet med svanevinger på elefantben, men blufærdigt uden bryster og med proptrækkerkrøller og dito hale.

Forfatteren til denne forunderlige bog siger kort og ærligt, at der er tre tænkelige holdninger til disse fabeldyr: man kan mene, 1) at de er fuldstændigt legendariske, 2) at de stort set er legendariske, beroende på nogle enkelte fakta, ofte misforståede, eller 3) at de virkelig har eksisteret; og forfatteren, der fægter med åben pande, løfter visiret og siger: I take the third view!

Man kunne måske have ønsket, at præses havde valgt samme morsomme fremgangsmåde, for det lader sig ikke bestride, at adskillige af folkeviseforskningens farvestrålende og mægtigt bevingede fortidsdrager flyver omkring i hans univers. Hvis det havde stået på titelbladet: Vi er der allesammen! var man ikke blevet så forundret over at træffe dem i fuld vigeur anno 1983, men nu — det skal ikke nægtes — ser man nervøst til siderne, men da disse mærkeligt udseende drager selv (i modsætning til deres vogtere) virker ret fredsommelige, ender det såmænd med, at man til sidst af lutter medlidenhed eller blot af nostalgi er ligeved at købe et franskbrød eller en pakke dybfrosset dragefoder i Hagskaup for at fodre uhyrene med; Herre Gud, de er jo så gamle, at de har været kæledyr i biedermeiertidens barnekamre.

Det er faldet i min lod at skulle sige nogle ord om disputatsens omfangsrigeste del, gennemgangen af de enkelte viser (p. 101–408), men forinden vil jeg forudskikke et par almene og principielle bemærkninger.

Jeg må åbent erkende, at valget af mig som opponent til dette værk er så uheldigt som bare muligt, thi jeg er derved kommet i den beklagelsesværdige situation at skulle udtale mig om noget, som jeg næsten ingen viden har om, og følgelig har jeg også svoret på aldrig mere at nærme mig folkeviser med åben mund eller pen i hånd, men som en anden Papageno med lås for munden. Det uheldige ligger i den kendsgerning, at jeg — i modsætning til præses — så godt som ikke ved det allerfjerneste om folkeviser i Norden før 1550; jeg ved ikke, hvor de kom fra, hvornår de dukkede op, og jeg kan ikke rimeligt forklare, hvorledes så løst konstruerede vers kan vandre fra generation til generation efter sigende i 700–800 år og fra den ene ende af Europa til den anden, og jeg har ikke fantasi nok til at forestille mig, at en vise fra Bretagne på bretonsk uden videre vandrer til Jylland; har Gud da pludselig ladet

jderne forstå bretonsk, eller hvordan? Min eneste sølle folkeviseviden, der ikke er en hægte værd, drejer sig om nogle konkrete og højt reelle forhold omkring disse visers ældste overlevering, dvs. efter år 1550, men det har alle dage været typisk for folkeviseforskningen, at den viden har man slet ikke brudt sig om, og derfor har man, da den var generende besværlig, foretrukket lige præcis århundrederne før 1550, for så har man jo ganske og aldeles frit spillerum. Intet kan forstyrre ens cirkler. Så dér står vi, Vésteinn, i hvert sit Paradis, formentlig talende ganske forbi hinanden, endda på hver sit sprog. Men med denne bog har vi fået kortlægning, ja næsten en middelalderlig topografi af det ene Paradis, det islandske, der mærkeligt nok ligesom det land Atlantis i Holbergs fornøjelige epistel om Rudbecks Atlantis minsandten viser sig at være norsk, så lad mig få lov til at beskrive mit Paradis, det danske.

Folkeviseforskningen er en ung disciplin, endnu ikke 200 år gammel, men denne videnskab har lidt af den ulykkelige skæbne at blive udformet i en idealistisk åndsperiode, hvor det ideale stod uendelig højt over det reale, så at det normalt ikke faldt forskerne ind at konfrontere deres spekulative resultater med den foreliggende virkelighed. Banebryderne inden for denne disciplin var tyskeren Wilhelm Grimm, den svenske digter Erik Gustaf Geijer og danskeren Svend Grundtvig, 3 G-er, som dog ikke er ganske ens: Grimm og Geijer var foregangsmændene, der udformede deres teorier om viserne i det 19. århundredes andet tiår, mens Svend Grundtvig i samme århundredes midte byggede sit praktiske arbejde på disse idealistiske resultater. Man forklejner ikke Svend Grundtvig ved at sige, at han ikke var original, hans udgangspunkt var Grimm og Geijer, hvad man ofte overser, fordi Grundtvig fra sin far havde arvet en fabelagtig arbejdskapacitet, som gjorde ham til en af de mest vidende folklorister, der har levet. Fra denne tid og fra disse mænds virke stammer nogle af viseforskningens mange drager, og Grundtvig har den ære at have fået dem til at flyve ud over verden, således at vi i europæisk balladeforskning med enkelte modifikationer stadigvæk går ud fra det idealistiske grundlag, som var Svend Grundtvigs i 1847, da han som 23årig gav sig i kast med Danmarks Gamle Folkeviser = DgF.

Jeg holder mig nu til de drager, der er aktuelle i den forhåndenværende sammenhæng, hvor formålet har været at sætte de islandske viser ind i en nordisk sammenhæng. Problemerne er stort set to:

- 1) visernes alder

2) deres hjemsted og følgende vandringer

Om alderen kan man sige følgende. De tre ovennævnte romantikere anså det for givet, at folkevisen er en digtart, der ligger i direkte forlængelse af den på Island overleverede Eddadigtning, som man dog anså for i hvert fald fællesgermansk; dette fører til, at man i outrerede tilfælde kan finde eksempler hos Grundtvig på visedateringer helt tilbage til ca. 900/1000. Senere forskere har været noget skeptiske med denne høje alder, men ejendommeligt nok har de aldrig taget problemet op til principiel nyvurdering, i stedet har de uden bærekraftig argumentation blot dateret viserne til ca. 1100 og som produktiv genre op til 13/1400, og denne datering er der ikke rokket meget ved siden. Litteraturhistorikerne overtager denne datering tillidsfuldt fra folkloristerne og derfor genfindes den i alle litteraturhistorier uden hensyntagen til, at der aldrig nogen sinde er ført et solidt bevis for rimeligheden af denne voldsomme antedatering. I Norge, der spiller en central rolle i disputatsen, kender man realiter — og jeg betoner ordet: realiter — ikke folkeviser før midten af det 19. årh., bortset fra Anders Sørensen Vedels og Peder Syvs trykte visebøger; dette indebærer, at norske forskere nødes til at antedatere deres viser med 6/700 år; hertil kommer så, at man desuden må gå ud fra, at disse 20 generationer på en mystisk måde må have sluttet en overenskomst om aldrig nogen sinde at nedskrive så meget som en linie af en evt. norsk folkevise før Henrik Ibsens fødsel! Og det har de sandelig holdt, mens de øvrige nordboere ikke har kunnet dy sig og er gået i gang meget tidligere. Det skal jeg kort vende tilbage til. Men ved at operere med denne høje alder løser man eller snarere pseudo-løser man på en nem måde alle forskningens problemer, thi viserne påstås da at være blevet til og at have vandret rundt i hele Europa i en lang periode, hvorfra vi akkurat ikke har ét eneste utvetydigt vidnesbyrd overleveret om deres formodede eksistens. Det skal som bekendt være ubesværet at gøre ækvilibristiske kunststykker i et lufttomt rum, men det er ulige sværere at stå på hovedet i hundrede år uden for det lufttomme rum. Dog, for en folkeviseforsker i romantisk gløden er dette aldeles ikke umuligt end sige besværligt. Hvad en litteraturhistoriker normalt ikke tør vove, det er til gengæld norm, for ikke at sige lov for folkeviseforskeren: Man tager en vise, der for eksempel findes overleveret i det danske håndskrift Hjertebogen, fra ca. 1550, siger derpå, at visen er fra 1150; uheldigvis kender man den ikke før 1550, men derimod optegnelser af 27 gamle jyske gubber og kællinger fra 1850erne; men nu kommer

det allermærkeligste: vær vis på, at folkeviseforskeren uden tøven vil erklære, at den form som Maren i Kæret sang Påskedag 1852 også er den, der står urformen fra o. 1150 nærmest, hvorefter man rekonstruerer visen på dette grundlag, idet man hjerteløst kaster Hjertebogen til side som aldeles upålidelig, selv om den ubestrideligt er 300 år nærmere den ukendte kilde! Og det gør man ikke bare lokalt nordisk eller fx dansk, nej, man tager den store håndbevægelse og skovler hele Europas folkedigtning op på skrivebordet og finder, hvis man reducerer visens handling til nogle få meget abstrakte modeller, naturligvis rigeligt med paralleller i Frankrig, England, Tyskland, Rusland, Balkan osv., og det sker uden tøven eller metodisk forbehold, så man som ung lader sig dupere til at tro på, at dette her dog må være de vises sten og bliver stum — og dum. Først når man bliver nærgående og undersøger årstal og dermed den kronologiske sammenhæng, bliver man skeptisk, muligvis endda overskeptisk, for hvordan forholder det sig med hele dette enorme europæiske materiale tidsmæssigt og i forhold til de overleverede europæiske tekster? Så godt som hele molevitten er af ung dato, fra det 19. og i begrænset omfang fra det 18. årh., hvormed jeg dog ikke vil vove at sige noget om den definitive alder, som jeg ikke ved noget om, jeg tænker altså på nedskrivnings- og udgivelsestid. Vi befinder os således i folkeviseforskningen i en ahistorisk verden, hvor der ikke eksisterer før og efter, hvor man uden at blinke med øjnene kan etablere en *baglæns årsagsammenhæng* mellem et digt påviseligt i England eller Bretagne i det 19. årh. og et digt, der findes overleveret i Danmark fra 1550, og den eneste argumentation for denne påstand er, at man må bevæge sig ud på endnu dybere vand og hævde, at begge digte faktisk er meget meget ældre, og at kopulationen har fundet sted længe før, nemlig o. 1100 og under alle omstændigheder før 1550. Ingen har drømt om det i andre videnskaber selvfølgelig at føre et bevis, skønt bevisbyrden dog må påligge den, der antedaterer. Præcis dette fænomen er hovedindvendingen imod Ernst Frandsens beundrede og i mange henseender åndfulde og interessante bog, 'Folkevisen' (1935), i hvilken han prøver at datere viserne kronologisk ad åndshistorisk vej; men uden bevisførelse begynder han ved år 1100 og daterer derpå viserne kronologisk fremadskridende, men hvorfor man skal begynde 1100 og ikke 1500, kan kun forklares derved, at Svend Grundtvig hævdede denne høje alder for viserne; videnskabeligt set — og her rører jeg ved noget centralt, også i VÓ.s bog — bør metoden være den modsatte, ikke fra det ubekendte

til det bekendte, men naturligvis fra det bekendte til det ubekendte, hvilket betyder for folkeviseforskningen, at man må begynde år 1550 og gå bagud for at se, hvor langt man kan komme. Frandsen blev hængende i alle mulige ubekendte størrelser, og måtte ydermere opfinde en tabt lyrisk digtning i Danmark i højmiddelalderen for at forklare folkeviserne og deres sprog, altså forklare noget såre bekendt fra o. 1500 med noget aldeles ubekendt o. 1100. Holder man sig til håndskrifterne fra det 16. årh., behøver man ikke at konstruere nogle lyriske viser, thi håndskrifterne indeholder normalt foruden folkeviser også lyriske viser, som sprogligt ikke adskiller sig fra folkeviserne, men Sv. Grundtvig påstod uden bevisførelse, at de lyriske viser i håndskrifterne er fra tiden 1500–1600, og Ernst Frandsen godtager uden analyse dette og måtte derfor *opfinde* en højmiddelalderlig lyrik i Danmark; at konstruere en genre er således aldeles overflødigt, men det siger noget om denne forsknings metoder, at man har gjort det.

I 150 år har denne kronologidrage behersket folkeviseforskningen og gør sig da også bemærket i den nærværende disputats, som dog for de islandske visers vedkommende opviser meget mådehold, men til gengæld under indflydelse af norske forskere er lige så umådeholdende med hensyn til de norske visers alder. Da dette ganske øjensynligt er disputatsens mest angribelige skanse, vil jeg vende tilbage hertil, men forinden foretage yderligere et mindre strejftog omkring disputatsens forudsætninger.

Sammenlignet med kronologispørgsmålet er de andre drager af mindre betydning, men jeg skal dog komme ind på nogle typiske fænomener. Det blev hævdet i Norge og senere i Sverige og Danmark godtaget som en ubestridelig kendsgerning, som man anså for bevist — en terminus, der nok har sin særlige definition i disse forskeres munde — at de såkaldte kæmpeviser (DgF.I) er norske; det skete i den også for Island så lystige periode, da norske filologer gik på skrækindjagende safari i nabolandenes litteratur for at tilegne sig en litterær fortid, og da det skete med brask og bram og megen højrøstethed om noget, som skal hedde 500årsnatten, så blev danskerne spage og matte i koderne og sagde: Jo, dem har vi givetvis på det skændigste stjålet fra jer. 30 kæmpeviser, vær'sgo! Imidlertid minder det lidt vel meget om filmen Pimpernell Smith, i hvilken Göring på samme vis vil gøre Shakespeare til tysker, og englænderen giver efter med bemærkningen om, at det dog må indrømmes, at han er meget godt oversat til engelsk. Kæmpeviserne findes

nemlig uimodsigeligt på dansk i alle de danske håndskrifter 1550–1600 og i Vedels og Syvs trykte visebøger 1591 og 1695; de norske versioner er efter 1850. Noget holdbart bevis for denne teori er ikke leveret — og vi venter stadigvæk med interesse.

Et andet fænomen i vor sammenhæng er visevandringerne. Det er lidet udforsket, måske af gode grunde, for det er ikke så ligetil at give en forklaring på, hvordan en vise vandrer fra Frankrig eller Portugal til Danmark eller Island, hvis man ikke kan påvise nogen naturlig trafikforbindelse. Doktoranden er i denne henseende ikke i personlig nød, da han stort set opererer med Bergen som udgangspunkt, som er middelalderens handelsforbindelse til Island, så havde der været folkeviser i Norge, var det acceptabelt nok. Men han må jo sluge sine skandinaviske kollegers kameler, og det synes han åbenbart om, for han protesterer ikke mod dem og undrer sig ikke over, at viser fra Portugal og Bretagne fra det 19. årh. frejdigt indvandrer i Danmark allerede i det 12.–15. årh.; slikt ville forbavse en historiker og en kriminalbetjent. Men det har været skik og brug siden Sv. Grundtvigs dage at anse den slags mirakler for gangbare i folkeviseforskningen.

Nu kan jeg næppe skjule længere for de tilstedeværende, at jeg er en snusfornuftig realist, der af angst for at falde ikke vover så meget som et lillebitte hop i luften og pure nægter at stå på hovedet som dagens normaltilstand, altså kan jeg lige så godt fremture i min jordbundethed og påstå, at man specielt, hvad dette problem angår, i stedet skulle gribe til lidt litteratursociologi og i stedet for alle disse hovedløse gætterier angående en upåviselig visefortid give sig i kast med en minutiøs udforskning af de trykte danske visebøgers udbredelse for at se, hvad det kan føre til. Det er bekendt, at kgl. historiograf Anders Sørensen Vedel i 1591 på kongehusets opfordring udsendte en samling på 100 danske viser, som han kaldte 'Gamle viser' = ísl. fornkvæði; han byggede på manuskripter, der alle var blevet til ved det danske hof 1550–1590, thi det kan uden modsigelse bevises, at folkevisedigtningen var det danske hofs yndlingsdigtning, såvel under Fr. II, hvad der ikke er så underligt, som også under hans far Chr. III, der indførte reformationen og derfor har tilnavnet 'præstekonge'. Men hans hof sang åbenbart ikke salmer om aftenen. Men folkeviser. Og fra denne tidlige periode har vi ud over håndskrifterne også separattryk, skillingstryk, de ældste fra o. 1560. Vedels visebog fra 1591 blev i løbet af 70 år trykt i 12 oplag og udbredtes i hele det dansk-norske kongerige, Holsten måske undtaget. I

1695 genudsendte Peder Syv så Vedels bog, men forøget med yderligere 100 viser, og denne bog, Vedel-Syv, er siden genoptrykt 10 gange, i alt altså 22 oplag af disse to folkevisebøger.¹ Fra disse to bøger stammer de fleste af de kendte skillingstryk, og det er påviseligt, at en meget stor del af den mundtlige tradition i Danmark og formentlig også i Norge i det 19. årh. ganske enkelt hidrører fra Vedel-Syv; enkelt, og i grunden ikke spor ejendommeligt, næsten naturligt. Særere er det, at folkeviseforskerne har en så stor svaghed for denne mundtlige tradition fra det 19. årh., som er 300 år yngre end Vedel-Syvs kilder, og som hidrører netop fra Vedel og Syv. Men endnu mere karakteristisk for denne disciplin er det, at dette enorme materiale mellem 1550 og idag, som faktisk eksisterer, ikke er udforsket; men derimod foregår forskningen intenst i det tidsrum, hvorfra vi ikke har overleveret en tøndel. Beskæmmende, men ret talende.

I denne sammenhæng skal jeg nævne en anden drage, der må være meget flyvedygtig, hvis disse mærkeligheder skal gå op. Ganske specielt for de norske visers vedkommende må det forudsættes, at der har været tale om en yderst stabil tradition, så at sige uforanderlig, for ellers kan vi jo ikke gøre det, som VÓ. gør, nemlig sammenligne en norsk vise fra 1850–1900 med en islandsk, som præses forsigtigt daterer til 1450–1550 men nedskrevet o. 1650; hvis den norske vise skulle have påvirket den islandske, må den norske vise jo have været uforandret i godt 350 år, for ikke at tale om endnu længere. En sådan stabilitet går præses da også ud fra. Men enhver, der har arbejdet med det overleverede materiale 1550–1900, ved af erfaring, at en sådan stabilitetsteori mærkværdigvis ikke passer dér, men at det modsatte netop er tilfældet. Visernes variantmængde kan bedst sammenlignes med alle de nordiske landes samlede renter af statsgælden. Hvis man ser på disse digtes tekniske udformning, kan det jo heller ikke undre: ingen fast rytme, ingen alliteration og ingen absolutte rimkrav, halvrim er almindelige, og hvert eneste digt kender

¹ Vedel blev trykt således: 1591, 1595, 1609, mellem 1609 og 1619, 1619, 1619 (?), 1622, 1632, 1643, 1655, 1664 (Kristiania), 1671, i alt 12 udgaver. Derpå udgav Peder Syv bogen, men forøget med endnu 100 viser: 1695, 1695, 1695, 1739, 1764, 1787, i alt 6 udgaver; senere er der kommet yderligere 4 udgaver, hvoraf to i Torshavn på Færøerne. Dvs. 18 oplag før år 1800; Gustav Henningsen har i Danske Studier (1959), på 53ff. gjort rede for disse udgaver, men bemærk, at han p. 77–78 kommer til at angive 2 oplag (K, L) som 10. oplag, hvorfor han (p. 83) kun når til 21 udgaver.

til mange helt rimløse strofer. Hvordan skal noget sådant huskes uforandret i århundrede efter århundrede? På basis af det foreliggende, bevarede materiale vil det være mildest talt letsindigt at tro derpå; og hvis man ikke kan gå ud fra noget sådant, hvad så med den norske hypotese? Den er ej værd en hægte, for at citere den kloge nordmand.

Disse betragtninger kan gerne munde ud i en understregning af det besynderlige i, at forskerne har været så fascinerede af den filologisk-komparative metode, at de næsten altid overser det naturlige i, at en digter — og det er jo litteratur vi har med at gøre — kan tage en eksisterende vise og digte noget helt nyt ud af den, måske endda i opposition til den forefundne vise eller som beskrivelse af hans egen personlige situation. Til belysning af dette rigtignok litterære og ikke folkloristiske synspunkt skal jeg give to eksempler: I sin gennemgang af 'Elverskuds' mange nordiske varianter omtaler SvG. den færøiske vise (19. årh.), der har det synspunkt på hr. Olufs tragedie, at han inden forlovelsen har haft et erotisk forhold til en elverpige, en omskrivning af den unge mands normalsituation tidligere; dette kan i og for sig være en lige så god forklaring som den danske vises dæmoniske skæbnemodel, men de to synspunkter kan ikke forenes; de to digtere vil noget ganske forskelligt; det er to divergerende moralske og etiske verdener, der beskrives. Noget lignende ses endnu tydeligere i den danske vise om 'Jomfruen i fugleham'. De ældste redaktioner fra 1550erne beretter om en dejlig pige, der forvandles til en hind, og den unge mand i visen, om hvem det kan siges, at han endnu erotisk set er på jægerstadiet, jager naturligvis pigen som et stykke vildt, derpå forvandles hun til en fugl, som han så prøver at fange som fuglefænger, men da den søger tilflugt i et træ, vil han fælde træet; heri forhindres han af skovens ejer, en ældre erfaren mand, der belærer ham om, at på den primitive måde vinder man ikke en pige: han skal skære sit eget hjerte ud; han forstår og gør det, og da fuglen smager hans blodige hjerte, forvandles hun atter til en dejlig pige; de har dermed begge gennemgået en forvandling, som skal til, han, en pigejæger, bliver til en trofast elskende og opofrende ægtemand; hun lader sig først forvandle til kvinde, da hun er sikker på denne forvandling, hun lader sig ikke indfange af en ung forfører, der bare er ude på at sexgantes. Denne digter vil sige os noget om kærlighedens væsen og udvikling. Men i Anna Urups håndskrift fra ca. 1610 får denne vise en ganske anden udgang. Ungersvenden jager pigen, men hun flyver ikke væk, gør sig ikke kostbar, og ungersvenden bringer intet personligt offer,

og de to unge hengiver sig seksuelt til hinanden i skoven, men da pigen derefter vågner op, er manden væk: hun satte ikke sin kvindelighed i den rette kurs, og han gennemgik ikke elskovens metamorfose; altså en vise om en banal don Juan og en alt for villig donna Elvira, helt forskellig fra den ældre vises høje kærlighedsideal. Det er samme stof, men det er to digte, to selvstændige kunstværker; men for folkeviseforskeren er det én og samme vise, den sidste blot en forvanskning, en dårlig variant. Men det er ingen forvanskning, ingen variant på den måde, den er selv et gennemtænkt kunstværk. For forskerne har disse tekster primært været sammenlignelig folkløse, og der er skrevet mange digre bøger herom, i hvilke der ikke findes en gnist af æstetisk holdning til viserne som kunstværker. Hvordan man kan skrive om folkeviser eller sagaer uden at tage stilling til den kunstneriske intention, det fatter jeg kun med besvær.

Denne tradition inden for viseforskning har nu været gængs i over 150 år, uden at man dermed er blevet klogere på visevirkeligheden, thi det kan man ikke blive, når man konsekvent vil forklare noget bekendt ved noget ubekendt og ikke-påviseligt. En af følgerne er den, at litteraturens folk har opgivet området og overladt det til folkloristerne og filologerne, til stor skade for litteraturen. Efter så lang tids ensidig indoktrinering kunne man forestille sig, at tiden var inde til en nyorientering, og man kunne stille særlige forventninger til en islandsk disputats om islandske folkeviser, idet forskningen på dette felt har været ret begrænset her i landet, hvorfor der kunne have været mulighed for at begynde fra grunden af. Men i den henseende har præses anbragt sig i en vanskelig situation ved at ville knytte de islandske viser så tæt til netop de norske, som ikke engang eksisterede, da de isl. blev nedskrevet o. 1665. Men dette skal jeg i det følgende illustrere en smule.

Det var første del — som nok kunne undværes! Nået så langt og med præses inderligt kiggende på uret nødes jeg til atter at tage en lille svip-tur til Norge for at undskylde mig. I 'Peder Paars' fortæller Holberg et sted om skriveren Niels Ruus' forræderiske fejhed, der får den store helt Peder Paars til at lade ham dødsdømme. Da den arme Niels Ruus ligger på jorden og afventer henrettelsen, må han jo have en præst, dog er der ingen, så man må som i folkeviseforskningen gå utraditionelt til værks:

Strax Peder Paars befool man skulle een udlede
Som Bog-lærd var, og som ham trøste kunde best.

Men ingen af hans Folck her vilde være Præst.
 Omsider gaf sig an en half studeret Røver.
 Hand sagde: Synder hør, du dig ey meer bedrøver.

Til delinkventens usalighed skvaldrer denne halvstuderede røver nu op i lang tid over for den stakkels dødsdømte, der til sidst afbryder med disse forløsende ord:

Ach væ mit ene Knæ!
 Den Indgang var for lang!

Det var min måske også, og jeg skal nu skynde mig at skride til henrettelsen, men dog minde om, at Niels Ruus overlevede ganske godt, thi bøddelen er så rutineret i sit hverv, at han ikke ved, at han skal trække sværdet af skeden, før han hugger!

Efter dette trøstelige norske intermezzo skal jeg vende tilbage til teksten og slå fast, at VÓ. i henseende til antedateringsdragen er ret mådeholdende, hvad de isl. viser angår, de er fra før reformationen (404, 406), evt. fra det 15. århundrede (83, 84), hvilket er plausibelt nok, men måske alligevel ikke sandheden. Imidlertid er det svært at balancere i denne situation, for det er lidt foruroligere at benytte disse altså meget unge viser til at være givende udsagn om den norske middelaldervise (404): det kræver, at de norske viser fra det 19. årh. først skal antedateres 4–500 år for at have kunnet vandre til Island 1450–1540, og derpå skal de overleverede islandske tekster fra 1665–70 bruges til at bestemme de selvsamme (ukendte) norske viser fra 12/1300. Heraf ser man, hvor vanskeligt det er at manøvrere, når man vil sejle af sted med hele den nordiske folkeviseforsknings resultater som lig i lasten, for atter at citere en nordmand.

I det følgende må jeg lejlighedsvis nævne årstal, noget som ikke er på mode i vore dage, men uundværlige, for 'de give Forkundskaber — og de ere nyttige', men det er bare en dansker som har sagt det. Det bør dog understreges, at jeg ikke ubetinget vil nagle en tekst fast til et sådant årstal, jeg vil ingenlunde afvise muligheden af en vis mundtlig tradition; imidlertid er det af både praktisk og teoretisk værdi at påvise, at den visetekst eller udenlandske parallel, som anses for bedre end fx. Hjertebogen fra 1555, stammer fra 1855 og ikke fra 1155; man bør under alle omstændigheder tage det som et advarselssignal: Isen er usikker. Hvad enten vi nu følger fx. Frandsen eller præses, når vi nemlig op på ante-

dateringer på et eller andet sted mellem 400 og 700 år, og begge alternativer anser jeg for urimelige.

Lad os begynde med vise nr. 1, Ólafur liljurós, da. Elverskud; den ældste islandske redaktion er fra 1665, den ældste danske fra 1560, en anden dansk er Syvs tryk 1695, den ældste svenske er fra 1670; ifølge SvG. var visen i Norden påvirket af en skotsk vise fra 1770erne, en bretonsk fra 1839 og 1868–74, endvidere en fransk vise fra 1863–66, og så kan vi tilføje den mundtlige tradition i Norden: færøisk 1823 og 1868, danske fra 1840–90, og endelig kan vi til slut se, hvor den norske, som præses anser for forlægget for den isl. vise, stammer fra, den kendes fra o. 1850, en yngre tekst er fra 1890/91. Den no. overlevering er 300 år yngre end den danske, 200 år yngre end den isl., 150 år yngre end Syvs tryk, ja den norske tradition er endda yngre end Abrahamson, Nyerup og Rahbeks store folkeviseudgave 1812–14, er således også yngre end Herders berømte tyske oversættelse i 'Volkslieder' 1778–79, forlægget for Goethes 'Erlkönig'. Dette er ubestridelige kendsgerninger, men ikke destomindre har det været skik og brug at sige, at visen er bretonsk (1839), vandret til England (1770) og derpå via Danmark til Norge og til Island, o. 11/1200, for ifølge Frandsen hører denne vise til det allerældste lag. Det er, hvad jeg kalder en baglæns årsagssammenhæng. — Et lignende strategisk kronologisk tilbagemag foretager VÓ. i dette tilfælde, idet den no. vise (1850) dels skal have influeret den færøiske (1823) og dels den islandske (1665), og dette skal være sket før reformationen, hvorved vi lander o. 1500, hvad der indebærer, at den norske og den færøiske vise må antedateres med henholdsvis 350 og 325 år, den isl. med kun 150 (119–122); selv om denne konstruktion ikke er slet så vild som mange andre som fx. den bretonske teori, der kræver en antedatering på mindst 700 år, så er det såre betænkeligt at arbejde således stik imod al videnskabelig metode. Jeg har meget svært ved at se, hvad man rent konkret siger om den islandske vise på denne måde. Her går skellet imellem præses og mig. For mig kan alt dette ikke blive andet end ubeviste og ubeviselige og uanvendelige postulater, og hvad jeg har sagt om dette er jo principielt, hvorfor det i virkeligheden optræder i så godt som alle analyserne på disse 300 sider. Det vil være aldeles formålsløst og alt for langtrukket at understrege dette i alle tilfælde; jeg skal derfor blot påvise det i nogle få og perspektivrige tilfælde.

ÍF 3 = DgF. 40 Harpens Kraft. Den ældste version er dansk, fra 1570, flyvebladstryk 1672; VÓ. strejfer (p. 129) en af de sindrigeste

konstruktioner i nordisk folkeviseforskning ved at omtale det engelske digt om King Orfeo, men om det er nogen omtale værd i denne sammenhæng, kan man vurdere, når jeg kort refererer Bugges og Olriks teori: længst bagude har vi det græske sagn om Orpheus, der har været kendt i middelalderen ad litterær vej; men så får vi på vejen fra Grækenland op til Norden o. 1200 et tysk digt, 1860, et bretonsk digt fra det 11. århundrede som til alt uheld (eller mon ikke snarere held?) er gået tabt, men det har først sat sig sine spor i det engelske digt King Orfeo o. 11/1200, og dette konglomerat samles så i den nordiske vise (o. 11/1200); hvis man ikke er blevet skeptisk af dette, så bliver man det måske heller ikke af at erfare, at det engelske digt kendes fra 1880, dvs. det skal antedateres 700 år for at kunne komme på tale o. 1200 i Norden. — Dette er skrivebordsfilologi, og VÓ. er dog også noget forbeholden, men føler sig dog forpligtet til at tage stilling til dette galimathias, og det ender da også med, at det må have haft sin andel i, at han gør denne pæredanske vise til engelsk.

ÍF 5 = DgF. 33 Germand Gladensvend, en af de berømteste folkeviser; og lad os ikke glemme: den findes ikke i Norge. (Pudsigt er det at se, at præses har sådan en lyst til at ville korrigere handlingen, og selv om han indser det metodisk forkerte deri, eftersom der ikke er noget belæg derfor, så lader han dog sit forslag stå til overvejelse (137)); det fører over i en række spekulationer over Jørn Piøs valravn-teori, og VÓ. gør ganske rigtigt opmærksom på denne hypoteses akilleshæl, nemlig at uhyret jo ikke opnår den for valravne forskriftmæssige forvandling efter at have smagt menneskeblod. Det er altså snyd. Dette er helt korrekt, men sagen er typisk, fordi der faktisk ikke i noget håndskrift står ordet 'valrav', hyppigst er der tale om en ørn (BDE), eller en gam (C) og endelig en ravn, en vild ravn (A), og til slut har vi Vedels tryk 1591, og han kalder utysket for 3 ting: trolld, gam og den vilde eller lede ravn. Piøs rettelse 400 år efter, at så kyndige mænd som skriveren af Karen Brahes folio eller Vedel skriver noget helt andet er letsindig — som om Vedel ikke kendte en valravns vilkår! Jeg skal ikke undlade at notere, at præses ikke kan dy sig for at foreslå, at visens vej til Island gik 'possibly through Norway' (138), men så er vi altså derude, hvor vi for at få regnestykket til at gå op, enten må konstruere en aldrig kendt norsk vise, eller snarere regne med et i øvrigt ligeså ukendt dansk visecenter i Norge — medmindre man da, som jeg vil foreslå, går ud fra, at det har heddet Anders Sørensen Vedel: Et hundrede udvalgte danske viser.

IF 6 = DgF. 537 'De søfarne Mænd', som har sit ældste eks. på Island; et dansk skillingstryk kendes fra 1723, mens den norske vise er fra 1850; VÓ. regner med, at visen ikke kan være ældre end det 16. årh. (142), hvad der ikke kan være meget galt; men med støtte i en af DgFs. mere løsslupne teorier, inddrages intet mindre end en portugisisk vise; ak og ve, den kendes først fra det 19. årh! Man kan blive misundelig på og fascineret af forskere som SvG., der i den grad kan acceptere, at tusind år er som en dag, og ikke nogen særlig anledning til at bekymre sig om slige bagateller. De har det utvivlsomt rart.

IF 16 = DgF. 82 Ribold og Guldborg, vel en af de populære viser på dansk, kendt i mange håndskrifter fra 1570ff., skillingstryk 1648, trykt hos Syv 1695. Uden nærmere begrundelse bliver præses her omtrent ligeså streng som jeg og dekreterer for denne vises vedkommende, at den (og hvorfor netop den?) næppe er ældre end de ældste manuskripter (184); så vidt vil jeg da ikke gå, men er dog forundret over, at denne så fremragende regel ikke gælder for de norske visers vedkommende. VÓs. strenghed skyldes måske, at han ligesom jeg har været ved at dø af grin over den ældre teori, der stadig er i vælten og derfor citeres med panderynken i DgF.X: Ingen ringere end Olrik mente, at denne vise måtte være digtet af en dansker i England, hvilket rimeligvis må indebære, at den senest er fra o. 1040, thi efter den tid havde danskerne vist ikke megen lejlighed til at digte i England, men heldigvis nåede denne dansker med sit digt at afstedkomme et engelsk ur-digt kaldet Earl Brand, som sandelig levede i dølgsmål helt til 1820, små 800 år, men pyt med det. Derpå blev digtet eksporteret til vestnordisk område, hvor der opstod en ældre Ribold-vise som til ingens overraskelse er gået sporphøst tabt, men til alt held havde den afsat den islandske vise, o. 1300, noget senere opstod på samme grundlag et dansk digt (1400), og endelig vandt digtet også noget senere indpas i Sverige, men de lede og feje svenskere ændrede den danske heroiske kamp i dagslys til en natlig kamp, i en desværre også forsvunden svensk vise, der dog heldigvis fremkaldte flere fødsler, nemlig en svensk vise samt den danske vise om Hildebrand og Hillelil (DgF. 83, som mærkværdigvis også findes overleveret fra 1570, selv om den skal være meget yngre!!). Dette kan måle sig med Erasmi Montani galskab, og jeg finder det sympatisk, at VÓ. hugger den gordiske knude over, men et sådant standpunkt burde dog principielt have konsekvenser også for alle de andre viser.

Irritationen har åbenbart holdt sig til ÍF 23 Tristrams kvæði, der er særisklandsk, forekommer slet ikke i Norge. Imidlertid har den emsige Liestøl selvfølgelig krævet digtet udleveret, hvortil præses endelig (p. 220) formulerer den helt præcise indvending: at Liestøl, der fremsætter en sådan teori, også burde have bevist den. Et ord i rette tid *af* og for resten også *til* præses.

Lidt længere fremme møder vi nye varianter af denne norskhed; ÍF 35 = DgF. 294 Karl Hittebarn og ÍF 52 = DgF. 126 Kong Valdemar og hans Søsterdatter, sidstnævnte et af vort lands klenodier, højt prioriteret i turistindustrien; ved den første vise støtter VÓ. sig til Liestøl med det givne resultat, at visen erklæres for norsk; den norske vise stammer dog muligvis fra Danmark eller Sverige, fik sin egen udformning i Norge, og den udvandrede til Island, hvorefter denne gamle norske form, velsagtens på grund af den slemme 500års nat kom under skadelig dansk indflydelse, så at den no. vise nu desværre ligner den danske. En simple re forklaring er ikke svær at få øje på! Karl Hittebarn er ikke nogen kendt vise i Danmark, så det har endnu ikke vakt opsigt, at den nu hånes således, værre er det, når samme forklaring lægges ned over digtet om kong Valdemar, hvor endnu mindre peger i retning af denne tvivlsomme afstamning; i øvrigt er begge digte trykt hos Syv: En temmelig rimelig forklaring på visens eksistens i Norge i 1860erne. Aldeles skammeligt fortsætter VÓ. sin fremfærd mod vor litteratur i sin behandling af ÍF 53 = DgF. 121 Kong Valdemar og Tove, hvor man ikke har noget norsk sidestykke overhovedet, men VÓ. fortsætter ufortrødent bestræbelserne på fornorskningen og forklarer, at forskellen mellem den islandske og den eksisterende danske derved (p. 311), at den isl. vise, som heldigvis er kendt og ægtefødt, stammer fra en norsk redaktion, som nordmændene har været så uheldige at glemme; jeg vil mene, at nordmændenes glemsel, som præses ikke forklarer os, ganske givet skyldes, at de meget moralske nordmænd ikke kan lide den i visen beskrevne danske uskik at koge mandens elskerinder i badstuen som en julegås:

De hinte Thofflill aff badstuen udt:

da vaar hun som en gaaes, de stieger om iuell. (v. 40,III,47)

Og lad os gå til ÍF 62 = DgF. 480 Terkel Trondssøn, der er en gribende romanvise af betragtelig længde; også den skal komme fra Norge, hvor den dog er ganske ukendt, hvis man da ikke vil medregne

et skillingstryk fra o. 1560, afskrevet i Norge, men desværre ærkedansk. Imidlertid har der nok siddet en underlig gråsprængt en på den yderste nøgne ø, som har omdigtet visen i den stil, der har passet til øboerne på de atlantiske skær, og selv om vi naturligvis ikke kender denne Terje Vigen eller hans vise, så er den islandske nok alligevel kommet til Island ad denne snurrige vej (p. 340–341).

Og hermed er overgangen med vilje gjort gradvis til det allerværste, som jeg nu kommer til. Dette traditionelle folkevisesyn vil altid ende med at tage magten fra forskeren, fordi der i teorien ikke er indbygget en bremse, ikke engang en nødbremse; det er jo så let at forklare alle mærkværdigheder på dette område ved at henskyde det hele til det store tomrum, tiden før 1550, hvorfra man intet ved; al kontrol er borte, og forskerens fantasifulde kombinationsmuligheder kan blomstre som ukrudt i haven. Springet er ikke stort fra at korrigerende eksisterende viser og til ganske enkelt at udfylde lakuner i fx. den hullede norske viserække: ganske vist findes visen ikke i dag, men den må selvfølgelig have været til og nok i en fra dansk afvigende form, hvormed man vil forklare den isl. vises afvigelser; underligt at ville forklare to kendte fænomener ved at gå vejen over noget totalt ubekendt, men det er helt i stil med folkeviseforskningens arbejdsmetoder i 150 år. Dette lille ekstralancierskridt kommer VÓ. da også til at tage i et par tilfælde: ÍF 28 = DgF. 298 Svend af Vollerslev (da. 1570, tryk 1657), ÍF 30 = DgF. 194 Hr. Ebbes døtre (da. fra 1560, tryk 1657 og 1695), men disse gamle danske viser findes ikke på norsk; ikke desto mindre foreslår præses atter en norsk løsning, hvilket altså også gjaldt de tidligere nævnte viser om Kong Valdemar og Tove og den om Terkel Trondssøn; og skal vi være ganske strenge, bør man til denne gruppe også medregne de to omtalte norske viser, som beklageligvis senere på ny er kommet under skammeligt dansk påvirkning, så at man ikke længere kan se lighederne med de isl. viser, som de altså ligner trods en ikke mere eksisterende lighed.

Folkeviseforskningens traditionelle mangel på videnskabelig disciplin har således 6 gange forledt VÓ. til det rene gætværk. Til hans undskyldning skal jeg villigt indrømme, at det er meget vanskeligt at undgå at lande dér, når hele forskningen i snart 200 år har været vant til, at man ikke behøver at respektere de simpleste krav, som andre historiske discipliner forlanger overholdt. Af egen erfaring ved jeg, at man glider ned ad dette folkloristiske skrårplan lige så hurtigt som ned fra Heklas top.

På den gamle folkeviseforskningens grundlag har præses bevæget sig i

ring om det islandske visekompleks; disse viser er indvandret til Norden, fx. fra England, men englænderne har dem fra Frankrig eller Bretagne, og dertil er de atter kommet andenstedsfra, hvorfra de egentlig kommer fortaber sig i det uvisse, ligesom kapitalen i købmand Bogesens tale i 'Salka Valka'. Men det er denne komparative kritik der er hovedsagen, viserne som litterære tekster, som udtryk for aktuelle, personlige oplevelser, en livsopfattelse, berøres ikke. Derfor kan VÓ. da også få det indfald at der måske har eksisteret en ældre version af Germand Gladensvend uden den elskede jomfru Søilverlad. Sikken mandschauvinisme! Gud Herren indså hurtigt, at Adam måtte have sin Eva, men præses bortamputerer hende uden tøven. Hvad bliver der så tilbage af digtet, som jo handler om to unge menneskers kærlighed? Folklore og filologi. Den stakkels kunst kan gå grædende bort som marsk Stigs døtre.

Viserne vandrer hele tiden i denne bog, herfra og dertil, men noget bud på deres egentlige oprindelse gives ikke.

Et sted i afhandlingen (p. 34) nævner præses mig som en af dem, der har et revisionistisk syn på nogle af de behandlede problemer. Det er måske at tage munden fuld og tillægge mig alt for megen ære, thi min afhandling om folkevisehåndskrifterne (DgF. XII) skulle jo gerne passe ind i det ærværdige værk fra 1847ff., således at meningene ligger godt skjult og kun læses mellem linierne. Men jeg skal da gerne give et bud, som vil have interesse også for de isl. viser. De nævnte undersøgelser over danske visehåndskrifter 1550–1750 og da spec. 1550–1600 afslører tydeligt, at vi under Chr. III og Fr. II på begge sider af Øresund og da ganske særligt ved hoffet i København havde et miljø af viseforbrugere i stor målestok. I ældre litteraturhistorier står der normalt, at det var tåbelige adelsdamer, der ikke kunne de simpleste regler i ortografi og heller ikke havde meget omløb i hovedet, som nedskrev disse viser, og det skulle være forklaringen på, at de er så ringe, at man gør bedre i at regne med Maren i Kæret 1852, der ganske vist heller ikke var så stiv i det her med papir og blæk og konstant led af hukommelsestab. Dette er imidlertid ganske enkelt udsprunget af nogle 19. årh.s fordomme, blandt andet borgerlige fordomme mod den danske adel og samme århundredes skånsomme overbærenhed med skrivende damer, der jo i grunden var latterlige. Lad det nu være, hvad det være vil, for mine undersøgelser af håndskrifterne viste noget ganske andet: disse håndskrifter er blevet til ved hoffet, skriverne var ikke damer, men landets topadmini-

stration, oversat til nutidssprog var det kontorchefer, departementschefer, landsdommere, ministre og vicekonger, der sad og skrev folkeviser. At forestille sig, at disse høje embedsmænd skulle være folklorister a la Evald Tang Kristensen er så absurd som noget. At disse mænd fra et socialt herskende lag skulle gå ud til gamle kællinger og gubber eller til soldater i vagtstuen på Københavns slot for at sidde og nedskrive 3. eller 4. stands tåbelige visdom, det er ikke det 16. århundrede. Det, de nedskrev ved hoffet og i kancellierne under de to konger er tværtimod en udpræget overklassedigtning, der udtrykker et aristokratisk livsideal, og det er en modedigtning — dette ses af visebøgernes og visernes tal — digtning og ikke folkløse. (Det blev den først efter udgivelsen af Syvs visebog, altså i det 18. og 19. århundrede.) Mit konkrete bud er derfor stik imod tidligere antagelse, at den fantastiske viseopblomstring ved hoffet 1550–90 er selve kulminationen på denne genres historie; den har muligvis haft et kort ubemærket tilløb i det 15. århundrede, som vi dog ikke ved nogetsomhelst om, men kulminationen både produktivt og receptivt finder sted 1550–90 i København, på de sjællandske og skånske herregårde, og da ikke mindst på øen Hven midt i Øresund, thi dér sad Tycho Brahe, hvis tidligere lærer ASV. imidlertid var blevet hofpræst, men de to mænd kom meget sammen. Som et monument over denne periodes digtning har vi som slutsten Vedels visebog fra 1591, udsprunget af dette samme miljø, og det var Tycho Brahe og dronning Sophie, der fik drevet ham til udgivelsen, den første samling trykte folkeviser i hele Europa. Med Chr. IVs reelle tronbestigning som voksen i 1596 ændres dette totalt, den unge konge svor til datidens modernisme, ja avantgardisme, det kongelige kapels musikere og sangere blev straks stillet om til den nye europæiske renaissancekunst, og viserne drog ud på landadelens herregårde i provinserne, ikke længere hoffehige.

Folkevisen i Danmark er næppe meget ældre end den begyndende nedskrivning 1550–60, digterne og sangerne har muligvis været de professionelle kunstnere ved hoffet, mens nedskriverne er deres publikum. Viserne kan være nedskrevet efter hukommelse, men lige så sikkert er det, at disse skrivere, der jo sås hver dag på slottet, også har skrevet af efter hinanden, det fremgår af skrivefejl og overspringelser. Som skik og brug var ved hofferne dengang, er der næppe nogen af dem, som har været rigtig ædru efter kl. 11 om formiddagen, hvilket ganske særligt synes at gælde kgl. køgemester Albert Muus, Hjerterbogens skriver. Men

han har sikkert haft det rart med sin brandert og de gode viser; hans usikre og slørede blik skabte mange skrivefejl, og disse kæfertejl går igen hos hans afskrivere.

Og her kunne man så passende skyde ind, at de isl. visers opkomst kunne forklares meget enklere ud fra dette end ved de sære norske konstruktioner. Eller er det ikke en enklere løsning at sige, at de islandske viser nedstammer fra Anders Sørensen Vedels visebog 1591? Der er ikke noget, der tyder på, at de er ældre, det stemmer med materialet, at Vedels gamle viser, *forn kvæði*, er igangsætterten. Går vi lidt mere ind på denne tankebane, kan man nævne, at Jón Helgason i sin viseudgave (bd. I, p. xli) påviser, at forlægget for Gissur Sveinssons håndskrift fra 1665 har indeholdt 12 oversættelser af Vedel, og Jón Helgason fremsætter den nærliggende teori (I, p. xxxvii), at det er Vedels bog, som i det mindste har sat gang i opskrivningen af islandske folkeviser. I sin udgaves bind II og III bringer han den resterende del af Vedel i de islandske oversættelser fra tiden, efter håndskrift V2 (jfr. hans indledning i II, p. ix, xi og xiii), og han kan med temmelig stor sandsynlighed slå fast, at det er Vedel-optrykket 1655, der må have været forlægget for disse oversættelser. Vedels bog var notorisk udbredt i hele dobbeltmonarkiet, og det er nærliggende at antage, at hans viser ikke blot har været igangsætterten til et indsamlingsarbejde, men at de har været inspirationen til efterligning i kredse langt væk fra hovedstadens hofmiljø; Vedel kan formodes at have været den, der bragte denne genre til Norge og til Island. Da der imidlertid ikke findes noget norsk materiale, lader vi Norge ude af betragtning, så at det bliver Island, der kommer i søgelyset. Denne forklaring er naturligvis en teori, men den har den fordel, at den stemmer kronologisk: de danske viser 1550–1600, Vedel 1591, de isl. viser o. 1650–65; det vil endda stemme med det færøiske materiale, der ganske vist først er fra det 19. årh., men Lucas Jacobsen Debes noterer i sin Færø-beskrivelse, at færingerne sang gamle viser, for en stor del fra ASV., og at de dansede en primitiv dans til disse viser. Det er 1673, og man bemærker den udtrykkelige kombination af folkeviser og ASV. på den tid, der er så at sige de isl. visers samtidige. Det er derfor højst beklageligt, at de islandske Vedel-oversættelser er udeladt hos VÓ.

Her, i sikkerhed fjernt fra danske og norske folklorister er jeg nu gået til bekendelse og har sagt, hvad jeg mener om denne sag. For mig er det væsentligste heri det metodiske, erkendelsen af at vi ikke kan forlange,

at folkeviseforskning skal være undtaget fra de regler, der gælder i andre historiske videnskaber. Hertil kommer, at jeg vil betone i langt højere grad, at folkeviserne ikke er folklore i det 16. og 17. århundrede, men er litteratur, der som al litteratur beskriver fx. opfattelsen af erotik, politik, religion, psykologi osv. Det er en symbolistisk digtning skabt i en brydningstid mellem middelalder og renaissance, men den blev slået ihjel definitivt ved barokdigtningens indmarch i landet o. 1625. Jeg har andensteds gjort opmærksom på, at barokkens gennembrud på den tid er et langt markantere gennembrud end Oehlsenschlägers (1802) og Brandes (1871), fordi den europæiske barokdigtning udrangerer hele den gamle nationale litteratur og dens traditioner fx. mht. rytme, rim, billedsprog, emner. I næsten 200 år dominerede den klassicistiske europæiske kunstdigtning i landet, og først med romantikken o. 1800 dukkede folkedigtningen atter frem, ganske særligt folkeviserne, og helt specielt Vedels folkevisebog.

Som jeg indledte, skal jeg slutte med at understrege, at dette afvigende syn på folkeviserne gør mig lidet brugbar til bedømmelse af folkeviser og måske uegnet som opponert. Vi er ikke mange, der har vovet at tale folkloristerne midt imod, men fra et litterært synspunkt skete det med prof. Paul Rubows lille, men banebrydende afhandling om folkeviserne i 'Smaa kritiske Breve' (1936); fra et sprogligt hold kan jeg henvise til Kaj Boms afhandling i Danske Studier (1973), og endelig har også Knud Togeby og Helge Toldberg været inde på lignende tanker. Men skal forskningen ud af det dødvande, som den er i, som følge af manglen på ganske elementær respekt for videnskabelig metode, så tror jeg ikke, at man meget længere på nogen måde kan undgå at slå ind på en anden vej og sandsynligvis den, de her nævnte forskere (og jeg selv) har antydnet.

Jeg har ved denne gennemgang, sådan som det er skik og brug især opholdt mig ved de sider, jeg har fundet kritisable, dvs. en for stærk afhængighed af forskningsmetoder og synspunkter, som der ikke er fremtid i, videnskabelig set. Opgaven har været snæver, og man kan beklage, men vel ikke kritisere, at den har været så snæver komparativ-filologisk og derfor slet ikke har taget hensyn til det litterære aspekt. Men lad mig da slutte med at sige, at vel er det ikke blevet bogen om de isl. folkeviser, så har vi dog med denne disputats fået et meget godt hjælpemiddel i hænde, thi VÓs. lærdom, belæsthed og viden, er meget stor, så at hans efterfølgere på dette felt — og jeg vil håbe, at de vil

komme — vil få det meget lettere med at orientere sig i den isl. folkeviseforsknings stilling i dag. Med denne bog og med Jón Helgasons 8 binds store udgivelse af de isl. folkeviser er den isl. forskning ført så meget ajour, at den i modsætning til den norske og svenske er i niveau med den danske: nemlig at materialet er helt tilgængeligt i en første-klasses udgave, forskningsresultaterne med denne disputats er bragt sammen, således at redskaberne ligger beredte for den, der nu vil gå i gang med dette fascinerende emne.

Da jeg fik den opgave at opponere her i dag, kom jeg som tidligere nævnt i yderste vildrede med, hvad jeg dog skulle stille op. Jeg besluttede da — ligesom præses — at søge tilforladelig norsk bistand, søgte og fandt den atter hos Holberg, der i en af sine epistler (nr. 370) fortæller, hvordan man skal klare sig ved en disputats, og det gør han ved at fortælle en anekdote, som jeg i dagens anledning vil tillade mig at genfortælle en anelse varieret. En islænder og en dansker mødes ti mil fra København, og islænderen siger i sin vanlige selvhævd, at han på ti mils afstand kan se en edderkop spinde i Københavns Vesterport. Danskeren, der sandelig ikke stikker op for islandsk bollemælk, svarer beskedent, at det vil han da gerne tro, for han kan selv ydermere *høre* denne edderkop summe tilfreds under dette sit arbejde!

Og denne fortrinlige norske bistand har nu altså hjulpet mig igennem nød og trængsel — men derfor blev det også, som det blev.

III

SVÖR VÉSTEINS ÓLASONAR

Ég er þakklátur ritstjóra Griplu fyrir að hafa gefið mér kost á að birta svör við ræðum andmælanda við doktorsvörn mína. Vörn mín var vitanlega mælt af munni fram og er eitthvað af inntaki hennar og orðalagi horfið mér úr minni nú, meira en ári seinna, þótt sjónarmið séu hin sömu. Það sem fylgir hér á eftir er því ýmist það sem ég sagði eða vildi sagt hafa.

SVAR VIÐ RÆÐU 1. ANDMÆLANDA

Athugasemdum 1. andmælanda, Jóns Samsonarsonar, sýnist mér eðlilegt að skipta í þrjá flokka: í fyrsta lagi eru viðbætur við þær upplýsingar sem er að finna í bók minni; í öðru lagi er bent á ýmsar villur eða ónákvæmni; og í þriðja lagi er gagnrýni á rökfærslur mínar og efasemdir um niðurstöður. Ég mun fjalla um efnisatriði í þessari röð.

1) Andmælandi bendir á líkleg áhrif frá bragarháttum fornkvæða¹ í annars konar kveðskap íslenskum. Athugun hans á þessu efni er mjög fróðleg og hefur sjálfstætt gildi, en mér er ekki fullljóst hvort hann telur að ég hefði átt að gera þessu efni skil í riti mínu. Varla hefði verið svigrúm fyrir það í inngangskafli, þar sem honum var ekki ætlað annað hlutverk en að búa lesanda undir það sem á eftir færi. Hins vegar hefði það vitaskuld átt vel heima í III. kafla, þar sem stuttlega er vikið að áhrifum sagnadansa á íslenskar bókmenntir og raunar lítið gert úr þeim.

Um samband fornkvæða, dansleikja og vikivakakvæða hefur andmælandi ýmsar viðbótarathugasemdir fram að færa, en þar sem mér virðist að okkur greini þar í rauninni sáralítið á, tek ég það ekki til frekari umræðu hér. Hann bendir einnig á fleiri heimildir en ég hef vísað til um hugmyndir manna um upphaf rímnaháttanna. Þessar tilvísanir hefðu gjarnan mátt vera með í bók minni, en fyrir mér var það meginatriði að gera grein fyrir helstu rökum, sem fram hafa komið fyrir mismunandi hugmyndum um uppruna rímnahátta, fremur en að tíma-setja þær.

Þá hefur andmælandi ýmsu við að bæta upplýsingar mínar um

¹ Ég hef yfirleitt notað orðið *sagnadans*, þar sem ég hef skrifað um þessi kvæði á íslensku, en til samræmis við ræðu 1. andmælanda nota ég hér hið gamla og góða orð *fornkvæði*.

notkun orðsins *fornkvæði*, og er ég að sjálfsögðu þakklátur fyrir þær, enda styrkja þær fremur en veikja niðurstöðu mína um merkingu orðsins, eins og andmælandi bendir á.

2) Því miður hefur mér ekki tekist að sneiða hjá ónákvæmri framsetningu á ýmsum stöðum og beinar villur hafa slæðst inn. Ég vík hér aðeins að fáeinum atriðum.

Mér var það vitaskuld vel ljóst, sem Jón Helgason hefur gert grein fyrir, að kvæðabók Gissurar Sveinssonar, AM 147 8vo, er eftirrit eftir eldra kvæðahandriti Gissurar og að þetta forrit, sem Jón Helgason nefnir X, hefði vel getað verið einhverjum árum eldra en G. Þó er einnig hugsanlegt að Gissur hafi tekið til við að skrifa G um leið og hann var búinn að skrifa X og hafi báðar bækurnar verið skrifaðar á sama ári. Að þessu er tilgangslaust að leiða getum og fannst mér eðlilegt að miða við ártal hins varðveitta handrits þar sem ekki verður sannað að X hafi verið eldra sem neinu nemur. Vissulega hefði verið nákvæmara að hafa fyrirvara um þetta í meginmáli, jafnvel þótt neðanmáls sé vísað til þess sem Jón Helgason hefur um þetta ritað.

Þar sem ég minnst á aldur Óláfs vísna hefur á einum stað (bls. 293) komist inn sú leiðinlega villa að í staðinn fyrir "seventeenth century", sem átti að standa, kemur "sixteenth . . .". Annars staðar er sagt að uppskriftin hafi verið gerð á fyrri hluta seytjándu aldar (bls. 16 og 293). Þar hef ég tekið mið af því sem Jón Helgason segir í ÍF IV, bls. xv: "Ábóta vísur má have været skrevet efter Óláfs vísur. Skriften på Ábóta vísur . . . má vel snarest henføres til 17. århs. første halvdel." Þótt ályktun Jóns sé ekki afdráttarlaus fannst mér eðlilegt að fara eftir henni. Hitt má kalla ónákvæmni að tala um "early 17th century", eins og ég geri á bls. 371.

Ég hef tekið fulldjúpt í árinna þar sem ég segi að fornkvæði hafi verið sérstæð í íslenskum kveðskap vegna stuðlaleyxis. Þar hefði ég átt að minnast á þulur og skyldan skáldskap, eins og andmælandi bendir á. Full ástæða er til að gefa gaum að tengslum slíks kveðskapar og fornkvæða, því að sumt af honum hefur borist erlendis frá og þá líklega einmitt úr sömu átt og ég tel að mörg fornkvæði hafi komið, þeas. frá Noregi.

Mér virðist andmælandi misskilja orð mín þegar hann segir að ég telji að Finnur Jónsson "haldi því fram að menningarsamskipti við vesturnorrænar þjóðir . . . rofni um 1400" (bls. 159). Er sjálfsgagt ónákvæmni í framsetningu um að kenna. Í bók minni stendur: "can we date

the change when Iceland came under Danish cultural hegemony and ceased to belong to a West-Nordic cultural community? As mentioned above, Finnur Jónsson argued that this had occurred around 1400." (Bls. 106). Hér er verið að tala um ríkjandi menningaráhrif fremur en að samband rofni, og má þó vera að fullmikið sé gert úr orðum Finns. Því er ekki haldið fram í bók minni að allir fræðimenn hafi fallist á skoðun Finns. Þó er hægt að finna dæmi um að hún hafi haft áhrif. Þannig segir Ólafur Briem í Fornum dösnum: "Fyrir 1400 höfðu Íslendingar nánust skipti við Norðmenn, en síðar við Dani . . . á 15. og 16. öld eru dönsk áhrif yfirgnæfandi hér á landi." (Bls. 380) Þegar ég var að læra bókmenntasögu við Háskóla Íslands var þeirri skoðun haldið fram, og höfð eftir Sigurði Nordal, að þessi kvæði hafi farið að berast hingað um 1300 og sum þeirra frá Noregi allt fram yfir 1400, en að á 15. öld hafi flest kvæðanna borist hingað beint frá Danmörku. Fyrir mér vakti að benda á líkur til að sambandið hefði verið mest við Noreg alveg fram yfir 1500, en ekki að halda því fram að engin kvæði hefðu getað borist frá Danmörku fyrir siðaskipti, enda kemur þetta skýrt fram í niðurstöðum mínum á bls. 109, eins og andmælandi tekur fram síðar.

3) Í inngangi rits míns velti ég lítilllega vöngum yfir varðveislu þessara kvæða á Íslandi í ljósi nýlegra hugmynda um endursköpun frásagnarkvæða í flutningi. Ég leiddi hins vegar hjá mér rannsókn á þessu atriði enda hefði það getað orðið efni í heila bók. Vegna athugasemda andmælanda þykir mér rétt að skýra nánar afstöðu mína til ákveðinna atriða: a) Ég tel ólíklegt að fornkvæði hafi nokkurn tíma verið samin af munni fram með sama hætti og þau löngu frásögukvæði sem Parry og Lord söfnuðu og könnuðu í Júgóslavíu á fjórða áratug aldarinnar. Hins vegar tel ég að þeir sem kváðu erlend fornkvæði yfir á íslensku (sneru þeim í flutningi?) hljóti að hafa haft svo mikið vald á hinu sérstaka *máli* þessarar kvæðagreinar (sbr. bls. 28 í riti mínu) að réttmætt sé að tala um skapandi og endurskapandi hæfi. b) Ég slæ því einnig fram að endurskapandi hæfi kunni að hafa verið til fram á 17. öld. Það er rétt hjá andmælanda að þetta er í ritgerðinni eingöngu stutt ytri líkum, enda var mjög vægilega tekið til orða. Sannleikurinn er sá að þegar ekki eru til eldri uppskriftir að miða við, og raunar hvort sem er, virðist mér að afarerfitt muni vera að skera úr um hvort um utanaðbókarlærdóm eða vissa endursköpun sé að ræða í flutningi. Athugasemd mín um þetta efni er þó spröttin af grunsemdum sem vöknudu

við könnun einstakra kvæða, ég nefni td. ÍF 34, en þetta er þó svo óvíst að það hefði vissulega mátt kyrrt liggja.

Það gleður mig að mér virðist 1. andmælandi sammála þeirri niðurstöðu minni að ekki sé þörf á að gera ráð fyrir tilvist fornkvæða til að skýra uppruna rímna. Hitt get ég vitaskuld ekki láð honum þótt hann samþykki ekki fyrirvaralaust vangaveltur mínar um hugsanleg kynni manna í Björgvin af miðenskum rímuðum kvæðum, sem jafnvel kunni að hafa staðið nær rímum að formi en þau kvæði sem nú eru varðveitt. Mér er fullljóst að í þekkingu okkar á þessu tímaseiði eru eyður sem aldrei verða fylltar með vissu. Hitt er staðreynd að rímur voru nýjung í íslenskum bókmenntum, nýjung sem óhjákvæmilegt er að skýra með erlendum áhrifum. Ég hygg að aldrei verði hægt að færa óyggjandi rök að því hvernig þessum áhrifum hafi verið háttað, hvaðan þau hafi borist og eftir hvaða leiðum. Þegar þannig stendur á er auðvitað hægt að neita sér um allar tilgátur, enda er þá minnst hætta á að maður verði uppvis að því að fara með fleipur. Samt er freistandi að varpa fram skýringartilgátum og reyna að styðja þær líkum. Mér finnst sjálfum að mér hafi tekist að styðja það býsna traustum líkum að einn helsti áhrifavaldur við myndun rímna hafi verið miðensk, og etv. einnig þýsk riddarakvæði rímuð. Nokkru óvissari er sú tilgáta mín að þessi áhrif hafi borist um Björgvin með farandsöngvurum og vissulega mjög óvíst að slíkir menn hafi farið þar með ensk kvæði sem voru líkari rímum en varðveitt kvæði. Aðrir hlutar tilgátunnar standa ekki eða falla með þessum lið hennar, en mér fannst freistandi að benda á þær líkur sem ég þóttist sjá, þótt ég vissi að það mundi sæta efasemdum.

Á nokkrum athugasemdum, sem 1. andmælandi gerir við fjórða kafla bókar minnar, má sjá að honum þykir ég hafa verið nokkuð djarfur í ályktunum um aldur einstakra kvæða. Einkum virðist mér honum finnast að það sé óþarfi af mér að gera yfirleitt ráð fyrir að kvæði, sem ég tel vera komin hingað frá Danmörku, hafi ekki borist fyrr en eftir síðarskipti. Ég er fús til að viðurkenna að vel geti verið að einhver þessara kvæða hafi borist til Íslands fyrr en ég hef áætlað. Í tilraunum mínum til að áætla komutíma kvæðanna hingað hafði ég þá meginreglu að miða fremur við síðara aldursmark en fyrra. Eins og efnið er vaxið tel ég hæpið að ætla kvæðunum lengra líf á landi hér en brýnasta nauðsyn krefur, þótt ég neiti því ekki að þau geti verið eldri. Mér virðast menningarsöguleg rök, sem ég fjalla allrækilega um, leiða til þeirrar niðurstöðu að mestur hluti þeirra kvæða, sem bárust hingað frá Noregi, hafi

komið fyrir siðaskipti, en auðvitað er ekki loku fyrir það skotið að eitt og eitt hafi borist þaðan síðan. Á hinn bóginn er naumast hægt að finna síðara aldursmark fyrir kvæði, sem borist hafa beint frá Danmörku, annað en ritunartímann. Þegar þar við bætist að sambandið við Danmörku eykst við siðaskiptin og að ekki hefur verið mikið beint samband fyrir þau, finnst mér almenn rök mæla með því að telja kvæði af dönskum uppruna ung. Þar getur líka verið um undantekningar að ræða.

Þessi lýsing mín á eigin viðhorfum og vinnubrögðum kann að þykja stinga allmjög í stúf við lýsingu 2. andmælanda á riti mínu og er því mál til komið að víkja að ræðu hans. Áður vil ég þó nota tækifærið og þakka Jóni Samsonarsyni fyrir vandaða gagnrýni og þær leiðréttingar og viðbætur sem hann færir fram.

SVAR VIÐ RÆÐU 2. ANDMÆLANDA

Milli mín og 2. andmælanda er ágreiningur um grundvallaratriði, sem mér er ánægja að fá tækifæri til að ræða. Hins vegar urðu mér það nokkur vonbrigði að 2. andmælandi skyldi ekki virða viðlits samanburð kvæðaafbrigða, sem er uppistaða þess hluta bókar minnar, sem hann fjallar um, og það atriði sem hefur kostað mig mesta vinnu.

Ræða 2. andmælanda er að því leyti sérkennileg að helmingur hennar snýst ekki um rit mitt heldur hefur andmælandi kosið að gera Holberg að skjaldsveini sínum og ganga síðan á hólmi við nokkra löngu látna kappu úr hópi þeirra sem fengist hafa við rannsóknir á norrænum fornkvæðum. Hann telur raunar að afturgöngur þeirra séu enn á ferli á blaðsíðum fræðirita, þám. í mínu verki, og réttlætir með því hólmgönguna. Eðlilegra hefði mér fundist að hann réðist beint gegn þeim fræðimönnum, sem enn geta svarað fyrir sig, og vandaði sig meira við að hrekja niðurstöður mínar. Þetta segi ég af því að mér finnst að lýsing hans á norrænum fornkvæðarannsóknum eigi engan veginn við þau vinnubrögð sem þar hafa verið höfð í frammi síðustu þrjá til fjóra áratugi og að hann eignir mér beint eða óbeint viðhorf og vinnuaðferðir sem ekki sé að finna í riti mínu. Loks virðist mér hann hafna niðurstöðum mínum röksemdalaust, þas. án þess að gera tilraun til að meta eða hrekja þær röksemdir sem ég færi fyrir þeim. Þessum orðum skal ég nú reyna að finna nokkurn stað, þótt málið geti naumast orðið útrætt hér.

Í stuttu máli telur andmælandi minn að þeir, sem fást við fornkvæðarannsóknir á Norðurlöndum, sitji fastir í rómantískum hugmyndum nítjándualdarmanna um háan aldur þessa kveðskapar. Þessar hugmyndir, sem séu ósannaðar, ósannanlegar og ósennilegar, hafi menn gleipt hráar og setji því saman staðleysur um forsögu kvæðanna í stað þess að snúa sér að nærtækara viðfangsefni: kvæðunum eins og þau liggja fyrir í handritum. 2. andmælandi virðist telja sjálfan sig harla einmana í glímu við áþreifanlegri hluti, eins og þessi málsgrein sýnir:

Min eneste sølle folkeviseviden, der ikke er en hægte værd, drejer sig om nogle konkrete og højst reele forhold omkring disse visers ældste overlevering, dvs. efter år 1550, men det har alle dage været typisk for folkeviseforskningen, at den viden har man slet ikke brudt sig om, og derfor har man, da den var generende besværlig, foretrukket lige præcis århundrederne før 1550, for så har man jo ganske og aldeles frit spillerom. Intet kan forstyrre ens cirkler.

(Bls. 168)

Hér er gamalkunn póstívísk vísindaskilgreining ljóslifandi: annars vegar erum 'við' (í þessu tilfelli 'ég'), sem fáumst við staðreyndir, hins vegar 'hinir', sem skálda upp einkisverðar kenningar um það sem ekkert er hægt að vita um. Við þetta er tvennt að athuga: í fyrsta lagi er það rangt að ég og aðrir, sem um þessar mundir reyna að setja fram kenningar um sögu og ferli fornkvæða á Norðurlöndum fyrir 1550, tyggjum upp gagnrýnislaust kenningar fyrri manna og höfum ekki fræðilegar viðmiðanir til að meta eigin kenningar. Í öðru lagi fer því fjarri að sá hinn sami hópur manna hafi vikið sér undan því að kanna hinn áþreifanlega efnivið. Fyrir utan útgáfur eins og *Danmarks gamle folkeviser*, I–XII (þar sem með öðru efni í XII. bindi er að finna ágæta rannsókn andmælanda á gömlum dönskum kvæðahandritum), *1500–och 1600-talens visböcker*, I–III, og margnefnda útgáfu Jóns Helgasonar á íslenskum fornkvæðum í átta bindum, nefni ég aðeins 900 blaðsíðna rit Bengt R. Jonsson, *Svensk balladtradition I. Balladkällor och balladtyper*, þar sem er að finna afar rækilega rannsókn á heimildum og heimildarmönnum sænskra fornkvæða. Annars sé ég ekki ástæðu til að halda hér uppi frekari vörnum fyrir aðra fræðimenn, en mér virðist andmælandi minn gera sér leikinn harla auðveldan með því að skera allar fornkvæðarannsóknir á Norðurlöndum niður við eitt trog. Sjálfur hef ég reynt að beita gagnrýni við verk fyrri fræðimanna, og eins og

víða má sjá í riti mínu, hafna ég beinlínis sumu, sem þeir halda fram, og geng þegjandi fram hjá öðru. Eftir sem áður hlýt ég að telja margt nýtilegt í niðurstöðum þeirra um forsögu fornkvæðanna. Það sem tengir kvæðagreininna í heild við miðaldir er miklu fleira en svo að hægt sé að hafna öllum kenningum sem miðast við að skýra samband hinna varðveittu kvæða í ljósi tilrauna til að endurgera forsögu kvæðagreinarinnar fyrir tíma elstu heillegra uppskrifta.

Meginágreiningur milli mín og andmælanda míns er um það hvort leyfilegt sé að gera ráð fyrir að þjóðkvæði af því tagi, sem hér er um að ræða, geti verið til muna eldri í einhverju landi en elstu skráðar heimildir. Svo að segja allir fræðimenn á Norðurlöndum sem við þessi fræði hafa fengist, að undanskildum 2. andmælanda, hafa, að því er ég best veit, verið sammála um að fornkvæði hafi verið kveðin á Norðurlöndum síðan einhvern tíma á miðöldum. Svíarnir Karl-Ivar Hildeman og Bengt R. Jonsson, sem hvor í sínu lagi hafa tekið heimildirnar til gagnrýnnar endurskoðunar, telja óhjákvæmilegt að gera ráð fyrir þeim á þessu svæði ekki síðar en á seinni hluta 13. aldar.² En fjöldi fræðimanna og nöfn þeirra sem styðja ákveðna skoðun er vissulega engin sönnun fyrir réttmæti hennar, heldur rökin sem fyrir henni hafa verið færð. Að mestu leyti verð ég að vísa til annarra, enda er þetta margrætt mál, en nokkur atriði er óhjákvæmilegt að benda á.

Þótt heil kvæði hafi ekki verið skrifuð upp fyrr en á 16. öld hafa einstakar vísur eða viðkvæði úr fornkvæðum verið skrásett fyrr. Elsta dæmið er frá því um 1425 (sjá bók mína bls. 83–84), og hlýtur kvæðið sem það er úr að vera nokkru eldra, þótt það sé ekki til í heild í eldra hdr. en frá því um 1700. Mér virðist því hægt að finna áþreifanlegan vitnisburð (og ég er sammála andmælanda um að trúá best því sem hægt er að þreifa á) fyrir því að fornkvæði hafi verið til á Norðurlöndum ekki síðar en um 1400, og það meira að segja amk. eitt kvæði sem enn er til.

Þótt menn séu nú tregir að trúá því að kvæði um sagnfræðilegar persónur séu að jafnaði svo gömul sem Svend Grundtvig gerði ráð fyrir, og sum þess háttar kvæði séu sjálfsagt ávöxtur af sagnfræðiáhuga manna á 16. öld, er erfitt að komast hjá því að álykta að ýmis kvæði,

² Karl-Ivar Hildeman hefur sett skoðanir sínar fram í *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, I, bls. 245–248 og í *Medeltid på vers*, bls. 153 o. áfr. Bengt R. Jonsson ræðir rökin fyrir aldri kvæðagreinarinnar m. a. í *The European Medieval Ballad* (útg. O. Holzapfel ofl.), bls. 9–15.

sem ekki geta stuðst við skrifaðar heimildir, geti vart verið yngri en frá 15., og jafnvel fremur 14. öld.³ En ég viðurkenni að ein sér hafa þau naumast sönnunargildi um tilvist kvæðagreinarinnar á þeim tíma, enda kemur sú afstaða fram á ýmsum stöðum í riti mínu.

Nokkrir fræðimenn — ég nefni S. Savicki, Ernst Frandsen, Karl-Ivar Hildeman og Bengt R. Jonsson, hafa haldið því fram að í svo-nefndum Eufemiukvæðum, riddarakvæðum frá upphafi 14. aldar, sé að finna greinileg áhrif frá stíl fornkvæða. Eins og fram kemur í bók minni á bls. 83–84 get ég ekki samþykkt sönnunargildi þessarar kenningar fyrirvaralaust, en tel þó að sennilegasta skýringin á fyrirbærinu sé sú sem fyrrgreindir fræðimenn halda fram.

Meginið af þeirri gagnrýni, sem 2. andmælandi færir fram gegn þeim hluta bókar minnar, sem hann fjallar um, beinist að því að ég geri hvað eftir annað ráð fyrir að fornkvæði hafi getað borist til Íslands frá Noregi fyrir siðaskipti, en til að geta það verð ég að gera ráð fyrir að slík kvæði hafi verið til í Noregi á 15. öld. Þetta þykir honum gróf 'antedatering' með því að norsk fornkvæði séu yfirleitt ekki skráð fyrir en eftir 1840, og þar af leiðandi ekki til fyrir samkvæmt skilningi hans. Um þetta tekur hann mjög afdráttarlaust til orða:

... norske forskere nødes til at antedatere deres viser med 6/700 år; hertil kommer så, at man desuden må gå ud fra, at disse 20 generationer på en mystisk måde må have sluttet en overenskomst om aldrig nogen sinde at nedskrive så meget som en linie af en evt. norsk folkevise før Henrik Ibsens fødsel! Og det har de sandelig holdt, mens de øvrige nordboere ikke har kunnet dy sig og er gået i gang meget tidligere. (Bl. 169)

Það er vissulega lofsvert, þegar andmælendur eru gamansamir, en gamansemin gengur nokkuð langt þegar staðreyndum er hagrætt í þágu hennar. Í nýútkomnu bindi af útgáfu norskra fornkvæða (*Norske mellomalderballadar*, I) er listi sem hefur yfirskriftina "Balladar i Noreg i tida før midten av 1800-talet." Þar eru talin upp 32 kvæði sem annaðhvort er vitað um eða hafa fundist í Noregi fyrir fæðingu Henriks

³ Sbr. td. Karl-Ivar Hildeman: *Politiska visor från Sveriges senmedeltid* og Svale Solheim í Norveg 16 (1973), bls. 96–115. Auk þessara rannsókna, sem ég tel mjög trúverðugar, hefur geysimikið verið skrifað um fornkvæði sem með einhverjum hætti tengjast ríkissögu, og þótt í þeim skrifum sé mikið um gálauslegar ályktanir og staðleysur, hygg ég að ýmislegt standi eftir sem erfitt er að hrekja.

Ibsens, og er þetta víst mestallt gamalkunnugt. Sumt af þessu er þó vissulega danskt og hnekkir ekki orðum andmælanda, en ég get ekki staðist þá freistingu að líta á nokkur dæmi.

Árið 1567 nefnir Absalon Pederssøn Beyer í Noreglýsingu sinni tvö kvæði, sem full ástæða er til að ætla að hafi verið þekkt norsk fornkvæði á þeim tíma: kvæði um Mindre-Alv i Øresund (TSB C 13), sem hann tilfærir eina vísu úr, og kvæði um Margrétu af Norðnesi. Kvæði um Álf er hjá Vedel, og þótt hann muni hafa verið norskur kappi er best að blanda honum ekki í þetta mál. Um Margréti af Norðnesi er hins vegar til kvæði skrásett í Færeypjum á 19. öld, og leifar af kvæði um hana virðast einnig hafa verið til í Noregi um svipað leyti. Um þetta efni hefur Svale Solheim skrifað merkilega grein (sbr. nmgr. hér bls. 194), og virðist mér hann færa fyrir því sterk rök að um Margréti hafi verið til norskt kvæði á miðöldum. En þó það hafi verið til, var það ekki skrifað upp og afsannar því ekki Ibsens-kenninguna. Árið 1612 var skrifað upp á Sunnmæri í Noregi kvæði, sem nefnt hefur verið “Friarferdi til Gjøtland”. Það hefur ekki verið skráð annars staðar. Kvæðið er á dönsku, en menn hafa talið sig sjá í því norsk málein-kenni.⁴ Undir lok 17. aldar var skrifað upp afbrigði, einnig á dönsku, af kvæði sem þekkt er í yngri norskum uppskriftum undir heitinu “Bendik og Árolilja”. Meðal uppskrifta á 18. öld mætti nefna kvæðið “Kong Gaud og ungan Herredag”, sem skrásett var árið 1786.⁵ Það er einnig til í síðari norskum uppskriftum. Málið á elstu uppskriftinni er greinilega norska þótt áhrif séu sýnileg frá dönsku ritmáli.

Ég hirði ekki að rekja fleiri dæmi, en það er staðreynd að fornkvæði voru skrifuð upp í Noregi á 17. og 18. öld. Á þessum tíma tíðkaðist ekki að skrifa á máli alþýðunnar, heldur var danska eina ritmálið. Þarna liggur vitaskuld skýringin á því hvers vegna fornkvæði voru svo seint skrifuð upp í Noregi. Danska var ritmál, mál aðals og embættis-manna, og þau fræði sem alþýða geymdi í minni komust ekki að neinu marki á bækur, fyrr en lærðir menn tóku að leita að þeim undir áhrif-

⁴ Brynjulf Alver gaf þennan texta síðast út með rækilegum athugasemdum um málið og samband við önnur kvæði í Tradisjon, 11, 1981, bls. 61–78. Niðurstaða hans er: “. . . ei meir detaljert leiting etter parallellar har styrkt Liestøls teori om at balladen er ei norsk-færøysk kjempevis og at færøysk balladedikting er mest nærskyld.”

⁵ Textinn er prentaður í *Norske balladar* (útg. Ådel Gjøstein Blom og Olav Bø), bls. 228–231.

um rómantíkurinnar, og vitaskuld greiðlegar eftir að farið var að reisa norskt ritmál á mæltum mállýskum Norðmanna. Ég held það væri óðs manns æði fyrir andmælanda minn að reyna að halda því fram að þau þjóðfræði, sem skrásett voru í Noregi á 19. öld, séu ekki að marki eldri en uppskriftirnar, og ég sé engin rök til að ætla að fornkvæði hafi þar neina sérstöðu. Þvert á móti er margt sem bendir til þess að mörg þeirra eigi sér þar langa sögu að baki í munnlegri geymd.

Hér er þá eðlilegt að víkja að hugmyndum um að amk. mikill hluti kvæða af köppum og tröllum, sem efnislega tengjast mörg íslenskum bókmenntum, séu vestur-norræn, oftast norsk, stundum færeysk, að uppruna. Ekki er hægt að segja að andmælandi sé sérstaklega nákvæmur, þegar hann eignar Norðmönnum kenninguna um að flokkurinn sem heild sé af vesturnorrænum uppruna (hér bls. 171), því að það var landi hans, Ernst v.d. Recke, sem lagði grundvöllinn að þessari kenningu, þótt Norðmenn og Svíar hafi síðan tekið hana upp á sína arma. Ákaflega margt mælir með þessari kenningu og hún hefur verið viðurkennd um langt skeið, en þó er líklegt að menn hafi haft tilhneigingu til að alhæfa um of út frá henni. Sjálfsagt þarf hún endurskoðunar við, en það er augljóst að þá endurskoðun verður að byggja á öðru en aldri elstu handrita, sem andmælandi virðist vilja miða við. Hins vegar þykir mér líklegt að á grundvelli aukinnar þekkingar á málssögu mætti ná nokkrum árangri með könnun á máli elstu handrita. Engin ástæða var hins vegar til að fara inn á þetta svið í riti mínu, en ég er sannfærður um að ómögulegt verði að hrekja kenningar um að ýmis þeirra kappakvæða, sem snemma eru skráð í dönskum og sænskum kvæðabókum, séu upphaflega norsk.

Ef menn vilja gera ráð fyrir að þjóðkvæði hafi lifað um eitthvert skeið, jafnvel nokkrar aldir, í munnlegri geymd áður en þau voru fest á blað, er eðlilegt að þeir séu krafðir svara við ákveðnum spurningum. Eftir að hafa hlýtt á ræðu 2. andmælanda er mér ljóst að sú fyrsta verður að vera: Er yfirleitt hugsanlegt að slíkt geti gerst, eru einhver dæmi til slíks? Þegar ég setti saman bók mína hélt ég að svarið væri svo augljóst að ekki þyrfti að ræða þetta sérstaklega. Þar hefur mér skjáttast. Ég held þó að allir, sem lagt hafa stund á þjóðfræði, yrðu mér sammála um að svarið hljóti að verða játandi. Dæmi, þar sem engar aðrar skýringar virðast koma til greina, eru legió, en ég skal taka eitt, valið algerlega af handahófi. Í Hauksbók frá fyrstu árum 14. aldar er kýrgátan alþekkt: Fjórir hanga, fjórir ganga. Finnski þjóðfræðingurinn

Antti Aarne rannsakaði á sínum tíma útbreiðslu þessarar gátu og fann hana í ótal tilbrigðum um alla Evrópu og víðar. Næstelsta uppskrift, sem hann hafði heimildir um, var finnsk frá árinu 1783, síðan þýsk frá 1794, en víðar var gátan ekki skrifuð fyrr en á 19. eða 20. öld.⁶ Eigum við nú að draga af þessu þá ályktun að gátan sé íslensk og hafi borist frá Íslandi til Finnlands á 18. öld, þaðan til Þýskalands, en ekki til Danmerkur eða Noregs fyrr en á 19. öld? Svarið liggur í augum uppi.

Önnur spurning, sem verður að spyrja, er um almennar menningar-sögulegar líkur fyrir að kvæði hafi getað borist með þeim hætti milli svæða sem líklegastur þykir af öðrum ástæðum. Henni þykist ég hafa svarað í riti mínu að svo miklu leyti sem þess var þörf.

Þriðja spurningin er síðan um þau rök sem liggja til að telja einstök kvæði svo og svo miklu eldri en elstu uppskriftir á einhverju svæði. Ég er öldungis sammála andmælanda mínum um að þar hvílir sönnunarskyldan á þeim sem 'antedaterar', svo að ég grípi til þess ágæta orðs sem hann notar svo mikið. Ég er reyndar líka sammála honum um að margir þeirra, sem fengist hafa við fornkvæðarannsóknir, hafa rækt þessa skyldu illa. Þó er það ekki eins almennt og hann telur, að mínu viti, og mér finnst bók mín bera því vitni að ég hafi verið mér meðvit-aður um þessa skyldu, þótt mig og andmælanda greini á um gildi rök-semdanna sem ég hef fram að færa.

Fleiri hafa skyldum að gegna en þeir sem setja fram einhverjar niðurstöður eða tilgátur. Þeir sem hafna niðurstöðum, sem einhver rök eru færð fyrir, eru skyldir að sýna fram á að rökin séu ógild. Þessa skyldu virðist mér andmælandi hafa vanrækt. Hann hefur lesið niðurstöður mínar, og vitaskuld dreg ég ekki í efa að hann hafi líka lesið röksemdafærslu mína þótt þess sjái lítinn stað í andmælum hans, og honum hefur fundist þær vera svo fjarstæðukenndar að hann hafnar þeim, eins og þær leggja sig, án þess að gera sér það ómak að hrekja röksemdirnar í svo mikið sem einu einasta tilfelli. Mér liggur við að segja að hann spretti fingrum að niðurstöðunum án þess að virða röksemdirnar viðlits og skal nú snúa mér að því að finna þessum orðum stað.

Samanburður texta tekur mikið rúm í bók minni og skar ég þó þann efnivið mikið niður við endanlega samningu ritsins. Þessi textasamanburður er uppistaðan í röksemdafærslum mínum fyrir aldri og uppruna einstakra kvæða. Ég geri grein fyrir þessari aðferð á bls. 29–31 í riti

⁶ Sjá Antti Aarne, *Vergleichende Rätselforschungen* (FF Communications, 26–28, Helsinki 1918–1920).

mínu og skal ekki endurtaka það hér. Að svo miklu leyti sem andmælandi segir eitthvað almennt um aðferðina, eins og ég beiti henni, er það rangt, auk þess sem mér virðist hann reyna að gera lítið úr minni aðferð með því að draga fram hæpnar ályktanir annarra eða hreinlega með því að skrumskæla ummæli annarra fræðimanna. Andmælandi segir: “. . . han . . . undrer sig ikke over, at viser fra Portugal og Bretagne fra det 19. årh. frejdigt indvandrer i Danmark allerede i det 12.–15. årh.” (Hér bls. 172.) Í fyrsta lagi veit ég ekki til að neinn hafi haldið því fram að þau kvæði, sem hér er átt við, hafi hoppað beint úr portúgölsku og bretónsku inn í dönsku, eins og andmælandi gefur í skyn; í öðru lagi hef ég ekki tekið neina afstöðu til hugmynda um ferðalög þeirra utan Norðurlanda, aðeins getið um að afbrigði þessara sömu kvæða væru til hjá hinum nefndu þjóðum.

Andmælandi segir að ég telji að norsk kvæði hafi varðveist óbreytt öldum saman: “En sådan stabilitet går da præses også ud fra.” (Hér bls. 173.) Þessu er hvergi haldið fram í bók minni. En nú vill svo til, og ég er að tala um texta sem raunverulega eru til, að það ber mjög oft við að margar vísur, jafnvel raðir af vísum, eru mjög líkar eða nánast orðrétt eins í íslenskum, færeyskum og norskum afbrigðum, sem eru skrifuð upp með löngu millibili og er þó óhugsandi að uppskriftirnar hafi borist milli landanna. Ég hafði ekkert svigrúm til að tína upp hverja einustu vísu af þessu tagi í bók minni, enda geta efasemdarnir sannfært sig um sannleiksgildi orða minna með því að kanna heimildirnar. Þessi skyldleiki verður ekki skýrður með Vedel og Syv eða dönsku smáprenti (flyveblad, skillingtryk), þegar slíkir textar eru annaðhvort ekki til eða mjög frábrugðnir. Þessi skyldleiki verður ekki skýrður nema með því að gera ráð fyrir að óskráð kvæði hafi borist frá manni til manns, og að vissir hlutar þeirra hafi breyst mjög lítið á löngum tíma. Sá sem hafnar skýringu minni verður að koma með aðra sennilegri eða sýna fram á að ég hafi farið rangt með heimildirnar. Hvorugt gerir andmælandi. Hann bendir á aldur uppskrifta, reiknar út hve mikið ég ‘antedateri’ og hristir höfuðið.

Hvergi er fullkomin fyrirlitning andmælanda á niðurstöðum reistum á samanburði texta jafnaugljós og þar sem þessar niðurstöður eru honum að skapi. Þar sem ég fjalla um “Kvæði af Ribbaldi og Gullbrúnu” (ÍF 16/DGF 82) rek ég fyrst hugmyndir annarra um háan aldur kvæðisins og ummyndanir þess án þess að taka afstöðu til annarra atriða en þeirra sem varða viðfangsefni mitt. Síðan sný ég mér að því

að bera íslensku afbrigðin saman við þau sem fundist hafa á öðrum Norðurlöndum, sem eru geysimörg og því að mínum dómi góður samanburðargrundvöllur. Niðurstaðan af samanburði, sem tekur yfir nærri sex síður, er að náinn skyldleiki íslensku afbrigðanna og danskra afbrigða frá 16. og 17. öld, bendi til að kvæðið muni hafa borist fremur seint til Íslands frá Danmörku. Um þetta segir andmælandi, og ég leyfi mér að auðkenna sérstaklega nokkur orð: “*Uden nærmere begrundelse bliver præses her omtrent ligeså streng som jeg og dekreterer at den (og hvorfor netop den?) næppe er ældre end de ældste manuskripter.*” (Hér bls. 179.) Þótt hann hafi ekki tíma til eða áhuga á að segja meira um mína athugun, getur hann ekki stillt sig um að nota um hálfu síðu til að hæðast að nærri átræðri kenningu Axels Olrik um sama kvæði. Gagnvart svona afgreiðslu hlýt ég að fyllast vonleysi um að nokkur samræðugrundvöllur sé til milli mín og 2. andmælanda.

Ég er ekkert hissa á því þótt það fari í taugarnar á andmælanda að ég hef nokkrum sinnum varpað fram þeirri hugmynd að kvæði, sem bera þess merki að vera upphaflega dönsk og eru ekki til í Noregi, kunni samt að hafa haft þar viðkomu á leið sinni til Íslands. Þetta eru óneitanlega ágiskanir, enda settar fram sem slíkar með fullum fyrirvara. Eftir sem áður er bent á viss rök sem mæla með þessum ágiskunum. En miðað við það sem á undan er farið hefði það vissulega verið til of mikils mælst að andmælandi legði það á sig að sýna fram á haldleysi þessara raka.

Ræða 2. andmælanda er að einu leyti nokkurs virði fyrir mig og aðra sem fást við rannsóknir norrænna fornkvæða. Hér lætur hann sér ekki alveg nægja að draga dár að ‘antedateringum’ annarra fræðimanna heldur setur fram sína eigin skýringu á þeim fyrirbærum sem um er að ræða: fornkvæðin eru ekki þjóðkvæði heldur aðalskveðskapur sem átti blómaskeið sitt við og í námunda við dönsku hirðina á síðari hluta 16. aldar. Sem þjóðkvæði meðal almennings á Norðurlöndum eiga þau rætur að rekja til prentaðra kvæðabóka, einkum kvæðabókar Syvs (sem var prentuð þrjátíu árum eftir að Gissur Sveinsson fór að skrifa upp fornkvæði á Vestfjörðum). Skáldin og söngvararnir hafa etv. verið atvinnumenn við hirðina og þeir sem skrifuðu kvæðin áheyrendur þeirra. Íslensku kvæðin eru komin frá kvæðabók Vedels.

Þrátt fyrir ýmis merki um hið gagnstæða hlýt ég að líta svo á að ræða andmælanda míns og þessi kenning hans sé ekki bara dæmi um hinn heimsfræga danska húmor heldur sé honum í raun og veru alvara og

mun því halda fram svari mínu með sama húnorleysi sem hingað til og leiða hjá mér allar freistingar til að vitna í Holberg.

Ég er sammála andmælanda mínum um að fornkvæði hafi staðið í blóma í Danmörku á 16. öld þegar skrásetning þeirra hófst, hafi notið hylli aðalsins og sjálfsagt að einhverju leyti verið frumkveðin meðal þeirrar stéttar. Um það virðist mér varðveittir textar bera fullgilt vitni. Að öðru leyti tel ég kenningu hans fjarstæðukennda og ónothæfa til að skýra fyrirbærið fornkvæði, eins og það birtist okkur í varðveittum textum. Um þetta mætti skrifa langt mál, en hér er ekki hægt að gera meira en að tæpa á meginatriðum, sem sum hafa þegar komið fram.

Þegar byrjað er að skrifa kvæðin á 16. og 17. öld eru þau þegar til í mörgum afbrigðum. Vedel steypir oft saman fleiri gerðum en einni í texta sínum og enn aðrar eru varðveittar í handritum. Bæði þetta atriði og stíllinn á kvæðunum bendir eindregið til að þau eigi sér að baki líf í munnlegri geymd meðal fólks sem ekki hafi verið jafnhandgengið rituðum textum og danskur háaðall á 16. öld hlýtur að hafa verið. Einstök kvæði geta vitaskuld verið undantekningar og til orðin með svipuðum hætti og andmælandi gerir ráð fyrir. Efnisleg tengsl kappkvæðanna við íslenskar fornþókmenntir er torvelt ef ekki ómögulegt að skýra með þessum hætti. Annars læt ég fúslega öðrum eftir að fást við hina gömlu dönsku kvæðageymd.

Meginatriði fyrir mig er að útbreiðsla og einkenni sagnadansa meðal almennings á Norðurlöndum, og þá umfram allt á hinu vesturnorræna svæði, er í hrópandi mótsögn við kenningar andmælanda míns. Vissulega bárust kvæðabækur Vedels og Syvs víða (þótt Syv virðist hafa haft sáralít til áhrif á Íslandi), en afbrigði, sem frá þeim eru runnin eða sýna einhver áhrif frá bókum þeirra, eða frá öðru prenti, eru að jafnaði auðþekkt og hafa útgefendur og aðrir sem um kvæðin fjalla bent á fjölmörg dæmi þess. Þessi áhrif ná aðeins til lítils hluta varðveittra afbrigða og veita enga skýringu á hinum miklu samsvörunum vesturnorræna afbrigða sem ég rek í bók minni. Kvæðabók Vedels barst til Íslands á 17. öld og Gissur Sveinsson, sá sami sem fyrstur safnaði íslenskum fornkvæðum, skrásetti og þýddi etv. sjálfur íslenska gerð af fjölmörgum kvæðum Vedels. Nokkur dæmi eru um að þau hafi breiðst út og verið skrifuð eftir munnlegri geymd. Þessi Vedelsafbrigði eru auðþekkt úr eiginlegum íslenskum fornkvæðum. Þau fylgja Vedel svo nákvæmlega að enginn vafi getur leikið á uppruna þeirra, og stíllinn er frábrugðinn stíl annarra íslenskra fornkvæða. Niðurstaða mín af athugunum á þess-

um Vedelsþýðingum er sú að ekki séu minnstu líkur til að þau kvæða-afbrigði sem skráð voru á Íslandi á árunum 1660–1720 hafi getað þróast frá þýðingum á Vedel. Efnismeðferð og stíll eru af allt öðrum toga og hljóta að eiga sér alldjúpar rætur í munnlegri geymd. Sama mætti segja um mikinn hluta norskra, færeyskra, sænskra, og að mínum dómi danskra fornkvæðaafbrigða. Þau eru þjóðkvæði, sem á síðmiðöldum og fram á 17. öld hafa notið hylli bæði meðal hástétta og lágstétta um öll Norðurlönd, en hafa síðan komist úr tísku hjá bóklærðri yfirstétt og orðið almúgakveðskapur.

Í lok ræðu sinnar segir 2. andmælandi: “Med denne bog og med Jón Helgasons store udgivelse af de islandske folkeviser er den islandske forskning ført så meget ajour, at den i modsætning til den norske og svenske er i niveau med den danske.” Með þessum orðum er minn hlutur gerður meiri en mig hefur nokkru sinni dreymt um og ég hlýt að þakka fyrir þau, þótt það sé fullljóst orðið að þetta ‘niveau’ er ekki tiltakanlega hátt að áliti andmælandans.

SVERRIR TÓMASSON

HVÖNNIN Í ÓLAFS SÖGUM TRYGGVASONAR*

1.

NÆST mistilteini er arfinn illræmdastur allra jurta í íslenskum fornbókmenntum. Það fara að vísu ekki miklar sögur af öðrum grösom í forn-um skáldskap, en ein jurt, hvönnin, hefur þó dregið á eftir sér nokkurn slóða, því að í sögum Odds munks Snorrasonar og Snorra Sturlusonar af Ólafi konungi Tryggvasyni leiðir hún óbeint til falls Ólafs við Svöldur. Í ritum annarra sagnamanna um aðdragandann að þeirri frægu orrustu er ekki á jurtina minnst.¹

Í sögu Odds munks heitir einn af vildarmönnum Ólafs konungs Áki og er kallaður hinn danski. Hann segir konungi frá Þyri, systur Sveins tjúguskeggs Haraldssonar. Hún hafði áður verið gift norskum manni, Birni að nafni. Er frá því greint að hún sitji í göfuglegum ekkjudómi. Sveinn tjúguskegg gengur að eiga Gunnhildi dóttur Búrizleifs Vindakonungs og heitir honum þá Þyri systur sinni til eiginorðs. Búrizleifur er heiðinn og gamall og vill Þyri hann ekki, en Sveinn bróðir hennar sendir hana nauðuga til Vindlands og gerir Vindakonungur 'brullaup til hennar. En svá segja menn at meðan hon var í valdi Búrizleifs kon-

*Ég reifaði fyrst hvannarmál í alvörulitlum pistli, 'Af hvannnjóla einum', sendum Ólafi Halldórssyni í *Ólafskrossi* (Reykjavík 1980), 55–56. Nú verða þessu efni gerð frekari skil. Ég vil hér sérstaklega þakka Ágústi H. Bjarnasyni grasafræðingi fyrir þá vinsemd að lesa þennan pistil yfir í handriti og Guðrúnu Kvaran orðabókarritstjóra sem spurðist fyrir um orðið *graðhvönn* í útvarpsþættinum *Íslenskt mál*.

¹ Norrænir sagnaritarar segja í höfuðatriðum eins frá aðdraganda orrustunnar við Svöldur, sbr. *Ágrip* udg. Verner Dahlerup (København 1880), 38; *Fagrskinna* (*Fgsk.*) udg. Finnur Jónsson (København 1902–3), 82–83, 114–16; 'Historia Norvegiæ' í *Monumenta historica Norvegiæ* udg. Gustav Storm (Kristiania 1880), 116–17. Hér á eftir verður stuðst við útgáfu Finns Jónssonar á sögu Odds munks Snorrasonar, *Saga Ólafs Tryggvasonar* (København 1932). Fylgt er A-gerð (AM 310 4to) þeirrar útgáfu nema annars sé getið og er stafsetning samræmd. Tilvitnanir úr Ólafs sögu Snorra Sturlusonar eru teknar upp úr útgáfu Bjarna Aðalbjarnarsonar í *Íslenskum fornritum XXVI*, 'Heimskringlu' I (*Hkr.*), (Reykjavík 1941).

ungs at hvárki át hon né drakk ok fór svá fram xi daga' (*Saga Ólafs Tryggvasonar*, 144). Búrizleifur lét hana heim fara og fór hún til Falsturs og var þar á búum sínum um hríð, en þar sem hún treystist ekki til að vera þar fyrir bróður sínum, sendi hún menn til Áka, að hann færi á fund Ólafs konungs Tryggvasonar til þess, 'at hann væri henni til hlífðar í móti óvinum sínum' (s. r., 145). Ólafur fer síðan til Danmerkur, hittir Þyri og fastnar hún sig honum þá sjálf með ráði Áka.² Sveinn tjúguskegg, bróðir hennar, hélt heimanfylgju hennar eftir að hún hvarf frá Vindlandi. Þegar Þyri er komin til Noregs aftur með bónda sínum, er í sögunni drepð á þessar eignir með eftirminnilegum hætti og þar kemur hvönnin við sögu:³

En þat mark var til at á þeiri helgu tíð, pálmunnudag, er konungr gekk frá messu þá sá hann einn mann standa fyrir kirkju ok hafði á baki sér mikla byrði af grasi því er vér kllum hvannjóla. Konungrinn rétti til hõnd sína ok vildi reyna þenna sumarávøxt, svá sem hann var þá at sjá með miklum blóma ok algerleik; ok sjá maðr er borit hafði, setr niðr byrðina ok fekk konungi einn hvannjóla. Ok konungr bar hann inn í drykkjustofuna, þar er hirðin var haldin. Hann settisk í háseti sitt ok skar af hvannjólanum nõkkurn hlut ok sendi dróttningu. Ok hon tók við ok mælti: 'Herra', segir hon, 'í minni hefi (ek) fest, at þá er ek var barn ok mér kómu tenn upp, þá var mér gefit fé, en þat fé skyldi gjalda Sveinn konungr, bróðir minn, með leigum, þá er ek vilda heimta. Nú bið ek yðr, herra, at þér heimtið þetta fé, þá er þér farið suðr til Danmerkr. Ok sjá megi þér, herra minn, hversu mikilla eigna ek missi í Vinð-

² Hvorki nöfnum á fyrri eiginmanni Þyri né fósturföður ber saman í heimildunum. Björn heitir fyrri maður hennar í sögu Odds og er sagður norskur, en Styrbjörn í Fgsk. og er þar talinn sonur Ólafs Svíakonungs. Snorri minnst ekki á hann. Oddur nefnir milligöngumann Þyri og Ólafs Áka, en Snorri kallar þennan fóstura hennar Össur Agason. Fgsk. nafngreinir hann ekki. Í Hkr. og Fgsk. fastar Þyri 7 daga.

³ Eignum Þyri er best lýst í Fgsk. Þar er frá því skýrt að Haraldur Gormsson faðir hennar hafi gefið henni eignir á Fjóni, suður á Falstri og Borgundarhólmi. — Sigvaldi jarl sætti þá Svein og Búrizleif og skipti eignum þannig að Gunnhildur Búrizleifsdóttir skyldi fá eignir Þyri í Danmörku, þegar hún giftist Sveini tjúguskegg, en Þyri skyldi fá hennar eignir á Vindlandi, sbr. Fgsk., 81–3. Sjá um þetta efni formála Bjarna Aðalbjarnarsonar, Hkr. I, cxxviii–ix, en þar er gerð rækileg grein fyrir þekktum heimildum Snorra. Texti S-gerðar Ólafs sögu Odds (Stock. Perg. 4to nr. 18) í tilvitnuninni hér að ofan er efnislega samhljóða A, en vikur þó frá í því að þar er gert ráð fyrir að Ólafur Tryggvason hitti Svíakonung.

landi, en engi hefir vald til haft né áræði at heimta mitt fé hér til. Ok þetta hefi ek margan dag grátit hversu hneisulega ek hefi látit mína eign.' Þetta fær konungi mikillar áhyggju ok hugsar hann nú sitt mál (s. r., 185–186).

Premur atriðum í frásögn Odds er vert að gefa frekari gaum: maðurinn gefur Ólafi hvannjólann eftir messu á pálmásunnudag; konungur sker af nokkurn hlut og gefur Þyri sem þiggur hann en snæðir ekki. Um leið og hún fær hluta af hvannstönglinum í hendur, minnst hún á tannfé sitt.

Snorri Sturluson hefur að vísu stuðst við sögu Odds í frásögnum sínum af Ólafi konungi Tryggvasyni í Heimskringlu, en hjá honum fær frásögnin um hvannjólann annan róm, enda vandlegar undirbyggð og jafnframt aðrar heimildir nýttar. Báðir sagnaritarar leggja áherslu á að Þyri hafi ekki viljað búa með heiðnum manni, en Snorri greinir öðruvísi frá aðdragandanum að brúðkaupi Þyri og Ólafs og ber frásögn Heimskringlu þar saman við Fagurskinnu.⁴ Þyri kemur á fund Ólafs í Noregi og með henni er Össur Agason, fósturfaðir hennar. 'Þyri var kona orðsnjöll, ok virðisk konungi vel ræður hennar. Sá hann, at hon var fríð kona, ok kómr í hug, at þetta myni vera gott kvánfang' (Hkr. I, 342). Snorri rekur einnig að fyrsta vetur sinn í hjúskap með Ólafi hafi Þyri jafnan grátið eignir sínar á Vindlandi og kært fyrir bónda sínum að hún hefði ekki 'fjárhlut þar í landi svá sem dróttningu sœmði' (s. r., 343). Hún bað Ólaf stundum 'fögurum orðum, at hann skyldi fá henni eign sína, segir, at Búrizláf konungr var svá mikill vinr Óláfs konungs, at þegar, er þeir fyndisk, myndi konungr fá Óláfi konungi allt þat, er hann beiddisk' (s. r., s. st.). Vinir Ólafs löttu hann þessarar farar, og hefst því næst hvannarþáttur í sögu Snorra:

Svá er sagt, at þat var einn dag snimma um várit, at konungr gekk eptir stræti, en við torg gekk maðr í móti honum með hvannir margar ok undarlíga stórar þann tíma várs. Konungr tók einn hvannjónla mikinn í hönd sér ok gekk heim til herbergis Þyri dróttningar. Þyri sat inni í stofunni ok grét, er konungr kom inn. Konungr mælti: 'Sé hér hvannjónla mikinn, er ek gef þér.' Hon laust við hendinni ok mælti: 'Stærrum gaf Haraldr Gormsson, en miðr æðraðisk hann at fara af landi ok sækja eign sína en þú gerir nú, ok reyndisk þat þá, er hann fór higat í Nóreg ok eyddi mestan hlut

⁴ Sbr. Fgsk., 115.

lands þessa, en eignaðisk allt at skyldum ok skøttum, en þú þorir eigi at fara í gognum Danaveldi fyrir Sveini konungi, bróður mínum.' Óláfr konungur hljóp upp við, er hon mælti þetta, ok mælti hátt ok svarði við: 'Aldri skal ek hræddr fara fyrir Sveini konungi, bróður þínum, ok ef okkrir fundir verða, þá skal hann fyrir láta' (s. r., s. st.).

Orð Þyri í sögu Odds eru reiðilaus, kurteisleg og drottningu samboðin. Hjá Snorra reiðast bæði. Þyri um leið og hann réttir henni njólan sem hún vill ekki þiggja og það er mikilsvert frávik frá lýsingu Odds, en Ólafur hleygur upp við frýjunarorð hennar. Það er að vísu algengt minni að karlar reiðist eggjan kvenna, en hún ein getur naumast skýrt fyrir nútímalesanda þá heift sem skyndilega blossar upp milli kóngs og drottningar í frásögn Heimskringlu. Þar liggur eitthvað falið að baki. Í þessum tveimur frásögnum er það hvönnin. Hún hlýtur að vera lykillinn að skilningi á atburðinum; báðir höfundar hafa gert ráð fyrir þekkingu eða venjum sem skýrt hafa viðbrögð persónanna fyrir áheyrendum þeirra tíma. Skal ég nú reyna að lýsa þeim atriðum í fornum átrúnaði og mataræði sem varpað geta ljósi á þessi sagnaminni Odds og Snorra.⁵

2.

Ætíhvönn (*angelica archangelica*) var höfð til manneldis á miðöldum, a. m. k. á Norðurlöndum og lögðu menn sér til munns njólan, blöðin og rótina.⁶ Um hvannagarða er getið í Jónsbók og gæti það bent til þess

⁵ Frásögn Ólafs sögu Tryggvasonar ennar mestu er nær samhljóða sögn Snorra, en þar er þó það mikilsverða frávik að atburðurinn verður á pálmásunnudag eins og hjá Oddi Snorrasyni, sjá *Ólafs sögu Tryggvasonar ena mestu* udg. Ólafur Halldórsson II, (København 1961), 199.

⁶ Í sumum grasafraeðum er ætíhvönn nefnd *archangelica officinalis*. Stefán Stefánsson telur hana vera algenga jurt víða um land, sjá *Flóru Íslands* (Akureyri 1948), 251. Sjá einnig 12. nmgr. hér á eftir. Í fornum heimildum er sennilega ekki greint milli tegunda; orðið hvönn getur átt bæði við geit- og ætíhvönn, en hina síðarnefndu greindu menn áður í tvær deilitegundir *angelica norvegica* sem í Norgei nefnist 'fjellkvann' og *angelica litoralis* sem nefna mætti bjarghvönn, þar sem hana er einkum að finna í fuglabjörgum og klettum við sjó, sbr. Áskell Löve, *Íslenzkar jurtir* (Kaupmannahöfn 1945), 211. Á norsku nefnist hún 'strandkvann'. Fjallhvönn þekkist úr fornu máli, sjá 'Gátur Gestumblinda' í *Heiðreks sögu* udg. Jón Helgason (København 1924), 65, 70. Sjá bls. 212. Orðin *englajurt* og *englarót* eru að líkindum þýðingarlán, fengin úr dönskum eða þýskum grasalækninga-

að hvönnin hafi verið ræktuð í Noregi og á Íslandi á ofanverðri 13. öld.⁷ Hvönn var einnig ræktuð í klausturgörðum.⁸ Í könnun sem Knut Fægri prófessor gerði í Noregi 1941 og Ove Arbo Høeg styðst við í riti sínu, *Planter og tradisjon*, kom það í ljós að í mörgum fylkjum Noregs

kverum, sjá 50. nmgr. á bls. 216. Orðið *höfuðhvönn* kemur fyrir hjá Eggerti Ólafssyni og hyggur Steindór Steindórsson frá Hlöðum að hann hafi haft latneska nafnið *archangelica* í huga. Sjá um þetta efni Steindór Steindórsson, *Íslensk plöntunöfn* (Reykjavík 1978), 28–29. Steindór telur að *fjallhvönn* sé ætíhvönn, sbr. tilv. rit, 170.

⁷ *Jónsbók* udg. Ólafur Halldórsson (København 1904), 272. Þessi ákvæði segja vitaskuld ekkert til um hvort hvannagarðar hafi verið til á Íslandi í lok 13. aldar. Í Grágás er hins vegar aðeins minnst á hvanntekju og ef hún er gerð í landi annars manns, þá er hún færð til 3 marka útlegðar, sbr. *Grágás* udg. Vilhjálmur Finsen (Kjøbenhavn 1852) Ib, 94; 'Staðarhólsbók' (Kjøbenhavn 1879), 508. Eggert Ólafsson segir að hvannagarðar tíðkist við heimahús á Íslandi, einkum í Rangárvallasýslu og sé þetta gamall siður og vísar hann til laganna um það efni og á sennilega við *Jónsbók*. Sjá *Reise igiennem Island* (Sorøe 1772), 939–940. Skúli Magnússon segir í 'Beskrivelse af Gullbringu og Kjósarsýslur (1785)', að hvönn vaxi í görðum á Bessastöðum, í Viðey og Nesi, Reykjavík og Keflavík og víðar, sjá *Bibliotheca Arnarnæna* IV (København 1944), 34. Þorvaldur Thoroddsen hefur tínt til margvíslegan fróðleik um hvannagarða á síðari öldum. Hann segir að þeirra sé oft getið í þulum og talsháttum og nefnir: 'Alt skal eg gera það sem mér er bannað, hlaupa bæði austur og vestur til hvannagarðamanna.' Þá minnst Þorvaldur á að 1782 hafi danska stjórnin heitið verðlaunum fyrir stærstu hvannagarða við sveitabæi og Björn Halldórsson hafi ræktað hvönn í Sauðlauksdal. Á seinni hluta 19. aldar voru hvannir ræktaðar í nokkrum görðum í Reykjavík og til er prentaður leiðarvísir um ræktun hvannar, sjá *Lýsingu Íslands* IV (Kaupmannahöfn 1922), 89–90, 243–246. Jónas Jónasson frá Hrafnagili segir að hvannagarða sé getið á suðausturlandi á 18. öld en telur síðar í sama riti að sú ræktun hafi lagst niður, sjá *Íslenska þjóðhætti* (Reykjavík 1934), 41, 95.

⁸ Ólífa sú sem er í rótinni er enn í dag notuð í munkavín svo sem Bénédictine og Chartreuse, sbr. George Usher, *A Dictionary of Plants Used by Man* (London 1974), 47. Athyglisvert er það sem Ove Arbo Høeg tekur upp eftir heimildarmönnum úr eygni Selju: 'På sydsiden av Seljøya ligger et område som kalles Heimen, en flate rett mot syd, i ly for nordenvind og trekk fra havet, meget lunt. Vi har ansett det for utvivilsomt at beboerne av klostret, 20–30 min. borte, har brukt dette stedet til dyrkning av urter som neppe ville trives på det langt mer værharde område rundt klosteranlegget. Der vokser bl. a. vill humle, akeleie, og kvanne.' *Planter og tradisjon* (Oslo 1974), 206. Um klausturgarða hér á landi er því miður ekkert kunnugt og væri ómaksins vert að hyggja að því hvort einhver kryddgrös vaxa enn á þeim stöðum sem fyrr voru klaustur, ef ræktunartilraunir Vísa-Gísla hafa ekki spillt fyrir rannsóknum eins og t. d. á Munka-Þverá. Um aðrar nytjajurtir fornar má fræðast í grein Guðrúnar P. Helgadóttur, 'Laukagarðr', *Specvlvm norroenvm* (Odense 1981), 171–184.

könnuðust gamlir menn þá við hvönnina bæði sem garðjurt og villigras og greindu í sundur eftir bragði og stöngulgerð.⁹ Víða í Noregi lögðu menn sér einnig til munns geithvönn eða öðru nafni snókahvönn¹⁰ ('geitla, snókla, snókur', *angelica silvestris*). Þar var siður að skera hvönnina í júní, helst fyrir Jónsmessu, og voru það einkum ungir menn sem það gerðu. Þeir fóru á fjall seint á laugardögum og komu heim að morgni sunnudags með byrðar stórar og seldu fyrir kirkjudyrum eða á markaðstorgi.¹¹ Þessi lýsing á þjóðháttum kemur furðuvel heim við frásögn Odds og Snorra og betur en íslenskar venjur sem þekktar eru.

Eins og í Noregi var það algengt hér á landi að hvönnin væri skorin þar sem hún óx villt. Fræg er frásögn Flateyjarbókar af hvannskurði þeirra fóstbræðra, Þorgeirs Hávarssonar og Þormóðar Kolbrúnarskálds í Hornbjargi (*Flateyjarbók*¹ II, 159). Í máldögum frá 14., 15. og 16. öld er hvannskurður talinn til hlunninda og í Búalögum er fjórðungur hvannar metinn á eina alin.¹² Örnefni, þar sem stofninn er *hvannar*- eða *hvanna*- benda einnig til þess að jurtin hafi verið í miklum metum og nytjuð sem matjurt. Á suðausturlandi tíðkaðist það allt fram á 19. öld að grafa upp hvannarætur; var það kallað að fara á rótarfjall og gert að hausti. Njólinn var hins vegar eins og í Noregi skorinn snemmsumars.¹³ Eggert Ólafsson segir að hann hafi í Breiðafirði verið borðaður nýr 'som Salat, med ferskt Smør, oven paa Fisk', en sunnanlands hafi rótin verið geymd í mold ('i Muld') um veturinn og hafi þá verið etin með

⁹ Í Noregi virðist svo sem menn hafi ekki lagt sér til munns bjarghvönn heldur aðeins fjall- og garðhvönn sem ræktuð var við heimahús, sjá Høeg tilv. rit, 202, 206. Í Englandi er ætihvönn talin innflutt garðjurt, sbr. Richard and Alastair Fitter, *The Wild Flowers of Britain and Northern Europe* (London 1980), 160.

¹⁰ Sbr. Høeg tilv. rit, 219–222. Sjá einnig Edmund Launert, *Edible and Medicinal Plants of Britain and Northern Europe* (London 1981), 101–102. — Af þeim orðum sem notuð voru um geithvönn, virðast *geitla* og *snókur* vera elst. Þau koma fyrst fyrir hjá Gísla Oddssyni í 'De mirabilibus Islandiae', *Islandica* X, 66–67 og er svo að sjá að hann eigi einungis við ræturnar. *Geitlu* telur hann vera eitradá. *Snókur* virðist þó vera haft um jurtina alla ef marka má orðabók Jóns Ólafssonar úr Grunnavík, sjá 44. nmgr.

¹¹ Sbr. Høeg tilv. rit, 209–210.

¹² *Íslenzkt fornbréfasafn* III, 515, V, 262 (Árskógur á Árskógsströnd); IV, 748, VII, 196 (Núpur í Núpsdal, Vestur-Húnavatnssýslu); VIII, 517 (Sauðlauksdalur); XV, 578 (Álftamýri í Dýrafirði), 582 (Selárdalur í Arnarfirði); sbr. *Búalög* (Reykjavík 1915), 23; sbr. Høeg, *KLNM* IX, 535.

¹³ Jónas Jónasson tilv. rit, 95; Þorvaldur Thoroddsen tilv. rit, 243–255.

mjólk, flautum ('Fløyter') og smjöri.¹⁴ Ein merkilegasta heimildin um neyslu hvannaróta og trú á lækningamátt þeirra er í bréfi Brynjólfs biskups Sveinssonar til Bjarna Einarssonar eldra 6. maí 1675.¹⁵

Rótakvartelið úr Kolmúlafjalli bið eg yður mér senda vel umbúið í þurri mold. Þær skulu ei eiga að grafast undir berum himni, né undir hann komast, og eigi heldur með berum höndum úr jörðunni grafast. Eg veit ei nema þær verði mér að heilsubót. Moldin vilda eg tekin væri úr þeim sama stað sem rótin grær, en ekki annarsstaðar. Hún skal og ekki eiga að grafast né snertast með berum höndum. Vilda eg hún væri tekin í öndverðum gróandanum, en ekki þegar gróður er mikill kominn, því rætur dofna þá grösín vaxa.

Jónas Jónasson frá Hrafnagili skýrir svo frá að leggirnir hafi verið etnir nýir eða með súrmjólk og rjóma. Hann telur þó að á Norðurlandi hafi hvannir ekki verið etnar: 'var sagt að þær ærðu upp í manni sult'. Hið sama hefur Høeg eftir norskum heimildarmönnum.¹⁶ Í *Íslenskum þjóðháttum* er bætt við neðanmáls tilvitnun til Þjóðverjans Thiene-manns sem ferðaðist um Ísland árið 1821. Hann skýrir frá því að hvannir hafi verið etnar við Mývatn.¹⁷ Í Norður-Noregi var hvönnin á síðari öldum nytjuð á svipaðan hátt og Íslandi, bæði með Löppum og Norðmönnum og gæti það verið vísbending um hvernig hennar var neytt á miðöldum.¹⁸

Elsta norræna heimildin um hvönn, önnur en Ólafs saga Odds munks Snorrasonar, er talin ættuð úr heimahögum Þyri drottningar. Danski kanúkinn Henrik Harpestræng, sem var samtímamaður Snorra Sturlusonar og var í Hróiskeldu (d. 1244), er sagður vera höfundur tveggja lækningakvera. Annað þeirra er á forndönsku og samkynja texta er að finna í íslenskum, norskum, sænskum og þýskum handritum.¹⁹ Hitt er

¹⁴ *Reise igiennem Island*, 429, 943.

¹⁵ 'Úr bréfabókum Brynjólfs biskups Sveinssonar', *Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga* XII útg. Jón Helgason (Kaupmannahöfn 1942), 306–307.

¹⁶ Jónas Jónasson tilv. rit, 40. Sbr. það sem Høeg hefur eftir norskum heimildarmönnum: 'ein vert svolten av å ete kvanne . . .' 'Når dei fór på kvanntur, vart det gjerne sagt at dei måtte ha dugleg niste med. Ein vart så svolten når ein åt kvann', tilv. rit, 211.

¹⁷ Jónas Jónasson tilv. rit, 41.

¹⁸ Høeg tilv. rit, 208.

¹⁹ *Harpestræng* ('Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogeboøger') udg.

á latínu og hefur af síðari tíma mönnum verið kallað *Liber herbarum*.²⁰ Í því riti kennir áhrifa frá læknskólanum í Salerno.

Í *Liber herbarum* er talið gott að bera hvannarót á sér sem vörn gegn hvers konar galdri og áhrinsorðum. Soðin átti hún að lækna hósta og soðið mauk úr hunangi og hvönn græddi bit óðs hunds.²¹ Høeg skýrir aftur á móti frá því að í Noregi hafi það verið talið gott ráð gegn smitandi sjúkdómum að tyggja hvannarót, enda hafi hún verið tuggin í svartadauða. Hann segir þetta ráð vera þekkt bæði úr lækningabókum lærðra manna og leikra.²² Njólinn var líka talinn meðal gegn skyrbjúg, en helst átti eta hvönnina fyrir Jónsmessu, ef hún átti að gagna sem meðal. Bæði Lappar og Norðmenn tuggðu rötina eins og skro og nefnir Høeg dæmi um það frá þessari öld.²³ Just K. Qvigstad greinir einnig frá því að Lappar hafi notað hvönn við margs konar kvillum og hafi þeir haft njólann uppi í sér til að varna veikindum.²⁴

Poul Hauberg, útgefandi *Liber herbarum*, fullyrðir að hvannar sé einungis getið sem lækningajurtar í norrænum miðaldaritum; hún sé ekki nefnd á nafn hjá klassískum grasafræðingum eða miðaldahöfundum.²⁵ Hann nefnir líka að kaflann um hvönnina í ofangreindri bók sé ekki að finna annars staðar í fræðum Harpestrængs. Hann telur að kaflar úr *Liber herbarum* hafi verið þýddir á þýsku, en almennt komi

Marius Kristensen (København 1908–20). Íslensku handritin eru m. a. AM 655 XXX 4to, AM 194 8vo, hið fyrra var gefið út af Konráði Gíslasyni í *Fire og fyrretyve prøver* (Kjøbenhavn 1860), 470–475; AM 434 a 12mo, gefið út af Kr. Kålund, *Den islandske lægebog* (København 1907); AM 194 8vo, gefið út af Kålund í *Alfræði íslenzk I* (København 1908), 61–77; loks er Royal Irish Academy 23 D 43, gefið út af Henning Larsen, *An Old Icelandic Medical Miscellany* (Oslo 1931). Norsk hafa verið talin AM 673 a 4to, AM 696 I 4to. Sjá og John Kousgård Sørensen, *KLNM XI*, 76–79, Gundolf Keil, *Verfasserlexikon 3* (Berlin 1981), 475–479.

²⁰ Sbr. *Liber herbarum* udg. Poul Hauberg (København 1936). Um Harpestræng og verk hans má fræðast þar á bls. 10–17. Menn eru ekki á einu máli um uppruna *Liber herbarum*. Gundolf Keil telur að þessi latneska lækningabók eigi rót sína að rekja til Suður-Þýskalands, sjá Keil tilv. rit, 479.

²¹ *Liber herbarum*, 110–112.

²² Høeg tilv. rit, 213–214; sami höfundur, *KLNM IX*, 534–535.

²³ Høeg nefnir það líka að þurruð hvannarót hafi verið reykt sums staðar í Noregi, sbr. tilv. rit, 211–212.

²⁴ Sbr. *Lappische Heilkunde* (Oslo 1932), 211–212.

²⁵ Tilv. rit, 20.

hvönn fyrst fyrir sem lækningajurt í grasaskráum og lækningakverum frá 15. öld.²⁶

Annar Dani, húmanistinn Henrik Smith (um 1495–1563) kemur mjög við sögu grasalækninga á Norðurlöndum. Hann gaf út nokkur grasalækningakver og höfðu þau mikil áhrif.²⁷ Smith studdist við þýsk og latnesk grasa- og lækningakver en bætti við á að giska 250 dönskum plöntutegundum í flokk lækningajurta.²⁸ Af þeim athugasemdum sem með fylgja er ljóst að sumar þeirra hefur hann þekkt af eigin reynslu. Smith telur hvannarseyði vera gott meðal við tannverk.²⁹

Pegar frá er talinn vitnisburður Brynjólfs biskups hér að framan mun ein elsta íslenska heimildin um lækningamátt jurtarinnar vera í Gandreið séra Jóns Daðasonar, samtímamanns Brynjólfs, en þar segir svo:

Angelica, hvönn, hennar lauf burtfælir flær
(ÍB 35 fol., 83r.22; sbr. JS 81 4to, 47v.24–25).

Í riti Jóns lærða, *Um nokkrar grasanáttúru*, er minnst á allmörg grös og lækningamátt þeirra, m. a. hvönn. Rit þetta er óprentað. Það er varðveitt í eiginhandarriti Jóns, JS 401 4to, tileinkað Brynjólfi biskupi Sveinssyni, og Stock. Papp. fol. nr. 64, sem er uppskrift Jóns Eggertssonar. Hún er frábrugðin eiginhandarriti Jóns lærða og verður ekki skorið úr því með vissu hvort að baki liggur annað rit Jóns lærða eða umframefnið sé samið af Jóni Eggertssyni.³⁰ Jón lærði telur að hvannarót, bleytt í ediki, sé góð við pestum. Í JS 401 4to er ekki minnst á tannverk en í Stock. Papp. fol. nr. 64 er svofelld klausa:³¹

²⁶ S. r., 159.

²⁷ Fyrsta lækningabók Smiths kom út í Malmö 1536, en grasalækningakver hans, *Een Skøn. loestig. ny vrtegaardt*, var prentað fyrst í Malmö 1546 og kom út í nokkrum útgáfum. 14 árum eftir dauða Smiths var ritsafn hans gefið út undir nafninu *Henrik Smiths Lægebog I–VI* (Kjöbenhavn 1577). Var hún síðan margsinnis gefin út að hluta eða öll og ljósprentuð var hún í Kaupmannahöfn 1976 með eftirmála eftir Anna-Elisabeth Brade.

²⁸ Sjá Brade, eftirmála við *Lægebog*, 19.

²⁹ *Lægebog VI*, 54v.

³⁰ Sjá um þetta efni inngang Bjarna Einarssonar að 'Munnmælasögum 17. aldar', *Íslensk rit síðari alda* 6, lxii–lxvii; Einar G. Pétursson, 'Rit eignuð Jóni lærða í Munnmælasögum 17. aldar,' *Afmælisrit til Steingríms J. Þorsteinssonar* (Reykjavík 1971), 42–53. Sjá einnig ritgerð sama höfundar, 'Við ásókn ljúflings' *Maukasta* (Reykjavík 1974), 12.

³¹ Í AM 701 b 4to, 17. aldar hdr., er á bls. 27–28 svo talið, að hvannarsafi hreinsi burt óhreinindi úr holum tönnum.

Vid Tann verk. þuo þær i heitu Edike, Item Et huannarætur, og læt nockud af þeim i tannholurnar (bls. 131).

Olavius minnst á nytsemi hvannar í Urtagarðsbók sinni og telur hann að geitlufræ, borið í höfuð manns, dugi vel við óværu.³² Eldri er þó lýsing Þorsteins Magnússonar á Skammbeinsstöðum sem prentuð er í Sýslulýsingum 1744.³³ Hann segir að hvannarót, sett út í brennivín, sé góður drykkur við brjóstkvefi; hann komi blóðinu á hreyfingu, styrki maga, hjarta og lifur. Nokkrum árum síðar en Urtagarðsbók Olaviusar kom út, voru Grasnytjar Björns Halldórssonar prentaðar.³⁴ Björn segir m. a. svo um gagn jurtarinnar:

Rótina má í edik leggja, þurrka hana síðan aftur, og bera hana oft að vitum sér, eður hafa bita af henni undir tungurótum; það segja menn gott í móti óhollu og vondu lofti; eins að drekka edik af henni. — Rótin styrkir maga, eyðir vindi, drepur orma í þörmum, góð við síðusting og gömlum hósta, brjóstveiki og tannverki, þegar hún er tuggin (*Grasnytiar*, 104).

Það er hugsanlegt að Björn hafi haft stuðning af lækningakverum sem áttu rót sína að rekja til Harpestrængs eða Henriks Smiths.³⁵ Hann tekur fram í formála að hann hafi stuðst við erlendar bækur en því miður nefnir hann þær ekki þar. Hann segist hafa tekið meira en helming efnisins 'af minni eiginni, granna minna og annara merkra manna

³² *Íslensk Urtagarðs Bok* (Kaupmannahöfn 1770), 67.

³³ *Sýslulýsingar 1744–1749* útg. Bjarna Guðnasonar (Reykjavík 1957), 54. Hvönnin er í því riti ýmist nefnd með mat- eða lækningajurtum, sbr. bls. 4, 31, 84, 112, 184, 190 (en þar er tekið fram að enginn noti hana), 267. Skúli Magnússon skýrir frá því að hvönn vaxi villt á heiðum og fjöllum, en sé lítið notuð, sbr. 'Forsøg til en kort beskrivelse af Island (1786)', *Bibliotheca Arnarnagæana V* (1944), 41. Í sóknalýsingum frá 19. öld er hvannar oft getið og má nefna sem dæmi að í Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsýslu, *Snæfellsnes III* útg. Svavar Sigmundsson og Ólafur Halldórsson (Reykjavík 1970) er hún á 301. bls. kölluð heilsubótargras. Í *Lækningabók Jóns Péturssonar* (Kaupmannahöfn 1834) er jurtin nefnd *brjósthvönn*. Við það nafn kannast meðhöfundarnir, Sveinn Pálsson og Jón Þorsteinsson, ekki og telja eyfirskt. Steindór Steindórsson telur nafnið dregið af lækningamætti jurtarinnar, sbr. *Íslensk plöntunöfn*, 29.

³⁴ *Grasnytiar* (Kaupmannahöfn 1783).

³⁵ Hann hefur m. a. stuðst við sænsk og norsk grasfræðirit eftir Linné og Gunnerus og má vera að þaðan hafi hann fengið ýmsan fróðleik, þó að hann vísi ekki til hans í hvert skipti. Í annarri útgáfu Grasnytja (Akureyri 1983) er að finna skrá eftir Helga Hallgrímsson um tilvísanir Björns í fræðirit.

reynslu' (s. r., 4). Hann bætir við síðar í formálanum að séra Jón Daðason og Daði Steindórsson og fleiri hafi talið upp urtir úr 'þýðskum og latinskum bókum' (s. r., 4) og hafi þau grös aldrei á landinu þekkt. Það er athyglisvert við póst Björns að hvannarót á að tyggja við tannverk og ber því læknisráði ekki illa saman við það sem stóð í uppskrift Jóns Eggertssonar af riti Jóns lærða sem vitnað var í fyrr.

Hvönnin er að vísu ekki alnorræn jurt. Ætihvönn vex villt við sunnanvert Eystrasalt og í Risafjöllum í Póllandi. Í alfræði Bächthold-Stäubli er frá því skýrt að hvönnin hafi verið garðjurt í Þýskalandi á 14. öld og þar kemur einnig fram sá fróðleikur sem hafður var hér fyrr eftir Høeg að hvannarót hafi verið lögð undir tunguna á mönnum þegar drepsóttir gengu yfir, og greint er eftir 16. aldar bók að rótin sé góð gegn galdri, pestum og eitri. Hjá Birni Halldórssyni heitir slíkt óhollt loft. Þýskar heimildir herma og að hvannarót lögð í vatn hafi verið notuð til munn- og tannhreinsunar.³⁶ Aðrar tegundir hvannar hafa verið notaðar sem krydd og til lækninga bæði í Asíu og meðal indíána í Ameríku og gæti það bent til þess að neysla hennar hafi verið alþekkt og ekki bundin við norðlæg lönd.³⁷

Það kemur hvergi beinlínis fram í fornum heimildum að menn hafi haldið að hvönnin hafi haft í sér dulinn frjósemismátt. Athyglisvert er þó að í alkunnri gátu Gestumblinda í Heiðreks sögu geta hvannir tvær á fjalli hvannkálfr nokkurn og eru fá dæmi um slíkan getnað:

'Hverjar eru þær rýgjar
á reginfjalli,
elr við kván kona;
mær við meyju
mög of getr
ok eigut þær varðir vera?
Heiðrekr konungr
hyggðu at gátu!' (*Heiðreks saga*, 70 sbr. s. r., 65).

Skyld þessari gátu um hvönnina er önnur sem varðveist hefur í 16. aldar handriti, AM 687 b 4to, en Ólafur Halldórsson hyggur að eigi rót sína að rekja aftur til 12. eða 13. aldar.³⁸ Gátan hljóðar svo:

³⁶ Sbr. Max Baldinger, 'Aberglaube und Volksmedizin in der Zahnheilkunde', *Volksmedizin* hrsg. Elfriede Grabner (Darmstadt 1967), 187.

³⁷ Sbr. Usher tilv. rit, 47.

³⁸ Sbr. grein Ólafs Halldórssonar, 'Því flýgur krákan víða', *Fróðskaparrit* 18

Mögr er sá hinn nítjándi
 er elsk fyrir móðurknjám,
 ok er í fótaskjóli fæddr.
 Vígnýrum sínum
 ef verðr viljugr gamall
 kokar hann í ennit upp;
 eistum sínum
 kastar hann á alla vega
 ok getr af því börn ok buru (*Fróðskaparrit* 18, 241).

Í báðum gátum er hvannkálfur nefndur mögur. Til skýringar skal þess getið að *vígnýra* merkir eista, *fótaskjól* mun vera eins konar hosa og er þá líklega átt við blaðslíðrið, en so. að *koka* merkir hér að elgja upp. Höfundur þessarar gátu hefur fært sér í nyt líkindi milli vaxtar jurtarinnar og karlmanns og má vera að einhver átrúnaður leynist að baki, því að síðar kemur fram að menn trúa því að sá sem ber á sér hvönn, muni verða elskaður af öllum. Á 16. öld þekkist það að ætíhvönn sé notuð sem meðal við kyndeyfð og er það einnig kunnugt meðal Lappa.³⁹ Það kemur fram hjá Olavíusi og Birni Halldórssyni að hvannarót átti að 'flýta fyrir fóstri'.⁴⁰ Á síðari öldum var jurtin þekkt í Noregi sem frjósemdartákn; við hjónavígslu á Voss skyldu brúðhjónin tilvonandi ríða til kirkju með hvönn í fangi og skyldi hvönn brúðgumans vera nokkru stærri en brúðarinnar.⁴¹ Um slíkan sið er ekki kunnugt hér á landi, en vera má að leifar slíks átrúnaðar felist í orðinu *graðhvönn*, *graðhvannarleggur*, *-njóli*, sem kemur fyrir í rit- og talmáli á 19. og 20. öld.⁴² Hvönnin er ein fljótsprottnasta vorjurtin og gæti það

(1970), 236–238, 252. — Richard Perkins telur hugsanlegt að orðið *hjálmleukr* (*hálmleukr*) sem kemur fyrir í Flóamanna sögu eigi við einhverja hvannartegund, sjá 'The Dreams of Flóamanna Saga', *Saga-Book XIX* (1975–76), 231.

³⁹ Sbr. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* hrsg. Hanns Bächtold-Stäubli (Berlin 1929–1930) II, 840–41.

⁴⁰ *Urtagarðsbók*, 67; *Grasnyttar*, 104.

⁴¹ Sjá Nils Lid, *Joleband og vegetasjonsguddom* (Oslo 1928), 208; Høeg tilv. rit, 215–216. Í Noregi hefur einnig þekkt að hvannarót væri notuð sem frjóvgunarmedal handa kúm, sbr. Høeg, s. r., s. st.

⁴² Í ritmáli kemur þetta orð fyrst fyrir í Þórðar sögu Geirmundssonar eftir Benedikt Gröndal, *Ritsafn* II (Reykjavík 1951), 87. Halldór Laxness hefur notað orðið *graðhvannarnjóli* margoft í ritum sínum, en einna kunnust mun frásögnin af þeim fóstbræðrum Þorgeiri og Þormóði í Hornbjargi, sbr. *Gerpla* (Reykjavík 1952), 155–156. Þessi dæmi eru úr fórum Orðabókar Háskólans. Úr talmáli hef

ásamt ofangreindu nafni ýtt undir hugmyndir manna um frjósemi hennar. Upphaflega hefur þó þessi fyrri liður, *grað-*, einungis höfðað til vaxtar jurtarinnar.⁴³

Af grasalækningakverum var ljóst að fyrri tíðar menn gerðu ekki ávallt greinarmun á geitlu og ætihvönn. Eins og fram kom hér fyrir nefndist geitlan öðru nafni snókahvönn eða snókla, en í Orðabók Jóns Ólafssonar úr Grunnavík heitir hún *snókur* og telur hann hana óhæfa til átu.⁴⁴ Orðið *snókur* kemur fyrir í fornu máli og er talið merkja, 'snute, nesevis, listig person'.⁴⁵ Í nútímamáli merkir það totu sem gengur út úr öðrum stærri hlut. Steindór Steindórsson frá Hlöðum telur tvímælalaust að snóksnöfnin vísi til rótar geithvannarinnar.⁴⁶ Orðið kemur einnig fyrir í ornefnum; Snóksdalur er alþekkt nafn. Ósagt skal hér látið hvort sú nafngift lýtur að lögun dalsins eða jarðargróðri. Aftur á móti er að þessum dal og einum kunnasta íbúa hans, Daða Guðmundssyni, vikið í kersknivisu sem eignuð er Jóni Arasyni. Það er engin tilviljun að þar er notuð mannkenning, þar sem kenniorðið er geithvönn.⁴⁷

ég fengið tvö dæmi úr Grímsnesi og telur annar heimildarmaðurinn að orðið merki venjulega hvönn, en hinn að *graðhvönn* hafi verið notað um hvönnina á haustin, þegar leggurinn var orðinn gildur og stökkur; hann karlkenndi jurtina og talaði um *hann hvönnin(n)*. Ég þakka Guðrúnu Ásu Grímsdóttur sagnfræðingi fyrir þessa vitneskju, en hún spurði sveitunga sína í Grímsnesi um þetta orð. Við fyrirspurn Guðrúnar Kvaran í þættinum *Íslenskt mál* 19.10. 1983 fengust svör af Suður- og Vesturlandi, en engin af Norður- og Austurlandi. Algengast var að *graðhvönn* væri haft um hávaxna hvönn, mittisháa eða hærri. Á Vestfjörðum þekktist það að orðið væri notað um jurtina þegar hún bar fullþroska fræ og eyfellskur heimildarmaður kannaðist einnig við þá merkingu, en hann taldi þó að *graðhvönn* væri geitla. Á Ströndum var orðið hins vegar haft um bambusstangir sem rak á fjörur.

⁴³ Sbr. önnur orð um stórvaxin dýr svo sem *graðskata*, *graðýsa*.

⁴⁴ Í Orðabók Jóns í seðlasafni Orðabókar Háskólans stendur undir *snookur* (*snókur*): 'm. dicitur et qvædam species Angelicæ, qvi non est esui aptus.'

⁴⁵ Sjá IV. bindi orðabókar Fritznars undir *snókr*.

⁴⁶ *Íslensk plöntunöfn*, 28.

⁴⁷ Hér er fyrsta línan prentuð upp eftir Fitjaannál, *Annálar 1400–1800* II (Reykjavík 1927–1932), 61. Fitjaannál hefur sameiginlega með *AM 236 4to* les-háttinn grimm¹ grönn; sbr. *Íslands Árbækur* IV (Kaupmannahöfn 1825), 59, en þar stendur *grunn* og er það sennilega lestrarvilla. Geitar¹ Geita, *Bisk.* II, *AM 236*. Síðari hluti vísunnar hljóðar svo í Fitjaannál og hjá Espólin: 'þoldu ekki þegnar vel ('þoldi ekki þjóð gild, *AM 236 4to*)/þetta hrópið Dalaglöp/íóru af stað með fjölda her/ og fengu með sér margan dreng.

Geitar hvanna grimm rót
 galar hátt í Snóksdal,
 heyrðust hennar heimsk orð
 hörð, allt í Eyjafjörð;
 firnin þessi falsgjörn
 fjöllin gjörðu skelfd öll,
 drjúgum mest varð digr raust
 og dvergmal í Breiðuskál (*Biskupa sögur II, 578*).

Þessi vísa hefur stundum verið skýrð svo að þar sé vikið að Ingvaldi Árnadóttur fylgikonu Daða og bústýru hans á Sauðafelli,⁴⁸ en ekki stenst sú skýring, því að greinilega er átt við Daða sjálfan; hann er *geitar hvanna grimm rót*. Það er sennilegt að kenningin hafi verið valin vegna þess að Daði var kenndur við Snóksdal, en það er erfitt að verjast þeirri hugsun að höfundur og áheyrendur hafi verið kunnugt um að hvönn var talin auka kyngetu manna eða a. m. k. þekkt lögun rótarinnar og er þá sneitt gróflega að kvennamálum Daða.

3.

Ljóst er af þessum fróðleik að hvönnin hefur verið þekkt sem lækningajurt um alla norðanverða Evrópu. Það verður ekki séð af heimildunum hvort sá átrúnaður sem menn höfðu á jurtinni við sunnanvert Eystrasalt og í Þýskalandi sem og norður í Lapplandi sé frá norrænum mönnum runninn eða sé upphaflega eins konar finnagaldur meðal norrænna manna og hafi síðan borist suður á bóginn með þeim. Neysluvenjur Lappa, Íslendinga og Norðmanna á síðari öldum benda til þess að sá siður að tyggja rótina sé gamall og það hafi meðfram verið gert til þess að hreinsa tennurnar.⁴⁹ Sé þetta haft í huga skilst orsakasambandið í

⁴⁸ Þá skýringu er að finna neðanmáls í *Biskupa sögum II, 578* og er þar vísað til Espólíns (*Ættartölubók 5318*), sem segir vera sneitt að Daða og fylgikonu hans. Hannes Þorsteinsson telur erindið þó vera ort um Daða, sbr. *Annálar II, 61*. Steindór Steindórsson telur vísuna eiga við fylgikonu Daða, sbr. *Íslensk plöntunöfn, 28*.

⁴⁹ Mér hefur ekki tekist að rekja til erlendra lækningabóka þann fróðleik sem fram kemur í Stock. Papp. fol. nr. 64 og Jón Eggertsson eignar Jóni Guðmunds-syni lærða og fólgin er í lækningu tannverks. Simon Paulli telur t. d. gott að tyggja hana gegn andremmu, sbr. *Lægeplanter og trolldomsurter* eftir Harald Nielsen (*København 1969*), 233. Það er hugsanlegt að læknisráðið sé upphaflega norrænt. Þetta efni er ókannað og benda má strax á að Jón lærði virðist kannast

frásögn Odds munks af hvannjólánum. Tannfé kemur upp í huga Þyri um leið og hún sér jurtina. Það er að vísu hugsanlegt að hjá Oddi hafi hvönnin verið kristilegt tákn; latneskt heiti hennar er *angelica*,⁵⁰ engiljurt, en Oddur mun hafa diktað sögu sína á latínu. Þá væri hvönnin engilstákn, send Ólafi á pálmásunnudag, en á orrustuna við Svöldur mætti líta sem píslarvætti Ólafs Tryggvasonar, postula Norðmanna. Hugrenningatengslin milli hvannarinnar og tannfjár Þyri væru þá dregin fram til að sýna veraldarhyggju drottningar. En á móti þessari skýringu mælir að óvíst er hvenær jurtin fær þetta latneska nafn; hvort það hefur verið á dögum Odds eða síðar.⁵¹

Sögn Snorra er hins vegar öll veraldleg. Ólafur konungur er ekki að koma frá messu á pálmásunnudag þegar honum er gefin hvönnin. Snorri lætur hann gefa Þyri allan hvannstöngulinn. Heftin sem blossar upp milli þeirra hjóna þegar hún þiggur ekki hvönnina skilst betur sé jafnframt hinni hefðbundnu eggjan haft í huga að jurtin hafi verið ástar- og frjósemistákn. Í þá átt benda gáturnar tvær sem fjallað var um hér að framan. Og í þessum athöfnum persónanna felst ábending höfundarins um að sambúð þeirra hjóna hafi verið ástlítil. Ólafur hafi með gjöfinni brigslað henni um kyndeyfð — og hún svarað fyrir sig með því að bregða honum um hugleysi.

við Mattheus Lobel (1538–1616) sem skrifað hefur lækningabækur og átti heima í Flandur. Hvannarkaflinn í JS 401 4to er heldur ekki ósvipaður því sem segir í lækningabók Henriks Smiths um sama efni.

⁵⁰ Í Englandi og víðar í Evrópu þekktist sú sögn að engill hafi sett hvannarót upp í munninn á mönnum þegar drepsóttir gengu yfir, sbr. t. d. Rosemary Hemphill, *Herbs and spices* (Harmondsworth 1980), 27; sbr. M. Grieve, *A Modern Herbal* (London 1978), 36. Á þýsku heitir jurtin *Heiliggeistwurz*, *Engelwurz* og í grasalækningakveri þýsku frá 16. öld er nafnið skýrt svo: 'Umb seiner fürträffentlichen Krafft und Tugendt willen als wenn der Heilige Geist selber oder die lieben Engel dem menschlichen Geschlechte dies Gewächs und heylsame Wurtzel geoffenbart hetten.' Þessi klausa er tekin upp eftir Bächthold-Stäubli, *Handwörterbuch II*, 840–841.

⁵¹ Sjá um þetta efni Grieve, *A Modern Herbal*, 36.

SUMMARY

IN this paper the author describes the use of the herb *angelica* (*Angelica archangelica*) in old Norwegian and Icelandic folklore and popular medicine. The Norwegians and the Lapps used to chew the angelica root and this was perhaps originally done to clean the teeth; this was also known in Germany where angelica root dipped in water or wine was used to clean the mouth and teeth. The root was also put under the tongue of people during epidemics. Angelica was also eaten with milk and whipped milk (*flautir*) both in Norway and Iceland. It was usually cut where it grew wild on mountains. Young Norwegians went collecting it on Saturdays preferably in June before the feast of St. John (the 23rd of June), came back laden on Sundays and sold the herb in front of the church or at the market. It is also known to have been cultivated in gardens in Iceland and Norway in the 18th and 19th centuries; a Old Norse lawbook from as early as the late 13th century mentions angelica gardens. It is not known whether the belief in angelica as a medicine spread from the North to the South but some of the customs known in Norway are also known in Germany, and a Danish herbal from the early 13th century mentions angelica as a magical and medicinal plant. In Norway it has also been known as a fertility symbol.

These customs help to explain an episode in the Sagas of King Óláfr Tryggvason by Oddr Snorrason and Snorri Sturluson, the former more of a hagiographical vita than a biography and originally written in Latin, the latter a part of Snorri's compilation, *Heimskringla*. Oddr tells that one Palm Sunday King Óláfr met a man in the front of the church with a bundle of angelica. He gave the king "this summer fruit" and King Óláfr cut a piece of it and gave it to his queen Þyri, daughter of King Haraldr of Denmark. When she received it she suddenly remembered the properties which her father gave her as *tannfé* (a present given to a child when it got his first tooth) and she wanted Óláfr to reclaim these properties. This episode reveals the old custom of chewing angelica or using it for cleaning teeth. It is also possible that the hagiographer Oddr Snorrason used angelica as a Christian symbol, a heaven-sent token referring to Óláfr's death as a martyr in the battle at Svøldr. In Snorri's version of this story there is no specific day mentioned when King Óláfr got the angelica and it appears that he bought it at the market on a Sunday which corresponds to the customs prevailing in Norway. Snorri has Óláfr give one whole angelica to Þyri who does not accept it but abuses the King for not obtaining her properties. The King became angry. This episode is explained here by Snorri having known the angelica as a symbol of love and fertility and he is showing a loveless marriage.

ÁLFRÚN GUNNLAUGSDÓTTIR

UM PARCEVALS SÖGU¹

LE CONTE DU GRAAL, eða Sagan um Graalinn, er eftir franskan höfund, Chrétien að nafni. Í einu verka sinna kallar hann sig Chrétien de Troyes,² en Troyes er borg í héraðinu Champagne. Um þennan mann er lítið vitað annað en það að hann var uppi á 12. öld og orti sagnaljóð, og að líkindum fleiri verk en nú eru til í handritum. Nokkur verka hans bárust til Noregs og var snúið á tungu landsmanna, sennilega á 13. öld, líkt og öðrum frönskum riddarakvæðum. Verk þessi eru: Erex saga, Ívens saga og Parcevals saga, sem er þýðing á ljóðsögunni Le Conte du Graal.³

Ég sagði 'þýðing', og hér á eftir mun ég tala um Parcevals sögu sem þýðingu á þessu franska kvæði. Lengi hefur verið deilt um hverskonar merkimiða eigi að setja á norrænar sögur, franskættaðar, og sýnist sitt hverjum. Sumir tala um þýðingar, aðrir kalla þær eftirlíkingar, eða einhverju nafni öðru, enda verður því ekki neitað að mikill munur er á bundnu máli og óbundnu, á máli franskra kvæða og þessara norrænu sagna. Þegar norrænir menn sneru á eigið mál og óbundið sagnaljóðunum frönsku, endursömdu þeir þau yfirleitt ekki, líkt og tíðkaðist meðal þjóða sunnar í álfu þar sem kvæðin voru umort, heldur varðveittu þeir ljóðlínur kvæðanna svo nákvæmlega að hefðu þeir ekki jafnframt numið brott fjölda ljóðlína væri hægt að tala um þýðingar án þess að hika. En það er dálítið erfitt vegna þess að nú á dögum merkir orðið þýðing eins nákvæma endursögn á frumtexta og hægt er að koma við. Engu að síður tel ég bæði skynsamlegt og rétt að láta orðið þýðingar

¹ Ritgerð þessi er byggð á fyrirlestri sem höf. hélt á vegum heimspekideildar Háskóla Íslands í mars 1983.

² *Erec et Enide*, v. 9. Por ce dist Crestiens de Troies.

³ Við samningu þessarar ritgerðar hef ég stuðst við eftirtaldir útgáfur:
William Roach: *Le Roman de Perceval ou Le Conte du Graal*, publié d'après le MS. FR. 12576 de la Bibliothèque Nationale, Genève-Paris 1959.
Alfons Hilka: *Der Percevalroman (Li Contes del Graal)* von Christian von Troyes, Halle (Saale): Nimeyer 1932.

Eugen Kölbing: *Parcevals saga, Riddarasögur*, Strassburg 1872.

ná yfir norrænar miðaldasögur af frönskum uppruna, þótt ekki væri nema til aðgreiningar frá skáldverkum annarra þjóða sem fjalla um svipað efni og þær, en á frjálslegri hátt og kannski frumlegri.

En fleiri koma við sögu norrænna þýðinga en þýðendur einir. Afritarar áttu þátt í að 'skapa' þær. Fóru stundum 'frjálslega' með textann sem þeir skrifuðu upp. Oft getur verið erfitt að sjá hvort breytingar sem gerðar eru á frönskum texta eru frá þýðanda komnar eða seinni tíma afritara. Og svo er um Parcevals sögu.

Le Conte du Graal hefst á inngangsorðum sem ná yfir 68 ljóðlínur og segir þar meðal annars að Chrétien ætli að fella í rím þá bestu sögu sem hafi verið sögð við konungshirð. Sé það Le Conte du Graal.⁴ Áður en kemur að þessari yfirlýsingu er hann búinn að lofa hástöfum Filippus nokkurn af Flandri⁵ sem mun hafa verið 'verndari' hans á þeim tíma sem hann samdi þetta verk. Það er helgað Filippusi þessum sem einnig var kallaður Filippus af Elsass. Dó hann í þriðju krossferðinni árið 1191. Le Conte du Graal hefur því verið skrifaður fyrir þann tíma, ef til vill allt að áratug fyrr.⁶ Á þessu sést að kvæðið hefur ekki verið 'nýjasta tíska' á okkar tíma mælikvarða þegar því var snúið á norrænu á 13. öld.

Le Conte du Graal hefur að geyma 9234 ljóðlínur og er þá talinn með sá hluti sem við köllum Valvers þátt. Ég mun ekki fjalla um hann í þessari ritgerð, þar sem þátturinn er sjálfstætt verk, jafnvel þótt hann tengist Parcevals sögu. Hann virðist þýddur með dálítið öðrum hætti en sagan, og er því ekki loku fyrir það skotið að þýðandi þáttarins sé annar en þýðandi Parcevals sögu. Sé ekki reiknað með seinasta hluta kvæðisins, er samsvarar Valvers þætti, spannar það yfir 6514 ljóðlínur. Er þá talin með aukafleítan, ævintýri Valvers, því að ekki er bara sagt frá Valver seinast í kvæðinu, þe. í Valvers þætti, heldur líka í frásöggunni af Parceval, hinni eiginlegu Parcevals sögu.

Þó að ljóðlínur kvæðisins séu á tíunda þúsund skortir nokkuð á að því sé lokið. Er álitnið að Chrétien hafi dáið áður en honum tókst að

4 CRESTIENS, qui entent et paine

— — —
A rimoier le meillor conte

Qui soit contez a cort roial:

Ce est li CONTES DEL GRAAL (vv. 62, 63, 65-66).

⁵ Phelipes de Flandres (v. 13).

⁶ J. Frappier: *Chrétien de Troyes*, Paris 1968, bls. 5-6, 169-70.

ljúka kvæðinu. Nokkrir hlutar þess eru því býsna torskildir, en það hafa menn notfært sér óspart, jafnt forn skáld og fræðimenn nútímans. Hið oræða gefur ímyndunaraflinu byr.

Áður en lengra er haldið er nauðsynlegt að staldra við og athuga lítillega um hvað *Le Conte du Graal* fjallar.

Frásögn kvæðisins, eftir að inngangi lýkur, hefst á náttúrulýsingu. Það er unaðslegur vormorgunn, yngispiltur, sem ekki er sagt hvað heitir fyrr en löngu síðar, ríður að heiman að leita uppi sáðmenn móður sinnar. Hún er ekkja og þau búa í eyðiskógi. Á leiðinni rekst hann á fimm riddara sem allir eru herklæddir og glampar á vopn þeirra í sól-inni. Hyggur sveinninn í fyrstu að þar fari englar og spyr fyrirliðann hvort hann sé Guð. Samtal hans við riddarana er kátbroslegt, því að piltur er barnalega spurull og fáfróður. Í ljós kemur að hann hefur aldrei heyrt riddara getið, né konungs þess sem gerir riddara, eins og það er orðað. Þegar hann kemur aftur til móður sinnar vill hann ólmur fara á fund þessa konungs, og tekst móður hans ekki að letja hann fararinnar en fær hann þó til að vera þrjá daga um kyrrt meðan hún býr hann út. Á skilnaðarstundinni gefur hún honum góð ráð og holl og biður hann meðal annars að sækja kirkju og biðja til Guðs. Sveinninn spyr þá: hvað er kirkja? Móðir hans útskýrir það en segir honum jafnframt píslarsögu Krists. Hann leggur af stað og þegar hann er kominn steinsnar frá móður sinni lítur hann við og sér að hún liggur við brúar-sporðinn eins og hún sé dái. En hann skeytir því engu, slær í klárinn (og hefur með þessu syndgað gagnvart móður sinni eins og síðar kemur fram í kvæðinu, vv. 3593–95, 6393–6409).⁷

Sveinninn kemur að landtjaldi og heldur að það sé kirkja (ekki er minnst á þennan misskilning hans í *Parcevals* sögu). Minnugur ráða móður sinnar um að sækja slík hús vindur hann sér inn í tjaldið en hittir þar fyrir stúlku. Og enn vill hann vera hlýðinn sonur og kyssir stúlkuna — nauðuga. Móðir hans hafði sagt að hann mætti kyssa stúlku einn koss ef stúlkan leyfði. Piltur veit lítið um kirkjur og enn minna um konur.⁸

Hegðun pilts, þegar hann kemur til hirðar Artús konungs, er líkt og búast mátti við, spaugileg og ekki beinlínis hofmannleg. Engu að síður er stúlka ein við hirðina sem segir að hann muni verða besti riddari í heimi. Og þó að sveinninn kunni ekki að fara með vopn ver hann heiður Artús konungs og drepur Rauða riddarann, sem hafði móðgað

⁷ Sjá vv. 69–634. *Sagan*, bls. 3¹–5⁶.

⁸ Sjá vv. 635–833. *Sagan*, bls. 5⁷–5²⁹.

konunginn og drottningu hans, og tekur hin rauðu herklæði riddarans og hest hans. Fer burt og lætur skila kveðju til konungs og stúlkunnar.⁹

Hjá Gormans úr Groholi¹⁰ (ég held mér við nöfnin eins og þau eru í Parcevals sögu), sem hefur lúmskt gaman af pilti þótt hann sýni honum fulla virðingu, lærir hann að fara með vopn, sitja vopnhest, hvernig á að haga sér í einvígi og klæðast eins og riddara sómir. Einnig lærir hann góða siði. Gormans býður honum að dvelja hjá sér til frekara náms, en samviskubit er farið að kvelja sveininn og hann vill reyna að ná fundi móður sinnar. Gormans dubbar hann til riddara.¹¹

Blankiflúr¹² í kastalanum Fögru borg¹³ tefur för hans. Um Fögru borg situr Gingvarus,¹⁴ ræðismaður Clamadius¹⁵ riddara, sem girnist bæði stúlkuna og eignir hennar. Er skemmst frá því að segja að sveinninn frelsar meyna, sigrar báða þessa yfiringangsmenn í bardaga og sendir þá sem fanga til hirðar Artús konungs. Blankiflúr 'stingur ástarlykli í skráargat hjarta hans' (vv. 2636–37), og sveinninn kynnist ástinni. Blankiflúr reynir árangurslaust að halda honum hjá sér, en hann vill finna móður sína. Lofar þó að koma aftur.¹⁶

Á leiðinni kemur hann að straumhörðu fljóti og kemst ekki yfir. Hann leitar aðstoðar hjá manni sem situr í bát á fljótinu og er að fiska. Er sá nefndur Fiskikóngur.¹⁷ Hann er lamaður. Fiskikóngurinn býður honum heim til sín, til glæsilegra en dularfullra salarkynna, og gefur honum sverð en ekki fyrr en sýnt er að það hæfir honum og að pilturinn er sá sem beðið er eftir. Og þá hefst graal-skrúðgangan. Úr herbergi einu kemur sveinn er heldur á hvítu spjóti og kemur blóðdropi úr spjótsoðdinum. Rennur niður á hönd sveinsins. Á eftir honum ganga aðrir sveinar tveir sem bera kertastjaka með kertum í og er í fylgd með þeim mær ein. Hún heldur á graal, dýrgrip miklum sem lýsir af. Seinast gengur stúlka sem heldur á litlu silfurfati. Þessi ungmenni hverfa inn í annað herbergi. Síðan er komið með borð og góð föng og gestgjafi og

⁹ Sjá vv. 834–1304. *Sagan*, bls. 5²⁹–11³⁴.

¹⁰ Gornemans de Gorhaut.

¹¹ Sjá vv. 1305–1702. *Sagan*, bls. 11³⁵–17⁹.

¹² Blancheflor.

¹³ Biaurepaire.

¹⁴ Engygeron(s) (Enguigeron).

¹⁵ Clamadeus.

¹⁶ Sjá vv. 1703–2975. *Sagan*, bls. 17¹⁰–28².

¹⁷ Roi Pescheor.

gestur hans taka til matar síns. Við hvern nýjan rétt er graalinn borinn framhjá.¹⁸

Hvað er átt við með orðinu graal? Það er engan veginn augljóst. Í lok kvæðisins hittir Parceval einsetumann (heremíta) sem reynist vera móðurbróðir hans. Einsetumaðurinn skýrir Parceval frá því að föður hins lamaða Fiskikóns sé þjónað með graalnum og í graalnum sé ekkert matarkyns að finna, aðeins eina oblátu. Hafi faðir Fiskikónsins ekki farið úr herbergi sínu í tólf ár og þurfi ekki nema oblátuna til að halda í sér lífinu. Með öðrum orðum, hér á sér stað kraftaverk og er því prósessía sveinanna og meyjanna trúarlegs eðlis. Virðist nokkuð augljóst að graalinn gegnir hlutverki oblátubuðks (eða oblátuhúss). Hinsvegar merkir orðið graal, að því er virðist, disk eða grunna skál.¹⁹ Hvers vegna er ílátið ekki kallað sínu rétta nafni? Það hefur verið skýrt

¹⁸ Sjá vv. 2976–3421. *Sagan*, bls. 28³–31¹⁰.

¹⁹ Það er mjög líklegt að á dögum Chrétien hafi orðið graal haft hversdagslega merkingu, allir vitað hvað það þýddi, annars hefði hann tæplega notað orðið á þann hátt sem hann gerir.

Eins og oft hefur verið bent á þá er ýjað að því í kvæðinu (vv. 6420–23) að graal sé einskonar matarflát. Einsetumaðurinn segir við Parceval:

Mais ne quidez pas que il ait
Lus ne lamproie ne salmon;
D'une sole oiste le sert on,
Que l'en en cel graal li porte.

(En þú skalt ekki halda að í honum (graalnum) sé gedda, steinsuga eða lax; er honum þjónað (föður hins lamaða Fiskikóns) með aðeins einni oblátu og er hún færð honum í þessum graal).

Í öðru frönsku kvæði frá því um 1170, *Le Roman d'Alexandre*, er pílgrímur látinn segja við ræðismann lénsherra nokkurs:

Ersoir mangai o toi a ton graal (v. 611)

(Í gærkvöldi borðaði ég með þér úr graali þínum.)

Að lokum frægt dæmi sem alltaf er tilfært; er það lýsing Helinands nokkurs de Froidemont á því hvað graal sé og til hvers hann sé notaður. Lýsinguna er að finna í króniku sem hann skrifaði á latínu kringum 1227: “Gradalis autem sive gradale gallice dicitur scutella lata et aliquantum profunda, in qua pretiosae dapes cum suo jure divitibus solent apponi gradatim, unus morsellus post alium in diversis ordinibus, et dicitur vulgari nomine *graalz*, quia grata et acceptabilis est in ea comedendi, tum propter continens, quia forte argentea est vel alia pretiosa materia, tum propter contentum, id est ordinem multiplicem pretiosarum dapum.” Cf. M. Roques: *Le Graal de Chrétien et la demoiselle au Graal*, í *Romania*, LXXVI, 1955, bls. 3. M. de Riquer: *Interpretación cristiana de “Li Contes del Graal”* í *Miscelánea Filológica dedicada a Mons. A. Griera*, Barcelona, 1960, bls. 259. J. Frappier, *op. cit.*, bls. 187–190.

þannig að sá hluti allur sem fjallar um Fiskikónginn lamaða og graalinn sé sagður frá sjónarhóli Parcevals, séður með hans augum.²⁰ Við munum að Parceval hefur aldrei komið í kirkju, aldrei verið við guðsþjónustu, ekki meðtekið sakramentin. Í augum hans er oblátubuðkurinn (eða húsið) ekki annað en flát.

Það er bæði satt og rétt að í frásögunni af dvöl Parcevals hjá Fiskikónginum er miðað við sjónarhorn Parcevals, þótt ekki segi hann sjálfur frá (heldur frásögumaður). En þess ber að gæta að aðrar persónur kvæðisins kalla flátið graal eins og Parceval.²¹ Sé þessa atriðis gætt verður ofangreind skýring ófullnægjandi.

Spjótíð sem blæðir úr er jafn dularfullt í augum nútíma lesanda og það var fyrir Parceval sem ekki þorði að spyrja af hverju blæddi úr því. Og skulum við muna að blóðdropinn fór niður á hönd sveinsins sem hélt um það. Frásöguna um spjót þetta má víða finna á miðöldum, einkum í frönskum kappakvæðum (sem eru eldri en riddarakvæðin). Segir þar frá blindra hermanna Longinusi sem stakk spjót í síðu Kristis á krossinum og rann blóð eftir skaftinu niður á hönd hans. Longinus strauk henni yfir augun og varð sjáandi.

Parceval þorir hvorki að spyrja um spjótíð né hverjum sé þjónað með graalnum, því að hann man að Gormans hafði sagt honum að vera hvorki of forvitinn né of málugur. Ákveður hann að spyrja næsta dag, en daginn eftir finnst ekki nokkur maður í kastala Fiskikóngsins lamaða.

Silfurfatið²² sem kemur síðast í skrudgöngunni er álitíð vera einskonar undirskál sem var og er sett til öryggis undir hökuna á þeim sem meðtekur oblátuna, ef hún skyldi detta. Er sagt að á miðöldum hafi patínan stundum verið látin gegna þessu hlutverki.²³ Í Parcevals sögu er fatið kallað 'tön', orð sem að vonum vefst fyrir mönnum. Gæti verið um að ræða afbökun á orðinu *pa-tena*?

Það er nokkuð öruggt að spjótíð, graalinn og jafnvel silfurfatið séu einhver kristileg trúartákn. Hinsvegar er örðugra að segja til um hvaða hlutverki þau gegna innan frásögunnar.

Þegar sveinninn er kominn burt frá kastala Fiskikóngsins, rekst hann á konu er situr yfir líki unnusta síns og grætur. Kemur í ljós að þetta er frænka hans og færir hún honum þá fregn að móðir hans sé dáiin úr

²⁰ Sjá M. de Riquer, *op. cit.*, bls. 263.

²¹ Frænka hans, ljóta mærin, einsetumaðurinn.

²² Tailleoir d'argant (vv. 3231, 3287, 3567).

²³ Sjá M. de Riquer, *op. cit.*, bls. 264.

sorg. Þegar hún spyr hann að heiti kveðst hann ætla að nafn sitt sé Parceval hinn velski, og er bætt við: 'en ekki vissi hann hvort hann sagði satt eða ekki.'²⁴ Þetta er í fyrsta skipti sem Parceval er nefndur með nafni, og þó er komið að ljóðlínu 3575. Stúlkan segir að betur hæfi honum nafnið Parceval hinn ógæfusami,²⁵ úr því að hann spurði ekki um spjótíð né hvert væri farið með graalinn. Hefði hann gert það mundi Fiskikóngurinn lamaði hafa orðið heill og fengið jarðir sínar aftur.²⁶

Þessu næst hittir Parceval aftur stúlkuna sem hann hafði kysst nauðuga í landtjaldinu og hinn dramsama vin hennar. Er stúlkan í rífnum klæðum og óhrein öll, enda hefur vinurinn leikið hana hart til að hegna henni fyrir meinta ótryggð. Parceval berst við hinn Drambláta og sendir hann til hirðar Artús konungs eins og hann hafði áður gert við þá Gingvarus og Clamadius.²⁷

Parceval heldur áfram að leita ævintýra og kemur á sléttlendi sem er þakið snjó. Á snjóinn hafa fallið þrír blóðdropar (úr villigæs sem særst hefur af völdum fáka) og verður honum hugsað til Blankiflúr og sér fyrir sér andlit hennar. Verður hann svo djúpt hugsi að hann sinnir engu öðru og bregst hinn versti við þegar riddararnir Sigamors og Kæi²⁸ koma til hans og reyna að fá hann með sér til Artús konungs sem er staddur þarna skammt frá. Er konungur að leita að Parceval sem nú er þess verðugur orðinn að vera við hirð hans. Parceval berst við Sigamors og síðan við Kæa og sigrar báða. Þeir fara aftur lúpulegir til konungs og hirðmanna hans. Lætur Parceval ekki til leiðast fyrr en Artús sendir riddarann Valver²⁹ á hans fund. Þá samþykkir hann að hætta 'ihugan' sinni og finna Artús konung.³⁰

Til hirðar kemur mær ein heldur ófrýnileg og er henni lýst svo að hún hafi rottuauugu, kattartrýni, nautsgranir o. s. frv. Heldur hún langa ræðu og ávítar Parceval harðlega fyrir að spyrja ekki hvers vegna blæddi úr spjótinu og hverjum var þjónað með graalnum. Muni þögn hans leiða til ógæfu stórrar: konur muni missa eiginmenn sína, börn

²⁴ Perchevax li Galois a non,

Ne ne set s'il dist voir ou non. (vv. 3575–76)

²⁵ Perchevax li chaitis! (v. 3582). Perchevax maleürous (v. 3583).

²⁶ Sjá vv. 3422–3690. *Sagan*, bls. 31¹⁰–34⁶.

²⁷ Sjá vv. 3691–4163. *Sagan*, bls. 34⁷–38⁷.

²⁸ Saigremor(s), Keu (Kex).

²⁹ Gavain(s).

³⁰ Sjá vv. 4164–4602. *Sagan*, bls. 38⁷–41⁶.

verða munaðarlaus og margir riddarar týna lífinu. Og síðan eggjar hún riddara við hirðina til dáða. Parceval kveðst ekki ætla að sofa á sama stað tvær nætur í röð fyrr en hann viti allt um spjótið og graalinn.³¹

Og þá er sagt frá ævintýrum Valvers, en Gandilbrasil kemur til hirðar og skorar hann á hólm. Skál bardaginn háður í viðurvist konungsins í Kapalon. Valver leggur af stað en margt tefur för hans. Er sú frásögn öll mjög ítarleg og í léttum dúr.

Fyrir góð orð lítillar stúlku tekur Valver að sér að berjast við Meliander³² nokkurn. Er Meliander unnusti systur telpunnar. Höfðu þær systur lent í deilum út af því hver væri fríðasti og besti riddari þar á staðnum. Stúlkurnar eru dætur Saibas.³³

Þegar ævintýri þessu lýkur er Valver gabbaður af riddara nokkrum í fangið á stúlku, systur riddarans, og þarf hann að verja sig gegn æstum múg sem veit að hann hefur drepit föður stúlkunnar. Múgurinn ræðst að honum með kvíslum, öxum, kylfum og viðlíka áhöldum, en stúlkann gengur til liðs við Valver og þau verjast með sverði og skákpeðum stórum, sem hún þeytir af öllu afli þar til hjálp berst. Bjargvættirnir eru þeir Gandilbrasil og konungurinn af Kapalon.³⁴

Þá snýr sögunni aftur að Parceval, sem um fimm ára skeið hefur gleymt ráðleggingum Gormans og móður sinnar þess efnis að sækja guðshús og biðjast fyrir. Hefur Parceval gleymt Drottni svo gjörsamlega að hann ber vopn á föstudaginn langa. Hann hittir pílagraíma sem fræða hann um það hvaða dagur sé, rekja fyrir honum píslarsögu Kristis og hvetja hann til að fara á fund einsetumanns er þeir lýsa sem helgum manni. Fer Parceval til hans fullur iðrunar, hlýðir á messu og skriftar fyrir honum. Iðrast hann þess sáran að hafa gleymt Guði. Einbúinn segir Parceval frá því að hann sé móðurbróðir hans og að annar móðurbróðir hans sé faðir Fiskikóngsins lamaða (Fiskikóngurinn og Parceval eru því systkinasynir). Einnig fær Parceval að heyra að ekki hafi hann *getað* spurt um spjótið og graalinn þegar hann var í kastala Fiskikóngsins, vegna þess að hann hafði syndgað gagnvart móður sinni. Syndin hefti í honum tunguna. Þetta atriði kemur lesanda á óvart, því að áður

³¹ Sjá vv. 4603–4748. *Sagan*, bls. 41^{6–33}.

³² Melian(s) de Lis.

³³ Tibaut (Tybaus). Yngri dóttir hans er kölluð 'la Pucele as Mances Petites' (stúlkann með litlu stúlkurnar). Sjá vv. 4749–5655. *Sagan*, bls. 41^{34–49}²¹.

³⁴ Guigambresil(s). Le roi d'Escavalon. Sjá vv. 5656–6214. *Sagan*, bls. 49^{21–51}¹³.

hafði verið sagt að hann spurði ekki vegna þess að hann var hræddur um að vera of forvitinn eða málugur.

Einsetumaðurinn hvíslar í eyrað á Parceval bæn sem felur í sér nöfn Drottins. Á páskadag meðtekur Parceval sakramentið.³⁵

Lýkur þar kvæðinu um Parceval.

Á hinn bóginn er Parcevals saga lengri. Hefur örfáum línum verið bætt við þessa frásögu, líklega til að gera hana fyllri og láta hana enda í hefðbundnum stíl.

Þó að Chrétien de Troyes hafi ekki tekist að ljúka kvæðinu, er samt nokkuð ljóst *hverskonar* sögu hann ætlar að segja. Le Conte du Graal er á vissan hátt þroskasaga ungs manns. Í upphafi er hann fáfróður sveitapiltur er leggur af stað út í heiminn. Með reynslunni öðlast hann þekkingu og þá eiginleika sem þóttu prýða góða riddara: hreysti, miskunnsemi, örlæti og hæversku. Og ekki má gleyma hinu göfgandi afli, ástinni, né heldur trúnni, sem er stórmikilvægur þáttur í þroskaferli hans og um leið í frásögunni allri. Þegar Parceval snýr sér til Guðs gerir hann það ekki af guðhræðslu, heldur virðist hann knúinn af innri þörf. Að lokum öðlast hann náð Guðs. En þá náð skorti hann á flakki sínu um heiminn, því að hann hafði syndgað. Leit hans er lokið. Leit er var fyrst og fremst andleg og trúarleg. Parceval er látinn sameina flestar göfugustu hugsjónir miðaldamannsins.

Parceval er af tignum ættum. Hann missti föður sinn ungur og báða bræður, svo að hann er sá eini sem er á lífi af föðurættinni. Móðurætt hans hefur hnignað. Hún einangrast. Annar móðurbróðir hans, faðir Fiskikóngsins, hefur ekki farið úr herbergi sínu árum saman og er það fyrir kraftaverk að hann lifir. Hinn móðurbróðir hans er einsetumaður. Fiskikóngurinn, frændi hans, er lamaður. Ættin virðist bíða eftir manni sem getur losað hana úr viðjum niðurlægingar. Spyrji Parceval ákveðinna spurninga um spjótið sem blæðir úr og gralinn, mun Fiskikóngurinn verða heill og fá jarðir sínar aftur. Sverðið sem Parceval fær að gjöf hæfir honum og virðist hann vera sá sem beðið er eftir til að 'frelsa' ættina.³⁶

Le Conte du Graal er fyrst og fremst riddarakvæði, en minnir að nokkru leyti á helgisögu.

Skulum við þá aftur snúa okkur að norrænu sögunni um Parceval.

• Þegar verið er að kanna norrænar þýðingar er gjarnan höfð að

³⁵ Sjá vv. 6215–6515. *Sagan*, bls. 51¹⁴–52³⁴.

³⁶ Sjá M. de Riquer, *op. cit.*, bls. 274.

leiðarljósi nákvæmni (eða ónákvæmni) þýðenda, enda veitir hún mikils-verðar upplýsingar og er grundvöllur undir frekari rannsóknir. Hinsvegar tel ég varasamt að setja jafnaðarmerki milli nákvæmni og skilnings eins og menn gera alloft. Er þá talað um að þýðandi felli niður þessa ljóðlínu eða hina vegna þess að hann skilji ekki mikilvægi hennar eða málakunnáttu hans sé ábótavant. En er ekki líklegra að þýðandi haldi eftir sumum ljóðlínum fremur en öðrum, sem hann sleppir, af því að hann telji að hlutverk hans sé annað og meira en að vera passívur túlkur? Er ekki hugsanlegt að viðhorf hans til verksins og sá skilningur sem hann leggur í það skipti meira máli en vélræn nákvæmni?

Le Conte du Graal hefur áreiðanlega sett þýðanda í vanda, þar sem kvæðinu er ólokið, og fyrir bragðið verða ýmsir hlutar frásögunnar óljósir. Þó að Parcevals sögu sé 'lokað' á hefðbundinn hátt, þá er sá endir snubbóttur og virðist miðaður við þá möguleika sem sögupráðurinn býður upp á. En var það þýðandi eða afritari sem spannfáan aftan við frásögu kvæðisins? Meira um það síðar.

Án efa hefur það haft áhrif á þýðinguna, hversu margt er á huldu í kvæðinu, og er þetta sjálfsgagt ein af mörgum ástæðum fyrir því að ýmsar ljóðlínur eru felldar brott. Sem dæmi má nefna sverð það er Fiskikóngurinn lamaði gefur Parceval. Í sögunni er ekki minnst á að það hafi verið ætlað Parceval (*Vos fu voëe et destinee*, v. 3168), né heldur að meðalkafla og lengd sverðsins hæfi honum nákvæmlega. Þetta atriði er mikilvægt, eins og við erum búin að sjá: Parceval er sá sem beðið er eftir. En atriðið er ekki leitt til lykta í kvæðinu, og þess vegna er kannski ekki nema eðlilegt að þýðandi telji að sverðið sé fyrst og fremst vegleg gjöf, og miði þýðingu sína við það.

Fyrstu 762 ljóðlínur kvæðisins eru aðeins lauslega endursagðar í sögunni, efni þeirra er mjög þjappað saman og ýmsar aðrar breytingar eru gerðar. Með öðrum orðum: byrjun sögunnar er lítið annað en daufur ómur af kvæðinu. En svo þegar kemur að því atriði er Parceval yfirgefur stúlkuna í landtjaldinu (v. 834), þá er breytt um stefnu og vinnubrögð.

Við skulum láta upphaf sögunnar liggja milli hluta í bili, en fylgja Parceval frá því að hann fer frá stúlkunni í landtjaldinu og athuga í grófum dráttum hvaða hlutar kvæðisins eru nákvæmast þýddir og hvað fellt brott.

Nákvæmlega er sagt frá komu Parcevals til hirðar Artús konungs og hinní kátbroslegu hegðun hans þar, frá viðureign hans við Rauða ridd-

arann, og hvernig Jónet³⁷ skutilsveinn konungs aðstoðar hann við að klæðast herklæðum riddarans (en það getur Parceval ekki hjálparlaust vegna kunnáttuleysis). Einnig eru nákvæmlega þýddar viðræður þeirra Artús konungs og Kæa ræðismanns. Engu er sleppt sem máli skiptir, nema þess er ekki getið að stúlkan sem ávarpar Parceval í salarkynnum konungs, geri það hlējandi, en hún hafði ekki hlegið í sex ár. (Sjá vv. 834–1304. Sagan, bls. 5²⁹–11³⁴.)

Þó að lýsingin á kastala Gormans sé ekki alveg hárrétt, þá er mjög ítarlega greint frá dvöl Parcevals með honum og öllu því sem hann lærir, hvort sem um er að ræða vopnaburð eða góða siði. (Sjá vv. 1305–1702. Sagan, bls. 11³⁵–17⁹.)

En þegar kemur að dvöl Parcevals hjá Blankiflúr (vv. 1703–2975, sagan, bls. 17¹⁰–28²), er farið að fella niður fleiri ljóðlínur. Í sögunni er þjappað saman — og á ég þá ekki við að þýðandi segi frá með eigin orðum í styttra máli, heldur að hann felli brott ljóðlínur: Lýsingu á Fögru borg og eyndinni sem þar ríkir (vegna umsáturs Gingvarus), lýsingu á útliti Blankiflúr og samtali riddara um að mærin og Parceval séu eins og sköpuð hvort fyrir annað. Einnig fer lítið fyrir viðleitni Blankiflúr til að fá Parceval ofan af því að berjast við Cladius. En þó vantar ekki nein mikilvæg atriði í þennan hluta sögunnar. Nákvæm-ust er þýðingin þegar verið er að lýsa fyrstu nótt elskendanna (þriðju nóttinni er svotil sleppt eins og þýðanda fyndist ekki ástæða til að endurtaka það efni oft), þegar verið er að segja frá viðureign Parcevals við Cladius og frá komu Cladius til hirðar Artús konungs, en þangað sendir Parceval hann. Þess skal getið að á þessum stað vantar eitt blað í handrit Parcevals sögu, en þar hefur verið greint frá bardaga Gingvarus og Parcevals.³⁸

Í frásögunni af Parceval og Fiskikónginum lamaða (vv. 2976–3421, sagan, bls. 28³–31¹⁰) er dregin saman lýsing á salarkynnum konungs og á sverðinu sem hann gefur Parceval (eins og áður segir). Frásagan í þeim hluta sem snýr að graalum er í sjálfu sér ekki ónákvæm, en vikur samt frá frumtextanum, því að reynt er að skýra hvað er graal.

‘Því næst gékk inn ein fögr mæð ok bar í höndum sér því líkast sem textus væri; en þeir í völsku máli kalla braull; en vér megum kalla ganganda greiða’.³⁹

³⁷ Yvonet (Yvonés).

³⁸ Sjá söguna, bls. 20, nmgr. 1.

³⁹ Sagan, bls. 30^{15–18}.

Eins og Kölbing benti á⁴⁰ mun *braull* vera afbökun á orðinu *graul* (graal). Annað orð, sem líka er afbakað, kemur fyrir nokkrum línum neðar í sögunni. Það er orðið *tön* (cf. bls. 6–7).⁴¹ Má því vera ljóst að sá hluti sögunnar sem fjallar um graalinn hefur orðið fyrir barðinu á afriturum. Er hugsanlegt að þeir hafi ‘lagfært’ fleiri orð en *braull* í setningunni hér að ofan? Orðið *textus* liggur undir grun.⁴² Í Parcevals sögu er þess hvergi getið að í graalnum (Gangandi greiða) sé obláta og kemur því ekki fram óbeint, eins og í kvæðinu, að hann gegni hlutverki oblátubudks (eða oblátuhúss). Þó hlýtur þýðandi að hafa skilið orðið *oiste* (obláta)⁴³ sem er dregið af latneska orðinu *hostia*. Hvers vegna þegir hann um oblátuna? Líklega vegna þess að í kvæðinu er hún sögð vera í íláti *sem ekki er notað undir oblátur*. Má vera að þýðandi hafi ekki verið sáttur við þetta atriði, fundist það óviðeigandi eða meira en lítið undarlegt. Og kannski hefur hann ekki skilið að Chrétien vildi gera dularfullan þennan fagra grip með því að kalla hann ekki sínu rétta nafni. Að minnsta kosti finnst þýðanda ástæða til að setja fram skýringu. En hafi hann ekki vitað hvað orðið *graal* merkir, veit hann að minnsta kosti til hvers graalinn er notaður og þýðir í samræmi við það. Kallar hann Gangandi greiða. Þýðandi velur þessi tvö orð með hliðsjón af oblátunni og hennar hlutverki í kvæðinu sem er að endurnýja, *næra siðdugi* (Fiskikóngurinn fær daglega, að því er virðist, eina oblátu). Felst ekki einmitt þessi merking í orðunum Gangandi greiði?⁴⁴

Þýðandi er ekki í nokkrum vafa um ‘kraftinn’ sem býr í þessum grip, eins og fram kemur í sögulok. Einsetumaðurinn skýrir fyrir Parceval: ‘En þat er einn heilagur hlutr (Gangandi greiði), er hinn ríki maðr lætr bera fyrir sér til hugganar ok upphalds sálu sinnar ok lífs; er þessi hinn heilagi hlutr andligr, en ekki líkamligr.’⁴⁵ En þýðandi lætur þess ekki

⁴⁰ Sjá útg. sögunnar, bls. 219.

⁴¹ *Sagan*, bls. 30^{22–23}: Eptir þessari mey gékk önnur mæðr ok bar í hendi eina tön.

⁴² Eins og dr. Jónas Kristjánsson hefur bent mér á.

⁴³ D'une sole *oiste* le sert on (v. 6422).

⁴⁴ Aukheldur er *gengið* með graalinn í einskonaþróessíu.

⁴⁵ Sjá *söguna*, bls. 52^{26–28}. Vv. 6425–6428:

Tant sainte chose est li graals.

Et il, qui est esperitax

Qu'a se vie plus ne covient

Fors l'oiste qui el graal vient.

(... svo heilagur hlutur er graalinn. Og hann (faðir Fiskikóngsins) er svo and-

getið *hvernig* kraftaverkið gerist, lætur sér nægja að gefa það í skyn með því að kalla hlutinn Gangandi greiða.

Orðið *textus*, sem áður er minnst á, ætti vegna stöðu sinnar í setningunni að gefa vísbendingu um hverskonar hlutur það er sem 'þeir í völsku máli kalla graull'. En orðið segir næstum ekki neitt. Tilgáta mín er sú að þar sem nú stendur *textus* hafi upphaflega staðið *Pyxis* (e. t. v. ritað Pix's) sem er grísk-latneskt orð og merkir oblátubuðkur (eða -hús). Sé þetta rétt hefði setningin átt að hljóða svo:

'Því næst gékk inn ein fögr mæð ok bar í höndum sér því líkast sem pyxis væri [þe. heldur á hlut sem er líkur pyxis], en þeir í völsku máli kalla graull; en vér megum kalla ganganda greiða.'

Margt vantar í frásöguna af lamaða Fiskikónginum og Parceval. Lýsing á borðhaldi þeirra og síðan á brottför Parcevals úr kastalanum er mjög dregin saman í sögunni. Hvað borðhaldið snertir er borðinu og uppsetningu á því lítið lýst, einnig borðbúnaði og hinum ýmsu réttum. Og ekki er greint frá því að við hvern nýjan rétt fari Gangandi greiðinn framhjá og að Parceval spyrji einskis en fresti öllum spurningum til næsta dags.

Þessu næst er sagt frá því er Parceval hittir frænkuna sem grætur yfir líki unnusta síns (vv. 3422–3690, sagan, bls. 31¹⁰–34⁶). Harmatölur hennar og samræður þeirra frændsystkina eru stytta til muna í sögunni, enda er komið inn á efni sem þegar er *búið* að fjalla um: lamaða Fiskikónginn, graalinn, sverðið. Að öðru leyti er þessi hluti kvæðisins nokkuð ítarlega þýddur.

Enn meir er þjappað saman frásögunni af endurfundi þeirra Parcevals og stúlkunnar sem hann hafði kysst nauðuga í landtjaldinu (vv. 3691–4163, sagan, bls. 34⁷–38⁷), og sem fyrr er líklega verið að forðast endurtekningu. En frá stúlkunni og hinum drambláta vini hennar er sagt framar í sögunni (í 2. kafla). Hið sama er uppi á teningnum þegar lýst er komu Drambláts til hirðar Artús konungs, en þar segir hann, í kvæðinu, frá viðureign sinni við Parceval, sem þegar er *búið* að greina frá. Og Artús segir Valver frá því er hann hittir Parceval í fyrsta sinn og Parceval barðist við Rauða riddarann. Þetta eru endurtekningar sem þýðandi fellir niður eða stytta til muna.

legur (maður) að hann þarf ekki nema oblátuna sem kemur í graalnum til að lifa.) Í kvæðinu er það faðir Fiskikóngsins sem er 'andlegur', í sögunni er það Gangandi greiðinn.

Blóðið sem sest á hvíta mjöllina og fær Parceval til að hugsa um Blankiflúr⁴⁶ kemur ekki úr gæs í sögunni, heldur önd. Má vera að þýðanda hafi fundist að orðin *jantes* (villigæsir) og *andir* hljómuðu líkt.

Þegar hér er komið sögu, fer þýðandi að nema brott fleiri ljóðlínur og stærri hluta frásögunnar en hann hefur gert hingað til.

Mjög er þjappað saman lýsingunni á viðskiptum Parcevals við þá Sigamors, Kæa og Valver (vv. 4213–4602, sagan, bls. 38²³–41⁶). Einkum eru stytta orðræður manna, t. d. þegar Valver býðst til að fara á fund Parcevals og koma með hann til hirðar Artús konungs, þegar Valver og Parceval ræðast við og innsigla vináttu sína, eða þegar Artús konungur rifjar upp með Parceval þeirra fyrstu kynni.

Í sögunni er felld niður hin langa lýsing á stúlkunni ljótu sem kemur til hirðar Artús konungs og einnig hverfur nokkur hluti ræðu hennar sem vísar til atburða á undan. Þýðandi varðveitir úr henni það sem honum þykir skipta máli: ásakanir hennar á hendur Parceval og hvatning hennar til riddaranna. En ekki er vikið orði að ógnum þeim sem munu stafa af þögn Parcevals, þegar hann lét hjá líða að spyrja um spjótið og Gangandi greiðann. (Sjá vv. 4603–4748. Sagan, bls. 41⁶–33.)

Parceval hverfur í bili úr sögunni og ævintýri Valvers taka við. Þýðandi fellir brott úr fyrra ævintýrinu: Orðaskipti Valvers og bróður hans, lýsingu á því hvernig menn Saibas byrgja sig inni til að verjast Meliander, spurningar kvenna varðandi Valver og mest af tali þeirra um hann, frásögn af því er yngri dóttir Saibas stelst að heiman til að finna Valver, næstum allt tal hennar við föður sinn er hún skýrir frá deilu þeirra systra og lýsinguna á skilnaði hennar og Valvers. Einnig er stytta samtali hennar við Valver að afloknum bardaganum við Meliander. (Sjá vv. 4749–5655. Sagan, bls. 41³⁴–49²¹.)

Seinna ævintýri Valvers fær svipaða útreið í sögunni. Ekki er vikið að því að Jónet, einn af riddurum Artús konungs sé í fylgd með Valver enda ferðalagi þeirra hvergi lýst. Svo eru eftirtalin atriði dregin saman: Lýsing á borginni sem Valver er sendur til af hinum fláráða riddara, sem kemur honum í fang systur sinnar og um leið í hendur óvinunum, ræða mannsins sem kemur óvænt að Valver og systurinni í faðmlögum, lýsing á því er þau búast til varnar, eggjunarorð sem þessi sami maður lætur dynja á borgarbúum, viðbrögð borgarbúa sem hervæðast heldur óriddaralega og vilja berja á skötu hjúnum. Líka er stytta samtali Val-

⁴⁶ Sjá vv. 4164–4212. Sagan, bls. 38⁷–22.

vers við bjargvætti sína þá konunginn af Kapalon og Gandilbrasil. (Sjá vv. 5656–6214. Sagan, bls. 49²¹–51¹³.)

Í frásögunni af einsetumanninum og Parceval eru nokkur mikilvæg atriði felld niður. T. d. kemur hvergi fram að faðir lamaða Fiskikóngsins, er nærast á oblátunni, sé bróðir einbúans og móður Parcevals. Þess er heldur ekki getið að það var syndin sem Parceval hafði drýgt gagnvart móður sinni er hefti í honum tunguna svo að hann *gat* ekki spurt um graalinn og hverjum var þjónað með honum. Í sögunni er Parceval látinn bera ábyrgð á þögn sinni, eða eins og þar segir þegar verið er að fjalla um graal-skrúðgönguna: 'dirfðist hann eigi at spyrja, þvíat hann hræddist at hánnum mundi mein af standa'.⁴⁷ Píslarsaga Krists, sem pílagrímarnir segja Parceval áður en þeir vísa honum til einsetumannsins, verður í sögunni aðeins fáein orð. (Í byrjun kvæðisins er móðir Parcevals látin rekja fyrir honum píslarsöguna, en á þeim stað er ekki minnst á hana í Parcevals sögu.) Jafnframt er mjög þjappað saman ræðu einbúans er hann hvetur Parceval til að elska Guð framar öllu öðru. Og þegar Parceval er búinn að læra af honum 'eina góða bæn' er afganginum af kvæðinu sleppt. Hvergi er þess getið að bænin feli í sér nöfn Drottins, né heldur 'að enginn megí fara með hana nema hann sé í lífsháska staddur'.⁴⁸ Í sögunni kemur ekki fram að Parceval meðtaki sakramentið. (Sjá vv. 6215–6515. Sagan, bls. 51¹⁴–52³⁴.)

Eins og af framansögðu má sjá er trúnni ekki gert eins hátt undir höfði í sögunni og í kvæðinu. Má vera að þýðanda hafi fundist að tilvitnanir í Biblíuna og annað í þeim dúr ætti ekki heima í svo 'veraldlegri' sögu. En þó er líklegra að hann skerði hlut trúarinnar til að beina athyglinni að öðrum þáttum sem eru af jarðneskari toga spunnir.

Þó væri rangt að segja að þýðandi sniðgangi trúna. Hún kemur fram í sögunni bæði í ráðum þeim er Gormans gefur Parceval, í þeim hluta sem fjallar um Gangandi greiðann og svo í lokin þegar Parceval skriftar fyrir einsetumanninum og gerir iðran. Parceval sögunnar er ekki látinn vera eins fáfróður um trúmál og Parceval kvæðisins og virðist því ekki þurfa á trúarlegri uppfræðslu að halda. Það er eins og þýðandi geri ráð fyrir að trúarleg þekking sé sjálfgefin. Jafnframt leggur hann áherslu á guðhræðslu og þar af leiðandi á ytra borð trúarinnar. Með öðrum orð-

⁴⁷ Sagan, bls. 30²⁵⁻²⁶.

⁴⁸ Que nomer ne doit bouche d'ome,

Se por paor de mort nes nome (vv. 6487–88).

um: þroskasaga Parcevals í sögunni er ekki tengd trúnni á sama hátt og í kvæðinu.

Eins og minnst var á hér að framan er spunnið aftan við kvæðið í þýðingunni og lýkur sögunni á hefðbundinn hátt og í anda þeirra atburða sem á undan eru gengnir. 1) Parceval 'lifði síðan sem góðr kristinn maðr'. 2) Ástin sigrar: 'Fékk Parceval þá Blankiflúr'. 3) Hann gerist riddarinn ósigrandi. Röð þessara atriða virðist fara eftir mikilvægi þeirra (sagan, bls. 52–53).

Eins og komið hefur fram er þýðingin (frá og með v. 834) misnákvæm, en segja má að hún komi allvel til skila frásögu Chrétien de Troyes, þar sem engar stórvægilegar breytingar eru gerðar á henni. Greint er frá atburðum og persónum á sama hátt og í sömu röð og í kvæðinu. En margar ljóðlínur eru felldar niður. Ástæður fyrir því virðast vera margvíslegar.

Chrétien beitir oft þeirri aðferð að segja frá atburði og láta hann svo koma fyrir aftur í samræðum manna síðar meir. Eðlilegt er að þýðandi stytta slíkar endurtekningar eða jafnvel felli þær brott.

En í frásögu kvæðisins er líka að finna hliðstæður, þ. e. samsvarandi atburði, þótt efni þeirra sé ekki fullkomlega eins. T. d. verða á vegi Parcevals nokkrir riddarar (Rauði riddarinn, Clamadius, riddarinn Drambláti, Sigamors, Kæi), sem hann á orðaskipti við og síðan bardaga. Ítarlegust er þýðingin þegar verið er að lýsa viðskiptum hans við Rauða riddarann, þann riddara sem hann hittir fyrst. Clamadius og hinn Drambláti eru sendir, hvor í sínu lagi, til hirðar Artús konungs með orðsendingu frá Parceval. Frásögnin af Clamadius, sú fyrri, er mun nákvæmar þýdd en hin. Á sama hátt má segja að lýsingunni á hirð Artús konungs og andrúmsloftinu þar séu gerð best skil í sögunni þegar Parceval kemur þangað í fyrsta sinn. Hliðstæður sem þessar eru einskonar endurtekningar, og því er kannski skiljanlegt að þýðandi geri nánast grein fyrir efni þeirra fyrst í stað, en þjappi því svo saman þegar á liður frásöguna.

Gjarnan er haft á orði um norska þýðendur franskra kvæða að þeir felli niður langar samræður og lýsingar, vegna þess að þær dragi úr frásagnarhraða og jafnvel beri söguþráðinn ofurliði. Og er þá talið að þeir séu að laga þýðingarnar að norrænni sagnahefð. Sjálfsagt á þetta að einhverju leyti við um Parcevals sögu, en þess ber þó að gæta að sagan byggist að miklu leyti á samtölum og eru sum þeirra mjög löng (eins og í kvæðinu). Um skýr tengsl atburða er ekki að ræða í kvæðinu,

enda er því ekki lokið. Hver atburðurinn rekur annan og eru þeir aðeins lauslega tengdir innbyrðis. Það er Parceval sem heldur frásögunni saman. Annað hvort er hann sjálfur viðstaddur eða aðrir tala um hann. Þýðanda er í mun að láta Parceval einan um að bera uppi söguna og gætir hann þess vandlega að annað sé ekki látið skyggja á Parceval, hvorki persónur né langdregnar lýsingar. Þetta kemur skýrast í ljós þegar hann þýðir ævintýri Valvers, því að hvergi, nema í upphafi, stytir hann frásöguna eins mikið og þar. En einnig ber á því á fleiri stöðum, m. a. þegar hann rekur frásöguna af graalum og fellir brott lýsingar sem gætu dregið athyglina frá Parceval og graalskrúðgöngunni.

Þýðingin er nákvæmest: 1) Þegar Parceval kemur í fyrsta sinn til hirðar Artús konungs og sýnir af sér vankunnáttu bæði í vopnaburði og góðum siðum. 2) Þegar Parceval er í námi hjá Gormans og lærir góða siði og að bera vopn. Þessar tvær frásögur eru þýddar næstum ljóðlínu fyrir ljóðlínu. Má af því ráða að þýðandi líti svo á að námið, sem eyðir vankunnáttunni, sé öxull frásagnarinnar er allt annað snýst um. Að minnsta kosti vill hann gera hlut þess sem mestan. Og þess vegna leggur hann áherslu á andstæðurnar vanþekking/þekking.

Parceval þiggur ýmis góð ráð af Gormans, en líka af móður sinni. Skulum við þá snúa okkur að upphafi sögunnar, sem er látið annað en daufur ómur af kvæðinu, eins og ég sagði.

Ekki er það útilokað að afritarar hafi skilið eftir sig spor fremst í sögunni af Parceval. 'Svá byrjar þessa sögu at karl bjó ok átti sér kerlingu'. Erfitt er að ímynda sér að þýðandi hafi látið glæsilega riddarasögu byrja svo bögulega, enda ber setningin keim af annars konar sagnahefð. En það sem gerir setninguna einkum grunsamlega er, að persónur fá ekki oftast heitið karl og kerling. Þessi setning fylgir úr hlaði öðrum, sem að efni til eru dálítið óljósar og ruglingslegar og eiga sér ekki samsvörun í kvæðinu. Þær byggja að því er virðist á upplýsingum sem fram koma beint eða óbeint skömmu síðar. Í þessum fyrstu línunum sögunnar er sagt frá því að Parceval var einbirni og kunní að skjóta gafflökum, að faðir hans var riddari og móðirin konungsdóttir. Ég tel líklegt að þýðingin hafi byrjað, eins og kvæðið, á þeim hluta þar sem segir frá því er Parceval ríður að heiman á skóg, og að upphafslínurnar hafi verið skrifaðar af afritara til að frásagan hæfist með kynningu á persónum og aðstæðum, þ.e.s. á hefðbundinn hátt. Eitt er það sem styrkir þessa tilgátu. Parceval er nefndur með nafni strax í byrjun sögunnar, en eins og fyrr segir þá heldur Chrétien nafni hans leyndu fram

að ljóðlínu 3575, eða þangað til að Parceval hittir fränkuna sem grætur yfir líki unnusta síns og hún spyr hann að nafni. Nafnið Parceval kemur þrisvar fram í fyrstu línunum sögunnar en eftir það er hann kallaður *sveinn*, á sama hátt og í kvæðinu (*vallés*), og það er ekki fyrr en Blankiflúr biður hann ásjár að farið er að kalla hann aftur Parceval. Þó er rétt að taka fram að í sögunni kemur nafnið aftur fyrir *áður* en Parceval hittir Fiskikónginn lamaða, en í kvæðinu er ekki sagt frá nafni sveinsins fyrr en *eftir* þann atburð. Engu að síður virðir þýðandi þessa nafnleynd. Fyrstu línur sögunnar eru undantekning og gætu því verið verk eftirritara.

Lýsing Chrétiens á náttúrunni í upphafi kvæðisins er numin brott í sögunni og lítið verður eftir af tali sveinsins við riddarana sem hann hittir óvænt. En þó kemur fram að hann hefur aldrei séð vopn og heldur í barnskap sínum að riddarinn sem hann talar við sé Guð.

Mjög er þjappað saman samræðum Parcevals við móður sína (einar 300 ljóðlínur, 373–619) og er efni þeirra raðað á annan hátt í sögunni en í kvæðinu. Ekki er heldur alveg um sama efni að ræða.

Í kvæðinu segir að þegar Parceval kemur heim frá því að tala við riddarana er móðir hans orðin hrædd um hann, og er hún fréttir að hann hafi séð riddara verður henni mjög mikið um það, því að hún vildi halda honum frá allri riddaramennsku vegna hörmulegra atburða sem gerðust í ættinni og hún rekur fyrir honum (vv. 407–488): að faðir hans hafi verið hraustur riddari en særst á fæti og lamast, að vegna fátæktar hafi þau orðið að flytja út í þennan eyðiskóg, að báðir bræður Parcevals hafi verið drepnir sama daginn í bardaga og faðirinn hafi dáið úr sorg. — Þegar móðirin sér að hún getur ekki latt Parceval fararinnar býr hún hann út eftir velskum sið, og að þremur dögum liðnum kveðjast þau (í sögunni er ekki minnst á tíma), og hún gefur honum nokkrar ráðleggingar í veganesti.

Í Parcevals sögu rekur móðirin ættarsöguna í mjög stuttu máli fyrir Parceval, en ekki fyrr en hún kveður hann (og er þá ekki minnst á bæklun föðurins né á bræðurna). Fyrst talar hún um ættina: 'hvatvetna dregr í sína ætt' — og í beinu framhaldi af því gefur hún honum góð ráð og holl. Með öðrum orðum, *tvær* orðræður eru gerðar í sögunni að einni. Orðræður sem í kvæðinu eiga sér stað á ólíkum tíma.

Í þessum fyrsta kafla sögunnar verður þegar vart við námfýsi Parcevals. Bæði í kvæðinu og í sögunni lætur móðir hans í ljós áhyggjur yfir því að hann skuli ekki kunna að fara með vopn. Áhyggjugal þetta

verður kveikjan að ráðum hennar í kvæðinu og er hluti af allri þeirri ræðu. En í sögunni er tal þetta undanfari ættarsögunnar og er Parceval látinn grípa fram í fyrir móður sinni, en það gerir hann ekki í kvæðinu: 'Móðir, segir hann, eingi er með slíku borinn ok nám kennir fleira en nattúra; mikit kennir ok venja ok dirfist maðr af manni.'⁴⁹ Þá er það sem móðir hans segir honum frá ættarmálunum og gefur honum ráð. Þessi orð Parcevals eiga sér ekki samsvörun í kvæðinu. Einnig eru ráðleggingar móðurinnar í sögunni með nokkuð öðrum hætti en í kvæðinu.

Hvað veldur öllum þessum breytingum? Nokkrar tilgátur:

1) Þýðandi breytti upphafinu (ég tel ekki með fyrstu línurnar sem ég er búin að eigna afritara). En í hvaða tilgangi? Látum það liggja milli hluta í bili.

2) Handrit kvæðisins sem þýðandi vann eftir var frábrugðið þeim handritum sem nú eru til. Það er fátt sem styrkir þessa tilgátu, þar sem Parcevals sögu svipar í heild til frásögu kvæðisins eins og hún liggur fyrir í útgáfum þeirra William Roach og Hilka.

3) Fyrstu blöð eða blað handritsins, sem virðist liggja til grundvallar íslensku handritunum, var í svo slæmu ástandi að erfitt var að lesa það. Eftirritari reyndi að bæta um eftir bestu getu og fylla í eyður með tilliti til framvindu sögunnar.

Það sem einkum rennir stoðum undir þriðju tilgátuna er ósamkvæmni í frásögunni. Þegar Parceval er hjá Gormans (5. og 6. kafli Parcevals sögu) minnst hann móður sinnar og ráðlegginga hennar, nákvæmlega eins og í kvæðinu:

'... þat kendi móðir mín mér, at ek skyldi samþykkjast góðum mönnum ok hafa þeirra ráð.'⁵⁰

'... þat kendi mín móðir mér, ef ek þýddumst góðan mann, at ek skyldi þegar vita nafn hans.'⁵¹

Og Gormans er látinn segja: 'En ef þú finnr karlmann eða kvennmann þann er þurfi þinna heilræða, þá ráð þeim æ heilt . . . ok ræk vel heilaga kirkju . . . Sveinn mælti: . . . slíkt sama kendi mér móðir mín.'⁵²

Í kvæði Chrétien de Troyes samsvara viðræður Parcevals og Gormans ráðleggingum móðurinnar, sem ræður syni sínum áður en þau skilja a) að hjálpa og þjóna meyjum og konum, b) að spyrja menn að

⁴⁹ Sagan, bls. 4¹⁵⁻¹⁷.

⁵⁰ Sagan, bls. 13⁸⁻⁹.

⁵¹ Sagan, bls. 15¹⁹⁻²⁰.

⁵² Sagan, bls. 16²¹⁻¹⁷.

nafni því að 'af nafninu þekkest maðurinn', c) að sækjast eftir félagskap 'góðra manna' því að þeim séu aldrei gefin óholl ráð, d) að biðjast fyrir og sækja guðshús.⁵³

Í sögunni er þessi samsvörun ekki fyrir hendi, vegna þess að ráð móðurinnar eru frábrugðin ráðum hennar í kvæðinu. Hún segir:

'Ver guðhræddr, trúr ok hollr þeim er þú þjónar. Haf þik eigi í heimsku áhlaupum. Haf þik frammi þar sem þér sé til lofs, en ekki til hróps. Fyrirlát þú með öllu rán, þvíat rán aftar guðs reiði. Ver væginn við alla menn ok helzt við konur; ok þóat þik lysti til nökkurrar konu, þá tak ekki meira af henni nauðigri en einn koss. En ef þú plukkar nökkura konu, þá heit ömbun ok halt vel; tak ok því at eins annars unnustu, nema hugr kenni. Fær þú sigrat einn mann í einvígi, þá drep hann eigi ok ef þú verðr staddr hjá góðum mönnum, þá verð þú ekki ofhlutsamr í málum manna. Nem æ gott hverr sem kenna vill. Hygg at því at fróðr er hverr fregvíss. Fá þér annathvært góðan féлага eða öngvan. Ver lítillátr við góða menn. Hirð eigi um launkonur. Mun þann með góðu er þér gott gerir.'⁵⁴

Ráðleggingar þessar eru mun fleiri en þær sem er að finna í kvæðinu. Auk þess hafa þær á sér yfirbragð máltækja eða orðskviða, en í kvæðinu er því ekki þannig varið.

Í sögunni snúast ráð móðurinnar um siðfræði. Áhersla er lögð á miskunnsemi og réttssýni, en hinsvegar fer lítið fyrir trúnni (eins og áður er komið fram um söguna í heild). Ekki verður sagt að allar þessar ráðleggingar séu í anda riddarahugsjónarinnar. Þvert á móti hafa þær almenna og hagnýta skírskotun og það virðist sem þeim sé ekki síður beint til lesanda eða áheyranda en til Parcevals.

Í sögunni er líka að finna einskonar spakmæli og aðrar viðbætur af sama toga, sem ekki eiga sér samsvörun í kvæðinu. Samt falla þær yfirleitt að efni frásögunnar. Innskot þessi eru nokkuð mörg og oftast eru þau rímuð. Ég nefni aðeins fáein dæmi:

'Slík tíðindi gerir hon þeim kunnig er áðr váru úkunnig. Nú máttu þeir af þessu gera þat er bókin man í ljós bera.'⁵⁵

Þessu innskoti er ætlað að vekja eftirvæntingu. Önnur eru almennara eðlis:

⁵³ Vv. 532–572.

⁵⁴ Sagan, bls. 4²⁶–5².

⁵⁵ Sagan, bls. 41^{24–26}.

‘Sá er vita vill sinn drengskapar leik, þarf drengskap ok vaskleik.’⁵⁶
 ‘Gott kemr aldin af góðum viði: svá er ok góðr maðr með góðum siði.’⁵⁷

Sum þessara innskota eru lögð í munn persónu:

‘(En nú síðan þú hefir sét), þá hefir þú skömm ok skaða ef þú neitar at nema.’⁵⁸

Nokkur fjalla um konur og ástir:

‘Ást er öllum hlutum kærari, hverjum þeim er trygg er elskari.’⁵⁹

Eftirtektavert er að ekki nema tvö þessara innskota snerta trú. Ég nefni annað þeirra:

‘. . . ok geymi (guð) þín við syndum ok svívirðingum. En líf þitt þjóni guði til eilífs fagnaðar.’⁶⁰

Þessi innskot eru vitaskuld ekki samhljóða ráðleggingum móðurinnar, en svipar mjög til þeirra bæði að yfirbragði og efni. Því þykir mér líklegt að sami maður hafi ‘skáldað’ bæði ráð móðurinnar og þessi spakmæli eða máltæki sem er dreift um textann allan (nema tvo seinustu kaflana). Hann vill leggja áherslu á að sagan sé lærdómsrík og gagnleg öllum.

Nokkur ráð móðurinnar (og eitt innskotanna) minna óneitanlega á fáeinar ljóðlínur úr Hugsvinnsmálum sem er heilræðaskáldskapur. Hugsvinnsmál voru ort á Íslandi á 13. öld að því er talið er, og eru mjög frjálsgleg þýðing á *Disticha Catonis*, sem er safn af lífsreglum, skrifað á latínu.

*Hugsvinnsmál*⁶¹

6. þviat ofrodr er,
 sa sem éinskis spyr.

15. launadu godv gott.

Parcevals saga

Hygg at því at fróðr er hverr
 fregvíss.

Mun þann með góðu er þér gott
 gerir.

⁵⁶ *Sagan*, bls. 11³³⁻³⁴.

⁵⁷ *Sagan*, bls. 14²⁰⁻²¹.

⁵⁸ *Sagan*, bls. 14¹¹⁻¹².

⁵⁹ *Sagan*, bls. 22⁸⁻⁹.

⁶⁰ *Sagan*, bls. 16²⁵⁻¹⁷.

⁶¹ *Hugsvinnsmál*, gefin út af Birgitta Tuvestrand, Lund 1977.

Miklar líkur eru því til þess að það sé þýðandi sjálfur, en ekki afritari, sem breytt hefur upphafi sögunnar (nema allra fyrstu línunum), og að hann sé jafnframt höfundur flestra annarra breytinga er verða á frásögu kvæðisins í þýðingunni.

Við erum búin að sjá að þýðandi fellir niður ljóðlínur, bæði af listrænum ástæðum og svo vill hann ekki að neitt skyggi á Parceval, hvorki aðrar persónur verksins né langdregnar lýsingar. Parceval er látinn tengja saman söguna á mun einfaldari hátt en gert er í kvæðinu (og fyrir bragðið ber meira á siðfræði þess í sögunni).

Við erum líka búin að sjá að það er skyldleiki milli ráða móðurinnar í sögunni og innskotanna. Því má bæta við að endalok sögunnar eru ekki aðeins rökræn niðurstaða frásögunnar heldur og ráða móðurinnar.

Einnig sáum við að þýðandi vinnur nákvæmast er hann lýsir vanþekkingu Parcevals á góðum siðum og vopnaburði og löngun hans og dugnaði við að nema þetta ('nám kennir fleira en natúra').

Allar mikilvægar breytingar virðast því gerðar til að leggja áherslu á siðfræði verksins. Margt bendir til þess að þýðandi álíti að Le Conte du Graal fjalli um siðfræðileg efni fyrst og fremst, að minnsta kosti á Parcevals saga að gera það. Má segja að ráð móðurinnar í upphafi sögunnar 'gefi tóninn'.

Með öðrum orðum, viðhorf þýðanda til ljóðsögu Chrétien de Troyes og merking sú er hann vill gefa henni á norrænni tungu móta þýðingu hans. Aðferð hans við að þýða, það sem hann fellir úr kvæðinu eða bætir inn í söguna, svo og niðurlag hennar, eru allt þættir svo fast samantvinnaðir að sami hugur býr að baki.

ROSEMARY POWER

SAXO IN ICELAND

AMONG the many literary works composed in Iceland in postmedieval times there is a small group derived from printed versions of the Danish History of Saxo Grammaticus. These works were written between the late seventeenth and the nineteenth centuries and can be divided into two groups. The first consists of translations or retellings of stories found in *Gesta Danorum*, and the second of sagas that have derived their subject matter from Saxo but have been adapted and expanded in various ways. Works in both groups have been influenced by native Icelandic compositions that contain similar accounts to those found in Saxo, and the use of Saxo's material in conjunction with Icelandic sources demonstrates the continuing interest in Iceland in stories concerning traditional heroes.

Most of the manuscripts of the works derived from Saxo are preserved in Iceland, the majority in Landsbókasafn Íslands, the National Library of Iceland, but a number are in other collections in Iceland and elsewhere, or in private hands. Many of the sagas that were produced were extremely popular, as is indicated by the number of extant manuscripts. In addition, *rímur* were composed from some of them during the late eighteenth and the nineteenth centuries. In some cases the sagas and *rímur* were printed in cheap editions in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Many sagas and tales were composed in Iceland in post-medieval times using material that entered the country from abroad. Some of these were based on 'Volksbücher' and similar works that circulated internationally. The sagas derived from Saxo are different in that they contained subject-matter partly known to, or at least similar to, material known to Icelanders through their own medieval literature. However, while the medieval sagas of Iceland were only rarely rewritten in later times, the authors of the sagas derived from Saxo in some cases very freely adapted their material in order to suit the changed tastes of the later period.

It is clear from a comparison of these later works with Icelandic literature on one hand and Saxo on the other, that they do not contain any traditional material derived from other than these combined sources. Their value lies in the manner in which they demonstrate the kind of literature produced in Iceland in this period, and the tastes of the audience. In addition, the names of the authors of most of the *rímur* and of some of the sagas are known, and from this it can be seen what people were producing these works and what positions in society they held. The names of some of the people who copied the works are also known.

The first printed editions of Saxo's *Gesta Danorum* appeared in the early sixteenth century, but the version that probably reached Iceland first was the shortened and frequently paraphrased rendering into Danish by Anders Sørensen Vedel.¹ This was printed in Copenhagen in 1575, and must have reached Iceland shortly afterwards, as there are sixteenth-century references based on Vedel's translation in the *Oddverja Annáll*.² From the seventeenth century onwards other excerpts from Saxo's work are to be found in Icelandic manuscripts. These are often either direct translations of Vedel or can be recognised as being derived from his version because of their omissions and idiosyncrasies. The earliest of the actual sagas are also probably based on Vedel, since Latin editions of Saxo were apparently never common in Iceland. Two manuscripts containing parts of *Gesta Danorum* are known,³ and there are three nineteenth-century manuscripts of *Starkaðar saga* on which Latin glosses were made (Lbs. 2796 4to, Lbs. 360 4to and JS 436 4to).

A second Danish translation of *Gesta Danorum* appeared in Copenhagen in 1752,⁴ and this also provided a base for a number of Icelandic works. This translation, by Sejer Schousbølle, was much closer to the original than was Vedel's, and he included translations of the verses contained in Saxo, which were omitted by Vedel. Several of the Icelandic works derived from Schousbølle contain verses, but they are rendered in the traditional metre, *fornyrðislag*.

The Icelandic translations of the legendary material in Saxo's History

¹ *Den danske krønike*, 1575. Reprinted Copenhagen 1967.

² *Islanske Annaler indtil 1578*, ed. Gustav Storm, Christiania 1888, xxxx-xxxxi.

³ AM 21 fol. (c. 1700) and AM 28 fol. (first half of seventeenth century).

⁴ *Saxonis Grammatici Historia Danica, Paa Dansk*, ed. H. Godiche, Copenhagen 1752.

are for the most part very short, and concern only one or two heroes. A longer one, made at the end of the seventeenth century (NKS 1590 4to), stretches from the beginning to the death of Hrólfr kraki. It was only in the mid-nineteenth century that all of the first nine books of *Gesta Danorum* were translated into Icelandic, by the indefatigable writer Gísli Konráðsson (1787–1877). Gísli states in a preface to his work that he used Schousbølle's translation, but in addition he larded his own translation with copious references to Icelandic versions of events recounted by Saxo. Many of these references are to *Heimskringla* and to the medieval sagas, but some of them are also to the late sagas based on Saxo. His account of Starkaður is based on the eighteenth-century Icelandic saga (see below), itself a combination of Saxo and the Icelandic sources, in particular *Gautreks saga*. He has worked into this the additional material with which Saxo's account is interspersed so as to include all the possible subject-matter. Another distinctive feature of Gísli's translation is that he has provided verses composed by himself or others which are loose renderings of Saxo's verses.

Although this translation of Saxo is cited in several places as one of Gísli's many works,⁵ only an autograph copy (Lbs. 1133 4to), and one poor copy (Lbs. 4486 4to) by another Icelander of the Vestfirðir, Guðbrandur Sturlaugsson (1820–97), survive. The translation was made too late to be used as the basis for any new sagas and it had no further influence.

One of the earliest of the *sagas* derived from Saxo is based on the two voyages of Thorkillus in Book Eight of *Gesta Danorum*. *Sagan af Gorm kónginum gamla* is known from a single seventeenth-century manuscript (BM Add. 4867, 256r–261v), where it has been written in at the end of a volume that contains several of the *Íslendingasögur*.⁶ Although certain additions have been made about the characters and the voyages they make, and in particular the first voyage, it does not diverge very far from its source. The most important of these additions is that a ferryman named Vöttur ferries Gormur, Thorkillus and their companions from Guðmundur's land to their destination, while in Saxo Guðmundur

⁵ See *Ævisaga Gísla ens fróða Konráðssonar*, Reykjavík, 1911–14, 326.

⁶ *Konungs Gorms gamla þáttur* is also listed by Sólrún Jensdóttir, 'Books Owned by Ordinary People in Iceland, 1750–1830', *Saga-Book of the Viking Society* XIX (1975–76), 283.

is himself their ferryman. Furthermore, at their destination the heroes do not come across Guðmundur's brother, Geirröður as they do in Saxo, but an old man pierced with an iron rod, whom they see is the deity Loki. The author of the saga clearly knew *Pórsdrápa* in *Snorra Edda*, as he mentions that this journey had been made previously by Þórr and Loki, while Saxo only mentions that Þórr had made the journey, but the fact that he makes Loki Þórr's victim is a new element that he must have included himself.

The setting for this first destination has also been influenced by the setting for the second voyage, and the hall they enter is inside a cave. In spite of these developments, the author goes on to include an account of the second voyage of Thorkillus, which diverges less from Saxo. However, it contains sailing directions not found in the source and the abode of Útgarðaloki is said to be to the west of Greenland. When they arrive, Thorkillus has a conversation with Útgarðaloki on the nature of the afterlife, and Útgarðaloki tells him to pluck a hair from his beard. In Saxo's account Útgarðaloki is simply passive.

This saga was apparently unknown to the person who in 1695 wrote a straight translation of this section of Saxo's work from Vedel's version (JS 625 4to), nor to another Icelander, Páll Pálsson, who also wrote an account of the first voyage in about 1860, which he knew to be derived from Saxo (Lbs. 228 8vo). However, it may have been known to another writer who composed a group of sagas based on Saxo, probably in the early nineteenth century. These will be discussed later.

Also of the late seventeenth century are *Ambáles rímur*,⁷ composed by Páll Bjarnason. These are derived from the tale of Amlethus in *Gesta Danorum*. Páll did not, it appears, use a prose saga as his source. He claims in the rímur that he found the tale in his youth in a German book (xxi. 6). This may be a reference to the summary of the tale made in Low German by the monk Gheismer, which was printed in 1485. This is substantiated by the fact that Páll names his hero Ambáles, while

⁷ *Ambáles rímur* and *Ambáles saga* have been discussed by Israel Gollancz, *Hamlet in Iceland*, London 1898: Gollancz printed a text of the saga and also Gheismer's summary of the story of Amlethus. More recently the relationships between the rímur and the saga have been discussed by Hermann Pálsson in his edition, *Ambales rímur*, Reykjavík 1952 (Rit Rímnafélagssins V). Another text of the saga was printed in Reykjavík: *Sagan af Ambáles*, Kostnaðarmaður Skúli Thoroddsen (Prentsmiðja Þjóðviljans), (no date).

Gheismer calls him Amlethus. However, if Páll knew this summary, he must also have heard a fuller account of Amlethus as his *rímur* contain details not found in the summary. As Vedel's translation was known in Iceland at the time it is likely that this was his other source. In addition to the *rímur* there are some forty manuscripts of a saga of Ambáles, or of Amlóði (which is the name in Eddic poetry of a character thought to correspond to Saxo's Amlethus). These manuscripts fall into two main groups and Hermann Pálsson has shown in his edition of the *rímur* that two sagas were derived independently from the *rímur*.

Probably the next saga to be composed was *Sagan af Hálfðáni Barkarsyni*, which concerns the deeds of the brothers Haldanus and Hildigerus recounted in Book Seven of *Gesta Danorum*. The earliest manuscript of this saga is dated 1744 (Lbs. 2121 4to), and some thirteen other manuscripts survive. In addition a version was printed in 1889.⁸ In contrast to the sagas concerning Ambáles, this saga underwent little change, although certain minor adaptations were made in the names of the chief characters at some early stage. No verses are contained in the saga, which is a fairly good indication that it was based on Vedel rather than on a Latin edition of Saxo, as it is unlikely that any writer would omit these, in particular the death-song of Hildigeir, if he had known them.

As in Saxo the saga is concerned with the fight between the two half-brothers, Hálfðán and Hildigeir. Hálfðán is not aware of their relationship until his brother is dying at his hands. In addition, however, adaptations have been made to soften the tragedy of the situation and to bring the saga into line with other romances of the post-medieval period. For instance, the villain Gunnar, or Gunni, who is merely a marauding viking in *Gesta Danorum*, is given a common romance motivation for his attack on the aging king Rögnvaldur. He demands his kingdom and his daughter, Þrúður. When Rögnvaldur has refused and been slain, Gunnar does not, as in Saxo, drag Þrúður from her refuge and rape her, but marries her instead. In Saxo Þrúður's next husband slays Gunnar in order to avenge Rögnvaldur, but in the saga he does so because he also regards Þrúður as a desirable prize. The two brothers, each a son of one of Þrúður's husbands, are also given more gentle attributes than in Saxo,

⁸ *Sagan af Hálfðáni Barkarsyni*, Þorleifr Jónsson gaf út, Reykjavík (Prentsmiðja Ísafoldar), 1889.

and are nobler by romance standards. For example, Hildigeir displays no desire for revenge for his father's death. When the meeting with Hálf-dán occurs, he is as reluctant as in Saxo to fight Hálf-dán because he is aware that they are brothers, but otherwise the meeting is conducted in rather different terms. Hálf-dán actually requests that the increasing number of champions are sent against him, while in Saxo he merely accepts this when it occurs. He then fights and defeats Hildigeir, and when his dying brother tells him of their relationship, he asks him to slay him too. Hildigeir instead sends a message by Hálf-dán to their mother, asking her to take no revenge, and declares that he believe his death to have been brought about by some enchantment. No sense of real tragedy similar to that found in Saxo has been retained.

The story ends in Saxo with the death of Hildigeir, but the author of the saga added a string of new events, connected to the previous adventures by the theme of enchantment. When Hálf-dán returns to his mother she tells him that all the slayings that have occurred are the result of *álög* or enchantment put on her by a suitor whom she had rejected. At her instigation Hálf-dán seeks out and slays this character, then collects his relatives' inheritance, marries a lady he meets in the course of this adventure, settles down and names a son after Hildigeir.

Through his use of a variation of the popular *álög* theme, and through his insertions of additional adventures in the saga, the author has diverged quite considerably from his source. A reason for his free adaptation of Saxo's story may be that other forms of the tale were almost certainly unknown in Iceland at the time. The medieval saga *Ásmundar saga kappabana*, which also contains the tale of the fight between the two brothers is only known from two manuscripts, which had both left Iceland by this time. The saga was printed in Sweden in 1722 and at least one copy of this printed version reached Iceland in the nineteenth century,⁹ but it is likely that it was known to only a very few people before it was printed in Carl Christian Rafn's edition of the *Fornaldar sögur Norðrlanda* in 1829-30.

The author of *Starkaðar saga* was in a quite different position. This hero was well-known in Iceland through the medieval accounts of his deeds, in particular in *Gautreks saga* and *Heimskringla*. The author was

⁹ *Saugu Ásmundar er kalladur er Kappabani*, ed. Johannes F. Peringskiöld, Stockholm, 1722. It was copied by Gísli Konráðsson in about 1820 (Lbs. 1341 4to).

therefore able to take fewer liberties in composing his saga, but could use the lengthy account in Saxo to supplement the Icelandic sources. Several summaries of Starkaður's history survive, which are based on the Icelandic material, or on Saxo, or on a combination of the two, and it is not surprising that the different accounts were finally amalgamated into a complete saga. This was presumably done before 1760 as *Starkaðar saga* seems to have been known to the author of *Brávalla rímur*, which were composed at this time.¹⁰ As the saga contains translations of the verses found in Saxo, the author cannot have used Vedel's translation, and must therefore have had access either to Schousbølle's 1752 translation or to a Latin edition. Some thirty manuscripts of the saga, dating from the late eighteenth century onwards survive, which indicates that it was fairly popular. There are also at least two late nineteenth and early twentieth century manuscripts which contain an expanded version of the saga, in which the additional material has been taken mainly from *Gautreks saga* (Lbs. 1492 4to and Lbs. 3891 4to). The version printed in Winnipeg in 1911 belongs to this latter group.¹¹

The subject-matter of this saga has little intrinsic interest as it consists of very little that is not derived from the medieval sources, and what additional material there is comprises mainly of fights with vikings and similar stock episodes. However, the material has been welded together very competently, and minor alterations have been made in the order of events where this has been required to ensure the smooth flow of the story. Apart from the opening, which is derived from *Gautreks saga*, the pattern of events has generally followed Saxo. Those episodes which occur both in Saxo and in the Icelandic sources have been combined as far as possible, but where the divergence is too great to have made this possible, the author has usually preferred to follow Saxo, as for example in recounting the death of King Huglaður (in *Heimskringla* Hugleikr) at the hands of Haki and Hagbarður. Every incident from Saxo that concerns Starkaður has been retained, though with minor changes where these were required, but the other tales with which Saxo intersperses his account of Starkaður have been omitted. Gísli Konráðsson, who used

¹⁰ *Brávallarímur eftir Árna Böðvarsson*, ed. Björn K. Þórolfsson, Reykjavík 1965 (Rit Rímnafélagssins viii), cxcix–ccv. An account of some of the manuscripts of *Starkaðar saga* is also given.

¹¹ *Sagan af Starkaði Stórvirkssyni*. Prentuð eftir gömlu handriti. Winnipeg (Kostnaðarmaður N. Ottoson bóksali), 1911.

the longer redaction of the saga, reworked these episodes into his retelling of this part of *Gesta Danorum*.

The battle of Brávellir figures prominently in the saga. Again this is not surprising as it is referred to a number of times in Icelandic literature as well as by Saxo, and the sources agree that Starkaður was present. The account in the saga is to a large extent derived from *Sögubrot af fornkonungum*.¹² The author even included a detailed diagram of the manner in which the opposing armies were arranged, and this was reproduced in a number of the older manuscripts.

The large number of verses contained in the saga have been attributed to a poet who lived in the north-west of Iceland, the minister Gunnar Pálsson (1714–91). He was a well-known poet who composed in Latin as well as Icelandic.¹³ It is therefore likely that he was the author, and he may have worked from a Latin edition of *Gesta Danorum*.

It appears that the verses were composed before the prose saga was written. Two candidates have been named as the author of the saga. The first of these, named in several manuscripts, and in Gísli Konráðsson's translation of *Gesta Danorum*, is Halldór Jakobsson (1735–1810), the *sýslumaður* in Strandasýsla, also in the north-west of Iceland. Although it would have been possible for him to have written the saga before about 1760 when *Brávallarímur* were composed, it is not very likely that he was the author. A copy of the saga in his own hand exists (Lbs. 955 4to), which was written in his old age. This is of poor quality compared to other older manuscripts of the saga and it is unlikely to be a copy of a work he himself had composed in his youth. Furthermore, it lacks some of the verses, and it is unlikely that he would have omitted these if he himself were the author and had based his saga partly upon them.

Guðbrandur Vigfússon names as the author of *Starkaðar saga* the minister Snorri Björnsson of Húsafell in the west of Iceland (1710–1803).¹⁴ It may be of relevance that many of those associated with composing or copying the works based on Saxo lived in the west of Iceland.

A final indication of the popularity of tales concerning Starkaður is that another saga was composed about his grandfather, Starkaður Álu-

¹² *Sögubrot af fornkonungum* in *Fornaldarsögur Norðurlanda*, ed. Guðni Jónsson and Bjarni Vilhjálmsson, 3 vols., Reykjavík 1943–44, I, 124–32.

¹³ *Íslenzkar æviskrár*, ed. Páll Eggert Ólason et al., 6 vols., Reykjavík 1948–76, II, 205.

¹⁴ *Sturlunga saga*, ed. Oxford 1878, 2 vols., I, lxiv.

drengur, to whom there are references in *Gautreks saga* and *Hervarar saga*. The three manuscripts that contain this saga are all very late, but in the oldest (Lbs. 1504 4to) it is said that this is a copy of a manuscript lent to the writer by Gísli Konráðsson many years before. It would therefore appear to have been composed not later than the middle of the nineteenth century. There are also two twentieth-century manuscripts of the saga (Lbs. 2081 8vo and Lbs. 2500 8vo), both of which are apparently derived from the earlier one. The second of these two manuscripts must be among the youngest of all Icelandic saga manuscripts, as it was written in 1930, apparently for the personal satisfaction of the scribe. He did not follow his source closely, as he states himself.

Most of the remaining works derived from Saxo comprise a single group as they can be traced to, or connected with a single manuscript, most of which was copied by the Breiðafjörður farmer Magnús Jónsson from Tjaldanes (1835–1922), but which itself disappeared at some time in the mid-nineteenth century. Magnús copied some of these sagas more than once and some of these copies were incorporated in his twenty-volume *Fornmannasögur Norðurlanda* (Lbs. 1491–1510 4to, 1880–1905).

These sagas again appear to have originated in the north-west of Iceland, for in two of his prologues (Lbs. 1492 4to and 1505 4to) Magnús says that he acquired the book in which they were contained many years previously, on loan through an intermediary on Flatey from Birget Jónsdóttir who lived on Hergilsey but was originally from 'Sellátrum vestra'. Although the book was in poor condition when he obtained it he believed it to have been written in the early nineteenth century. He was much impressed by the contents, and after he had returned it to Flatey he attempted on several occasions to borrow it again, but always unsuccessfully. Magnús recognised that the sagas contained traditional heroic material although he did not think that they were themselves very old.¹⁵ He did not recognise their provenance, for in spite of his acquaintance with Gísli Konráðsson he appears to have had no knowledge of Saxo. Most of the sagas were new to him, and also to his intermediary, a minister's wife on Flatey, called Guðrún Oddsdóttir, who, according to Magnús, was well-versed in saga literature.

¹⁵ See Formáli to Lbs. 1493 4to.

Gísli Konráðsson very probably had access to this book of Birget's at some time, which is not surprising as he went to live on Flatey in 1852. He in fact owned a copy of one of the sagas, that of Haki and Hagbarður, as Magnús tells us, and he composed *rímur* on the subject. His translation of Saxo contains some of the verses also found in the sagas in Birgeta's book, and some of his references to 'norrænar heimildir' clearly refer to the same sagas.

According to Magnús the sagas contained in the Birget's book concerned the heroes Þorkell aðalfari (Thorkillus), Haddingi Harðgreiparfóstri (Hadingus), Fróði frækni, Fróði Friðleifsson, Haki and Hagbarður, Helgi Hundingsbani (the saga is derived from the Eddic poems), a saga of Haraldur hilditönn and Brávallabardagi (of which no copy exists), and two popular medieval romances, *Drauma-Jóns saga* and *Sigurðar saga þögla*.

All but one of the sagas derived from Saxo in this book concern heroes who were well-known in Icelandic tradition. The author has been very free with his material and it provided only the bare bones of his stories, which he padded out generously with the kind of adventures common in the late sagas. Nearly all of the relevant material in Saxo has been utilised in some manner, except in the saga of Þorkell aðalfari, but it has often been changed drastically, sometimes in the interest of the author's more complex plots, and because of his desire to retain some kind of unity of character he has at times attributed adventures to other heroes than the ones named in Saxo. At other times the changes seem to have been made purely for reasons of personal taste. These sagas are all very long because of the large number of adventures they contain and they needed some such treatment in order to retain their cohesiveness.

The author clearly worked from a version of Saxo that was not Vedel's translation, as he included the verses. It is likely that he knew Schousbølle's translation, which means that the sagas were not composed earlier than the mid-eighteenth century. However, in two cases he may also have been acquainted with earlier sagas based on the same events in Saxo.

Many of the typical features of the post-medieval Icelandic sagas may be seen in the first work in Birget's book, *Sagan af Þorkeli aðalfara*. Although the same pattern is followed in the saga as in Saxo, the major characters are given a full introduction and the motivation for the voy-

age to the north is quite different. Þorkell is an aristocrat who goes on a quest for his missing uncles. On the way he acquires his foster-brother, Gormur, who remains throughout the saga in a subordinate position to the main hero, Þorkell. He is called Gormur inn gamli in Icelandic sources from the 1695 retelling onwards, but he is not named this in the saga from Birget's book, nor is he envisaged as old in the saga.

Þorkell has been given a magic weapon by his father at the start of the voyage, a weapon that seems to be derived from a combination of the magic weapon in *Sturlaug's saga starfsama* and the magic arrows in *Örvar-Odds saga*.¹⁶ This stands them in good stead as they make their voyage north, undergoing perils in storms and in the various other-worldly kingdoms that they visit. More foster-brothers are acquired on the way. Finally they arrive at their destination. They are ferried across the river dividing this country from other lands by a ferryman who bears a close resemblance to the ferryman in the earlier *Sagan af Gorm kónginum gamla*. This may have been known to the author of the saga in Birget's book.

Geirröður is not mentioned at all in this saga, but the villain is instead a King Svartur of Dumbshaf. Guðmundur is the name of a henchman of his, and not an independent king as in Saxo and in the earlier saga. Svartur has two daughters, who are most probably based on the two daughters of Geirröður mentioned in the *Snorra Edda* and in the seventeenth-century saga. They are priestesses and are slain along with Svartur, Guðmundur and various other villains. The uncles are rescued and the heroes return home. No mention is made of the second voyage of Þorkell to Útgarðaloki, nor does the saga contain any material related to the popular medieval *Þorsteins þáttur bæjarmagns*, which contains a lengthy episode related to Saxo's story of the journey to Guðmundur and Geirröður.

It seems unlikely that the author based his saga only on the earlier *Sagan af Gorm kónginum gamla*, even though he introduces no material contained in Saxo but not in this saga, because he must have had access to a version of Saxo when he was composing his other sagas. However, in the case of another saga in Birget's book, that of *Haki and Hag-*

¹⁶ *Fornaldarsögur Norðurlanda*, ed. Guðni Jónsson and Bjarni Vilhjálmsson, 3 vols., Reykjavík 1943-44, I, 293, II, 334.

barður (Lbs. 1494 4to, 457–554, Lbs. 1506 4to, 405–502), the author may again have used an earlier Icelandic work based on Saxo.

Although the only prose saga on these two heroes is the saga copied by Magnús, the story is also known through *rímur*. The earliest of these (in Lbs. 2463 4to) were composed by Jón Espólín (1796–1836). These are based on Saxo but additional material has been taken from *Ynglinga saga*. These *rímur* contain a few of the usual romantic expansions but they do not deviate to any noteworthy extent from their combined sources.

Some of the minor additions, such as the way in which Jón Espólín makes Haki the eldest of four brothers whom he sends on various forays, are also included in *rímur* begun by the minister Hannes Bjarnason of Ríp (1776–1838). He, however, must have had independent access to *Gesta Danorum* for he includes episodes not mentioned in Espólín's *rímur*, including the involvement of Starkaður in the adventures of Haki and Hagbarður. Hannes' version of events is closer to that of the prose saga, for in both many additional episodes have been included. The *rímur* are probably not based on the prose saga as the latter contains a subplot which does not occur in the *rímur*. These *rímur* were completed by Gísli Konráðsson, who, according to Magnús, owned a copy of a prose saga which was much the same as that Magnús himself copied from Birget's book (Lbs. 1494 4to, Formáli). Gísli added the subplot to his part of the *rímur*. According to Gísli's autobiography (185) he met Hannes in 1837 and they agreed that he should complete the *rímur* which Hannes recited to him. Gísli must have done this shortly afterwards for the complete *rímur* are in a manuscript in his own hand written in about 1840 (Lbs. 536 8vo). There are at least five other copies of these *rímur* which shows that they acquired some popularity.

The story is that Haki is the eldest of four brothers, the sons of King Hámundur of Þrándheimur. He fights with Starkaður and with another hero called Beigaður or Geigaður (both in the Icelandic sources and in Saxo the two versions of the name are used). He also kills the king Hugleikur, an incident that occurs in *Heimskringla*¹⁷ and which is told in Saxo of a different Haki.¹⁸ Hugleikur's sister, Bera, wishes to avenge his death on Haki and his brothers, and therefore marries the king Sig-

¹⁷ *Heimskringla*, ed. Bjarni Aðalbarnarson, 3 vols., Reykjavík 1941–51 (Íslenzk fornrit 26–28), I, 42–43.

¹⁸ *Saxonis Gesta Danorum*, I, 1549–32.

arr, the father of Signý, with whom Haki's brother Hagbarður is in love. This requires a compression of the time scale of *Heimskringla*, and in Jón Espólin's rímur there are in fact two women called Bera, a mother and a daughter, and the daughter marries Sigarr.

Hagbarður and Signý are betrothed, but at Bera's instigation, Signý's kinsfolk attack and kill Hagbarður's relatives. Hagbarður then kills her brothers, as he does in Saxo but without this additional cause.

In Saxo Hagbarður comes to visit Signý dressed as a woman warrior, but this was a little too much for the Icelandic writers who have him coming dressed simply as an ordinary woman. An old woman named Gunnvör who is a friend of Bera's suspects him when she sees his hands (a motif that could not be plausible if he were a female warrior). She betrays him and after a fight he is taken by his enemies. Signý has previously made a pact with Hagbarður that neither would live longer than the other. As he is about to be hanged, she and her companions set their chamber alight and hang themselves so that they both die together.

This is very much a retelling of Saxo except that one incident has been omitted. In Saxo Hagbarður asks when he is led to the gallows that his cloak should be hanged before he is, and his enemies comply with this. This is in order to see whether Signý will keep her word, and he dies happy when he sees the flames from her chamber. In the Icelandic versions no such test of Signý's faithfulness is made. The subplot included in the prose saga concerns a son of Sigarr's named Álfgeir, who is in love with Signý's foster-sister. He rescues her from the flames.

Haki then comes to avenge Hagbarður, as in Saxo. Bera and Gunnvör are slain, and Sigarr dies of old age and grief. A rival suitor for Signý who has already been shamed in battle also dies, and Álfgeir remains to rule his father's kingdom. The saga ends with the episode from *Ynglinga saga* in which Haki is wounded in battle. He is placed in a ship on a bed composed of the bodies of his slain enemies. This is set alight and floats out to sea.

In this case, then, the bones of the saga are a combination of the subject-matter found in Saxo with that known from *Ynglinga saga*, and additional characters and events have been added to tie the incidents together and to give the complete saga a more romantic flavour.

The other sagas from Birget's book keep far less closely to their medieval source. None of these is known from elsewhere.

The longest of these is *Sagan af Haddingja Harðgreiparfóstra* (Lbs. 1493 4to, 9–150). Although this hero is not mentioned in medieval Icelandic literature, the author has used the mythological accounts in the *Snorra Edda* and in *Ynglinga saga* to provide an introduction to his story. He then follows Saxo but omits episodes with which the account in Saxo is interspersed so as to concentrate on the major characters. Meanwhile he adds greatly to the number and length of the adventures undergone by the hero. Some of these adventures are loosely based on *Gesta Danorum* but others are of the common stock for late romances. Fights with vikings figure particularly frequently.

After the mythological opening and the events concerning Haddingi's parents, which are based on Saxo, additional information is given to fill out on the hero's childhood. He then goes on a journey in the company of the giantess Harðgreip, who is his foster-mother. She does not become his lover until at a later stage than in Saxo. This occurs after the two have killed a wood-dweller, or *skálabúi* in an episode of a type common in the *Fornaldarsögur*. In the saga Óðinn is introduced at this stage, while in Saxo he does not figure until much later when Haddingi is king. He calls himself Rauður, and gives Haddingi advice in the following episodes.

The episode in which Haddingi is led to the otherworld in Saxo has been changed in the saga, and the woman who leads him there is Harðgreip herself. In Saxo Haddingi is sitting in his hall when the woman appears with an otherworld branch, but in the saga an arm appears through the floor, a motif perhaps taken from *Eyrbyggja saga*.¹⁹ This occurs in a dream, and still in the dream Haddingi questions Harðgreip about the otherworld, and she takes him there. The details of this journey correspond fairly closely to Saxo, though the cock which the woman kills and throws over a wall, after which they hear it singing on the other side, has been transformed into a mere mention of a bird that was sitting on a wall. This was perhaps to make the incident less incomprehensible and it demonstrates the kind of change that is common in these sagas. At the end of the dream Harðgreip appears to Haddingi as ugly and evil, and this serves to introduce the next episode, in which Óðinn warns Haddingi that she will kill him if he does not kill her first. Haddingi is reluctant to do this but he accepts a necklace from Óðinn

¹⁹ *Eyrbyggja saga*, ed. Einar Ólafur Sveinsson, Reykjavík 1935 (Íslenzk fornrit IV).

to give to Harðgreip. She wears this at night and is dead by the morning, and Haddingi buries her with great honour.

The saga has diverged quite considerably from Saxo in this episode. In *Gesta Danorum* Harðgreip is slain by her own people after she has woken up a dead man and has cut off a monstrous arm that attacks them in the forest. Both these episodes occur in the saga but there are no repercussions.

After this the author provides a number of battles which are related in *Fornaldarsögur* style and which bear little relation to the corresponding battles in *Gesta Danorum*.

The saga closes like Saxo's tale with an account of the treachery of Haddingi's ambitious daughter and her husband. This is recounted in a more straightforward manner in the saga but, as in Saxo, it fails. Then Haddingi's friend Laðar (Saxo's Lytir) hears false rumours that Haddingi is dead. He slays himself, and when Haddingi hears this he also kills himself, but not as in Saxo by hanging himself. Instead he follows the foreign convention of falling on his sword. His son Fróði then becomes king.

In the case of this story the author appears to have recognised the legendary nature of the subject matter, and has consequently attempted to compose a work similar to the medieval *Fornaldarsögur*. He has omitted Saxo's discursions and parenthetical statements and has altered both the order of events and the contents of the different episodes in order to obtain a logical progression and to retain some unity of character. As a result the saga certainly has an internal logic, but the mystery and glamour of some Saxo's disjointed episodes have been lost. The legendary nature of the subject-matter has been to a large extent disguised by the veneer of romance found in the late sagas.

The final two sagas in Birget's book concern two kings of Saxo's both called Fróði. These sagas are only very loosely based on *Gesta Danorum* as Saxo gives little information about these characters. Both consist mainly of a succession of fights with vikings and opposing kings. *Fróða saga frækna* (Lbs. 1493 4to) is based on a combination of the accounts of Fróði the son of Haddingi and another Fróði, called by Saxo Frotho Vegetus. Both this saga and the other, *Friðfróðasaga* (Lbs. 1505 4to), were apparently known to Gísli Konráðsson, as, though he does not refer to them as 'norrænar heimildir', he makes use of some of the verses they contain in his translation of Saxo.

The sagas derived from Saxo are interesting not for the material they contain, which is nothing new, but for the ways in which the authors allowed themselves varying degrees of liberty in their use of this material. They did not suffer any inhibitions about combining Saxo's accounts with alternative or complementary Icelandic versions, where these existed, and indeed felt free to combine their traditional sources with any other kind of material they had in the interests of producing entertaining sagas. These sagas reflect the changed tastes of the later period, with their spun-out adventures, numerous battles and romantic bias. Although they may seem wearying by modern standards they would have been less so when read aloud, and their audience certainly enjoyed them.

Those sagas which have diverged most from Saxo are those that do not concern heroes well-known to Icelanders through their own literature. Saxo's work was not, generally speaking, given the same status as were the medieval Icelandic works. This can be seen not only in the manner in which the authors felt free to use his accounts as they thought fit if no related Icelandic accounts existed, but also in that, when contradictory versions of events occur in Saxo and in the Icelandic sources, preference was given to the native version.

Saxo's work was apparently never well-known in Iceland. Although it circulated in both early Danish translations and in Latin editions, it may be assumed that only a few people read them. The educated Páll Pálsson of Reykjavík copied the tale of the first voyage of Thorkillus in about 1860 (Lbs. 228 8vo), and knew that it came from Saxo, but he apparently did not have access to the entire work. The energetic Magnús Jónsson, in spite of his knowledge of medieval Icelandic literature, seems to have not even been aware that *Gesta Danorum* existed.

Those who did know Saxo's work were probably mainly men who had had a formal education, often partly abroad. It is of interest that when attempts have been made to trace the authors of these sagas and *rímur*, it often transpires that they were learned men, ministers of religion or government officials. It is known too from other sources, that such men were responsible not only for composing sagas derived from Saxo, but also similar works. This tells us something of the status these sagas had as literary works. (It is also of interest that Gísli Konráðsson did not hesitate to include some of them among the alternative 'norræn-ar heimildir' he cites in his translation of Saxo.)

Some of the changes were doubtless made for aesthetic reasons. The stories told by Saxo are usually anecdotes or series of anecdotes about particular heroes. They do not usually contain details about the childhood of the heroes, nor necessarily about their deaths. The authors of the sagas have provided a suitable background and an introduction about the heroes' families and their youth. Similarly, the endings of the sagas have details about the deaths of the heroes and usually about their descendants. In these they follow normal Icelandic literary conventions. Saxo has no interest in material of this kind and his stories are seldom as structured as are the sagas.

The number of sagas derived from Saxo is small, and as several of them were apparently composed by the same person the number of authors is even smaller. In addition, some sagas have been lost, and others exist only in very few copies. The five preserved in Birgeta's book and copied by Magnús are not known elsewhere and hardly any of the many copies that Magnús says he made have survived. On the other hand, there are some forty manuscripts each of *Starkaðar saga* and *Ambáles saga*, and fourteen of *Sagan af Hálfðáni Barkarsyni*. In addition, these three sagas were printed, in the case of *Ambáles saga* in two cheap Icelandic editions and in a scholarly edition. *Ambáles saga* also serves to demonstrate how many manuscripts of the saga were circulating in Iceland in the late nineteenth century. While Gollancz was preparing his edition he searched diligently for manuscripts of the saga and *rímur*, and even advertised, offering to buy manuscripts.²⁰ This was to no avail and he published what he thought was a complete list of the surviving manuscripts, but in fact a number of other manuscripts were in circulation, and even being copied at this time, which later came into the collections.

Saxo's *Gesta Danorum* was deservedly popular in Iceland as it contained material that could supplement Icelandic sources of Scandinavian history and legend, and also provided new subject-matter similar to that found in the *Fornaldarsögur* which could be reshaped in Iceland and used in order to produce new sagas. Only the literary content of Saxo's work was considered important. The last seven books which are concerned with the history of medieval Denmark rather than with legendary history, were apparently of little concern to Icelanders, and even Gísli Konráðsson did not translate them.

²⁰ *Hamlet in Iceland*, viii, note.

Saxo's long preambles and moral asides are omitted in the Icelandic works. Their authors used only the material that had pure entertainment value. The sagas and *rímur* that were produced may seem to present-day readers often tedious in content and of poor literary quality, but they were obviously the form of entertainment that appealed to their audience. They provide a useful insight into reading matter in addition to the medieval literature which was available to Icelanders and was popular among them during the last three centuries, and show too how one foreign work was adapted in Iceland to conform to the demands of the audience for new sagas.

A NOTE ON THE SHAPE OF ROME IN FÓSTBRÆÐRA SAGA

ONE of the digressions included in the *Codex Regius* text of *Fóstbræðra saga* concerns the founding of the city of Rome:

Romaborg letu gera bræðr íj het annar Romulus enn annar Remus, þeir voro tvíburar, borg var gor eptir enu oarga dyri, var dyrit ristit a jorðunni, oc þar upp af voro reistir borgarveggir, er hofuþit dyrsins fyrir norðan ana . . . er sa hlutr borgarinnar kallaðr Roma, enn sa lutr er fyrir utan ana er heitir Latransborg e(ða) Latran e(ða) Latera, enn þat þiðiz siþur, enn þa er borginn var algerr þa urðu þeir osattir um þat, af hvers nafni er borginn skylldi nafn taka, oc því reð Romulus broður sinum fiorrað oc drap hann, var þa borginn kend við Romulum oc kollut Romaborg¹

The statement that Rome was built in the shape of a lion is not found in the shorter version of this passage in *Flateyjarbók*.² Nor does this curious piece of information appear to figure in any other accounts of Romulus and Remus preserved in Old Icelandic texts.³ In a paper delivered at the First International Saga Conference, Jónas Kristjánsson noted that the source for the passage was 'undoubtedly some medieval Latin work' and asked for helping in tracking it down.⁴

¹ *Membrana Regia Deperdita*, ed. A. Loth, *Ed. Arn.* A 5 (1960), 151/4–12. Cf. *Fóstbræðra saga*, ed. Björn K. Þórólfsson, *STUAGNL* 49 (1925–27), 201; *Vestfirðinga sögur*, ed. Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson, *ÍF* 6 (1943), 257, n. 1.

² Cf. *Flateyjarbók*, ed. C. R. Unger and Guðbrandur Vigfússon (1860–68), II, 224/36–225/3.

³ Cf., e.g., *Veraldar saga*, ed. Jakob Benediktsson, *STUAGNL* 61 (1944), 46/18ff.; *Breta sögur*, ed. Eiríkur Jónsson and Finnur Jónsson, *Hauksbók* (1892–96), 253/1–2; 'Upphaf Rómverja', ed. Konráð Gíslason, *Fire og Fyrretyve . . . Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur* (1860), 381/4ff., 385/9ff.; *Alfræði íslensk* I, ed. Kr. Kálund, *STUAGNL* 37 (1908), 51/26–27.

⁴ 'Elements of Learning and Chivalry in *Fóstbræðra saga*', *Proceedings of the First International Saga Conference* (1973), 275; cf. *idem*, *Um Fóstbræðrasögu*

Honorius Augustodunensis refers to the habit of the ancients of constructing their cities in the shapes of beasts in his *Imago Mundi* (I.28, 'De Italia', PL 172, 129C-D):

. . . In hac est urbs Roma, a Romulo constructa, et sic dicta. Antiqui civitates secundum præcipuas feras, ob significationem formabant. Unde Roma formam leonis habet, qui cæteris bestiis quasi rex præest. Hujus caput est urbs a Romulo constructa: lateritia vero ædificia utrobique disposita: unde et Lateranis dicitur. Brundisium autem formam cervi, Carthago bovis, Troja equi figuram habuit.⁵

(1972), 248–9. Heinrich Beck ('Hit óarga dýr und die mittelalterliche Tiersignificatio', in J. M. Weinstock, ed., *Saga og Språk: Studies in Language and Literature* [Hollander Festschrift, 1972], 99) includes the passage among his examples of the image of 'hit óarga dýr als verweisendes Tiersignum', and suggests,

Der Beleg ließe sich am ehesten als eine abgewandelte Gründungssage begreifen. Das Tier bzw. das Tierzeichen sollte das Wohlergehen der Stadt garantieren — so wie im Altertum der um die Peripherie der Stadt getragene Löwe die Uneinnehmbarkeit der Stadt gewährleisten sollte.

He refers the reader to Otto Keller's general discussion of the apotropaic use of lion-figures by the ancient Egyptians, Greeks, and Romans (*Die antike Tierwelt* [1909, rpt. 1963] I, 56), but cites no analogues for the digression in *Fóstbræðra saga*.

⁵ On this extremely influential twelfth-century encyclopaedia see, e.g., Josef Anton Endres, *Honorius Augustodunensis: Beitrag zur Geschichte des geistigen Lebens im 12. Jahrhundert* (1906), 45–49; O. Doberentz, 'Die erd- und völkerkunde in der weltchronik des Rudolf von Hohen-Ems: §5. Des Honorius Augustodunensis Imago Mundi in ihrem einfluss auf die geographien des mittelalters', *Zeitschrift für deutsche Philologie* 12 (1881), 298–301, 387ff.; 13 (1882), 29ff.; Valerie I. J. Flint, 'World History in the early twelfth century: the Imago Mundi of Honorius Augustodunensis', in R. H. C. Davis and J. M. Wallace-Hadrill, ed., *The Writing of History in the Middle Ages: Essays Presented to Richard William Southern* (1981), 211–238. Flint does not discuss Honorius' note on the shape of Rome in her doctoral dissertation, *The Life and Work of Honorius Augustodunensis, with special reference to Chronology and Sources* (Oxford, 1969), but perhaps more information on the subject will be provided in her forthcoming edition of the *Imago Mundi* (see *Revue Bénédictine* 92 [1982], 152, n. 1). Parallel texts for the passage in question are also found, of course, in vernacular translations of Honorius' work. Cf., e.g., *La Petite Philosophie*, ed. W. H. Trethewey, Anglo-Norman Texts I (1939), 36/1093–1108; *L'Ymagine del Mondo*, ed. F. Chiovaro (1977), 123/158–171. A Catalan rendering of this section of the *Imago Mundi* is preserved in an atlas dated c. 1375 (ed. J. A. C. Buchon and J. Tastu, 'Notice d'un atlas en langue catalane . . .', *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi* 14 [1843], II, 8/14–9/2; see Arturo Graf, *Roma nella Memoria e nelle Immaginazioni del Medio Evo* [1882–83], I, 10).

The description of Rome in Gervase of Tilbury's *Otia Imperialia* is clearly related:

Italiae caput Roma est, ut diximus, civitas a Romulo constructa. Romani caput imperii; ad formam leonis ob insignem sui dominationem formata . . . Aurelianus imperator ipsam muris firmioribus cinxit, et fecit templum solis. Hujus caput est a ponte Tiberis usque ad primitiva Romuli mœnia: later utrimque ædificia palatiorum constructa; unde et Lateranus dicitur, ubi palatium est, olim Constantini, nunc Domini Papæ . . . Habet ergo Roma formam, ut dixi, Leonis, sicut Brundisium formam cervi, Carthago bovis, Troja equi.⁶

The immensely popular thirteenth-century encyclopaedia, *L'Image du Monde*, attributed to Gossouin or Gautier of Metz, also contains a note on the 'theromorphous' cities of Europe:

Si y a citez et regions qui prennent leur nons de bestes qui habitent en cele terre. Si en ont les citez formes prises: Dont Roume a fourme de lyon, et Troie la grant fourme de cheval.⁷

And a picture bearing the caption *Roma edificata a muodo de lione* is found in an illustrated manuscript of the thirteenth-century Italian *Liber Ystoriarum Romanorum* (see figure below).⁸

⁶ *Otia Imperialia*, ed. G. Leibnitz, *Scriptores Rerum Brunsvicensium* (1707), II, secunda decisio, ix, 'De situ Romæ', 767; *cit. Graf, op. cit.*, I, 10. As Doberentz notes (*Z.f.d.Ph.* 12 [1881], 415), most of Gervase's account of Rome is taken from the *Mirabilia Urbis Romae*. This well-known pilgrim's handbook, however, makes no mention of the lion-shaped ground-plan of the city. Doberentz does not include this passage in his discussion of Gervase's borrowings from the *Imago Mundi* (*ibid.*, 415-418).

⁷ *L'Image du Monde de Maître Gossouin*, ed. O. H. Prior (1913), 130/4-6, 'D'Aufrique et de ses regions'; cf. Caxton's translation, *Mirrou of the World*, ed. O. H. Prior, Early English Text Society, Extra Series 110 (1912), 94/3-7.

⁸ The drawing, from the Hamburg ms. of the *Liber Ystoriarum Romanorum* (dated c. 1280-1300), col. 107B, is reproduced here from Ernesto Monaci, ed., *Storie de Troja et de Roma . . .*, Miscellanea della R. Società Romana di Storia Patria (1920), LII (cf. 298 n., and Zacharias Conrad von Uffenbach, ed., *Bibliotheca Uffenbachiana Universalis* [1729-31], III, 107, no. CXXXV). The picture does not appear to illustrate the surrounding text (unless it refers obliquely to Domitian's programme of 'urban renewal' described earlier on the same page, *Storie . . .*, 296/23ff.). Monaci (LIIIf.) associates the drawing with the lion-motif used on coins issued by Brancaleone degli Andalò who held dictatorial powers in

It seems unlikely, however, that the list of 'feriform' cities presented in the *Imago Mundi* could have originated with Honorius. Isidore, for instance, refers to the derivation of the name Brundisium from a 'Greek' (i.e. Messapian) dialect-word, *brunda*, meaning 'the head of a stag', and explains that the name of the city mirrors its shape:

Brundisium construxerunt Graeci: Brundisium autem dictum est Graece quod brunda caput cervi dicatur: sic est enim ut et cornua videantur et caput et lingua in positione ipsius civitatis.⁹

And the same information is provided by Strabo and Stephanus of Byzantium among others.¹⁰ It is also interesting to compare the passages from Honorius and Gervase with a longer catalogue of the animals associated with various cities included in the early-fourteenth-century Milanese chronicle of Galvanus de Flamma. Galvanus names 'Varro the poet' as his authority, but I have not been able to find a source for the list:

... Auratæ Virginis candidum Gallum bajulantis, speciosissimam formam Mediolani, totius Italiæ, Normandiæ, et Saxonïæ ferentem diadema, designat figura. Sic Roma leonis, Brundisium cervi, Troja equi, Carthago bovis, Janua griffonis, Cremona porcæ, Papiæ vulpis, Placentia galli, ob significationem Varro Poëta testatur.¹¹

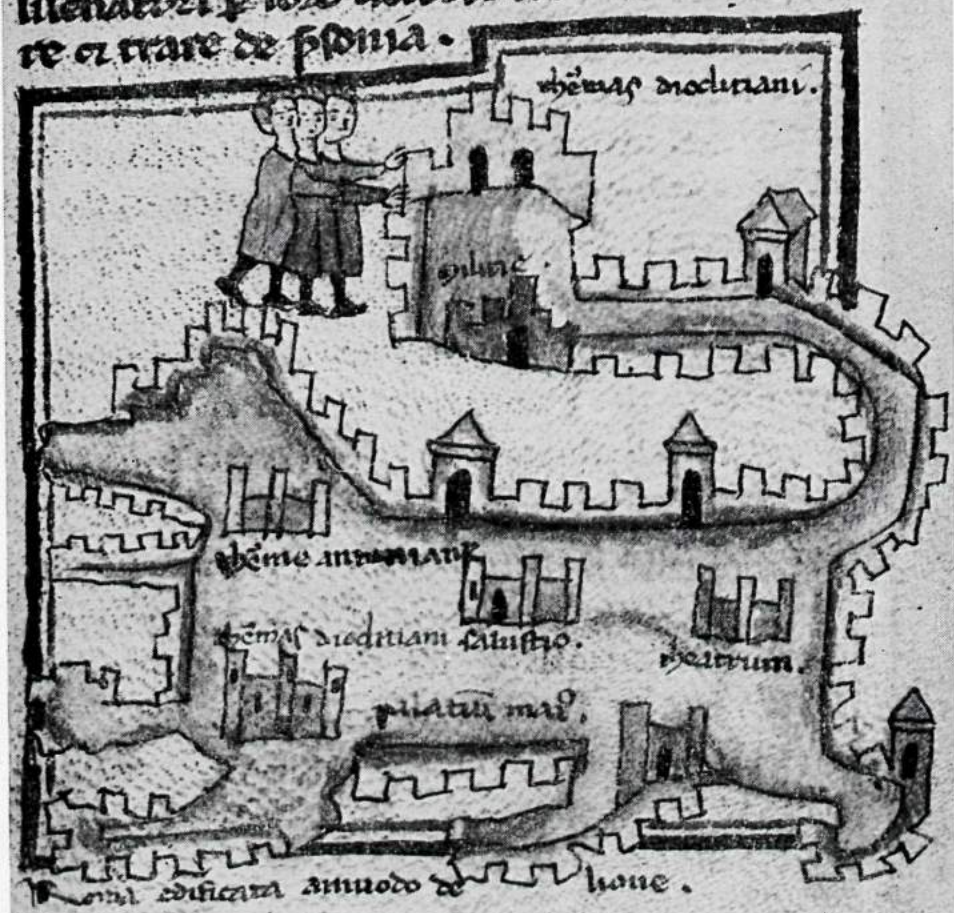
Rome from 1252 to 1257 (the period during which the Italian version of the work was composed), and suggests that it may have been to him that the book was dedicated. Monaci also recalls the parallel passage in the *Imago Mundi*, and adds that the same information about the shape of Rome is found in a letter written by Cola di Rienzo (ed. K. Burdach and Paul Piur, *Briefwechsel des Cola di Rienzo*, in Burdach, *Vom Mittelalter zur Reformation* [1912-29], II.3, Nr. 57 [August, 1350], 275/1108-9): '... et ipsi muri Urbis edificati sunt in formam cuiusdam leonis iacentis' (cf. *ibid.*, 275, n. ad loc.; II.5, 378,474).

⁹ *Etymologiae*, ed. W. M. Lindsay (1911), XV.1. 49.

¹⁰ See *Thesaurus Linguae Latinae* (1900-), s.v. *Brundisium*, 2210/67ff.; A. Pauly - G. Wissowa - W. Kroll, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (1893-), III.1, s.v. *Brundisium*, 902/51ff.

¹¹ *Chronica Mediolani seu Manipulus Florum*, ed. L. A. Muratori, *Scriptores Rerum Italicarum XI* (1727), 539D, cap. ii, 'De figuris, sub quibus aliquæ Civitates figurantur'. The similarity of this list (which is also found *ibid.*, 588D) to the passages from Honorius and Gervase is noted by Graf, *op. cit.*, I, 10. On Galvanus see T. Kaeppli, O.P., *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, II (1975), 6ff.

domitiano. Ematiale sacro imitabile uenit
 catore. Vnde p̄ ḡmā d̄m̄to S̄ domitiano
 beat' ioh̄es euāgelista fō posto ī p̄sone ī p̄st
 h̄mos Jul̄ia. S̄ ayola mōre S̄ domitiano
 lisenatori p̄ lozo actozitate lo fecero lassa
 re et trare de p̄sona.

Honorius' writings were undoubtedly popular in medieval Iceland,¹² and the author of the *Codex Regius* version of *Fóstbræðra saga* may well have had access to a complete text of the *Imago Mundi* or known the passage on the building of Rome from a *florilegium*. However, the idea that the imperial city was shaped like the king of beasts was clearly a commonplace, and may simply have been recalled as such by an author whose memory was replete with antiquarian learning derived from many sources.

I should like to thank Mariann Ege of Munich for obtaining for me a photograph of the drawing in the Hamburg ms. of the *Liber Ystoriarum Romanorum*.

D. McDougall

¹² See, e.g., Paul Lehmann, 'Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters', *Erforschung des Mittelalters: Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze* (1962), V, 343, 354, 357–358, 392–393; Gabriel Turville-Petre, *Origins of Icelandic Literature* (2nd ed., 1967; rpt. 1975), 118–119, 137–138; Einar G. Pétursson, 'Einn atburður og leiðsla um Ódáinsakur', *Gripla* 4 (1980), 145–147. Einar mentions several examples of direct citation of the *Imago Mundi* in Old West Norse texts: e.g., *Stjórn*, ed. C. R. Unger (1862), 384/12–14, 385/25–27 = PL 172, 169A–B, 585/6–7 = PL 172, 173C (cf. G. Storm, 'De norsk-islandske Bibeloversættelser fra 13de og 14de Aarhundrede og Biskop Brandr Jónsson', *ANF* 3 [1886], 248–249); *Alfræði islenzk* III, ed. Kr. Kålund, *STUAGNL* 45 (1917–18), 75/3ff. = PL 172, 121A (cf. AM 238 fol., *cit.* Storm, *op. cit.*, 248; Anne Holtsmark, *Studier i Snorres Mytologi, NVAOS*, Hist.-Fil. Kl., Ny Serie 4 [1964], 32, 36, 48), 98/7ff. = PL 172, 154C–D. As Einar also points out, even inaccurate or fabricated 'citations' from the *Imago Mundi* testify to the fame and popularity of the work (see, e.g., *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*, ed. Ólafur Halldórsson, *Ed. Arn.* A 1 [1958], 158, cf. *Summa totius de omnimodo historia*, PL 172, 193C; *Kirialax saga*, ed. Kr. Kålund, *STUAGNL* 43 [1917], 13, 63, cf. Kålund, 'Kirialax sagas kilder', *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* [1917], 9–10).

EINAR G. PÉTURSSON

HVENÆR TÝNDIST KVERIÐ ÚR KONUNGSBÓK EDDUKVÆÐA?

I

Það er kunnara en frá þurfi að segja, að handritið Gks. 2365, 4to, Konungsbók Eddukvæða, er óheilt. Í það vantar eitt kver og er texti þeirra kvæða sem þar voru ekki varðveittur. Með hjálp annarra heimilda hefur verið reynt að giska á hvað á kverinu stóð. Nýjustu skrif um það efni er grein eftir Theodore M. Andersson, og í bók hans í *Islandica* 43. bindi eru rannsakaðar þýskar og norrænar heimildir um Brynhildi og Sigurð Fáfnisbana.¹ Í þessum ritum báðum eru miklar tilvísanir. Tilgangurinn með þessari grein er aftur á móti að reyna að leiða rök að því, hve gömul eyðan er.

Það sem hefur gert þessa eyðu mjög umhugsunarverða er m. a., að Sigurdrífumál, seinasta kvæðið framan við hana, er skrifað til enda í pappírshandritum frá 17. öld og fræðimenn hafa ekki treyst sér til að álykta, að menn hefðu ort aftan við það kvæði þá, heldur væri þar komin uppskrift gerð eftir Konungsbók meðan hún var heil. Mest hefur um þetta fjallað Sophus Bugge.² Í útgáfu sinni af Eddukvæðum gerir Jón Helgason nokkru nánari grein en Bugge fyrir varðveislu Sigurdrífumála.³ Hvers vegna niðurlag þessa kvæðis en ekki fleira var skrifað eftir Konungsbók Eddukvæða, skýrir Jón Helgason svo, að 'man i dette digt har ment at finde kloge råd og nyttige lærdomme.'⁴ Sigurdrífumál eru rúnatal og heilræði, sem valkyrja, nefnd Sigurdrífa í Eddu, en Brynhildur í *Völsunga sögu*, kennir Sigurði Fáfnisbana. Menn sem töldu

¹ Theodore M. Andersson. The lays in the lacuna of *Codex Regius*. (Speculum Norroenum. Norse studies in memory of Gabriel Turville-Petre. Odense 1981. 6–26.) Sami. The legend of Brynhild. Ithaca 1980. (*Islandica*. 43.)

² *Norræn fornkvæði*. Almindelígr kaldet *Sæmundar Edda* hins fróða. Udgiven af Sophus Bugge. Christiania 1867. 1 og áfr., 233 og áfr. (Hér eftir = *Nor. fornk.*)

³ *Eddadigte. III. Heltedigte*. Udgivet af Jón Helgason. 2. gennemsete udg. 3. uændrede oplag. Kbh. 1962. 87–89. (*Nordisk filologi*.)

⁴ Sama rit. 89.

Þetta kvæði eitt þess vert að skrifa það sérstaklega hafa greinilega ekki hugsað: 'Köld eru jafnan kvennaráð'.

Einn höfundur nefnir — svo að mér sé kunnugt — að e. t. v. hafi menn dregið Konungsbók fram í dagsljósið og skrifað eitthvað úr henni einu eða tveimur árum áður en Brynjólfur Sveinsson fékk handritið 1643. Þessi höfundur er Andreas Heusler, en hann segir í inngangi sínum að ljósprentun Konungsbókar 1937:

Gewisse Anzeichen deuten darauf, daß man schon ein, zwei Jahre vorher die Handschrift hervorgezogen und wenigens aus ihr notiert hatte. Darüber hinaus läßt sich keine Vorgeschichte verfolgen.⁵

Ekki eru gefnar neinar skýringar á því, hvað bendi til þessa, en það er trúlega niðurlag Sigurdrífumála. Hér verður reynt að leiða rök að því, að Heusler hafi á réttu að standa.

Sigurdrífumál eru í útgáfum alls 37 erindi en í Konungsbók er seinast 2. ljóðlína í 29. erindi. Í Völsunga sögu eru 5.–13. og 15.–21. vísa, en 13. vísa er þar aðeins 6 ljóðlínur í stað 10 í Konungsbók. Röð erinda er með misjöfnum hætti í handritunum. Hvorki Sophus Bugge né Jón Helgason reyna að tengja þessa heilu uppskrift Sigurdrífumála við Völsunga sögu og hefur enginn mér vitanlega gert það.

II

Könnun á skyldleika og aldri allra handrita Völsunga sögu hefur aldrei verið gerð, en aðeins eitt handrit er til á skinni, Nks. 1824 b, 4to, sem síðari textaútgáfur eru gerðar eftir. Magnus Olsen sá um bestu útgáfu hennar og þar fullyrðir hann, að öll pappírshandrit Völsunga sögu séu runnin frá 1824.¹ Ragnars saga er einnig í 1824 og hefur Rory McTurk kannað handrit hennar í Landsbókasafni, sem Magnus Olsen getur ekki um, og telur McTurk, að þessi handrit séu öll komin af 1824.² Trúlegt

⁵ Andreas Heusler. Einleitung zum Codex Regius der Lieder-Edda. (1937). grein 2, sbr. einnig gr. 12 og 14. (Kleine Schriften. I. Berlin 1943. (ljóspr. 1969) 260–280.) Sama ritgerð er á ensku í inngangi að 10. bindi Corpus codicum Islandicorum medii aevi. Kbh. 1937.

¹ Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar. Udg. . . . ved Magnus Olsen. Kbh. 1906–1908. vii.

² Rory McTurk. The relationship of *Ragnars saga loðbrókar* to *Þiðriks saga af Bern*. 568. (Sjötíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977. 568–585.)

er, að sama gildi um Völsunga sögu. Það er með öðrum orðum ekki líklegt, að pappírshandrit Völsunga sögu varðveiti texta sem kominn er af glataðri skinnbók. Nú er rétt að athuga, hvað vitað er um feril og notkun sögunnar á 16. og 17. öld.

Arngrímur Jónsson lærði nefnir aldrei Völsunga sögu í ritum sínum, en aftur á móti nefnir hann Ragnars sögu loðbrókar í *Rerum Danicarum fragmenta*, sem hann lauk við 1596. Þar er, eins og Jakob Benediktsson segir, notuð sama textagerð og er í 1824 og gæti verið sama handritið;³ en vitaskuld hefði það getað verið annað handrit þessarar gerðar Ragnars sögu, sem nú væri glatað, og þá ekki alveg víst, að Völsunga saga hefði þar fylgt Ragnars sögu.

Á árunum 1622–1654 átti Ole Worm, prófessor við Kaupmannahafnarháskóla, mikil bréfaskipti við Íslendinga. 22. maí 1632 bað hann Magnús Ólafsson í Laufási um gömul kvæði og er frumsafn Magnúsar nú í R:702 í Uppsölum (áður Salan 81, 4to).⁴ Þar er 21. kafli úr Völsunga sögu, samkvæmt kaflatölum í útgáfu Magnusar Olsens, til og með 20. vísu í Sigurdrífumálum, en sleppt er svari Sigurðar Fáfnisbana. Handritið sem Magnús Ólafsson sendi Worm er nú glatað, en eftirrit sem Stephen Hansen Stephanius (latnesk nafnmynd Stephanus Johannis Stephanius) skrifaði er í R:693, en þar er ekkert úr Völsunga sögu. Þessi kafli hefur í 702 yfirskriftina: 'Vr Sogu Sigurdar fofnis bana vm Rauner.' Athyglisvert er, að Ole Worm notar ekki þennan kafla í riti sínu Runir seu Danica literatura antiqvissima, sem fyrst kom út 1636. Ekki er líklegt, að þessi kafli úr Völsunga sögu hafi staðið í því handriti sem Magnús sendi Worm og bendir vöntun hans í 693 í þá átt. Í bréfum Magnúsar til Worms er heldur aldrei minnst á Sigurdrífumál, þótt Worm spyrði mikið um rúnir.⁵ Líklegasta skýringin á þessu er sú, að Magnús hafi haldið, að hann yrði grunaður um galdra, ef hann segðist vita mikið um rúnir og hefur Jakob Benediktsson bent á það.⁶

³ Arngrimi Jonae Opera Latine conscripta. Edidit Jakob Benediktsson. Vol. IV. Introduction and notes. Kbh. 1957. 43, 100, 105, 262. (Bibliotheca Arnarnagnæana. XII.)

⁴ Ole Worm's correspondence with Icelanders. Edited by Jakob Benediktsson. Kbh. 1948. 224, 461. (Bibliotheca Arnarnagnæana. VII.) (Hér eftir = Bibl. Arn. VII.) Öll bréf Worms hafa verið gefin út í danskri þýðingu í þremur bindum: Breve fra og til Ole Worm 1607–1654. Oversat af H. D. Schepeleern. Kbh. 1965–1968.

⁵ Bibl. Arn. VII. 210–223, 454–460.

⁶ Sama rit. 455.

Eins og síðar verður nefnt hér (s. 278), spyr Sveinn Jónsson í bréfi til Worms 21. ágúst 1642, hvort nokkur hafi sent honum Brynhildarljóð gömlu, en Worm segist 14. júní 1643 aldrei hafa séð þau.⁷ Sá möguleiki er fyrir hendi, að Worm hafi ekki tengt Brynhildarljóð við fyrrgreindan kafla úr Völsunga sögu. Worm hefur e. t. v. ekki gert sér grein fyrir, að um rúnir var fjallað í vísunum, því að vitað er, að hann var aldrei vel að sér í íslensku.⁸ Þessi möguleiki verður þó að teljast mjög ólíklegur. Í seinni útgáfunni frá 1651 á Danica literatura var aukið inn í 5. kafla⁹ tilvísun í sögu Sigurðar Fáfnisbana, nefndar tegundir rúna, en framan við þær er vísan: 'Sigrúnar skaltu kunna' skrifuð með rúnum. Allur þessi texti er úr Völsunga sögu. Það er ekki líklegt að þessi rúnavíska í seinni útgáfunni á Danica literatura sé komin úr þessu glataða handriti með ýmsum kvæðum sem Magnús sendi Worm 1632, heldur gæti hún alveg eins verið komin úr handriti orðabókar Magnúsar Ólafssonar, Specimen Lexici Runic, sem Worm gaf út árið áður, eða 1650, en þar eru öll uppflettiorð prentuð með rúnum. Þessi rúnafáttur úr Brynhildarljóðum hafði þá verið prentaður 1645 í Saxaskýringum Stephanusar, Notæ uberiores, og þá eftir handriti orðabókarinnar¹⁰ eins og síðar segir (s. 270).

Fyrst minnst Worm á nauðsyn þess að semja slíka orðabók í bréfi til Magnúsar Ólafssonar 24. maí 1635.¹¹ Magnús lést 1636 og fékk Worm hreinrit bókarinnar frá Jóni í Laufási 1638 og 1639.¹² Það er ekki varðveitt, en eftirrit þess, sem Stephanus skrifaði handa sjálfum sér er í DG 55 í Uppsölum.¹³ Þar eru — ef miðað er við Völsunga sögu — 7.–14. vísa í Sigurdrífumálum, sem einnig eru prentaðar í orðabókinni. Textarnir í R:702, 55 og Specimen Lexici Runic eru náskyldir, en hvorki 702 né 55 eru handrit orðabókarinnar sjálfrar. Skyldust eru 55 og orðabókin, enda bæði komin af sama forriti. Þessar uppskriftir nefnir Magnus Olsen ekki í útgáfu sinni af Völsunga sögu. Anthony Faulkes taldi trúlegt, að þessi kafla Völsunga sögu í orðabókinni væri

⁷ Sama rit. 251–252, 478.

⁸ Sama rit. xviii.

⁹ Ole Worm. Runir seu Danica literatura antiqvissima. Kbh. 1651. 35.

¹⁰ Jakob Benediktsson. Íslenzkar heimildir í Saxo-skýringum Stephanusar. 110. (Landsbókasafn Íslands. Árbók. 3.–4. 1946–1947. Rv. 1948. 104–114.)

¹¹ Bibl. Arn. VII. 235–236, 466–467.

¹² Sama rit. 450–451.

¹³ Sama rit. xviii.

runninn frá 1824, enda alveg augljóst, að kaflinn úr Brynhildarljóðum er langtum skyldari Völsunga sögu en Eddu.¹⁴

Eins og kunnugt er, var samband milli þeirra Arngríms lærða og Magnúsar og það var að frumkvæði Arngríms, að Magnús setti saman Laufás-Eddu.¹⁵ Virðist mér næstum víst, þótt ekki verði hér reynt að fullsanna, að Arngrímur lærði og Magnús í Laufási hafi báðir notað sama skinnhandrit Völsunga sögu, Nks. 1824 b, 4to, sem enn er varðveitt.

Þegar eftir að Worm hafði fengið aðra útgáfu af Danica literatura prentaða, þá sendi hann Brynjólfi Sveinssyni biskupi eintak með bréfi 8. maí 1651, en Brynjólfur gerði ýmsar athugasemdir og nefnir m. a. fyrrnefnda vísu: 'Sigrúnar skaltu kunna', sem hann segir, að beri að leiðrétta eftir Sæmundar-Eddu.¹⁶ Annars notaði Worm Eddukvæði í seinni útgáfu sinni af þessu riti, en handrit af þeim hafði vinur hans Stephanius fengið haustið 1645¹⁷ og úr því handriti hafði Worm tilvísanir til Eddu í seinni útgáfu á riti sínu Danica literatura.¹⁸ Þetta sýnir, að Brynjólfur hefur talið textann af Sigurdrífumálum í Eddu betri en í Völsunga sögu. Nú er vitað, að Brynjólfur bar gott skyn á gildi fornra handrita, t. d. skrifaði hann Þormóði Torfasyni um, hve eftirrit gætu verið röng, og fögur og ásjáleg pappírshandrit Eddu séu 'reyngre og orettare enn það gamla'.¹⁹ Af þessu er ljóst, að Brynjólfur hefur metið betur gildi fornra handrita, þ. e. verið meiri filólóg en Worm sem hafði, eins og áður kom fram, aðgang að handriti Eddukvæða, en notaði það aðeins stundum.

III

Fram að þessu hefur verið rætt um óvissan feril 1824, en nú verður reynt að segja nokkuð frá kunnnum ferli þessa handrits og áhrifum þess.

¹⁴ Anthony Faulkes. The sources of Specimen Lexici Runic. 95–96, 138. (Íslensk tunga. 5. Rv. 1964. 30–138.)

¹⁵ Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda). Edited by Anthony Faulkes. Rv. 1979. 15–17. (Two versions of Snorra Edda from the 17th century. Vol. I.)

¹⁶ Bibl. Arn. VII. 122–123, 129–130, 416–417, 420.

¹⁷ Sama rit. 363, 522.

¹⁸ Sama rit. xxiv.

¹⁹ Úr bréfabókum Brynjólfs biskups Sveinssonar. Jón Helgason bjó til prentunar. Kbh. 1942. 161. (Safn Fræðafélagsins. XII.)

Á öftustu síðu, 80v, stendur fangamark Brynjólfs biskups Sveinssonar og ártalið 1641. Árið 1656 sendi Brynjólfur Friðriki III. handritið, en í Höfn týndist það mjög fljótlega og fannst ekki aftur fyrir en árið 1821, og þess vegna er það skráð Nks.¹

Brynjólfur biskup var mikill reglumaður og hélt miklar bréfabækur, en þær eru nú glataðar til 1652, en á þeim árum eignaðist Brynjólfur flest hin fornu handrit sín. Má því búast við, að einhver merkileg vitneskja um feril þeirra handrita ásamt fleiru um bókmenntastarfsemi hans sjálfs og trúlega annarra, t. d. Hólamanna, hafi glatast þar.

Strax og Brynjólfur hafði fengið handrit Völsunga sögu, eða veturinn 1641–42, fékk hann frænda sinn Torfa Jónsson til að þýða söguna á latínu. Upphaf þessarar þýðingar er enn varðveitt í AM. 4, fol., en nær aðeins aftur í 17. kafla sögunnar og endar ofarlega hægra megin á síðu. Auð blöð eru fyrir aftan, svo að ljóst er, að í það sinnið hefur aldrei verið þýtt meira.² Brynjólfur hefur sjálfur leiðrétt þýðinguna á fyrstu þremur síðunum.

Veturinn eftir fór Torfi Jónsson til Kaupmannahafnar, og í bréfi til Stephaniusar í október 1642 segir Worm eftir Torfa, að Brynjólfur hafi hugsað sér, að þessi þýðing á Völsunga sögu kæmi Stephaniusi að notum. Jakob Benediktsson taldi, að hætt hefði verið við þýðinguna á Völsunga sögu vegna þess, að Torfi Jónsson sigldi haustið 1642 og var utanlands næstu fjögur árin.³ Trúlegt er einnig, að áhugi Brynjólfs á Völsunga sögu hafi minnkað eftir að hann fékk í hendur handrit Eddukvæða, enda kom það fram í því sem áður var sagt um athugasemdir hans við seinni útgáfuna á riti Worms, Danica literatura, að Brynjólfur taldi Konungsbók hafa betri texta af Sigurdrífumálum en Völsunga sögu.

Í Saxaskýringum Stephaniusar, sem komu út í Sórey 1645 og bera latneska heitið *Notæ uberiores*, eru ýmsar tilvitnanir í Völsunga sögu; m. a. eru þar Brynhildarljóð eftir Völsunga sögu, og virðist þar vera notað handrit orðabókar Magnúsar í Laufási, sem fyrir var nefnt. Aðrar tilvísanir í *Notæ uberiores* til Völsunga sögu eru ekki komnar úr heildarþýðingu á henni, heldur úr skýringum Brynjólfs biskups á riti Saxa

¹ Úr bréfabókum Brynjólfs biskups Sveinssonar. 67, 71. [Kr. Kålund.] Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek. Kbh. 1900. xxxviii–xlii.

² Bibl. Arn. VII. 417.

³ Sama rit. 361, 522, 417.

og bréfum Brynjólfs til Stephaniusar, en þetta er næstum allt glatað nema það sem prentað er í Notæ uberiores.⁴ Þó er til í Add. 11.202 í British Library bréf Brynjólfs til Stephaniusar dagsett í Vatnsfirði 15. ágúst 1644. Ekki get ég séð í fljótu bragði að efni úr því bréfi sé notað í Notæ uberiores.

Árið 1642 lýkur Björn Jónsson á Skarðsá við ritgerð, sem í handritinu Papp. fol. nr 38 í Stokkhólmi (38: 127r) hefur svohljóðandi titil:

Nockut litit samtak vm runer Hvaðan þær seu, hvorir þær hafe mest tíðkat, hvar af sitt nafn hafe, vm margfiolda þeira megn oc kraft asamt raðningu þeira dimmu runalioða Brynhilldar Buðlað(ottur) með því fleira her at hnygr, bræða fangs uppteiknat til umbota vitra manna, A SkarðsA i Skagafyrðe Anno 1642 B: J: S:

Handrit þetta er skrifað af Ásgeiri Jónssyni 1692 þegar hann var á Stangarlandi hjá Þormóði Torfasyni. Ásgeir skrifaði það að beiðni Guðmundar Ólafssonar, sem þá starfaði fyrir Svía. 38 er aðalhandrit eins af ritum Jóns lærða, Samantektir um skilning á Eddu. Hér eru einnig m. a. lagaskýringar eftir Björn á Skarðsá og Völuspárskýringar hans. Forrit þessara rita — þó ekki lagaskýringanna — var handrit með hendi séra Jóns Erlendssonar í Villingaholti, sem skrifað var fyrir Þormóð Torfason 1662, en brann 1728.⁵ Varðveisla þessa rits Björns á Skarðsá, Nokkuð lítið samtak, virðist vera nokkuð flókin, því að eiginhandarrit Björns og fleiri gömul handrit þess eru glötuð. Handrit eru mjög mislöng, svo að hægt væri að láta sér detta í hug, að frá hendi höfundar hefðu komið fleiri en ein gerð.⁶ Ég hef fundið um hálfan fjórða tug handrita þessa rits misjafnlega efnismikil, og er ekki víst, að öll kurl séu komin til grafar.

Efni skýringa Björns á Brynhildarljóðum, þ. e. Nokkuð lítið samtak, hefur Páll Eggert Ólason rakið nokkuð nákvæmlega eftir handriti sömu gerðar og er í 38.⁷ Þar eru notuð Brynhildarljóð úr Völsunga sögu.

⁴ Jakob Benediktsson. Íslenzkar heimildir í Saxo-skýringum Stephaniusar. 110–111.

⁵ Arne Magnussons i AM. 435 A–B, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser. Kbh. 1909. 72–73.

⁶ Munnmælasögur 17. aldar. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. Rv. 1955. Ixvii. (Íslenzk rit síðari alda. 6.) Einar G. Pétursson. Uppstokkun í uppskrift. 11. (Jóansbolli færður Jóni Samsonarsyni fimmtugum. Rv. 1981. 10–13.)

⁷ Páll Eggert Ólason. Menn og menntir síðskiptaaldarinnar á Íslandi. IV. Rv. 1926. 279–284.

Engar heimildir eru fyrir því, að þetta rit hafi verið samið fyrir bein eða óbein tilmæli frá Brynjólfi biskupi, en það er í fyllsta samræmi við aðra starfsemi Brynjólfs á sama tíma, t. d. fyrrnefnda þýðingu Torfa Jónssonar á Völsunga sögu og þau rit sem hér á eftir verða nefnd. Einnig hefði Brynjólfur beinlínis getað spurt Björn munnlega eða bréflaga um ýmis atriði í þessu riti. Sophus Bugge benti fyrir löngu á, að í þessum skýringum Björns á Brynhildarljóðum er notaður vondur texti nokkurra vísna úr Hávamálum.⁸ Einnig vitnar Björn í lögbókarskýringum sínum í 119. erindi Hávamála 8.–10. vísuorð. Þetta rit er talið samið 1626⁹ og varðveitt í eiginhandarriti, AM. 61 a, 8vo, sem ekki er ársett. Vísubúturinn er undir orðinu *vettögi* og er á 27r í eiginhandarritinu. Þessi texti Hávamála er skyldur útgáfunni, sem Resen sá um 1665,¹⁰ en þetta mál þarfnast rannsókna í sambandi við útgáfu Hávamála, sem yrði gerð eftir athugun allra handrita.

Ekki hefur fræðimönnum þótt nóg, að Björn á Skarðsá semdi nýnefnt rit um Brynhildarljóð. Sophus Bugge hafði munnlega eða bréflaga eftir Guðbrandi Vigfússyni¹¹ og seinni tíma fræðimenn hafa haft það

⁸ Nor. fornk. lxiii.

⁹ Ólafur Halldórsson. Grænland í miðaldaritum. Rv. 1978. 226–227. Jón Samsonarson. Andmælaræða við doktorsvörn Ólafs Halldórssonar 1. mars 1980. 238–239. (Gripla. IV. Rv. 1980. 217–246.)

¹⁰ Edda Islandorum. Völuspá. Hávamál. P. H. Resen's editions of 1665. Printed in facsimile with introduction by Anthony Faulkes. Rv. 1977. 75. (Two versions of Snorra Edda from the 17th century. Vol. II.) Seint á 17. öld er talað um Hávamál á skinni. Arne Magnussons private brevveksling. Kbh. 1920. 344. Jón Samsonarson hefur bent mér á erindið í 61 a.

¹¹ Nor. fornkv. xlv. Þessi klausa Bugges um skýringar Björns á Skarðsá á Brynhildarljóðum, skýringar hans á Völuspá og Að fornu er svohljóðandi:

Dette kan nærmere bestemmes efter cod. Stockh. Isl. 38 fol. Papir: her findes Citatet af Sol. ikke i „Nokkorar málgreinir um þat hvaðan bókin Edda hefir sitt heiti“ S. 239–284, hvilken Afhandling er identisk med Björns Commentar over Vspá, der efter Vigfússon (hos Maurer Graagaas S. 99a) er forfattet omkring 1646; men i en umiddelbart derefter følgende Afhandling med Overskrift „At fornu í þeirri gömlu norrænu kölluðuz rúnir bæði rístingar og svo skrifelsi“ S. 285–291, der indeholder en Commentar over Runeversene i Sigrdríf. De i denne Commentar givne Forklaringer ere aldeles forskjellige fra dem, som findes i Björns (i Cod. 38 fol. straks efter afskrevne) „Nokkuð lítið samtak um rúnir“ fra 1642, men Formen af den Tekst, hvorover der commenteres, er i begge Afhandlingerne den samme. At ogsaa den førstnævnte Commentar over Sigrdr. („At fornu — skrifelsi“) er af Björn, synes at være klart af en Henvisning til Commentaren over Vspá, som deri findes („svá sem

eftir þeim, að Björn hafi samið aðrar skýringar á Brynhildarljóðum, sem einnig eru í fyrrnefndu handriti í Stokkhólmi (38: 123r–126r. Bugge notar gamalt blaðsíðutal, þ. e. s. 285–291). Þetta rit er stutt eða rúmar 6 síður í þessu handriti, en fyrrnefndu skýringarnar á Brynhildarljóðum eru í sama handriti aftur á móti 38 síður. Ekki hef ég séð, að neinn hafi notað þetta rit á eftir Guðbrandi. Það virðist hafa ruglað, að Guðbrandur notaði fyrst handritið Nks. 1886, 4to,¹² en þar er þessu stutta riti stokkað saman við fyrstnefnt rit Björns um Brynhildarljóð og Völuspárskýringar hans. Úr þessu hef ég reynt að greiða í fyrrnefndri grein, Uppstokkun í uppskrift. Að fornu, þ. e. þessar stuttu Brynhildarljóðaskýringar, átti ekki miklum vinsældum að fagna, því að mér er aðeins kunnugt um skýringarnar í tveimur öðrum handritum, sem bæði eru af Austfjörðum. Annað þeirra er Nks. 1867, 4to, skrifað af séra Ólafi Brynjólfssyni í Kirkjubæ 1760 eða nærri sjöttu árum síðar en 38, en samt er augljóst, að þetta yngra handrit Ólafs hefur upphaflegri texta en eldra handritið 38. Eftir 1867 verður farið í væntanlegri útgáfu, og hér á eftir verður vitnað í blaðsíður í 1867.

Bugge taldi Að fornu vera eftir Björn á Skarðsá, af því að þar væri vitnað í Völuspárskýringar Björns. Það rit er í sumum handritum árssett 1644, en Bugge fylgdi tímasetningu Maurers 1646.¹³ Samkvæmt því ætti Að fornu að vera skrifað eftir 1646, en menn hafa misskilið orð Bugges og talið Að fornu skrifað 1642.¹⁴ Seinni ársetningin er þó miklu líklegri en sú fyrri og yngri, því að þá fellur Að fornu inn í fræðastarfsemina, sem virðist hafa farið af stað er Völsunga saga komst í hendur Brynjólfs biskups 1641. Þessi tilvísun í Að fornu, sem Bugge nefnir, til Völuspárskýringa Björns á Skarðsá er mjög óljós og alveg ófullnægjandi sem sönnun fyrir því, að Björn á Skarðsá hafi samið Að fornu.

Aftan við væntanlega útgáfu frá minni hendi af Samantektum um skilning á Eddu verður Að fornu gefið út. Í innganginum fyrir Að fornu

áðr er sagt eptir völvunni í Snorra Eddu þar sem nefndar eru þrjár valkyrjur, þar segir: *Skáru á skíði* etc.“ cod. 38 fol. S. 288); men den er fölgelig senere end den Commentar over Sigdríf., som findes i „Nokkuð lítið samtak“.

¹² Sama rit. 357, xlv.

¹³ Konrad Maurer. Graagaas. 99. (Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste . . . herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber. Erste Section. 77. Theil. Leipzig 1864. 1–136.)

¹⁴ Njörður P. Njarðvík. Sólarljóð. 11–12. (Gardar. I. Lund 1970. 11–21.) Sami. Sólarljóð. (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. XVI. Rv. 1971. 403–406.)

eru dregnar saman líkur fyrir því, að Jón lærði hafi samið ritið. Sú röksemdafærsla verður ekki endurtekin hér í smáatriðum. Henni má skipta í tvennt, ytri rök, það sem rit annarra manna og ytri aðstæður gefa til kynna um höfundinn, og innri rök, þ. e. þau efnisatriði, sem eru sameiginleg Að fornu og öðrum ritum Jóns lærða. Af ytri rökum eru sterkust þessi tvö atriði: Þormóður Torfason segir í bréfum til Guðmundar Ólafssonar í Svíþjóð 20. apríl 1691 og 26. maí 1692, að fást kunni 'commentarjum' Jóns lærða og Björns á Skarðsá yfir Brynhildarljóð.¹⁵ Í framhaldi af þessum bréfaskriftum varð til fyrrnefnt handrit, 38, uppskrift Ásgeirs Jónssonar, m. a. á tvennum skýringum á Brynhildarljóðum. Eins og áður sagði er tekið fram í titli annarra skýringanna, að Björn á Skarðsá hafi samið þær, en hinar hljóta þá að vera þær sem Þormóður Torfason taldi Jón lærða hafa samið. Skýringar Jóns lærða á Brynhildarljóðum hljóta þá að vera þetta rit Að fornu. Þormóður hefur með öðrum orðum gert sér ljóst, að þessar skýringar voru hvorar eftir sinn höfundinn. Einnig er fremur ósennilegt, að sami maður hafi skrifað og látið frá sér fara á svipuðum tíma tvö gjörólík rit um sama efni.

Af innri rökum er það helst, að miklar efnislíkingar eru við Samantektir, en mun minni við önnur rit Jóns lærða. Þetta má skýra best svo, að Jón hafi skrifað Að fornu eftir að hann lauk við Samantektir. Hér verða tekin þau atriði, sem virðast sterkustu rökin fyrir því, að Jón lærði hafi samið Að fornu. Undir lok ritsins Að fornu (1867: 170) er síðari hluti 2. erindis Völuspár svohljóðandi:

‘ix man eg heima,
ix Jvidiur,
Mötvid mæran,
fyrer molld Nedann.’

Þessi vísuhelmingur er líka í öðru riti Jóns lærða, Tíðfordrífi (*AM.* 727 II, 4to: 11v), og er nákvæmlega eins á báðum stöðum. Notað er orðið *íviðjur* sem í Hauksbók, og *mótvið* er á báðum stöðum, en sá lesháttur er hvorki í Konungsbók né Hauksbók, heldur er í þeim báðum orðmyndin *mjötvið*. Orðafar runnið frá þessari vísu er líka í Grænlandsannálum, og hefur Ólafur Halldórsson látið prenta þennan vísuhelming

¹⁵ AM. 283, fol. 159r. AM. 284, fol. 18r.

úr Tíðfordrífi því til stuðnings, að Jón lærði hafi samið annálin.¹⁶ Í skýringum Björns á Skarðsá á Völuspá er miðhluti þessarar vísu svo (38: 102r): 'mo i biþi / miqt við mæran'. Hér er texti Konungsbókar afbakaður og eru frávikin ekki sameiginleg Tíðfordrífi eða Að fornu. Hér eru sterk rök gegn því að Björn á Skarðsá hafi haldið á penna.

Við um það bil mitt ritið Að fornu (1867: 168) stendur þessi klausa: 'so seiger i Solarliodum gómlu: Bækur eg sa etc fædar feiknstófumm'. Þetta er sú tilvísun í Sólarljóð, sem er eins og rammi um klausu Bugges, sem tilgreint var í 11. neðanmálgrein. Tilvísunin hefur verið talin elsta heimildin um kvæðið. Í handritinu Marsh 114 (= M) í Bodleian safninu í Oxford er uppskrift Uppsala-bókar Snorra Eddu með hendi Jóns lærða. Um þetta handrit verður vonandi nánar fjallað í inngangi að útgáfu Samantekta, en víst er, að það er skrifað ekki síðar en 1637 eða 1638. Þar er á 7r í framhaldi af og til skýringar á orðinu 'fæing stavi'¹⁷ eftirfarandi klausa: 'ef eigi er ad rada feicknstavi. sem i solar hliodum.' Í öðrum handritum Snorra Eddu er notuð orðmyndin *feiknstafir*, en þegar Jón skrifaði M hafa honum verið hugstæðari Sólarljóð en textar annarra handrita Snorra Eddu. Hér í M og Að fornu er á báðum stöðunum tilvitnun í sama ljóð og er sama orðið, sem orsakar þau hugrenningatengsl, sem verður að telja, að auki líkurnar á, að sami maður hafi haldið á penna á báðum stöðum.

Loks verður hér nefnt, að rétt fyrir framan fyrrnefndan vísuþart úr Völuspá stendur (1867: 170): 'Epter Surtaloga hittast æser á Idavelle, og minnst þar á meigenndöma og Fimbultys fornar Rúner.' Hér er tilvísun í 60. erindi 1.–2. og 5.–8. vísuorð úr Völuspá. Hér er sannanlega notaður texti Völuspár úr Hauksbók, því að í stað *hittast* þar er *finnst* í Konungsbók, og 5.–6. vísuorð er aðeins í Hauksbók. Þessi vísa úr Völuspá er einnig í Samantektum (38: 85r). Textinn í Samantektum fylgir einnig Hauksbók. Þessi sameiginlega vísa úr Völuspá í Samantektum og Að fornu með texta úr Hauksbókargerð kvæðisins er traust ábending um, að sami maður sé höfundur beggja ritanna.

Hér verða ekki tekin fleiri dæmi um sameiginleg efnisatriði í Að fornu og öðrum ritum Jóns lærða, en vísað í inngang fyrir ritinu í vænt-

¹⁶ Ólafur Halldórsson. Grænland í miðaldaritum. 288–289. Ekki breytir samræminu milli rita Jóns lærða, þótt bent hafi verið á, að í Konungsbók hafi upphaflega staðið *íviðjur*. Stefán Karlsson. *Íviðjur*. Gripla. III. Rv. 1979. 227–228.

¹⁷ Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. Sth. 1962–1977. 13. 23–24.

anlegri útgáfu þess. Dæmin sýna, að sameiginleg efnisatriði í Að fornu og öðrum ritum Jóns lærða eru ásamt ytri rökum næg sönnun fyrir því, að Jón lærði hafi samið Að fornu. Hugmyndin um, að Björn á Skarðsá væri höfundur Að fornu, er frá Guðbrandi Vigfússyni komin, en hann hafði að öllum líkindum aldrei tækifæri til að skoða tvö handrit ritsins samtímis.

Þótt beinar tilvísanir séu ekki í Að fornu til annarra rita Jóns lærða, þá eru í því miklar efnissamsvaranir við Samantektir, sem eru eldri, og í Tíðfordrifi eru einnig atriði, sem hliðstæðu eiga í Að fornu. Líklegasta skýringin á því, hvers vegna Jón lærði vitnar ekki til Að fornu í Tíðfordrifi er vitanlega sú, að þar er að mestu leyti allt annað efni.

Að fornu er greinilega samið að tilmælum einhvers, þótt ekki sé hann nafngreindur í ritinu. Á einum stað í Að fornu (1867: 168) eru um hríð engar skýringar skrifaðar á Brynhildarljóðum, en á eftir stendur: 'Nu er aftur að vijkia til fyrra efnis, þar hier stendur i bladenu'. Hér hlýtur blaðið að eiga við uppskrift af Brynhildarljóðum, sem höfundur hefur átt að skýra. Loks segir (1867: 169): 'Sjdarst stendur hier'. Niðurlagsorðin: 'Soddann og þvilijk fornyrde, eru mier ofþung, og þarflaust umm ad huxa, ne út ad leggja' benda mjög í þá átt, að höfundur þessa rits hafi talið sig vanbúinn til að svara því sem fyrir hann var lagt. Svipað orðalag er einnig í Samantektum (38: 92r), og bendir það ásamt því sem áður sagði einnig á sama höfund, en þar segir: 'þvi fornyrði fyrri manna verþa ok þyckia nu ungdominom oc nyungunum sva þung naliga, sem oss olærdum Girska oc latina'. Þetta leiðir í ljós sem reyndar er augljóst, að ritið er samið að beiðni einhvers og styrkir þá skoðun, að Brynjólfur biskup, eða einhver maður með fræðiahuga, hafi staðið þar að baki.

Nú er fullvíst, að Jón lærði var skjólstæðingur Brynjólfs eftir að hann varð biskup og samdi fyrir hann m. a. Samantektir, Tíðfordríf og ævikvæðið Fjölmóð. Þess vegna er óhugsandi, að Jón lærði hafi sett saman þetta rit án frumkvæðis frá Brynjólfi, þar sem hann var sannanlega að láta fást við Brynhildarljóð. Um Björn á Skarðsá vitum við, að annáll hans kom nýsaminn árið 1640 eða 1641 í hendur Brynjólfi.¹⁸ Nefna má, að Björn á Skarðsá var á Alþingi 1634–47,¹⁹ svo að þar hafa þeir Brynjólfur biskup getað hist, en biskup hélt prestastefnur meðan þing

¹⁸ Annálar 1400–1800. I. Rv. 1922–1927. 30.

¹⁹ Einar Bjarnason. Lögréttumannatal. Rv. 1952–1955. 71.

stóð.²⁰ Með öðrum orðum er ljóst, að Björn hefur getað fengið hvatningu til ritstarfa beint frá Brynjólfi eða fyrir milligöngu Hólamanna.

Niðurstaðan um þessi rit Jóns lærða og Björns á Skarðsá um Brynhildarljóð er, að þau eru samin fyrir Brynjólf biskup fljótlega eftir að hann fékk Völsunga sögu í hendur 1641. Það er gjörsamlega útilokað, að tveir menn hafi farið að skrifa skýringar á Brynhildarljóðum án utanaðkomandi hvatningar, sem hlýtur að hafa komið frá Brynjólfi, þar sem hann átti þá skinnhandritið af Völsunga sögu og hafði áhuga á kvæðinu.

Það eru einnig til heimildir frá Brynjólfi sjálfum um, að hann hafi reynt að fá vitneskju frá öðrum um rúnir, og hafa þeir trúlega svarað honum skriflega. Á fyrrnefndum stað í Saxaskýringum Stephaniusar stendur og haft eftir Brynjólfi, að við rúnir sé torvelt að fást, því að varla nokkur lifandi maður þekki þær nú. Það sem hann hafi safnað saman um þær hafi hann ýmist fengið úr fornum ritum eða með fyrirspurnum til manna.²¹ Árið 1648 byrja bréfaskipti milli Worms og Brynjólfs og sendir Worm fyrsta bréfið að beiðni annars manns, Otto Krag.²² Worm var þá að hyggja að annarri útgáfu á riti sínu Danica literatura, sem fyrr var nefnt, og kom út aftur 1651. Af þeim sökum leitaði Worm eftir vitneskju um rúnir hjá Brynjólfi, og í bréfi 24. júlí 1649 segir Brynjólfur, að varla sé nokkur á Íslandi, sem sé snjall í rúnum: Arngrímur lærði sé dáinn, Jón lærði eldist á útkjálka ónýtur sjálfum sér og öðrum og Björn á Skarðsá sé orðinn blindur.²³ Þegar litið er á fyrrnefnd ummæli úr Saxaskýringunum um það hvernig Brynjólfur fór að því að fá vitneskju um rúnir, þá er réttmætt að líta svo á, að í bréfinu til Worms sé hann að telja upp a. m. k. suma af þeim mönnum, sem hann hafði reynt að fá frá visku um rúnir. Niðurstaðan er þá sú, að þessi ummæli Brynjólfs í Saxaskýringunum og í bréfinu til Worms sýna, svo að vart verður um villst, að Jón lærði og Björn á Skarðsá hafa samið þessar Brynhildarljóðaskýringar fyrir Brynjólf biskup. Ekki er kunnugt um, að Arngrímur lærði hafi fengist við skýr-

²⁰ Páll Eggert Ólason. Seytjándá öld. Höfuðþættir. Rv. 1942. 128.

²¹ Stephani Johannis Stephani Notæ uberores. Sorø 1645. (Ljóspr. Kbh. 1978.) 46 (124). Þessi klausa er svo á latínu: 'Quæ omnia qualia fuerint, vix nunc quisquam mortalium, ac ne vix quidem, novit. Ego tamen, hæc tantum, quæ conjicio, partim ex antiquitatis monumentis, partim ex diligenti ex nostris hominibus inquisitione collegi.'

²² Bibl. Arn. VII. 105.

²³ Sama rit. 118, 413-414.

ingar á Brynhildarljóðum, þótt ummæli Sveins Jónssonar, sem brátt verða tilfærð, gætu bent í þá átt.

Sveinn Jónsson var í Kaupmannahöfn 1634–1637 og var þá Worm til aðstoðar. Á árunum 1637–1649 var hann á Hólum, seinast sem dómkirkjuprestur. Eins og fyrr gat, spurði hann Worm í bréfi 21. ágúst 1642, hvort einhver Íslendingur hefði látið hann hafa Brynhildarljóð gömlu. Worm svaraði og sagðist aldrei hafa séð þau eða heyrt af þeim. Í bréfi 31. ágúst 1643 segist Sveinn ætla að senda honum Brynhildarljóð með skýringum, ef Arngrímur lærði eða Brynjólfur biskup hafi ekki sent honum þau á yfirstandandi ári. Ekki er kunnugt, að Sveinn hafi nokkru sinni sent Worm Brynhildarljóð,²⁴ og ekki eru kunnar skýringar Sveins á kvæðinu, enda er ekki ljóst af bréfinu, hvort þar er talað um skýringar eftir Svein sjálfan eða einhvern annan. Eitthvað fékkst Sveinn þó við Völsunga sögu, því að í AM. 4, fol. er brot úr þýðingu hans á henni, sem virðist vera uppkast. Ekki er vitað, hvenær þessi þýðing var gerð eða í hvaða tilgangi, en ljóst er af framan sögðu, að 1642 og 1643 var Sveinn að segja Worm frá Brynhildarljóðum, svo að trúlegt er, að þýðingin sé frá þeim tíma. Bréfabók Sveins hefur trúlega brunnið 1728, því að 1725 var hún send Árna Magnússyni til eignar en er nú glötuð.²⁵ Þar hefðu getað verið svör við ýmsu, sem óvissa er um núna.

Hér hefur verið reynt að gera yfirlit um þau skrif um Völsunga sögu og Brynhildarljóð, sem samin voru fyrir Brynjólf biskup, en þau eru þýðing Torfa Jónssonar á sögunni, skýringar á Brynhildarljóðum eftir Björn á Skarðsá og Jón lærða og loks má vera, að Sveinn Jónsson hafi fengist við þýðingu sína á sögunni fyrir tilstilli Brynjólfs. Ummæli hans og Sveins Jónssonar mætti skilja svo, að Arngrímur hafi líka nálagt Brynhildarljóðum komið. Alls ekki er víst, að þessi upptalning sé tæmandi, og eru einkum fyrir því tvær ástæður.

Í fyrsta lagi virðist ýmislegt hafa glatast af þessu tagi. Því til sönnunar má eins og fyrr sagði minna á, að nú er týnt handritið sem Árni Magnússon átti með hendi Jóns Erlendssonar í Villingaholti og á voru m. a. títtnefndar skýringar Björns á Skarðsá og Jóns lærða á Brynhildarljóðum. Ekkert handrit með Brynhildarljóðaskýringum Jóns lærða er í Árnasafni. Eftir Konungsbók voru snemma skrifaðar 'Sæ-

²⁴ Sama rit. 252, 479.

²⁵ Arne Magnússons private brevvexling. 234.

mundar Eddur geysimargar', sem Árni átti, en eru nú glataðar.²⁶ Einnig má minna á, að í bréfi sínu til Orms Daðasonar 2. júní 1729 telur Árni upp meðal þess, sem brann til ösku: 'Allt það eg hafde colligerad de historia literaria Islandiæ, vitis doctiorum Islandiæ, de episcopis Islandiæ, præcipuè veteribus, um hirdstióra, lögmenn, poëtas, og annað þvilikt otelianlegt'.²⁷ Með Eddunum eða þessum drögum Árna til bókmenntasögu hafa þessar kvæðaskýringar trúlega legið. Af þessu er ljóst, að Sæmundar-Eddur og skýringar á henni hafa mjög lent í eldinum 1728 og þar hefðu getað farið rit, sem við höfum nú enga hugmynd um. Má þar minna á ummæli Sveins og Brynjólfs biskups um Arngrím lærða.

Í öðru lagi má gera ráð fyrir, að ekki sé víst, að tekist hafi að leita af sér allan grun í handritasöfnum. Þess vegna geta þar enn leynst handrit, sem í eru rit, sem samin hafi verið af þessu tilefni, og verður nú getið um tvær vísbendingar í þá átt, að tveir menn til viðbótar hafi fengist við skýringar á skáldskap og e. t. v. samið skýringar á Brynhildarljóðum. Páll Vídalín segir svo í rithöfundatali sínu, Recensus, um séra Þorstein Björnsson á Útskálum: 'J Skalhollte las eg commentarium vid Sæmundaredd(u), Jfer Brinhildarliod, sem nochrum sinnum citerar þennann Þorstein sem forfarinn galdramann, þa Bok atti Gisle Magnusson.'²⁸ Þessa klausu Páls verður að skilja svo sem hann hafi lesið bók í eigu Gísla Magnússonar (Vísu-Gísla), sem vitnaði nokkrum sinnum til séra Þorsteins Björnssonar á Útskálum. Engar slíkar Brynhildarljóðaskýringar eru mér kunnar. Þó ber að athuga handritin Thott 1491, 4to og Nks. 1878 a, 4to, en þar eru Brynhildarljóðaskýringar Björns á Skarðsá í annarri og að nokkru fyllri gerð en í flestum öðrum handritum þeirra. Bæði þessi handrit eru frá 18. öld seint fremur en snemma, og bíður athugun á viðbótunum útgáfu á skýringunum. Í Brynhildarljóðaskýringum Björns á Skarðsá í handritinu Papp. fol. nr 38 er á 133v þessi klausa í framhaldi af því er talað er um þrídæilur: '... finnaz her oc atian deilr, hveriar allar þessar deilr skyllt þyckir at kunna þeim er skalld vilia heita, oc nockort lof af sinne bragsnilld fa, því þessar margnefndu merkingar, þena bezt til þess at binda dulit nofn manna.'

²⁶ [Kr. Kålund.] Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling. II. Kbh. 1894. xiv.

²⁷ Arne Magnussons private brevvæxling. 98–99.

²⁸ Páll Vídalín. Recensus poetarum et scriptorum Islandorum hujus et superioris seculi. Jón Samsonarson bjó til prentunar. Rv. 145.

Í beinu framhaldi af þessu er í 1878 a og 1491 samhljóða klausa, sem er á 299v í 1878 og er hér prentuð eftir því handriti: 's(eiger) S. Þ. B. S. Nockrar þessháttar deylur vil eg hier innsetia, sem Mier hafa af Menium þess Mentaskálds Jons s. Jonssonar á Helgavatne i hendur borest.' Hér á eftir er fjagra síðna viðbót. Efni hennar er útskýringar á rúnaheitum, sem hefjast svo: 'Ár. Gumaglede, gott sumar . . .'

Margt af þessu tæi er í Rúnareidslu Jóns Ólafssonar Grunnvíkings þriðja parti, en það rit samdi hann 1732–33.²⁹ Jón segist m. a. nota 100 ára gamalt handrit sem heimild. Höfunda 'meinar' hann vera Magnús Ólafsson í Laufási eða Svein Jónsson á Barði og Björn Jónsson á Skarðsá, en það rit Björns er ekki skýringar hans á Brynhildarljóðum.³⁰ Hugsanlega er eitt af þessu sameiginleg heimild auknu Brynhildarljóðaskýringanna og Rúnareidslu Jóns Grunnvíkings, en ekki var gerð leit að henni.

Skammstöfunin S. Þ. B. S. gæti verið séra Þorsteinn Björnsson á Útskálum, sá sami og Páll Vídalín nefnir í Recensus. Ekki geta þó auknu Brynhildarljóðaskýringarnar verið annað handrit af því riti sem Páll sá, því að ekki er Þorsteinn nefndur nema einu sinni — ef svo á að lesa úr skammstöfuninni — og vart verður ráðið af samhenginu, að S. Þ. B. S. sé 'forfarinn galdramaður'.

Niðurstaðan af þessu er þá sú, að í Recensus er talað um rit eftir séra Þorstein Björnsson á Útskálum, sem Brynhildarljóðaskýrendur töldu rétt að vitna til. Tilvist þess styrkist nokkuð við skammstöfunina í auknu Brynhildarljóðaskýringunum. Einnig er þar getið, að Jón s. Jónsson á Helgavatni hafi tekið saman skýringar á rúnaheitum. Skammstöfunin s. merkir sálugi, en það er ekki tekið fram um S. Þ. B. S., sem gæti bent til þess, að ritið hafi verið aukið meðan Þorsteinn var enn lífs, en hann dó 1675. Annars staðar er ekki kunnugt, að Jón hafi samið rit af þessu tæi.³¹

Það er ekki víst, að þessi rit Þorsteins og Jóns hafi verið skýringar á Brynhildarljóðum í Völsunga sögu, heldur hefðu þau getað verið skýr-

²⁹ Jón Helgason. Jón Ólafsson frá Grunnavík. Kbh. 1926. 53–71.

³⁰ AM. 413, fol. 130, 135, 139, 141, 146. Í þessu riti vitnar Jón Grunnvíkingur nokkrum sinnum til Brynhildarljóðaskýringa Björns á Skarðsá, m. a. 17, 125–127, en aldrei til skýringa Jóns lærða, enda ekki víst, að Jón Grunnvíkingur hafi haft þær.

³¹ Páll Eggert Ólason. Menn og menntir. IV. 663. Jón Samsonarson. Fjandafæla Gísla Jónssonar lærða í Melrakkadal. 42–43. (Gripla. III. Rv. 1979. 40–70.)

ingar á rúnaheitum. Hafi svo verið er samt vel líklegt, að þau hafi verið samin fyrir bein eða óbein áhrif frá starfsemi, sem fram fór fyrir tilstilli Brynjólfs biskups til skýringar á Brynhildarljóðum, því að þar er eins og fyrr gat rúnatal.

Hér hafa verið sýnd dæmi um, hvernig Brynjólfur stóð fyrir eins konar fræðamiðstöð, en örugglega er hægt að rekja fleiri dæmi um þá fræðastarfsemi en þegar hefur verið gert og trúlegt að sums staðar sé fennt í allar slóðir. Þorlákur Skúlason biskup á Hólum hafði fyrir komu Brynjólfs biskups á Skálholtsstól byrjað að safna fornum ritum með því að láta skrifa upp handrit. Hann virðist ekki hafa hugsað um að safna handritum eins og Brynjólfur gerði. Gott yfirlit um fræðastarfsemi þessara biskupa og fleiri á svipuðum tíma er í grein eftir Peter Springborg.³² Hér að framan voru nefnd dæmi um samband milli þessara fræðamiðstöðva á Hólum og í Skálholti eftir að Brynjólfur varð biskup. Fleiri dæmi má nefna, en hér verður nefnt, að handrit af riti Björns á Skarðsá um Dimm fornyrði lögbókar átti Brynjólfur biskup.³³ Loks ætla ég að geta um eitt atriði, sem ekki hefur komið fram áður. Þegar Brynjólfur biskup hafði fengið Samantektir um skilning á Eddu frá Jóni lærða, þá hljóta þær að hafa farið norður, því að frá Birni á Skarðsá er komin önnur styttri gerð þeirra. Þetta eru aðeins dæmi um samband milli þessara fræðamiðstöðva, sem sýna, að leiðirnar lágu í báðar áttir, þ. e. frá Hólum að Skálholti og frá Skálholti að Hólum. Fleiri dæmi eiga eflaust eftir að koma í ljós, þegar fræðastarfsemi á 17. öld hefur verið betur rannsökuð en nú er.

IV

Hér hefur mikill slóði verið dreginn og reynt að sýna fram á, að árið 1641 setji Brynjólfur ýmsa menn til athugana á Völsunga sögu og Brynhildarljóðum. Eitt er þó ótalið, sem menn vildu ekki hvað síst vita meira um, en það er pappírusskriftirnar af Sigurdrífumálum, sem varðveita texta kvæðisins heilan til loka. Eins og getið var hér í upphafi greinar er grundvallarrannsókn á því efni í Eddukvæðaútgáfu Sophusar Bugges, en Jón Helgason gerir nánari grein en Bugge fyrir sambandi

³² Peter Springborg. *Antiqvæ historix leposes. — Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet.* (Gardar. VIII. Lund 1977. 53–89.)

³³ Jón Samsonarson. *Andmælaræða við doktorsvörn Ólafs Halldórssonar.* 238–239.

Þessara handrita í Eddadigte III og setur upp ættarskrá þeirra. Jón athugaði samband fjöggra pappírshandrita Sigurdrífumála frá seinni hluta 17. aldar og taldi vera tvo sannanlega milliliði milli skinnbókarinnar og varðveittra handrita. Hvorugur reyndi að gera tæmandi handritaleit. Á þessari greinargerð Jóns Helgasonar sést, að hann telur eitt handrit, AM. 161, 8vo, hafa texta, sem standi næst uppskriftinni, sem var gerð beint eftir skinnbókinni. Þar, þ. e. í 161, er byrjað á 5. erindi samkvæmt Konungsbók, en eftir 3. vísuorð í 13. erindi er farið beint í 4. vísuorð í 21. erindi og þaðan haldið áfram til loka Sigurdrífumála. Þar á eftir eru fáein erindi úr Guðrúnarkviðu, en Völsunga saga notar ekkert úr henni, og er allt þetta efni skrifað eftir Konungsbók að því menn vita best. Loks lýkur þessu með 13.–17. erindi úr Brynhildarljóðum eftir Völsunga sögu með yfirskriftinni: 'Þetta vantar í Brynhildarlióð.' Það er með öðrum orðum ljóst, að sá sem skrifaði Sigurdrífumál beint eftir Konungsbók Eddukvæða hafði einnig uppskrift af Brynhildarljóðum úr Völsunga sögu og e. t. v. fleira úr henni.

Þess vegna skulum við líta á, hvort þeir leshættir, sem eru einkenniandi fyrir pappírsuppskriftirnar á Sigurdrífumálum séu einnig í uppskrift Magnúsar í Laufási í R:702 sem fyrr var nefnd. Enginn lesháttur, sem einkennir pappírshandritin, er einnig í 702, en það bendir svo aftur á móti til, að þessar uppskriftir á Sigurdrífumálum séu ekki gerðar í sama sinn og handrit Magnúsar. Einnig er rétt að spyrja, eru elstu pappírshandrit Völsunga sögu með aukinn texta af Sigurdrífumálum úr Konungsbók Eddukvæða; er hugsanlegt að þessi uppskrift af Sigurdrífumálum hafi verið gerð til að lengja texta þeirra í Völsunga sögu? Ég hef skoðað elstu pappírshandrit sögunnar, og er textinn þar lítt breyttur frá skinnbókinni. Eina breytingin, sem sameiginleg er flestum pappírshandritum, er í 1. vísunni í Völsunga sögu, þar sem í skinnbókinni stendur: 'brynþinga valdr,' en er í elstu pappírshandritum: 'brynþings apaldr', eins og í Konungsbók Eddukvæða. Þetta sýnir ekki annað en áhrif frá Eddukvæðum á uppskriftir Völsunga sögu, sem bendir til, að uppskriftir á henni allri hafi ekki hafist fyrr en eftir að Eddukvæðahandritið kom í leitirnar. Það er mjög eðlilegt, þegar vitað er, að Brynjólfur biskup átti bæði handritin. Innskot í ungum handritum Völsunga sögu úr Sigurdrífumálum í Konungsbók sýna aðeins, að menn hafa þekkt hvorttveggja.

Aftan við uppskriftir Sigurdrífumála og það sem þeim fylgir er í þremur handritum af þeim fjórum, sem Jón Helgason athugaði, styttri

gerð Brynhildarljóðaskýringa Björns á Skarðsá. Sérstaklega er athyglisvert handritið AM. 161, 8vo, en þar er þessi styttri gerð skýringa Björns enn þá fáorðari en annars staðar. Nú kemur að því sem áður var sagt, að athuga þurfi skýringar Björns á Brynhildarljóðum. Ekki er þó víst, að sú rannsókn leiði í ljós, hvernig á þessari fáorðu gerð skýringanna standi. Eins og áður er getið er í 161 upphaflegasta gerð heilu uppskriftanna á Sigurdrífumálum. Eru þar þá einnig þessar skýringar í upphaflegustu mynd? Er mögulegt, að einhver hafi skýrt Brynhildarljóð fyrir Björn og hann hafi síðar notað þær skýringar? Hefur sá sami haft Konungsbók og skrifað úr henni það sem hann sá, að var skylt Völsunga sögu? Ef svo hefur nú verið, er eðlilegt, að Björn auki ekki inn í Brynhildarljóðaskýringar sínar efni úr Konungsbók? Vísurnar fyrrnefndu úr Hávamálum í Brynhildarljóðaskýringum og lögbókarskýringum Björns gætu bent til að hann hefði notað Konungsbók beint, en uppskriftir af Hávamálum hefðu einnig getað verið gerðar óháð uppskrift Sigurdrífumála (sbr. s. 272). Sá möguleiki, sem Jón Helgason nefnir í Eddadigte III, er mjög sennilegur, að kverið hafi tapast við að vera tekið úr til að skrifa upp úr því skömmu áður en Brynjólfur eignaðist Konungsbók. En Jón segir einnig, að ekkert sé hægt að segja hvenær Sigurdrífumál voru skrifuð upp. Það hefði getað verið á fyrstu áratugum 17. aldar.

Nú er eðlilegt, að spurt sé, hvernig samræmast þessar getgátur um hugsanleg bein eða óbein not Björns á Skarðsá á Konungsbók? Því er til að svara, að ferill handritsins er gjörsamlega ókunnur. Engar heimildir eru um það, hvaðan Brynjólfur fékk handritið árið 1643. Á spássíu er nafnið Magnús Eiríksson. Jonna Louis-Jensen og Stefán Karlsson hafa sýnt fram á, að hér er hönd Magnúsar Eiríkssonar lögréttumans úr Kjalarnesþingi, sem bjó suður í Njarðvík.¹ Faðir Magnúsar var Eiríkur Magnússon lögréttumaður í Djúpadal í Skagafirði,² en kona Magnúsar Eiríkssonar var Guðrún dóttir Jóns bónda Oddssonar í Reykjavík. Guðrún var sammæðra hálf systir Torfa Erlendssonar, föður Þormóðar Torfasonar (1636–1719). Árni Magnússon hafði eftir Þormóði, að í ungdæmi hans hefði Torfi, faðir Þormóðar, lesið Sæ-

¹ Jonna Louis-Jensen og Stefán Karlsson. En marginal i Codex Regius af Den ældre Edda. 80–82. (Opuscula. IV. Bibl. Arn. XXX. Kbh. 1970.) Magnús þessi var faðir séra Eiríks í Vogsósum, hins kunna galdramanns.

² Einar Bjarnason. Lögréttumannatal. 127–128.

mundar Eddu og hana nefnt svo, áður en Brynjólfur fékk hana.³ Hvers vegna kenndi Torfi Eddu við Sæmund fróða? Er hugsanlegt, að þessi hugmynd sé komin beint eða óbeint frá Jóni lærða? samanber það sem segir hér á eftir um elstu heimildir sem kenna Eddukvæði við Sæmund fróða. Torfi flutti 1634 frá Svignaskarði í Engey og bjó á Suðurnesjum til dauðadags 1665.⁴ Líklegt er, að Torfi hafi séð Konungsbók, þegar Magnús hafði hana. Björn á Skarðsá hefði getað haft bein eða óbein not af bókinni, hvort sem hún var í Skagafirði eða á Suðurnesjum. Annars eru nú engin frambærileg rök til að tengja Konungsbók við Björn á Skarðsá sjálfan.

Nú verður reynt að gera grein fyrir aldri hugmyndanna um aðra Eddu eldri en Snorra Eddu og setta saman af Sæmundi fróða. Fyrst er talað um Sæmundar Eddu í Grænlandsannálum, sem Ólafur Halldórsson telur sett saman 1623 af Jóni lærða, en þar stendur: 'Snorri setti heiti og nöfn flestra hluta og jók við þá Eddu sem Sæmundur prestur hinn fróði hafði áður samsett.'⁵ Útgefandi telur líklegt, að 'öll varðveitt handrit' Grænlandsannála séu 'runnin frá endurskoðaðri gerð Björns á Skarðsá.'⁶ Víða í fyrrnefndum lögbókaraskýringum og einu sinni í smágrein 'Þýðing byggðarnafna vorra' (AM. 216 c, 4to) segir Björn í tilvitnunum sínum til Snorra Eddu, að höfundar hennar séu Sæmundur fróði og Snorri lögmaður.⁷ Þarna eru hjá Birni áhrif frá Grænlandsannálum. Í 1. kafla Brynhildarljóðaskýringa Björns er margt sagt frá Sæmundi fróða og ritum hans, en ekki er þar sagt, að hann hafi samið neina Eddu. Skýringin gæti verið sú, að Björn hafi talið, að í ritum sínum hefði áður komið fram, að Sæmundur fróði hefði upphaflega skrifað Eddu. Magnús Ólafsson í Laufási nefnir ekki neina aðra Eddu í íslensku gerð sinni af Snorra Eddu sem samin var 1609. Í latneskri þýðingu af Eddugerð sinni, sem Magnús gerði veturinn 1628–1629, talar hann um aðra Eddu eldri og sé Snorra Edda aðeins útdráttur úr henni.⁸ Arngrímur Jónsson lærði nefnir ekki í ritum sínum, Crymogæa, sem út kom 1609 og Specimen Islandiæ 1643, neina aðra Eddu en

³ Jonna Louis-Jensen og Stefán Karlsson. En marginal. 80–82.

⁴ Einar Bjarnason. Lögréttumannatal. 515.

⁵ Ólafur Halldórsson. Grænland í miðaldaritum. 35–36, 282.

⁶ Sama rit. 291.

⁷ Sama rit. 226.

⁸ Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda). Edited by Anthony Faulkes. 17–18, 420, 456.

Snorra Eddu, sem hann telur Snorra Sturluson höfund að.⁹ Aftur á móti segir Arngrímur í bréfi til Worms frá 1637, er hann tekur upp kafla úr Snorra Eddu, að höfundur sé Sæmundur fróði. Worm varð undrandi og sagði í næsta bréfi í maí 1638, að í Crymogæa stæði, að Snorri Sturluson væri höfundur Eddu. Í tilvísun sinni í Specimen til formála Worms að Heimskringluþýðingunni 1633 rengir Arngrímur ekki að Snorri hafi samið Eddu. Arngrímur hafði einnig sent Worm prenthandrit að Specimen 1637.¹⁰ Fyrirspurn Worms um höfund Eddu svaraði Arngrímur 11. ágúst 1638 með því að taka upp í bréfið og þýða kaflann úr Grænlandsannálum, sem vísað var til hér að framan.¹¹ Arngrímur hefur talið þessa viðbót Jóns lærða góða heimild um höfund Eddu, og virðist frá Jóni komin hugmynd Magnúsar í Laufási um Eddu sem sé eldri en Snorra Edda. Árið 1639 kemur Brynjólfur Sveinsson til Íslands vígður til biskups og hófst þá bókmenntastarfsemi hans, og árið 1641 lýkur Jón lærði við Samantektir um skilning á Eddu, sem voru samdar að tilmælum Brynjólfs. Í Samantektum segir (38: 76r–v):

þo tok til samans, nockut litit, or þeim fornu æsabokum at skrifa sa Scribent Snori Sturluson i reykiahollti logmaðr Suþrlandz oc syþra biskups dæmis a dogum Guðmundar biskups Arasonar fimta Holabiskups, þar af fengu sumir meira enn sumir minna. Þvi eru sva misjafnar Eddr við. Enn Sæmundar Edda hins fróða, þyckir monnum fyllz oc fróðuz vera, hann var oc fyri.

Þessi klausa bendir til, að klausan í Grænlandsannálum sé ekki viðbót Björns á Skarðsá.¹² Úr þessum stað í Samantektum virðist, að hluta til að minnsta kosti, vera komin hugmynd Brynjólfs biskups, sem fram kom í bréfi hans til Stephaniusar og birtist í Saxaskýringunum, en þar telur Brynjólfur, meðal glataðra rita, Eddu Sæmundar fróða, sem varla 1000. partur sé varðveittur úr, þ. e. útdrátturinn í Eddu Snorra Sturlusonar. Fleiri glötuð rit nefnir Brynjólfur, en ekki verður séð, að vitneskju um þau hafi hann úr Samantektum.¹³ Eins og kunnugt er, taldi

⁹ Arngrimi Jonae Opera Latine conscripta. Edidit Jakob Benediktsson. II. Kbh. 1951. 73. III. Kbh. 1952. 316. (Bibl. Arn. X–XI.)

¹⁰ Arngrimi Jonae Opera Latine conscripta. Edidit Jakob Benediktsson. Vol. IV. Introduction and notes. 420.

¹¹ Bibl. Arn. VII. 41, 49, 54, 382, 386, 388–390.

¹² Ólafur Halldórsson. Grænland í miðaldaritum. 290.

¹³ Jakob Benediktsson. Íslenzkar heimildir í Saxo-skýringum Stephaniusar. 111. Stephani Johannis Stephanii Notæ uberiores. 15 (villa fyrir 17) (95). Þessi

Brynjólfur sig hafa fengið Eddu Sæmundar, er hann fékk Konungsbók 1643.

Af þessu sem hér var rakið er ljóst, að ekki verður bent á eldri heimildir um þá hugmynd, að Sæmundur hafi sett saman Eddu, en í Grænlandsannálum Jóns lærða frá 1623, og eftir honum virðast fara Arngrímur lærði, Magnús Ólafsson í Laufási og Brynjólfur biskup. Virðist því sem nafnið Sæmundar Edda eigi sér rætur að rekja til Jóns lærða, en hvaðan hann hefur fengið þá hugmynd er svo önnur saga.

Nú segir í tilvitnaðri klausu í Samantektum ekkert um, að Sæmundar Edda sé glötuð, og í Samantektum (38: 77r) er einnig nefnd gamla Edda, en þar er tilvísun í Völuspártexta Hauksbókar. Einnig er í Að fornu þessi klausa (1867: 168): 'þá hefe eg sied i einumm litlumm Eddu bæke (balke 38: 124r) forgómlumm, sem laungu ádur undann geck Snorraeddu, þar vill Vólvann Rista láta á Gugnis skjidu, og á Granabriðste'. Í Sigurdrífumálum í Konungsbók 17. erindi 5. vísuorði og í Sigurdrífumálum í Völsunga sögu er notað orðið *oddi* í stað *skíðu* í Að fornu, sem hefur þótt benda til þess, að hér hafi e. t. v. verið notað annað handrit Eddukvæða en Konungsbók, en það er þó óvíst.¹⁴ Þetta atriði ásamt fleirum verður vonandi rætt betur í inngangi að Samantektum og Að fornu. Þótt veikt sé, er ekki hægt að útiloka til fulls, að Jón lærði hafi séð eitthvert annað handrit með Eddukvæðum en Konungsbók. Það hefur þá hlotið að vera fyrir 1623.

Hér er víða sagt, að nánari rannsókn leiði e. t. v. margt betur í ljós en nú er vitað. Samt held ég, að sú megintilgáta þessarar greinar hljóti að standast, að erfitt sé að ímynda sér annað en beint samband sé milli uppskriftanna af niðurlagi Sigurdrífumála og þeirri starfsemi kringum Völsunga sögu, sem Brynjólfur hóf 1641. Niðurstaðan er því sú, að miklar líkur eru til, að kverið úr Konungsbók hafi ekki glatast úr henni fyrir en einu eða tveimur árum áður en Brynjólfur fékk hana í hendur. Verður að telja þá niðurstöðu fremur dapurlega. Þó er hægt að hugga sig við það, að e. t. v. hefur Brynjólfur bjargað Konungsbók frá algjörri glötu, sem óneitanlega virðist hafa legið nærri. Brynjólfur var til allrar

klausa hljóðar svo: 'ingentes thesauri totius humanæ sapientiae conscriptæ à Sæmundo Sapiente? & in primis nobilissima illa Edda, cujus vix millesimam partem reliquam, nunc præter nomen habemus? atque id ipsum quod habemus omninò fuisset deperditum, nisi Snorronis Sturlonij Epitome umbram potius & vestigia, quàm verum corpus Eddæ illius antiquæ reliqua fecisset.'

¹⁴ Nor. fornk. lxiii.

guðslukku snortinn af húmanismanum, fornmenntastefnunni, og hefur starfsemi hans ekki alltaf verið ofmetin, en mikil gæfa varð það bókmenntum vorum og menningu, að slíkur maður skyldi veljast á biskupsstól og hafa forustu um mikla fræðastarfsemi. Hversu miklu meir en ella hefði glatast, hefði 'þessi mikli rauðskeggur'¹⁵ ekki sýnt heiðnum fræðum slíkan áhuga?

¹⁵ Jón Helgason. Handritaspjall. Rv. 1958. 84.

SUMMARY

I

In the *Codex Regius* of the *Poetic Edda* there is a lacuna of one gathering, and the poems that were in it have not been preserved. The most recent discussion of the subject matter of those poems is that by Theodore M. Andersson. The last poem before the lacuna in the *Codex Regius* is *Sigurdrífumál*, which ends there on the 2nd line of the 29th stanza, but in paper copies dating from the 17th century the poem is longer, consisting of 37 stanzas. A different text of the poem appears in *Völsunga saga*. *Sigurdrífumál* consists of a sequence of magical formulae and precepts revealed to Sigurður Fáfnisbani by a valkyrie who is named Sigurdrífa in the *Edda* and Brynhildur in *Völsunga saga*. The fullest treatments of the paper manuscripts are those by Sophus Bugge and Jón Helgason.

Only one scholar known to the author, Andreas Heusler, has advanced the idea (and then without supportive arguments) that material was copied from the *Codex Regius* one or two years before it came into the possession of Bishop Brynjólfur Sveinsson in 1643. No-one seems previously to have proposed a connection between the copying of a complete *Sigurdrífumál* and *Völsunga saga*.

II

Völsunga saga is preserved in one parchment manuscript, Nks. 1824 b, 4to, which also contains *Ragnars saga loðbrókar*. All the paper copies of *Ragnars saga* derive from this manuscript, and it is probable that the same applies to the paper copies of *Völsunga saga*, but not all of them have yet been studied. Arngrímur Jónsson lærði does not refer to *Völsunga saga* in his writings, but he does refer to *Ragnars saga*, and evidently in the same version as is preserved in Nks. 1824 b, 4to. In 1632 Professor Ole Worm of the University of Copenhagen asked the Rev. Magnús Ólafsson in Laufás to send him specimens of old poetry. The original manuscript that Magnús sent to Worm is now lost, but a copy of it is extant (R:693), and also Magnús's own original text, which he kept (R:702). Magnús's own manuscript contains *Sigurdrífumál* in the version as in *Völsunga saga*, but *Sigurdrífumál* is not in the copy of the manuscript that Magnús sent to Worm. A plausible reason for this is that Magnús feared that he would be suspected of witchcraft if he copied *Sigur-*

drífumál. In the first edition of his *Danica literatura* (1636), Worm included no material from *Sigurdrífumál*, but in the second edition of the same work (1651) there appears *Brynhildarljóð* from *Völsunga saga*. This could have been taken from a manuscript of a glossary by Magnús Ólafsson in Laufás, *Specimen Lexici Runic*, which Worm published in 1650, and this part of *Brynhildarljóð* had also been printed in Stephanius's commentary to Saxo, *Notæ uberiores* (1645), drawing on Magnús's glossary manuscript. In all these printed editions, the text of *Brynhildarljóð* is from *Völsunga saga*. It is known that Magnús Ólafsson in Laufás and Arngrímur Jónsson lærði knew each other, and is therefore probable that both used the same old parchment manuscript, Nks. 1824 b, 4to. Worm sent Bishop Brynjólfur Sveinsson a copy of *Danica literatura* in 1651, and Brynjólfur commented that the text of *Sigurdrífumál* needed to be corrected according to the *Edda*, which Worm had access to, but used only occasionally. In this, Brynjólfur was a more perceptive textual critic than Worm.

III

In section II above, some conjectures were made about the history of the manuscript Nks. 1824 b, 4to. The present section examines what is known about it and its influence. Bishop Brynjólfur received the manuscript in 1641, and wrote his initials on it. In 1656 he sent it to Frederick III. Unfortunately, Brynjólfur's letters from before 1652, which probably contained important information about his manuscript collection, have not survived. In the winter of 1641–42, Brynjólfur's cousin Torfi Jónsson worked on a translation of *Völsunga saga* into Latin, but did not finish it, either because he left for Copenhagen in the autumn of 1642 or because Brynjólfur's interest in the project waned after he received the manuscript of the *Edda*, which he valued more highly than *Völsunga saga*. In *Notæ uberiores*, the commentary on Saxo by Stephanius mentioned above, *Brynhildarljóð* is taken from the glossary manuscript by Magnús Ólafsson, but *Notæ uberiores* also draws on letters from Brynjólfur and his commentary on Saxo, which is otherwise almost totally lost.

In 1642 Björn Jónsson of Skarðsá wrote a commentary on *Brynhildarljóð*, a copy of which is in Papp. fol. 38 in Stockholm. This manuscript was written in 1692 by Ásgeir Jónsson, following an exemplar written for Þormóður Torfason in 1662 by Jón Erlendsson of Villingaholt. This work by Björn exists in more than one version, and in all there are some 35 manuscripts of it, of varying length. A summary of the subject matter is given by Páll Eggert Ólason in *Menn og menntir*. It is not known for whom Björn wrote the work, but the possibility that it was for Bishop Brynjólfur would accord with what is known of his activities at this time. Both in this commentary on *Brynhildarljóð* from 1642 and in his commentary on law codes from 1626, Björn made reference to *Hávamál*. There is evidence for the existence of a parchment copy of *Hávamál* in the 17th century. Sophus Bugge and Guðbrandur Vigfússon sought to attribute another commentary on *Brynhildarljóð* to Björn of Skarðsá. This work, *Að fornu*, is also preserved in Papp. fol. 38 with the commentary mentioned above. It is much shorter, and only 4 manuscripts of

it are known. Bugge and Guðbrandur Vigfússon made the attribution to Björn because of a reference in it to his commentary on *Völuspá*. Björn's commentary on *Völuspá* is dated variously to 1644 or 1646. Bugge's arguments have often been misunderstood, with the result that *Að fornu* has been dated to 1642.

The author's forthcoming edition of *Samantektir um skilning á Eddu* will include an edition of *Að fornu*, where it will be argued that it is the work not of Björn of Skarðsá, but of Jón lærði Guðmundsson. The reasoning behind this attribution consists of two types of evidence: external evidence, i.e. what is known about the author from the writings of others, and internal evidence, i.e. similarities in the content of *Að fornu* and of other works by Jón lærði. The chief pieces of external evidence are the statements by Þormóður Torfason in letters dated 1691 and 1692 to Guðmundur Ólafsson in Sweden that Jón lærði and Björn had each written commentaries on *Brynhildarljóð*. The result of this correspondence was the copy made by Ásgeir Jónsson (Papp. fol. 38), containing the commentary with Björn's name in the title, and the unattributed *Að fornu*. This would therefore appear to be Jón lærði's work, especially as it is improbable that two so completely different works on the same subject could be by the same man. The strongest internal evidence consists of extensive similarities with other works by Jón lærði. *Að fornu* and *Tiðfordrif* both contain the second part of stanza 2 of *Völuspá* with the same variations from other texts of the poem. *Að fornu* contains a reference to *Sólarljóð*, and in a copy of *Snorra Edda* by Jón lærði in the Bodleian Library in Oxford (Marsh 114) there is the same reference in connection with the same word. Stanza 60 of *Völuspá* in *Samantektir* and in *Að fornu* appears in the same version. *Að fornu* appears to have been composed in response to a commission, and the apology for the deficiency of the commentary is worded in the same way as in *Samantektir*. Jón lærði wrote many works for Bishop Brynjólfur Sveinsson, and it seems extremely likely that the commentaries by Björn of Skarðsá and Jón lærði were written at his request after 1641.

In *Notæ uberiores* Brynjólfur is quoted as saying that he had tried to gather information about runes from his contemporaries, and in a letter to Worm in 1649 Brynjólfur wrote that there was practically no-one left alive who knew about runes, since Arngrímur Jónsson lærði was dead and Jón lærði and Björn of Skarðsá were in their old age. It is possible that Brynjólfur was here listing those from whom he had received information about runes (the word *runes* here covering not only runic letters, but also magical formulae of the sort contained in *Sigurdrífumál*).

Sveinn Jónsson of Barð mentions *Brynhildarljóð* and a commentary on it in letters to Worm from 1642 and 1643, and part of his translation of *Völsunga saga* has survived.

Works written about *Völsunga saga* for Brynjólfur include the translation by Torfi Jónsson and the commentaries by Björn of Skarðsá and Jón lærði on *Brynhildarljóð*. Sveinn Jónsson's translation possibly belongs on this list, and it is also possible that Arngrímur Jónsson lærði wrote something on *Brynhildarljóð*, even though there is no surviving evidence.

There are two reasons to doubt that this list is exhaustive. Firstly, it is known

that paper manuscripts of the *Poetic Edda*, and Árni Magnússon's collections of material about Icelandic literary history, which could have included commentaries on poetry, were destroyed in the fire of 1728. Secondly, unknown material may still come to light. In his *Recensus*, Páll Vídalín mentions a commentary on *Brynhildarljóð*, now unknown, by the Rev. Þorsteinn Björnsson of Útskálar. Two manuscripts of the commentary on *Brynhildarljóð* by Björn of Skarðsá, Thott 1491 and Nks. 1878 a, 4to, contain additional material not found in other manuscripts, and in them is also an abbreviation of a name which may refer to this Þorsteinn. These manuscripts also mention that Jón Jónsson of Helgavatn had produced commentaries on runes. Jón Ólafsson Grunnvíkingur lists authors of works on runes in his essay on runes. Although we do not know about the content of these works, it is possible that they were written as a result of Brynjólfur's interest in *Brynhildarljóð*.

Examples have been given above of Brynjólfur's role in stimulating literary scholarship in Skálholt. Bishop Þorlákur Skúlason of Hólar began to collect old literary works by ordering the copying of manuscripts about 1630, and Brynjólfur began to collect old manuscripts as soon as he was ordained bishop in 1639. Another example of contacts between these two centres of learning in Hólar and Skálholt is that *Samantektir um skilning á Eddu* by Jón Guðmundsson lærði, which was written for Bishop Brynjólfur of Skálholt, also exists in a shortened version by Björn of Skarðsá, who is known to have written books for Bishop Þorlákur of Hólar.

IV

This discussion has up to this point centred on the literary activity that took place after Brynjólfur received *Völsunga saga* in 1641, and it remains to examine the complete copies of *Sigurdrífumál*. The main study of them is by Sophus Bugge, and Jón Helgason, who studied the relationships between the paper manuscripts, concluded that one of them, AM. 161, 8vo, is closest to the copy that was made from the parchment original (the *Codex Regius*). The writer of that copy also had a copy of *Brynhildarljóð* from *Völsunga saga*. There appears to be no connection between the paper copies of *Sigurdrífumál* and the copy by Magnús Ólafsson of Laufás in R:702. Copies of *Völsunga saga* do not seem to have begun before Brynjólfur received the manuscript of the *Edda*.

In three of the manuscripts with complete copies of *Sigurdrífumál* there is also the commentary on *Brynhildarljóð* by Björn of Skarðsá, and in one of them, AM 161, 8vo, it is even more concise than elsewhere. Is the commentary preserved there in its original form? Is it possible that somebody made a commentary on *Brynhildarljóð* for Björn, and that he subsequently used that commentary himself? Did that person have the *Codex Regius* and copy from it material that was related to *Völsunga saga*? Why then did Björn not use material from the *Codex Regius* in his commentary on *Brynhildarljóð*? The verses in *Hávamál* that Björn refers to indicate the use of the *Codex Regius* or of copies of *Hávamál* that could have been made from the *Codex Regius* independently of the copying of *Sigurdrífumál*. Jón Helgason considers it likely that the gathering was lost when it was removed from

the *Codex Regius* shortly before Brynjólfur received it, but he also says that the copying of the complete *Sigurdrífumál* could have taken place in the first decades of the 17th century.

Nothing is known about the early history of the *Codex Regius*, save that the name of Magnús Eiríksson is written in a margin. This was Magnús Eiríksson *lög-réttumaður* in Njarðvík. Magnús's wife was the half-sister of the father of Þormóður Torfason the historian. Árni Magnússon quotes Þormóður as saying that his father had read *Sæmundar Edda*, which he called by that name, before Brynjólfur received it. Magnús's father was Eiríkur Magnússon *löggréttumaður* in Djúpidalur in Skagafjörður. There are no reasons to connect the *Codex Regius* with Björn of Skarðsá, but he could have had access to it whether it was in Skagafjörður or on the Reykjanes peninsula.

The earliest example of the title *Sæmundar Edda* is in *Grænlandsannál* by Jón lærði, dating from 1623, and the attribution to Sæmundur by Arngrímur Jónsson lærði, Magnús Ólafsson of Laufás and Bishop Brynjólfur Sveinsson derives from this.

A passage in *Að fornu* could be taken as indicating that Jón lærði had seen a manuscript of the *Poetic Edda* other than the *Codex Regius*, but this is by no means certain.

A direct connection seems certain between the copying of the complete *Sigurdrífumál* and Bishop Brynjólfur's activities in connection with *Völsunga saga* after 1641. The author therefore concludes that the lacuna in the *Codex Regius* occurred one or two years before Brynjólfur received the manuscript in 1643.

Translated by Jeffrey Cossar

SAMTÍNINGUR

EILÍTIÐ AMBUR UM EMBURHÖFÐA

Í GREIN minni um vísu Þorgils sögu og Hafliða, 'Ambhøfði kom norðan' (*Gripla* V, 257–264) sást mér yfir skýringartilgátu Hermanns Pálssonar. Hann hyggur að höfðarnir þrír merki 'einhvers konar skrímsli' um leið og nöfnin vísi til sögupersónanna þriggja (sbr. Úr hugarheimi Hrafnkels sögu og Grettlu, *Studia Islandica* 39, 114, nmgr.). Þetta er að vísu hugsanlegt en á móti mælir að fyrri liður nafnanna *Hjarthøfði* og *Orknhøfði* vísar til dýra sem allflestum áheyrendum sögunnar voru kunn, enda þótt *orkn*, útselur, hafi naumast verið algengt.

Eins og Einar G. Pétursson bendir réttilega á og styður með tilvísunum í frumheimildir, er Emburhøfði uglaust það nafn sem oftast hefur verið notað um þá eyju, 'sem stundum var byggð fyrr á öldum og liggur við Röstina í mynni Hvammsfjarðar' (*Gripla* V, 323–325). Athugun Einars breytir ekki túlkun minni, en mér þykir ólíklegt að Björn Halldórsson hafi diktað upp örnefnið *Amburhøfði*. Hann var giftur breiðfirska konu, Rannveigu Ólafsdóttur úr Svefneyjum og þessar viðbætur við orðabókina sendi hann mági sínum, Jóni Ólafssyni. Hann hefði þess vegna getað þekkt þennan höfða eða eyju, a. m. k. af afspurn, og vitað nafn hans rétt, enda hefur Einar strax séð af lýsingu klerksins við hvaða stað var átt. Í grein minni hef ég fyrirvara á þeirri skýringu Björns Halldórssonar að orðið *ambur* merki 'drun eður brak'. Þar sem sú merking kemur ekki fram annars staðar, er líklegt að Björn Halldórsson hafi reynt að skýra örnefnið *Amburhøfða* sem náttúrunafn og má vera að hann sé fyrsti boðberi náttúrunafnakeningarinnar á Íslandi. Einar drepur á þá skýringu að tvímyndin *Ambur/Embur* hafi getað tíðkast og er hún líklegust af þeim sökum sem nú skal greina: 1) Ritari sá er skrifað hefur upp þann hlut handritsins Lbs. 108 4to sem hefur að geyma máldagann frá '1493' er ókunnur. Einar tekur fram að þessi heimild um örnefnið *Amburhøfði* sé óháð orðabókarglefsu Björns Halldórssonar. Það rýrir ekki gildi þessarar heimildar þó að breiðfirska nöfn í sama handriti, en rituð með eldri hendi, séu afbökuð. 2) Í orða-

bók Björns Halldórssonar koma fyrir so. og no. *embra*, kveina, kveinstafir ('qveri, qverela') og lo. *embrulegur*. Ekki er nein viðbót við þessi orð í skrá þeirri sem Jón Helgason birti. Sigfús Blöndal tekur so. og no. upp í orðabók sína og merkir Birni Halldórssyni. Þessi heimild væri ekki mikils virði, ef orðið kæmi hvergi annars staðar fyrir. Í viðbótum aftan við orðabók Blöndals er orðið tekið upp eftir rangæskri heimild og talið merkja 'ístöðulítinn kvenmann sem kvíðir fyrir öllu'. Milli þessarar merkingar og þýðingar Björns Halldórssonar er augljóst samband.

Orðabók Háskólans hefur um orðið eitt dæmi úr safni Jóns Ólafssonar frá Grunnavík. Undir so. að bera stendur: '*embra*, f. *vocula plebeia*, in *vocula embrulæti* de *vagitu* seu *ejulatu puerorum*, paulatim *intermeso et mox repetito*' (kvk. múgamál, [kemur fyrir] í orðinu *embrulæti*, um kvein eða væl drengstaula, sem er með litlum hléum og brátt hafið að nýju). Jón nefnir auk þess orðið *embur* og vísar þá til *embrulæti* og þýðir aftur *vagitus puerorum* ('*embur* n. gen. Joh. Magn. Grammat. cap. 5 *embra* et *embu læti*, *vagitus puerorum*'). Ljóst er að þessi orð hljóta að vera skyld *Embur-* í nafni höfðans, því orði sem Einar telur algengast þar um slóðir og sökum merkingar að öllum líkindum rótskyld so. að *emja*, *ympra* og no. *ymur* og þá einnig so. *amra*, *ambra* og no. *ambur*. Sá skyldleiki skýrir hvers vegna koma upp tvímyndirnar *Ambur-Emburhöfði*. — Því miður lýsir Einar G. Pétursson ekki landslagi á þeim slóðum sem *Embur/Amburhöfði* stendur á, enda tæpast í hans verkahring. Ég hef aldrei séð þessa eyju eða höfða, en þar sem hann er við mynni Hvammsfjarðar og liggur við Röstina, þykir mér ekki ósennilegt að við höfðann hafi á stundum emjað alda við klett eða mávagjör látið í sér heyra og hafi hann dregið nafn sitt af þeirri eyrnalyst.

S.T.

FÉLAG EKKI VEISLA

Í INNGANGI mínum að *Helgastaðabók*, 'Um íslenskar Nikulás sögur', er þess getið að Nikulás gildi hafi ekki þekkt hér á landi á miðöldum (bls. 23). Í 37. nmgr. á sömu bls. er vísað til bókar Árna Björnssonar, *Saga daganna* (Reykjavík 1980), 90. bls. og höfundinum borið á brýn að hann hafi farið rangt með, þegar hann minntist á Nikulás gildi í Odda. Árni mun hafa átt við veislu (sbr. enska þýðingu ofangreindrar

bókar 73. bls.: 'Nicholas dinners') en ekki félag og hafa þá hvorirtveggja, Árni og Sverrir, rétt fyrir sér, en skýrara mætti mál þeirra vera.

S.T.

SÖGUSAGNIR ALMÚGANS OG ÞJÓÐSÖGUR

EINS og kunnugt er, ber hið mikla safn munnmælasagna, sem kennt hefur verið með réttu við Jón Árnason, heitið Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri. Þegar þess er gætt, að þjóðsaga táknar einfaldlega sögu, sem lifir eða hefur lifað á vörum þjóðarinnar, er ekki undarlegt, þótt Jón Hnefill Aðalsteinsson telji titilinn óeðlilegan og villandi.¹ Minna má einnig á, að Konrad Maurer kallaði safn íslenskra sagna og ævintýra, sem hann safnaði til sumarið 1858 og út kom árið 1860, *Isländische Volkssagen der Gegenwart* og Guðbrandur Vigfússon þýddi *Volkssage* með orðinu þjóðsaga.²

Nú var málum svo háttað, að Jón Árnason lagði ekki einn síðustu hönd á útgáfu Íslenzkra þjóðsagna og ævintýra, heldur véltu þar um með honum Guðbrandur Vigfússon og Konrad Maurer. Samstarf þeirra félaga var svo náðið, að vafist hefur fyrir mönnum að komast að því með fullri vissu, hver ákveðið hafi endanlegt heiti þjóðsagnasafnsins.³ Fróðlegra væri að reyna að gera sér nokkra grein fyrir því, hvers vegna ekki var látið nægja heitið Íslenzkar þjóðsögur. Til glöggvunar á því væri rétt að rekja eftir föngum orðaval íslenskra menntamanna um munnmælasögur allt frá því að skipuleg söfnun þeirra hófst hérlendis á vegum fornleifanefndarinnar í Kaupmannahöfn (Commissionen for Oldsagers Opbevaring) árið 1817 og þangað til að fyrri bindi Íslenzkra þjóðsagna og ævintýra kom út árið 1862.

Finnur Magnússon prófessor samdi spurningaskrána⁴ fyrir fornleifanefndina í Kaupmannahöfn og var honum nokkur vandi á höndum, þegar kom að því að spyrja um munnmælasögur um fornleifar. Hann tók þá það ráð að kalla þær 'sögusagnir meðal almúgans'. Af auðskildum ástæðum ætlaðist hann til, að safnað væri sögnum eingöngu, eins og

¹ Jón Hnefill Aðalsteinsson: Þjóðsaga og sögn í *Skírnir* 1981, 150–151.

² *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason (Reykjavík 1954), II, xxxvi.

³ *Skírnir* 1981, 148.

⁴ *Lovsamling for Island VII*, 659–661.

Hið íslenska bókmenntafélag vildi tuttugu og tveimur árum seinna, þegar það tók til við að viðá að sér efni í Íslandslýsingu.

Árið 1846 sendi svo Hið konunglega norræna fornfræðafélag mörgum Íslendingum boðsbréf um fornritaskýrslur og fornsögur. Var það ætlun félagsins að safna einnig munnmælasögum og stendur svo í boðsbréfinu: 'ALPÝÐLEG FORNFRÆÐI: Þriðji flokkurinn er mjög yfirgrípsmikill og margbrotinn, en einkum teljum vér þar allar fornsögur um staði og menn, sem ganga alþýðu á meðal, og lýsa aldarháttunum, hvort þær eru tengdar við einn ákveðinn stað eður eigi; svo eru t. a. m. sögur um nafnfræga íslenska menn á fyrri og síðari öldum (helga menn —; fjölkunnuga menn: Sæmund fróða, síra Eirek í Vogsósum o. fl.), álfa-sögur, draugasögur, útilegumannasögur, hinar svonefndu kerlingasögur, æfintýri og sérhvað þess konar, t. a. m. um goð, tröll, jötna, grýlu, jóla-sveina, dísir, álfa eða huldufólk, nykra, sænaut, landvætti eða land-drauga, sjódrauga, illfiska, sjóskrímsli, vatnaskrímsli, útisetur (á kross-götum); um fé í jörðu, vafurloga, búrdrífu, óskastund og þvíumlíkt.'⁵ Ekki er auðvelt að átta sig á því til fullnustu, hvað orðasambandið 'hinar svonefndu kerlingasögur' merkir í þessari upptalningu, en vegna þess að í henni er að langmestu leyti farið eftir efni er ekki fráleitt að líta þarna á kerlingasögur sem sérstakan flokk þjóðsagna. Þetta mat er samt mjög undir því komið, hvort orðin 'hinar svokölluðu kerlingasögur' og 'æfintýri' eiga saman en varla mun svo vera, enda virðist höfundur boðsbréfsins gæta þess að setja eða á milli samheita. Reyndar er kerlingasaga og ævintýri samheiti í margfrægum ritdómi Jóns Sigurðssonar um þjóðsagnasafn Maurers,⁶ en merking síðara orðsins hefur ugglaust getað breyst frá því að boðsbréfið kom út. Verið getur líka, að í boðsbréfinu frá 1846 sé ævintýri notað í aldagamalli merkingu orðsins og tákni þar 'atburð, einkum sé hann eitthvað sérstakur, "ævintýralegur", eða frásögn af slíkum atburði.'⁷ Hafi þá höfundur þess verið að minna menn á, að þeir gætu sent ýmsar þjóðtrúarblandnar 'ævintýralegar' frásagnir af atburðum, sem komið hefðu fyrir þá sjálfa eða samtíðarmenn þeirra auk arfsagnanna.

Ekki má heldur gleyma því, að orðaval íslenskra áhugamanna um þjóðsagnasöfnun virðist hafa verið á nokkru reiki um þessar mundir; t. d. stendur í bréfi Magnúss Grímssonar til Finns Magnússonar dagsettu

⁵ *Antiquarisk Tidsskrift*. 1843–1845. Tredie Hefte. Kjøbenhavn 1846, v–vi.

⁶ *Ný félagssrit* XX (1860), 193.

⁷ Einar Ól. Sveinsson: *Um íslenskar þjóðsögur* (Reykjavík 1940), 213.

23. febrúar 1846: 'Eg hefi því tekið fyrir mig að safna og rita sögur þær, er ganga hér manna í milli, og sem annaðhvort sýna alþýðutruhá á Íslandi eða eru að öðru leyti í einhverju markverðar, líkt og sagan sem eg reit yður í bréf mitt í haust eð var. Hefi eg hér stöðugt tillit til fornaldarinnar. Eg þykist vera sannfærður um, að slíkar smásögur (Traditioner) kunni að geyma margt það í sér sem vert er að vita . . .'⁸ Þá skal einnig á það minnt, að Magnús Grímsson og Jón Árnason kölluðu þjóðsagna- og þjóðkvæðasafnið, sem þeir gáfu út árið 1852, Íslenzk æfintýri. Árið 1858 biður Jón Árnason landa sína að senda sér 'fornsögur alls konar um staði og menn'⁹, sbr. orðalag boðsbréfs Hins konunglega fornfræðafélags. En ári síðar er hann sannanlega farinn að nota orðið þjóðsaga um munnmælasögur eins og Jón Hnefill Aðalsteinsson hefur bent á¹⁰ og þá algerlega skýringalaust. Í endurbætttri útgáfu hugvekju sinnar, sem prentuð var 1861, hefur Jón Árnason bætt ævintýrum við og skýrir hugtakið á líkan hátt og Jón Sigurðsson í fyrrnefndum ritdómi.¹¹ Greindi Jón Árnason þar fullkomlega að sögn og ævintýri. Auðvitað var honum ljóst, að bæði sagnir og ævintýri gengu í munnmælum og því kallar hann Kinder- und Hausmärchen þeirra Grimmsbræðra þýskar þjóðsögur.¹² Af þesum sökum er undarlegt, að hann skuli um eitt skeið hafa ætlað að kalla þjóðsagnasafn sitt Íslenzkar munnmælasögur og ævintýri. Hitt er skiljanlegra, að Jón greini að bóksögur og alþýðusögur í formála sínum að Íslenzkum þjóðsögum og ævintýrum.¹³

Jón Hnefill Aðalsteinsson hefur bent á, að Guðbrandur Vigfússon hafi talið ævintýrin eina 'undirgrein þjóðsögunnar',¹⁴ en þá er torskiljanlegt hvers vegna hann notar orðasambandið 'þjóðsögur og ævintýri' tvívegis í formála sínum að þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar,¹⁵ en þýðir Volkssage með orðinu þjóðsaga¹⁶ — í titlinum Isländische Volkssagen der Gegenwart — þótt hann vissi fullvel, að í þjóðsagnasafni Maurers

⁸ Rigsarkivet, København. Privatarkiver. Finn Magnussen, spóla nr. 5.

⁹ Sbr. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, xxxv.

¹⁰ *Skírnir* 1981, 148.

¹¹ *Íslendingur* 1861 nr. 12, 91–93.

¹² *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* I, xx.

¹³ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* I, xvii.

¹⁴ *Skírnir* 1981, 149.

¹⁵ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, xxviii og xxxii. Rétt er að vekja athygli á því, að George Stephens og Gunnar Olof Hyltén-Cavallius gáfu út ævintýrasafnið Svenska folksagor och äfventyr 1844–1849.

¹⁶ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, xxxvi.

væru bæði sagnir og ævintýri. Varla hefur hin tvíræða merking orðsins Volk í Volkssage getað villt um fyrir mönnum enda víkja alþýðusaga/þjóðsaga einkanlega að varðveislu þeirra.¹⁷ Hins vegar gæti verið ómaksins vert að huga að því nánar, hvort í heitinu Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri leynist sú skoðun, að ævintýrin geti varla talist eiginlegar þjóðsögur, þó að illt sé að finna henni ákveðinn stað. Á hitt er svo að líta, að í sjálfu orðinu þjóðsaga — eins og það er notað í ritum þeirra samherjanna þriggja — kemur fram sú skoðun, að munnmælasögurnar séu sameign þjóðarinnar allrar en ekki 'sögusagnir almúgans' eingöngu.

¹⁷ *Ný félagsrit* XX (1860), 190 og 194.

H.Ö.E.

TEXTASPJÖLL Í PRESTSSÖGU OG DRAUGMERKING ORÐS

Í ORÐABÓK sinni (1863) hefur Eiríkur Jónsson so. 'kreppa' í sérstakri merkingu, 'knibe', og sem dæmi um þá merkingu tilfærir Eiríkur eitt orðasamband, "kreppti at sjóða til jóla *det kneb med at faae noget til at koge til Julen.*" Ekki er tilgreint hvaðan þessi orð eru, en þau eru úr Sturlunga sögu (1817–20) og eru prentuð eins í öllum síðari útgáfum þeirrar sögu. Samt sem áður verður ekki séð að þessi einstæða merking sagnarinnar eða orð Sturlungu hafi komist í yngri orðabækur, enda er bættur skaðinn. Þýðing Eiríks á þessu tilfærða orðasambandi orkar líka tvímælis, en ekki er ástæða til að elta ólar við það.

Fræðilega útgáfu Sturlunga sögu gerði Kr. Kálund úr garði (1906–11), og áður en lengra er haldið er rétt að rifja upp til skýringar útgáfu-aðferð hans: Kálund prentar aðaltexta eftir Króksfjarðarbók, AM 122 a fol. (I), en bætir stundum inn í hann með smærra letri eftir Reykjarfjarðarbók, AM 122 b fol. (II) eða uppskriftum (IIp) runnum frá glataðri uppskrift sem Björn Jónsson á Skarðsá gerði eftir Reykjarfjarðarbók um 1635, en þá var Sturlungutexti hennar heill. Úr þeim handritum birtir Kálund auk þess lesbrigði við texta I. Þau IIp-handrit sem hafa sjálfstætt gildi fyrir þann texta sem hér er til umræðu eru Papp. 4to nr. 8 í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi (H) og Add. 11.127 í British Library (*Br), en þar eð Kálund hafði aðeins takmarkaðan aðgang að síðarnefnda handritinu vísar hann oftast í stað þess til Sturlunguútgáfu Guðbrands Vigfússonar (1878) (Bx), sem einkum er reist á *Br. Enn

fremur birtir Kálund lesbrigði úr MS. 21.3.17 í Advocates' Library í Edinborg, Sturlungugerð séra Eyjólfssonar á Völlum (V), sem í er blandingstexti skyldastur IIp, og úr AM 204 fol. (204), en í því handriti er Guðmundar saga sem Kálund taldi vera runna frá áður-nefndri uppskrift Björns á Skarðsá eftir II (sbr. Sturl. 1906–11, bls. lxvii). Loks tíundar Kálund víða lesbrigði úr Guðmundar sögu A í AM 399 4to (og AM 394 4to) (R) og stöku sinnum úr Guðmundar sögu B í AM 657 c 4to (657), þar sem þessar sögur hafa texta sameiginlegan Sturlungu. Leshættir Kálunds úr R og 657 eru þó sjaldnast sóttir í handritin sjálf, heldur í útgáfu Guðmundar sögu í Biskupa sögum I (1858), þar sem texti R er prentaður ásamt litlu úrvali lesbrigða úr 657.

Þau orð Sturlungu, sem hér eru til umræðu, eru úr prestssögu Guðmundar góða þar sem sagt er frá vist Guðmundar biskupsefnis á Hólum veturinn 1201–02. Þórarinn bryti kemur til Guðmundar geisladagsaftan (13. janúar) og segir m. a. við hann — samkvæmt texta Kálunds (I, bls. 262):

Ec hefi slican cost ætlat til iola-vistar, sem her hefir lengi vant verit, ok hvern vetr fyrr krepti at sjóða til jóla; enn hann hefir enðz vikv lengr, oc hefir þo all dri mann-fleira verit vm iolin enn nv.

Kálund tilgreinir eftirfarandi lesbrigði við þennan texta:

cost] ørkost IIp, 204; mat R. vistar] + mǫnnum IIp, 204; + í vetr R. vant] Þannig IIp, 204, R; ÷ I. ok—jóla] Þannig samkv. IIp, 204 (krapti H; krepti Bx; krafti *Br?; krefti V; þurfti 204); en hvern vetr hefir enzt um jól þat er soþit hefir verit R. hann] nú IIp, 204, R. þo] ÷ Bx, V. mann-fleira] fjölmennara IIp, 204; slíkt fjölmenni R.

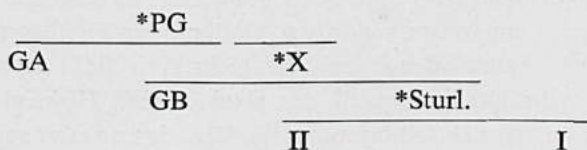
Nú er þess að geta, að 204 er ekki, eins og Kálund taldi, runnið frá þeirri glötuðu uppskrift Reykjarfjarðarbókar, sem IIp eiga rætur til að rekja (sbr. J. Simpson og I. R. Hare í *Opuscula I* (BA XX, 1960), bls. 190–200, og Þorleif Hauksson í *Árna sögu biskups* (1972), bls. xxix), heldur mun 204 vera ritað beint eftir Reykjarfjarðarbók (og á stöku stað eftir Sturlunguágrípi Björns á Skarðsá, AM 439 4to). Fyrir bragðið er 204 mikilvægari heimild um texta II en Kálund hugði: Sameiginlegur lesháttur í 204 og einu eða fleiri IIp-handritum er að öllum jafnaði örugglega kominn úr II, og þegar 204 og IIp greinir á er trúlegast að í II hafi verið sá leshátturinn sem fær stuðning af I eða sjálfstæðum Guðmundar sögum.

Eins og sjá má af lesbrigðaskrá Kálunds, styðst leshátturinn 'kreppti' einungis við V, en það handrit var lagt til grundvallar fyrstu útgáfu Sturlungu; í V virðist standa "krepti" eða "krefti", en miðstafirnir eru óvenjulegir, og e. t. v. hefur orðið verið leiðrétt. Guðbrandur Vigfússon prentaði "krepti" í útgáfu sinni (I, bls. 120) með neðanmálsgreininni "thus, or krafti Cd"; með "Cd" á Guðbrandur við *Br, sbr. lesbrigði Kálunds, en í *Br stendur skýrt "kraffte". Þar eð H hefur "krapte" er engum blöðum um það að fletta að í uppskrift Björns á Skarðsá hefur staðið "krapte" eða "krafte", sem er merkingarleysa. Hins vegar styðja Guðmundar saga B (GB) og Guðmundar saga C (GC) leshátt 204, "þurfti", eins og síðar verður sýnt, þannig að fullvíst má telja að í II hafi staðið "þvrpti", en "vr" líklega verið bundið. Björn á Skarðsá hefur mislesið "þ" sem "k" og væntanlega 'ur'-band sem 'ra'-band, en séra Eyjólfur á Völlum eða skrifari V hefur reynt að laga textann og villt Sturlunguútgefendur.

Í GB (AM 657 c 4to, bl. 29r) er textinn þannig:

ek hefir slikan kost ætlað til iola vistar monnvm sem her hefir leingi vantt verit Enn hvern vettr fyr hefir þvrftt at sioða til iola enn nv hefir enzstt vikv leingr ok hefir þo alldri manfleira verit vm iol enn nv.

Þannig hefur textinn einnig verið í II að því fráskildu að í stað 'kost', 'en' (á fyrsta staðnum), 'hefir þurft', 'mannfleira' og 'jól' hefur II haft 'örkost', 'ok', 'þurfti', 'fjölmennara' og 'jólin'. Leshættir GB fá stuðning af I og GC ('kost', 'mannfleira'), GC ('þurfti') og GA ('en'), en á hinn bóginn fær aðeins einn lesháttur II stuðning af I og GA ('jólin'). Trúlega fer því texti GB næst upphaflegum texta prestssögu Guðmundar í þessum pósti, því að stemma prestssögunnar er að öllum líkindum þetta (sbr. *Sagas of Icelandic Bishops* (EIM VII, 1967), bls. 23):

(GC hefur ekki verið skipað til sætis í stemmanu, en hún er óháð Sturlungu og varðveittum handritum GA og GB.)

Samkvæmt þessu stemma er texti GA að vísu jafngildur samanlögð-

um vitnisburði Sturlunguhandrita og GB, en í þessum pósti er texti GA að öllum líkindum spilltur.

Samtengingin 'en' getur sem kunnugt er tengt saman bæði hliðstæður og andstæður, og í umræddum texta ('en hvern vetr . . .') tengir hún saman hliðstæðar aukasetningar; bryti skírskotar til hvors tveggja í senn venju og þarfar. Þetta hlutverk samtengingarinnar hér virðist hafa verið óljóst þeim sem settu GA og GC saman, og fyrir bragðið er textinn töluvert frábrugðinn í báðum þessum gerðum. (Í GC er stíl raunar bylt, þannig að þar kemur fleira til.)

GA (AM 399 4to, bl. 38r):

Ek hefe slikan mat étlat til jola uistar iuetr sem her hefir lenge uant uerit. EN huern uetr hefir enndz um jol þat er soþit hefir verit. EN nu hefir endz uiku lengr. ok hefir þo alldri uerit slict fiølmenne her um iolin sem nu.

GC (Papp. 4to nr. 4 (Ca), bl. 30v; AM 395 4to (Cb), bl. 34r):

eg ætladi nu til jola so mikinn kost sem vannt var/ og hefur huornn vetur þurft [+ ad Cb] sioda j annad sinn/ enn nu hefur ennst/ enn [og Cb] verid þo micklu mannfleira enn vannt er.

Höfundar beggja þessara texta hafa skilið hliðstæðu aukasetninguna 'en hvern vetr fyrr hefir þurft at sjóða til jóla' sem aðalsetningu, en þeim hefur báðum þótt hún vera óskýr, og því hafa þeir breytt henni — hvor með sínum hætti. Misskilningur skrifara hefur þannig valdið textaspjöllum í báðum þessum gerðum sögunnar.

Textaspjöllin í útgáfum Sturlungu, sem um var fjallað framan af þessu greinarkorni, eru hins vegar af öðrum toga spunnin. Útgáfa Bókmenntafélagsins (1817–20) var gerð úr garði fyrir daga vísindalegrar textarýni; hún er að mestu reist á V, sem hefur einna lakastan texta þeirra Sturlunguhandrita sem sjálfstætt gildi hafa, og lesbrigði útgáfunnar eru valin úr enn lélegri handritum. Guðbrandur Vigfússon þekkti öll mikilvægustu handritin og gerði sér grein fyrir flokkun þeirra í megindráttum (sbr. útgáfu hans, I, bls. clxxi–clxxix). Höfuðmarkmið hans var að birta texta II — að mestu eftir *Br, eins og áður segir, þar sem leifum II er ekki til að dreifa. Guðbrandur hafði undirbúið Sturlunguútgáfu meðan hann átti heima í Kaupmannahöfn fyrir 1864 og notaði handritasöfn í Danmörku og Svíþjóð 1874–75 (sbr. *Andvara* 1894, bls. 18), en þegar hann gekk frá textanum til prentunar var hann

fjarri flestum handritum (nema að sjálfstöðu *Br), og útgáfa hans er ófullkomin og stundum villandi (sbr. *Guðmundar sögur biskups* I (EA B6, 1983), § 9.3.2). Útgáfa Kálunds er notadryggt, en þó eru á henni annmarkar, eins og komið hefur fram í þeirri smávægilegu athugun sem hér er birt. Hann hafði ekki tök á að nota *Br nema að litlu leyti, vanmat 204 og leitaði yfirleitt ekki til texta Guðmundar sagna í handritunum sjálfum. Fyrir bragðið eru villur enn á sveimi í Sturlunguútgáfum, sem hægt er að leiðrétta með tilstyrk varðveittra handrita.

S.K.

AÐ HRELLA, HRESSA OG REISA UPP

PÁLS SAGA EREMITA er prentuð í *Heilagra manna sögum* Ungers, II, bls. 183–92, eftir eina handritinu sem hún er varðveitt í, Perg. fol. nr. 2 í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi, bl. 57–59. Það handrit var gefið út ljósprentað 1962 sem IV. bindi í ritröðinni *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile, Lives of Saints*, með inngangi eftir Peter Foote, þar sem (bls. 25) er bent á þrjár útgáfur latínusögunnar sem hér liggur að baki, *Vita sancti Pauli eremita* eftir Jerónímus kirkjufóður.

Í sögunni segir m. a. af því, að Antóníus leitar Pál uppi í helli sínum, en Páll hefur þá þrettán vetur og hundrað tírætt og hefur ekki séð annan mann síðan hann var sextán vetra gamall. Páll spyr Antóníus tíðinda úr heiminum og m. a. (HMS II, bls. 188; EIM IV, bl. 58vb)

hvort nockut hrellazt vpp fornar borgir.

Þetta orðasamband er tekið upp í orðabók Fritzners meðal dæma um sögnina 'hrella' og án þess að hér sé gert ráð fyrir sérstakri merkingu sagnarinnar. Gegn því rísa þó þrjár mótbáru: 1) Í öllum öðrum dæmum Fritzners er það fólk sem hrellist, en ekki hlutir. 2) Engin önnur dæmi eru um orðasambandið 'hrella(st) upp'. 3) Í öllum latínutextunum sem Peter Foote vísar til er setningin

an in antiquis urbibus nova tecta consurgant (consurgunt),

þ. e. 'hvort ný hús rísi í fornum borgum'.

Sú spurning vaknar, hvort "hrellazt" kunni að vera misritun fyrir "reisazt", svo upp komin, að í forriti hafi oft verið 'r'- fyrir 'hr'- og þá hafi skrifari verið vanur að breyta í 'hr'-; það hafi hann einnig gert hér af vangá og auk þess mislesið 'if' sem 'll'. Einnig væri hugsanlegt að í

forriti hefði staðið “ref”- (með ‘e’ fyrir ‘ei’, eins og stundum er í gömlum handritum) og slíkur ritháttur orðið til að villa skrifarann.

Önnur leiðréttingartilgáta er þó líklega nærtækari, þ. e. að hér eigi að standa “hressazt”, og væri þá mislesturinn einungis í því fólgin, að skrifari hefði í forriti mislesið ‘ff’ sem ‘ll’; ‘f’ forritsins hefur þá væntanlega aðeins náð niður í línu, eins og ‘l’, en ‘f’ skrifarans (Orms Loftsonar á 15. öld) teygir sig niður fyrir línu.

Samkvæmt vitnisburði orðabóka er það oftast fólk eða annað lifandi sem hressist (upp), en Guðbrandur Vigfússon og Fritzner hafa báðir í orðabókum sínum dæmi um að ‘hressa’ sé notað um viðgerð húsa:

bað Guðmundr biskup Sigurð, at hann skyldi ráðast norðr til Munkaþverár ok hressa staðinn, er mjök var af sér kominn at húsum.

Þetta er úr Íslendinga sögu Sturlu Þórðarsonar, og textinn er tekinn upp í orðabækurnar eftir tveimur elstu útgáfum Sturlunga sögu (1817–20 og 1878), en þær eru reistar á handritum runnum frá Reykjarfjarðarbók (sbr. útgáfu Kálunds (1906–11) I, bls. 271). Í Króksfjarðarbók Sturlungu stendur hins vegar “reisa” í stað ‘hressa’, sbr. útgáfu Kálunds, og sú sögn er höfð í útgáfu Jóns Jóhannessonar o. fl. (1946).

Eflaust er ‘hressa’ upphaflegri lesháttur á þessum stað í Íslendinga sögu, því að sú sögn er í texta Guðmundar sögu A (sbr. *Guðmundar sögur biskups* I (EA A6, 1983), c. 123), en stuðningur hennar við annan handritaflökk Sturlunga sögu er oftast traust kennimark um upphaflegan texta (sbr. stemma í greininni hér á undan).

Í Guðmundar sögum B og D er hliðstæðu umræddrar málsgreinar ekki að finna, en hins vegar í Guðmundar sögu C (Papp. 4to nr. 4, bl. 37v), þar sem talað er um að ‘hressa upp staðinn’, sem er hliðstætt því orðalagi sem ætla má að hafi verið í Páls sögu. Papp. 4to nr. 4 (sem er eina handrit Guðmundar sögu C, sem til er að dreifa á þessum stað), er að vísu frá 17. öld, en það á rætur að rekja til miðaldahandrits.

Guðbrandur Vigfússon nefnir í orðabók sinni ‘hressa upp’ í merkingunni ‘to restore a building’ og vísar þar til AM 623 4to, bls. 14, þar sem stendur:

. . . sia goþ niþiņr domi(tian)us lét niþr briota allar kirk[ior þ]er er iþessom svéitóm varo en nv vil ec þess [biþi]a yþr at er latit þer vp ressa jollom þeim heroþom er vndir yþr ero. . . . En siþan varo kirk(i)or vpp reistar. sva sem postolinn béidi.

Þetta er úr Jóns sögu postula, en í útgáfu Ungers (*Postola sögur* (1874), bls. 457) er “ressa” mislesið “reisa”, og þannig er hluti af þessum texta tekinn upp í orðabók Fritzners sem dæmi um ‘reisa upp’ í merkingunni ‘restaurere’.

Í útgáfu Finns Jónssonar (*AM 623, 4°* (1927), bls. 12) er réttilega prentað “ressa”, en í inngangi (bls. vi) taldi Finnur að “ressa” kynni að vera villa fyrir ‘reisa’, enda væru ekki önnur dæmi þess í handritinu að ritað væri ‘r’- fyrir ‘hr’-. Þar að auki er ‘reisa upp’ notað fáum línunum neðar í textanum, og við sömu sögn — eða a. m. k. sömu merkingu — mætti búast á báðum stöðum.

Auk framantaldra dæma forn málsorðabóka um ‘hressa’ í sambandi við mannvirki er eitt í seðlasafni orðabókar Árnanevndar (AMKO) úr Trójumanna sögu (útg. Jonna Louis-Jensen (EA A8, 1963), bls. 105–106):

... ad grid være sett iij vetr ad þeir græfi dauða menn en græddi þæ er sarir voro hresti herbvdir sínar oc vigi oc byggi vapn sín ...

Þetta er orðalag S-texta Trójumanna sögu, og í O-texta sögunnar (ofar á bls. 106) er so. ‘hressa’ einnig haft með ‘herbúðir’ og ‘vigi’ sem andlög, og sama máli gegnir um α -gerð Trójumanna sögu (útg. Jonna Louis-Jensen (EA A9, 1981), bls. 37); ‘hressti herbúðir sínar og vigi’ svarar til ‘moenia renovant’ í hliðstæðum latneskum texta (*Dareius Phrygii de Exidio Troiae Historia*, útg. F. Meister (1873), bls. 28).

Því til styrktar að ‘hressa upp’ hafi verið til þegar í miðaldamáli má nefna eina dæmi AMKO um no. ‘upphressing’ úr bréfi 1430:

En ver uilium ath hon edr hennar vmbodzmann ædr viner luki til heilagrar hola kirkiu uppressingar xv merkr ... (DI IV, nr. 445).

Hér er reyndar ekki alls kostar ljóst hvort átt er við kirkjubygginguna eða kirkjuna sem stofnun, en hins vegar bendir stafsetningu eindregið til þess að um sé að ræða ‘upphressingu’ fremur en ‘uppreisingu’, sem getur haft svipaða merkingu, eins og síðar verður rakið. (Það skal tekið fram að skrifari bréfsins (í bréfabók Jóns biskups Vilhjálmssonar), Jón Egilsson, skrifar mjög norskuskið mál (sbr. EA A7, bls. xliii og xlvii), en annars er ‘r’- fyrir ‘hr’- mjög fátítt á 15. öld.

Orðabók Háskóla Íslands (OH) hefur þó nokkur dæmi um ‘hressa’ með mismunandi forsetningum um viðgerð húsa eða annara bygginga. Í elstu dæmunum er forsetningin ‘að’, t. a. m. í máldaga frá 1553:

hafdi (hann) hrest at kirk[i]une til xv aura (DI XII, nr. 363).

Í yngri dæmum OH eru orðasamböndin 'hressa við' (og no. 'við-hressing', 'hressa upp' (eða 'upphressa') og 'hressa upp á', sbr. einnig orðabók Sigfúsar Blöndal.

Næst því orðalagi sem hér er einkum til umræðu fer dæmi OH úr máldagabók Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1655:

kyrkian miog ageingilig þo fyrer 6 arum hafi vpphrest verit (Bps. AII, 10, bl. 31v).

Án forsetningar hefur Guðmundur Andrésón

Hresse/ hreste/ Restauo, reficio (*Lexicon Islandicum* (1683), bls. 122).

Auk dæmisins úr Jóns sögu postula um 'reisa upp', sem getið var hér að framan, hefur Fritzner aðeins eitt dæmi um 'reisa upp (hús)', en það er úr Ólafs sögu helga eftir Snorra:

Ólafr — lét þar þegar búast um í þeim húsum, er uppi stóðu, en reisa upp þau, es áðr vóru fallin.

Enginn vafi leikur á því, að hér hefur staðið 'reisa upp' frá öndverðu (sbr. útgáfu Jóns Helgasonar á Ólafs sögu sérstöku (1941), bls. 86, og Heimskringluútgáfu Finns Jónssonar (1893–1901) II, bls. 61).

AMKO hefur mörg fleiri dæmi um 'reisa upp' notað um mannvirkja-gerð, og í sumum tilvikum er um nýsmíðar að ræða eins og á eftirfarandi stöðum:

þa let hann vpp reisa agætliga spitala þar er aldyðv vegr var (Blasius saga, *Arnarnagnæanische Fragmente*, útg. G. Morgenstern (1893), bls. 31).

Medr þessu godzi . . . uar um havstid ok uetrinn mikit uppreist af kirkiu heilagrar guds modr Marie (*Mariu saga*, útg. Unger (1871), bls. 643; á seðli AMKO er tilfærð latneska hliðstæðan: *ecclesia . . . constructa est*).

. . . hvert þat smidi, sem af litt hogum manni er uppreist, þolir eigi at eins ofagrt lyti smidarinnar, helldr iafnvel lastaudgan skada nidr-fallz ok hrapanar (Nikulás saga Bergs Sökkasonar, HMS II, bls. 50).

Nýsmíðarmerkinguna getur no. 'uppreist' einnig haft, sbr.

þar var eitt nytt hus j upp reist ok smidr at verki sino (Drauma-Jóns saga, útg. R. I. Page, *Nottingham Medieval Studies* I (1957), bls. 40).

Sömu merkingu hefur 'uppreist' væntanlega í 'uppreistarsaga', en það orð er haft um sköpunarsöguna (liber genesis), sbr. t. d.

Sva seger i upreistar sçogo at i uphafe scapape guþ himin oc iorþ (*Homiliu-bók*, útg. Wisén (1872), bls. 25).

Oftar virðist þó 'reisa upp' haft um að endurreisa það sem áður var fallið eins og í dæmi Fritznars úr Ólafs sögu helga, sem tekið var upp hér að framan. Svo er t. a. m. á eftirtöldum stöðum:

... allar borgir oc þei i sinv riki lét hann efla oc vpp reisa ef aðr vorv niðr fallnar eða fyrndar (*Stjórn*, útg. Unger (1862), bls. 570; sbr. einnig bls. 636).

Sidan snua þeir brædr til einar audrar borgar. ok reisa hana vpp. ok byggia hana (*Gyðinga saga*, útg. Guðmundur Þorláksson (1881), bls. 39).

... fór hann um öll heruð Hispanie ok endrbætti kristnina, þar sem (+ þess *b*) þurfti, en reisir upp klaustr ok kirkjur, þær (*b*; þar *B*) sem Agulandus ok sonr hans Jamund hafði (höfðu *b*) áðr niðr brotit (*Karlamagnús saga*, útg. Unger (1860), bls. 263).

Sums staðar kann þó að vera mjótt á mununum hvort 'reisa upp' merkir að endurreisa frá grunni eða gera við, sbr. t. a. m.

... uilium uer nu snua ollu lidi uaro til Iorsala borgar. ok reisa hana vpp. styrkia hana. ok reinsa. ok sua þa hina helgu stadi. sem þar ero saurgadir ok spilltir (*Gyðinga saga* (1881), bls. 16–17).

Líku máli getur gegnt um no. 'uppreising':

þvi skolv þer nv ... giallda aprt tekit fe til vppræisingar oc endrbætingar [*lat. ad instaurationem 4 Reg 12,7*] hrvrnaðra hlvtá (*Stjórn* (1862), bls. 632).

Hér má bæta því við, að framar í sama kafla Stjórnar er so. 'instaurare' þýtt 'endrbæta' og 'bæta at', þannig að 'uppreisingar' virðist vera viðbót þýðanda, enda er þýðingin ekki nákvæm; 'hrørnaðra hluta' samsvavar 'templi' í biblíutextanum.

Niðurstaða þessarar litlu athugunar er sú, að örugg dæmi um 'hressa' í merkingunni að gera við hrörleg mannvirki séu í Íslendinga sögu Sturlu Þórðarsonar og í Trójumanna sögu, og trúlega er orðalagið 'hressa upp' í Guðmundar sögu C komið upp fyrir lok miðalda, enda fær það stuðning af no. 'upphressing'.

'Reisa upp' hefur víðtækari merkingu en 'hressa (upp)', og merkingar þessara tveggja orðasambanda virðast geta skarast. Því er ekki einsýnt hvor sögnin muni vera upphafleg í Jóns sögu postula, sem vitnað var til hér að framan.

Í orðum Páls sögu eremita, sem urðu tilefni þessara skrifa, fær hvor sögnin sem er e. t. v. staðist, en notkun miðmyndar er vísbending um að 'hressask' sé þar upphaflegur lesháttur, enda væri þá um minnstu hugsanlega misritun að ræða; að borgir 'hrellisk upp' nær engri átt.

Að lokum vil ég þakka Helle Degnbol AMKO og Guðrúnu Kvaran OH fyrir liðsinni og þarfar ábendingar.

S.K.

PÁFAVILLA ARA FRÓÐA

Í VARÐVEITUM texta Íslendingabókar er sú alkunna villa að Leó sjöundi er sagður hafa verið páfi þegar Ísleifur var vígður til biskups. Reyndar mun Ari hafa nefnt Leó níunda, eins og gert er í Kristni sögu, Haukdæla þætti og Jóns sögu helga. Í Hungurvöku segir að Ísleifur hafi farið 'til fundar við Leonem páfa' áður en hann var vígður, en þar er Leó ekki tölusetur.

Hins vegar lést Leó páfi níundi í apríl 1054 eftir að hafa verið páfi í fimm ár. Þá var páfalaust í eitt ár uns Viktor annar vígðist til páfa í apríl 1055, en hann var páfi rúm tvö ár. Viktor hefur því verið páfi þegar Ísleifur vígðist, því að enginn vafi leikur á að það var 1056 (sbr. Hans Bekker-Nielsen, 'Hvornaar blev Ísleifr Gizurarson bispeviet?', *Opuscula I* (BA XX, Kh. 1960), bls. 335–38).

Árni Magnússon leitaðist við að skýra þessa missögn Íslendingabókar á þann veg að Ísleifur hefði í rauninni fundið Leó páfa í Róm; það hefði Ari vitað, en ekki athugað að annar páfi var tekinn við áður en Ísleifur vígðist (*Árni Magnússons levned og skrifter II* (Kh. 1930), bls. 75–77). Svipaða skýringu er víðar að finna, síðast — með fyrirvara — hjá Jakobi Benediktssyni (*Íslendingabók, Landnámabók* (Ísl. fornrit I, Rv.

1968), bls. 21), en B. Kahle taldi óhugsandi að tvö ár hefðu liðið á milli Rómardvalar Ísleifs og biskupsvígslu hans (*Kristnisaga, Þáttur Þorvalds ens víðfjorla, Þáttur Ísleifs biskups Gizurarsonar, Hungrvaka* (Altnord. Saga-Bibliothek 11, Halle a.d.S. 1905), bls. 91).

Aðra skýringu er að finna hjá Birni Sigfússyni, sem taldi að missögn í kirkjusögu Adams frá Brimum hefði villt Ara (*Um Íslendingabók* (Rv. 1944), bls. 27–28), en sú skýring þótti Jakobi Benediktssyni hæpin (áðurn. rit, bls. xxiv–xxv).

Á minnisblaði meðal fyrirlestra og athugana Jóns Jóhannessonar, sem Guðrún P. Helgadóttir varðveitir, hefur Jón vísað til skýringar Björns Sigfússonar og bætt við: “Líklega hefur Ari ekki haft sagnir um nafn páfans, sem Ísleifur heimsótti, heldur farið eftir erl. heimildum, sem reyndust rangar.” Á sama blaði tekur Jón Jóhannesson upp ummæli íslenskra annála um páfana Leó og Viktor. Samkvæmt þeim var Leó páfi í fimm ár frá 1052 (Resensannáll, Høyersannáll og Flateyjarannáll), þ. e. 1052–57, og Viktor páfi í tvö ár frá 1056 (Resensannáll (og Oddverjaannáll ?)), 1057 (Høyersannáll og Flateyjarannáll) eða 1058 (Lögmannsannáll).

Hér að framan var getið skýringar Árna Magnússonar á því að Ari nefnir Leó páfa, en í framhaldi af henni hefur Árni skrifað: “NB ad gå ad hvert obitus Leonis og introitus Victoris ii. standa i nockurum Js-lendskum Annalum.” (AM 364 4to, f. 256; sbr. áðurn. rit, bls. 77). Síðar hefur Árni flett upp í annálum og fundið Viktor í Flateyjarannál og Lögmannsannál (eða raunar uppskrift hans, sem hann kallar Skál-holtsannál), en hins vegar segir Árni ranglega að Resensannáll hafi ei neitt um Leó og Viktor.

Í minnisgreinum sínum settu hvorki Árni Magnússon né Jón Jóhannesson fram ályktanir af þessari samsvörun Íslendingabókar og annála, en af þeim ummælum Jóns Jóhannessonar sem hér voru tekin upp liggur nærri að ráða að honum hafi þótt trúlegt að sama heimildin hafi legið að baki annálanum á þessum stað og ummælum Ara um Leó páfa, og ekki er ósennilegt að sama hugmyndin hafi hvarflað að Árna.

Páfatöl hafa vafalítið borist snemma til Íslands; successio apostolica hefur ekki síður þótt mikilvæg en konungatöl. En yfirleitt hafa páfatöl (og konungatöl) verið að heita má án ártala; svo er a. m. k. um íslensk páfatöl sem varðveist hafa frá miðöldum. Á hinn bóginn var oft tilgreindur stjórnartími hvers páfa (ár, mánuðir og dagar, þegar best lét), þannig að ef fenginn var fastur tímunktur var hægt að gera sérstakan

páfaannál úr slíku páfatali ellegar að taka páfaröð upp í annál sem tók til fleiri efnisþátta. Þetta hefur verið gert í þeim annál sem liggur að baki elsta annálahópnum íslenska, Resensannál, Forná annál og Høyersannál, og þeim annálum sem þeim tengjast (sbr. *Islandske annaler*, útg. Gustav Storm (Kristjáníu 1888), bls. lxxxii).

Eins og Storm benti á, eru flestar ársetningar páfa í annálagreinunum rangar fram undir 1060, og skakkar oft mörgum árum, enda var hætta á slíkum villum vegna misritunar á lengd stjórnatíma, mislestrar og reikningsvillna, þegar páfatal var fært í annálsform. (Frá 1058 skakkar sjaldnast meira en einu ári, og mörg ártölin eru rétt.)

Sú tilgáta finnst mér mjög trúleg, að samband sé á milli páfavillu Ara fróða og skakkra ársetninga íslenskra annála á páfavígslum. Sé hún rétt, er hún stuðningur við þá hugmynd að frumstofn — eða einn af frumstofnum — íslenskra annála eigi rætur að rekja aftur á fyrri hluta 12. aldar.

S.K.

LEIÐRÉTTINGAR

Gripla IV, 1980, bls. 62 § 127. Hér hafa orðið mistök í prentun, að röng lína hefur komizt inn í stað miðlínunnar. Greinin er rétt þannig: **127. S:** Olavi Historia quando scripta sit, vide Verelii notas ad Historiam Gothrici et Hrolfi p: 86. Snorrone antiqviozem esse ait Notis in Historiam Hervoræ p: 40. vid: p: 79. b.

J.H.

Í ritgerð minni, Annálar og Íslendingasögur (Gripla IV, bls. 295–319) eru talin 46 ártöl frá söguöld, og er þá miðað við fjóra annála sem taldir eru elstir (I–IV í útgáfu Storms). Rétt hefði verið að geta þess að í yngri annálum eru til viðbótar nokkur ártöl frá söguöld sem efalaust eru fengin úr Íslendingasögum.

Í Skálholtsannál (V í útgáfu Storms) stendur við árið 1000: “Undur að Fróða”. Ártalið er auðreiknað eftir Eyrbyggju (“Sumar það er kristni var í lög tekin á Íslandi” o. s. frv.). Undranna er einnig getið í

Flateyjarannál og Oddverjaannál. Þau stóðu reyndar á annað ár, enda eru þau í Oddverjaannál sett við árið 1001 — og leikur þar enginn vafi á heimildinni: “Þetta ár og annað fyrri urðu þau miklu undur að Fróðá í Eyrarsveit, sem segir í Eyrbyggju.”

J. K.

V. COMMUNICATIONS

1. The first communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1912. It contains a report on the activities of the Board during the year 1911 and a statement of the financial condition of the corporation.

2. The second communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1913. It contains a report on the activities of the Board during the year 1912 and a statement of the financial condition of the corporation.

3. The third communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1914. It contains a report on the activities of the Board during the year 1913 and a statement of the financial condition of the corporation.

4. The fourth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1915. It contains a report on the activities of the Board during the year 1914 and a statement of the financial condition of the corporation.

5. The fifth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1916. It contains a report on the activities of the Board during the year 1915 and a statement of the financial condition of the corporation.

6. The sixth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1917. It contains a report on the activities of the Board during the year 1916 and a statement of the financial condition of the corporation.

7. The seventh communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1918. It contains a report on the activities of the Board during the year 1917 and a statement of the financial condition of the corporation.

8. The eighth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1919. It contains a report on the activities of the Board during the year 1918 and a statement of the financial condition of the corporation.

9. The ninth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1920. It contains a report on the activities of the Board during the year 1919 and a statement of the financial condition of the corporation.

10. The tenth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1921. It contains a report on the activities of the Board during the year 1920 and a statement of the financial condition of the corporation.

11. The eleventh communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1922. It contains a report on the activities of the Board during the year 1921 and a statement of the financial condition of the corporation.

12. The twelfth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1923. It contains a report on the activities of the Board during the year 1922 and a statement of the financial condition of the corporation.

13. The thirteenth communication is a letter from the Secretary of the Board of Directors to the members of the Board, dated January 1, 1924. It contains a report on the activities of the Board during the year 1923 and a statement of the financial condition of the corporation.

HANDRIT

- Handritasafn Árna Magnússonar: Det arnamagnæanske institut, København; Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík (Í):*
- AM 4 fol. 270, 278
- 21 fol. 242
 - 28 fol. 242
 - 122 a fol. (Króksfjarðarbók; I) (Í) 297-299
 - 122 b fol. (Reykjarfjarðarbók; II) (Í) 297-301
 - 179 fol. 53, 54
 - 181 b fol. 51-56
 - 181 g fol. 53, 54
 - 204 fol. (Í) 298, 299, 301
 - 226 fol. 9
 - 227 fol. 9
 - 235 fol. 110
 - 283 fol. 274
 - 284 fol. 274
 - 334 fol. 99
 - 413 fol. 280
 - 593 a fol. 54
 - 216 c 4to (Í) 284
 - 236 4to (Í) 214
 - 291 4to 105
 - 310 4to 104, 202
 - 364 4to (Í) 307
 - 394 4to (Í) 298
 - 395 4to (Cb) (Í) 300
 - 399 4to (R) 298, 300
 - 439 4to (Í) 298
 - 489 4to 53
 - 510 4to 148
 - 556 b 4to 148
 - 589 4to 52, 55
 - 604 h 4to (Í) 143
 - 622 4to 163
 - 623 4to 302
 - 655 XXX 4to 209
 - 657 b 4to 110
 - 657 c 4to 298, 299
 - 673 a 4to 209
 - 687 b 4to 212
 - 696 I 4to 209
 - 701 b 4to (Í) 210
 - 727 II 4to 274
 - 764 4to 110
 - 61 a 8vo (Í) 272
 - 99 b 8vo 163
 - 147 8vo (Í) 142, 162, 188
 - 161 8vo (Í) 282, 283
 - 194 8vo 209
 - 434 a 12mo 209
 - 441 12mo (Í) 157
- Gl. kgl. sml. 2365 4to (Codex Regius Eddukvæða) (Í) 265
- Landsbókasafn Íslands, Reykjavík:*
- Lbs 108 4to 292
- 360 4to 242
 - 851 4to 157
 - 955 4to 248
 - 1133 4to 243
 - 1341 4to 246
 - 1491-1510 4to 249
 - 1492 4to 247, 249
 - 1493 4to 249, 254, 255
 - 1494 4to 252
 - 1504 4to 249
 - 1505 4to 249, 255
 - 1506 4to 252
 - 2121 4to 245
 - 2463 4to 252
 - 2796 4to 242
 - 3891 4to 247
 - 4486 4to 243
 - 228 8vo 244, 256
 - 536 8vo 252
 - 1070 8vo 157

- 1230 III 8vo 50, 51, 54
 - 2081 8vo 249
 - 2500 8vo 249
 JS 81 4to 210
 - 401 4to 210, 216
 - 436 4to 242
 - 625 4to 244
 - 414 8vo 139
 ÍB 35 fol. 210
 - 186 8vo 77, 78, 82, 83
- Pjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:*
 Bps. A II, 10 304
 Prestsþjónustubækur 1784–1822 og
 1817–1861 í Vallanessókn 77
 Skjalasafn kansellísins, KA 4 65, 76
 Sóknarmannatal 1840 í Hólmasókn 77
 Sóknarmannatöl 1838–1865 í Vallanessókn 77
- Det kongelige bibliotek, København:*
 Ny kgl. sml. 139 b 4to 136–138
 - - - 1590 4to 243
 - - - 1824 b 4to 266, 267, 269,
 270
 - - - 1867 4to 273–276, 286
 - - - 1878 a 4to 279, 280
 - - - 1886 4to 273
 Thott 473 4to 140
 - 1491 4to 279, 280
- Kungliga biblioteket, Stockholm:*
 Perg. fol. nr. 1 (Bergsbók) 108
 - - - 2 301
 - - - 7 55
 Perg. 4:o nr. 6 52–55
 - - - 7 106
 - - - 18 203
 Papp. fol. nr. 38 271–276, 279, 285,
 286
 - - - 46 51, 52, 56
 - - - 47 55, 56
 - - - 64 210, 215
- Papp. 4:o nr. 4 (Ca) 300, 302
 - - - 8 (H) 297–299
 Papp. 8:o nr. 23 140, 156
- Universitetsbiblioteket, Uppsala:*
 DG 55 268
 R: 693 267
 - 702 (áður Salan 81 4to) 267, 268,
 282
 Salan 81 4to, sjá R: 702 267
- British Library, London:*
 Add. 4867 243
 - 11.127 (*Br) 297–301
 - 11.191 157
 - 11.202 271
- Bodleian Library, Oxford:*
 Marsh 114 275
- Advocates' Library, Edinburgh:*
 MS. 21.3.17 (V) 298–300
- Trinity College, Dublin:*
 Royal Irish Academy, MS.23.D.43. 209
- Herzog-August-Bibliothek,
 Wolfenbüttel:*
 9.10. Aug. 4to 111
 Wolfenbüttelbrot (Cod. 19.26.9 Aug.
 4to) 57, 61
- Österreichische Nationalbibliothek,
 Wien:*
 Ambrashandrit (Cod. Ser. n. 2663) 56,
 57, 61
- Glötuð handrit:*
 Bréfabók Sveins Jónssonar 278
 Codex Regius Fóstbræðra sögu 259,
 263
 Ormsbók Snorrasonar 51–53, 55, 56

<i>Sjá einnig þessi texta- og handritanöfn í skránum:</i>	Konungsbók Eddukvæða (Gl. kgl. sml. 2365 4to)
Bergsbók (Perg. fol. nr. 1)	Króksfjarðarbók (AM 122 a fol.)
*Br (Add. 11.127)	Morkinskinna (Gl. kgl. sml. 1009 fol.)
Ca (Papp. 4:o nr. 4)	R (AM 399 4to)
Cb (AM 395 4to)	Reykjarfjarðarbók (AM 122 b fol.)
Fagurskinna	Staðarhólsbók (AM 334 fol.)
Flateyjarbók (Gl. kgl. sml. 1005 fol.)	V (MS. 21.3.17)
Fornmannasögur Norðurlanda (Lbs 1491–1510 4to)	I (AM 122 a fol.)
H (Papp. 4:o nr. 8)	II (AM 122 b fol.)
Hauksbók (AM 544 4to)	204 (AM 204 fol.)
	657 (AM 657 c 4to)

UPPHÖF KVÆÐA OG VÍSNA

Allt skal eg gera það sem mér er bannað 206	Karl fór á kolskóg 145
Ambhöfði kom norðan 292	Karl skröggvaði undan hörpu sinni 148
Bokki sat í brunni 145	Komdu til mín fyrsta kvöldið jóla 145
Brúsi átti byggð í helli 148	Kveð ég um kvinnu eina 146
Eg em særður, og ber eg gaflak undir hjarta mínu 15	Lof sé guði, liðið er enn 139
Ég skal dilla syni mínum 145	Loftur er í eyjum 148
Faðirinn spurði son sinn að 141	Menn hafa þrátt í myrkri hér 141
Fagurt syngur svanurinn. Viðlag 139	Meum est propositum 152
Flyttu mig yfir brú, brú breiða 145	Mínar eru sorgir þungar sem blý 148
Forðum tíð einn brjótur brands 146	Mögur er sá hinn nítjándi 213
Geitar hvanna grimm rót 215	Neðan úr Fjörðum flytur sig 140
Gjörist mín hyggjan glöð og þýð 136	Ólafur reið með björgum fram 145
Gumnar hafa hér gaman í kveld 142, 144	Sat eg undir fiskahlaða föður míns 145
Hér rek eg fé mitt 75	Sittu, sittu, sonur minn 145
Herra minn Jesús, hægur í lund 137	Stjúpmóðir, ráddu drauminn minn 139, 145
Hildibrand á sér systur í borg 137	Táta, Táta, teldu dætur þínar 145
Heyrði ég í hamrinum 145	Út rek eg fé mitt 78
Hjartans langan eg hef til þín 139, 140	Útanlands í einum bý 146
Hústrúin talaði við sinn son 138	Vér lofum þann guð sem leyst hefur oss 156
I Herrans namn 79	Við skulum hafa okkur upp á lönd 145
Jeg knepper min Klave 82	Þegar minn dauði og dómurinn þinn 138
Jomfru Maria gik til Bure 83	Þiggja kná með gulli glöð 152
Kambur Skæringsson 145	Þorkell ríður sig undir ey 136

NAFNASKRÁ

- Ábóta vísur* 163, 188
 Werner Abrahamson 177
 Absalon erkibiskup í Lundi 105
 Adam 182
 Adam úr Brimum 103, 124, 307
Að fornu 273–276, 286
 Aðaldalur 64
 Aðalgeir Kristjánsson 65
 Afríka 111
Ágrip 103, 108, 110, 124, 202
 Agulandus 305
 Ágúst H. Bjarnason 202
 Ágústínus heilagur 117, 122
 Áki danski, sjá og Össur Agason 202, 203
 Akkilles 166
 Gustav Albeck 158
 Alexander frá Villedieu 125
Alexanders saga 15, 41
Alexandreis 15, 41
 Álfgeir Sigarsson 253
 Álftamýri í Dýrafirði 207
 Álfur litli í Þambárdal 111
 Almannagjá 94
 Bo Almqvist 79
 Brynjulf Alver 195
 Ambáles (Amblethus) 244, 245
Ambáles rímur 244
Ambáles saga (Sagan af Ambáles) 244, 245, 257
 Ambhöfði 292
 Amburhöfði, sjá og Emburhöfði 292, 293
 Ameríka 212
Amicus saga og Amilius 55
 Amlethus (Amblethus) 244, 245
 Amlóði 245
 Brancaleone degli Andalò 261
 Theodore M. Andersson 88, 265
 Andrés Magnússon 70
 Antóníus heilagur 301
Áradalsóður 141
 Áradalur 141
 Archipoeta 152
 Árelíanus keisari 261
 Ari fróði Þorgilsson 103, 114, 115, 118, 124, 306–308
 Aristofanes 166
 Arnarfjörður 207
Arna saga biskups 298
 Arnbjörn Sigurðsson 73
 Arnfinnur Jónsson 73
 Arngrímur Jónsson lærði 150, 267, 269, 277–279, 284–286
 Árni Arason 73
 Árni Björnsson 293, 294
 Árni Böðvarsson 129
 Árni Einarsson 83
 Árni Jónsson 73
 Árni Magnússon 136, 146, 163, 278, 279, 283, 306, 307
 Árni Óla 78
 Árni Vigfússon 66, 70
 Arnkell Þórólfsson 99
Ars amatoria, sjá og *Ovidius de arte* 12, 38, 44
 Árskógsströnd 207
 Árskógur á Árskógsströnd 207
 Artús konungur 50, 220, 221, 224, 227, 228, 230, 231, 233, 234, 239
Artús-sögur 51, 52, 54, 60
 Ásgeir Jónsson 271, 274
 Ásgeir Sigurðsson 66, 70
 Ásgrímur Elliða-Grímsson 93
 Asía 10, 212
 Áskell Löve 205
Ásmundar saga kappabana 246
At klomse Björn og Ulve 82
 Atlantis 168
 Austfirðingar 146

- Austfirðir, sjá og Firðir 91, 146, 273
 Austurland 214
 Austvestan 148
 Aþena 114
 Antti Aarne 197

 Walter Baetke 102
 Max Baldinger 212
 Balkanlönd 170
 A. Chr. Bang 81–83
 Barð, sjá Sveinn Jónsson á Barði
 Basel 151
 Bassastaðir 67
 K. Bate 15
 Heinrich Beck 259
 Beigaður 252
 Hans Bekker-Nielsen 114, 306
 Joachim du Bellay 115
Bendik og Árolilja 195
 Benedikt Gröndal Sveinbjarnarson 213
 Bera (heiti tveggja kvenna) 252, 253
 Bergen, sjá Björgvin
Bergsbók 108
 Bergsveinn Skúlason 129
 Bergur Sökkason ábóti 7, 9–11, 304
 Bergþóra Skarphéðinsdóttir 100
 Bergþórshvoll 98, 104
 Bessastaðir á Álftanesi 66, 206
 Absalon Pederssøn Beyer 195
 Biaurepaire, sjá og Fagra borg 221
Biblíá 118, 232, 305
 Birget Jónsdóttir 249–253, 255, 257
 Bjarg, sjá og Látrabjarg 129
 Bjarni Aðalbjarnarson 104, 105, 108, 202, 203, 252
 Bjarni Einarsson dr. philos. 210, 271
 Bjarni Einarsson eldri í Mýnesi 208
 Bjarni Gissurarson í Þingmúla 140, 141
 Bjarni Guðnason 158, 211
 Bjarni Hallvarðsson 73
 Bjarni Sæmundsson 131
 Bjarni Vilhjálmsson 42, 129, 248, 251
 Björgvin (Bergen) 154, 155, 172, 190
 Björn, norskur maður, sjá og Styrbjörn 202, 203
 Björn Halldórsson í Sauðlauksdal 130–131, 131, 206, 211–213, 292, 293
 Björn Jónsson á Skarðsá 161, 271–281, 283–285, 297–299
 Björn Jónsson dómsmaður í Strandasýslu 67, 70
 Björn Sigfússon 307
 Björn Sveinsson 67
 Björn Karel Þórólfsson 147, 153, 159, 247, 259
 F. W. Blaisdell 49–52, 54, 57, 58
 Norman F. Blake 106
 Blankiflúr (Blancheflor) 221, 224, 228, 231, 233, 235
Blasius saga 304
 Marc Bloch 115
 Ádel Gjósteyn Blom 195
 Blund-Ketill Geirsson 89, 90
 G. Boccaccio 13
 Bogesen kaupmaður 182
 Bohus-lén 79
 Bókmenntafélagið 77, 300
 Kaj Bom 185
 Borgundarhólmur 203
 Anna-Elisabeth Brade 210
 Karen Brahe 178
 Tycho Brahe (Tyge Brahe) 183
 Georg Brandes 185
 Brandur Jónsson ábóti 15, 41
 Brávallabardagi 248, 250
Brávallarímur 247, 248
 Breiðafjörður 129, 130, 133, 249
 Breiðuskál 215
 Breiðuvíkurbjáleiga, sjá og Stóru-Breiðuvíkurbjáleiga 77
Brennu-Njáls saga, sjá *Njáls saga*
Breta sögur 259
 Bretagne 167, 170, 172, 182, 198
 Bretland 102
 Brimnesvellir (Brimilsvellir) 66, 75, 76
 Brindisi, sjá Brundisium
 S. G. Broberg 55
 Broddanes 74
 Brodd-Helgi Þorgilsson (Helgi Þorgilsson) 87, 95, 98–99

- Brundisium (Brundisium) 260–262
Brynhildarljóð 267–274, 276–284
 Brynhildur Buðladóttir (Sigurdrífa) 265, 271
 Brynjólfur Sveinsson biskup 208, 210, 266, 269–273, 276–279, 281–286, 304
Búalög 207
 J. A. C. Buchon 260
 Alexander Bugge 104
 Sophus Bugge 104, 178, 265, 266, 272, 273, 275, 281
 K. Burdach 262
 Fritz Burg 151
 Búrizleifur (Búrisláfur) Vindakonungur 202–204
 Jesse Byock 85, 90
 Bær í Borgarfirði 117
 Olav Bø 195
 Hanns Bächthold–Stäubli 212, 213, 216
- Campania 8, 9
 William Caxton 261
 G. Cederschiöld 49, 51, 52, 56, 57
 Champagne í Frakklandi 218
 G. Chaucer 13
 Chimera (Cimera) 8, 9
 F. Chiovaro 260
 Chrétien de Troyes 52, 56–62, 218, 219, 222, 226, 229, 233–236, 240
Chronica Mediolani seu Manipulus Florum 262
 Clamadius (Clamadeus) 221, 224, 228, 233
 R. Cleasby 131
Codex Regius Fóstbræðra sögu 259, 263
 G. Cohen 15
Le Conte du Graal, sjá og *Sagan um Graalinn* 218–220, 226, 227, 240
 Jeffrey Cosser 291
 William Craigie 154
 Cremona 262
Crymogæa 149, 150, 284, 285
- Cupido 36, 43
 Júlíus Cæsar 111
- Daði Guðmundsson í Snóksdal 214, 215
 Daði Steindórsson 212
 V. Dahlerup 103, 202
 Danaveldi 205
 Dani (-ir) 103, 159, 160, 186, 189, 210
 Danmörk 65, 79, 158–161, 170–173, 177, 180, 189–191, 197–200, 203, 257, 300
Daretis Phrygii de Exdio Troiae Historia 303
 Davíð Erlingsson 148
 R. H. C. Davis 260
 Lucas Jacobsen Debes 184
 Helle Degnbol 306
 Deildartunga 89
 Andrew Dennis 97–98
 Desideríus Langbarðakonungur 104
De søfarne mænd 179
 Díakon Snorrason 140
 Peter Dickinson 166
Dimm fornyrði lögbókar 281
Disticha Catonis, sjá og *Hugsvinnsmál* 118, 238, 239
 Djúpidalur 283
 O. Doberentz 260, 261
 T. F. Domitian 261
 A. D. Donatus 125
Drauma-Jóns saga 250, 305
 K. Dreyer 58
 Dudo frá Saint-Quentin 124
 Dumbshaf 251
 Dýrafjörður 133, 136, 207
- Earl Brand 179
Eddukvæði (Eddic poems), sjá og *Konungsbók Eddukvæða, Sæmundar-Edda* 250, 269, 270
 Eggert Ólafsson 206, 207
Egils saga Skallagrímssonar (Egla) 118, 133
 Egyptar 260

- Ein söngvísa fallig* 140
 Einar Arnórsson 74
 Einar Bjarnason 276, 283, 284
 Einar Halldórsson 74
 Einar Jónsson 77
 Einar Már Jónsson 113
 Einar Konálsson 93
 Einar G. Pétursson 210, 263, 271, 292, 293
 Einar Ólafur Sveinsson 117, 254, 295
 Einar Þorsteinsson biskup 64
 Eirekur kóngur 138
Eiríks saga víðförla 55
 Eiríkur sigursæli Bjarnarson 103
 Eiríkur jarl Hákonarson 103–105
 Eiríkur Hallsson á Höfða 157
 Eiríkur Indriðason 67, 70, 74
 Eiríkur Jónsson orðabókarhöfundur 259, 297
 Eiríkur Magnússon í Djúpadal 283
 Eiríkur Magnússon í Vogsósum 283, 295
Ekkjukvæði 146
Elís saga og Rósamundu 53
 Svend Ellehøj 105
Elucidarius 117
Elverskud 174, 177
 Emburhöfði, sjá og Amburhöfði 292, 293
 Josef Anton Endres 260
 Engey 284
 England 107, 109–112, 154, 170, 177, 179, 182, 207, 216
 Engygeron (Enguigeron), sjá og Gingvarus 221
 Enide 59, 60
Enn eitt kvæði 142
 Erasmus Montanus 166, 179
Erasmus Montanus 165, 166
Erec et Enide 50, 56, 57, 60–62, 218
Erec eftir Hartmann von Aue 56–61
 Erex (Erec, Errek) 50, 59, 60
Erex saga 49–62, 218
Erlkönig 177
 Escavalon, sjá og Kapalon 225
 Velle Espeland 82
 Etna 8, 9
Etymologiae Ísidórs 8, 9
Eufemiu kvæði 194
 Eusebios frá Kaisareia 122
 Eva 182
 Evrópa 92, 99, 113, 119, 127, 167, 169, 170, 183, 197, 215, 216, 261
 Eyjafjörður 97, 215
 Eyjólfsstaðir á Völlum 77
 Eyjólfur Guðlaugsson 73
 Eyjólfur Jónsson á Völlum 298, 299
 Eyjólfur Pétursson 77
Eyrarannáll 65
 Eyrarsund 103, 182, 183
 Eyrarsveit 309
Eyrbyggja saga 96, 99, 110, 126, 127, 254, 308, 309
 Eystrasalt 212, 215
 Fagra borg, sjá og Biaurepaire 221, 228
 Fagridalur, sjá og Innri-Fagridalur 65, 71
Fagurkinna 103, 108, 200–204
 Falstur 203
 Anthony Faulkes 163, 268, 269, 272, 284
Faxi 129
 Filippus af Flandri (Filippus af Elsass), sjá og Phelipes des Flandres 219
 Finnbogi Guðmundsson 14
 Finnland 79, 197
 Finnur (Sami) 109
 Finnur Jónsson prófessor 41, 103, 108, 143, 144, 152, 153, 158, 159, 188, 189, 202, 259, 303, 304
 Finnur Magnússon 294–296
 Firðir, sjá og Austfirðir 140
Fitjaannáll 65, 214
 Alastair Fitter 207
 Richard Fitter 207
 Fjón 203
Fjölmóður 276
 Flandur 216
 Flatey á Breiðafirði 249, 250

- Flatleyjarannáll* 307, 309
Flatleyjarbók 109, 111, 156, 207, 259
 Valerie I. J. Flint 260
 Fljótshlíð 126
Flóamanna saga 213
 Flodoard frá Reims 124
 Flosi Þórðarson 91, 98
Flóvents saga 38
 W. Foerster 56, 57, 60–62
 Peter Foote 98, 113–114, 301
 Fornfræðafélagið í Kaupmannahöfn 162
Forni annáll 308
Fornmannasögur Norðurlanda 249
Fóstbræðra saga 46, 118, 127, 259, 260, 263
 Frakki 113
 Frakkland 12, 13, 154, 170, 172, 182
 Ernst Frandsen 170, 171, 176, 177, 194
 Adolph Franz 79
 J. Frappier 219, 222
Friarferdi til Gjøtland 195
Friðfróða saga 255
 Friðrik II Danakonungur 172, 182
 Friðrik III Danakonungur 74, 270
 Friðþjófur 157
 Peder Claussøn Friis 80–81
 Johan Fritzner 214, 301–305
 Fróða 308, 309
Fróða saga frækna 255
 Fróði frækni (Frotho Vegetus) 250, 255
 Fróði Friðleifsson 250
 Fróði Haddingjason 255
 Knut Fægri 206
Færeyinga saga 105
 Færeyingur (-ar) 159, 161, 184
 Færeyjar 146, 148, 159, 173, 195

 W. Gaede 57
 Galathea 13, 20–22, 24–30
Galeran de Bretagne 60, 61
 Galti Óttarsson 97
 Galvanus de Flamma 262

 Gandilbrasil, sjá og Guigambresil 225, 232
Gandreið 210
 T. J. Garbaty 13
 Garðaríki 109
Gátur Gestumblinda 205, 212
 Gautier (Gossouin) frá Metz 261
Gautreks saga 243, 246, 247, 249, 308
 Gauvain, sjá og Valven 50
 Gavain, sjá og Valver 224
 Geigaður 252
 Erik Gustaf Geijer 168
 Geirröður 244, 251
 Geirvör 126
 Geitir Lýtingsson 87, 95, 99
 Genf, sjá Janua
 Geoffrey frá Monmouth 124
Georgicon 42
Gereint 56, 57, 61
 Hugo Gering 110
Germand Gladensvend 178, 182
 Germanir 128
 Gervasius Tilberiensis (Gervase of Tilbury) 261, 262
Gesta Danorum 241–245, 248, 252, 254–257
Gesta Karoli Magni 104
Gesta Regum Anglorum 111, 112
 A. Getzler 60
 Gheismer 244, 245
 Gingvarus, sjá og Engygeron 221, 224, 228
 Gísli Ásgeirsson 67, 70
 Gísli Jónsson biskup 163
 Gísli Konráðsson 243, 246–250, 252, 255–257
 Gísli Magnússon (Vísi-Gísli) 206, 279
 Gísli Oddsson biskup 207
 Gísli Súrsson 91
 Gissur Sveinsson 135, 142, 144, 162, 184, 188, 199, 200
 Gissur hvíti Teitsson 94
 Glaumbær 141
Glúma, sjá *Víga-Glúms saga*
 Glúmur Eyjólfsson, sjá *Víga-Glúmur*

- H. Godiche 242
 Johann Wolfgang von Goethe 177
 I. Gollancz 244, 257
 Gormans úr Groholi (Gornemans de Gorhaut) 221, 223, 225, 228, 232, 234, 236, 239
 Gormur (Gormur gamli) 243, 251
 Gossouin (Gautur) frá Metz 261
 Gottskálk Jónsson í Glaumbæ 141
Gottskálksannáll 308
 Elfriede Grabner 212
 Arturo Graf 260–262
Grágás, sjá og *Staðarhólsbók* 87, 93, 99, 131, 132, 206
 Ronald Grambo 81, 82
Grammatica Islandica 293
 Gregoríus mikli heilagur 115
 Gregoríus frá Tours 124
 Grettir Ásmundarson 91
Grettisrímur 144
Grettis saga 43
 M. Grieve 216
 Grikkir 120, 124, 128, 260, 262
 Grikkland 178
 Jacob Grimm 81, 104, 296
 Wilhelm Grimm 81, 104, 168, 296
 Grímsnes 214
Grímsstaðaannáll 65
 Grímur M. Helgason 151
 Grindavík 131
 Svend Grundtvig 157, 168–172, 174, 177, 179, 193
 Grunnavík, sjá Jón Ólafsson úr Grunnavík
 Grænland 244
Grænlandsannálar 274, 284–286
 Guðbrandur Sturlaugsson 243
 Guðbrandur Vigfússon 152, 154, 248, 259, 272, 273, 276, 294, 296, 297, 299, 300, 302
 Guðbrandur Þorláksson biskup 156
Guðmundar saga biskups A (GA) 298–300, 302
Guðmundar saga biskups B (GB) 298–300, 302
Guðmundar saga biskups C (GC) 299, 300, 302, 306
Guðmundar saga biskups D 302
Guðmundar saga biskups í AM 204 fol., sjá og AM 204 fol. 298
Guðmundar saga dýra 96–97
 Guðmundar sögur biskups 298, 301
 Guðmundur 243, 244, 251
 Guðmundur Andrésón 163, 304
 Guðmundur Arason biskup 118, 285, 298–302
 Guðmundur ríki Eyjólfsson 91, 93, 96, 99
 Guðmundur Jónsson 73, 74
 Guðmundur Ólafsson 271, 274
 Guðmundur Þorláksson 305
 Guðmundur dýri Þorvaldsson 96, 97
 Guðni Jónsson 248, 251, 259
 Guðrún Árnadóttir 67, 68, 73, 83
 Guðrún Ása Grímsdóttir 214
 Guðrún P. Helgadóttir 206, 307
 Guðrún Jónsdóttir 283
 Guðrún Kvaran 202, 214, 306
 Guðrún Oddsdóttir 249
Guðrúnarkviða 282
 Guigambresil, sjá og Gandilbrasil 225
 Guivret 59, 60
 Gunnar (Gunni) 245
 Gunnar Hámundarson á Hlíðarenda 89, 91
 Gunnar Hlífsson 91
 Gunnar Pálsson 248
 J. E. Gunnerus 211
 Gunnhildur Búrizleifsdóttir 202, 203
Gunnlaugs kvæði 138
 Gunnvör 253
 S. Gutenbrunner 58
Gyðinga saga 15, 305
 Hermann Göring 171
 K. Gärtner 57
 Haddingi Harðgreiparfóstri (Hadingus) 250, 254, 255
 Hagbarður 247, 250, 252, 253

- Haki 247, 250, 252, 253
 Hákon gamli Hákonarson Noregskonungur 14
 Hákon Magnússon Noregskonungur 70
 Hákon Hlaðajarl Sigurðsson 107, 110
 Hálf dán Barkarson (Haldanus) 245, 246
 Hálfur (Njáll) 143
 Peter Hallberg 11
 Halldór Jakobsson 248
 Halldór Laxness 107, 213
Hallfreðar saga 97
 Hallfreður vandræðaskáld Óttarsson 91, 97
 Hallgerður langbrók Höskuldsdóttir 100
 Hallur Jónsson 69, 73
 Hamborg 151, 261
 Hámundur 252
 Hánefsstaðir við Seyðisfjörð 133
 Hannes Bjarnason á Ríp 252
 Hannes Þorsteinsson 215
Haralds saga Sigurðarsonar 127
 Haraldur hilditönn 250
 Haraldur Gormsson 203, 204
 Harðgreip 254, 255
 I. R. Hare 298
 Hareidland, sjá og Höð 106
Harpens kraft 177
 Henrik Harpestræng 208, 209, 211
 Hartmann von Aue 56–58, 61
 Harund, ey sunnan Hjörungavogs 105
 Harundarfjörður (Hjørundfjord) 106
 Háskóli Íslands 113, 130, 154, 189
 Hastings 111
 Poul Hauberg 209
 Haukadalur í Biskupstungum 117
Haukdæla þáttur 306
Hauksbók 196, 259, 274, 275, 286
Hávamál 272, 283
 G. W. F. Hegel 120
 Christofer Heidemann landfógeti 65, 66, 82
Heiðreks saga 205, 212
 Heiðrekur konungur 212
 Heimen á Selju 206
Heimskringla 102, 103, 108, 110, 127, 202–205, 243, 246, 247, 252, 253, 304
 Hekataios frá Miletos 122
 Hekla 8, 9, 181
 Helgavatn 280
 Helgi Hundingsbani 250
 Helgi Brynjólfsson 73, 74
 Helgi Droplaugarson 90, 91
 Helgi Hallgrímsson 211
 Helgi Þorgilsson, sjá Brodd-Helgi
 Helinand de Froidemont 222
 Nils Hemmingsen 81
 Rosemary Hemphill 216
 Gustav Henningsen 173
 Johann Gottfried von Herder 177
 Hergilsey 249
 Hermann Pálsson 113, 244, 245, 292
 Herodotos 122, 123
Heroides, sjá og *Ovidius epistolarum* 12
H(er) Ebbes dótre 181
Hervarar saga 249, 308
 Hesiodos 165
 Andreas Heusler 87–89, 92, 266
 Hieronymus, sjá og Jerónimus kirkjufaðir 122
Hildebrand og Hillelil 179
 Karl-Ivar Hildeman 193, 194
Hildibrands kvæði 137
 Hildigeir (Hildigerus) 245, 246
 A. Hilka 218, 236
Hirðstjóraannáll 65
 Hispania (Spánn) 305
Historia de antiquitate Regum Norwagiensium 103
Historia Norwegiæ 103, 110, 202
Historia scholastica 8
 Hítardalur 65
 Hjaltabakki 139–140
 Hjaltland 102
 Hjarthöfði 292
Hjertebogen 169, 170, 176, 183
 Hjöringdal 106
 Hjöringnæs 106

- Hjörungar, steinar á Hjörungavogi 105, 106
 Hjörungavogur 102, 105–107
 Hlaðir, sjá Steindór Steindórsson frá Hlöðum
 Hof í Vatnsdal 97
Hofmanns kvæði 141, 142
 Hólamenn 270, 277
 Hólar í Hjaltadal 12, 64, 117, 278, 281, 285, 298
 Ludvíg Holberg 165, 166, 168, 175, 186, 191, 200
 Lee M. Hollander 260
 Hólmasókn 77
 Ludvig Holm-Olsen 13, 14, 35
 Hólmur við Reykjavík 64
 Holtsetaland (Holsten) 172
 Anne Holtsmark 104, 263
 Otto Holzapfel 193
 Hómer 165, 166
Hómiliubók 43, 305
 Honorius Augustodunensis 260, 262, 263
 Hornbjarg 207, 213
 George J. Houser 80
 Hrafn Sveinbjarnarson 133, 134
 Hrafnagil, sjá Jónas Jónasson frá Hrafnagili
Hrafns saga Sveinbjarnarsonar 118, 133
 Hrani Hróarsson 109
 Hrófberg (Hróberg) 66, 68, 70, 83
 Hrófbergsping (Hróbergsping) 71
 Hróiskelda 208
 Hrólfur kraki 243
 Huglaður (Hugleikur) 247, 252
Hugsvinnsmál, sjá og *Disticha Catonis* 15, 118, 238, 239
Hungurvaka 117, 306
 Húsafell, sjá Snorri Björnsson
 Hvalfjörður 129
 Hvallátur (örnefni) 129–132
 Hvallátur við Bjarg 129
 Hvallátur á Breiðafirði 129
 Hvalseyjar 133
 Hvalvatn 129
- Hvammfsfjörður 292, 293
 Hvamm-Sturla (Sturla Þórðarson) 89, 122
 Hveðn (Hven) 183
 Gunnar Olof Hyltén–Cavallius 296
 Hænsa-Þórir (Þórir að Helgavatni) 89
 Höð, sjá og Hareidland 106
 Ove Arbo Høeg 206–209, 212, 213
 Höfði 157
 Hörðaland (Hörðuland) 110
 Höskuldur Dala-Kollsson 91, 95
Høyersannáll 307, 308
 F. A. Hästesko 79
- Henrik Ibsen 169, 194, 194–195
 Iðavöllur 275
L'Image du Monde 261
Imago Mundi 260–263
 Ingimundur Einarsson prestur 117
 Ingveldur Árnadóttir 215
 Innri-Fagridalur, sjá og Fagridalur 64
 Ísidór frá Sevilla 8–11, 262
 Ísland 8; 10, 51, 65, 86, 89–92, 99, 102, 103, 108, 110, 115, 117, 119, 126, 128, 131–133, 154–156, 159, 162, 169, 171, 172, 176–181, 184, 189, 190, 194, 197, 199, 200, 206, 208, 238, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 256–258, 263, 279, 285, 292, 296, 307, 308
 Ísleifur Gissurarson biskup 306, 307
Íslendingabók 103, 117, 306, 307
Íslendinga saga 104, 302, 306
Íslendingasögur 116, 118, 243, 249, 308
 Íslendingur (-ar) 12, 14, 86, 88, 92, 100, 102, 107, 114–118, 126–128, 130, 155, 159–161, 186, 215, 241, 244, 256–258, 267, 278, 295
 Ítalía 261, 262
Ívens saga 49, 51–53, 218
- Jakob Benediktsson 50, 54, 259, 267, 268, 270, 271, 285, 306, 307
 Jamund 305
 Sven B. F. Jansson 109

- Janua (Genava, Genf) 262
Jarlmanns saga og Hermanns 148, 149
 Játvarður helgi Englakonungur 112
 Jehóvía 140
 Jerónímus kirkjufaðir, sjá og Hieronymus 301
 Jesús, sjá Kristur
 Jóhanna Ólafsdóttir 76
 Jóhannes djákn í Napólí 7
 Jóhannes sæli, sjá og Jón Ögmundarson 12
 O. A. Johnsen 105, 107
Jomfruen i fugleham 174
 Jónsborg 103
Jónsvíkinga saga 105–107
 Jón Hnefill Aðalsteinsson 294, 296
 Jón Arason biskup 214
 Jón Árnason 129, 294, 296
 Jón Bjarnason 67, 69, 71–73
 Jón Daðason 210, 212
 Jón Eggertsson 210, 212, 215
 Jón Egilsson publicus notarius 303
 Jón Erlendsson í Villingaholti 271, 278
 Jón Espólín 214, 215, 252, 253
 Jón Guðmundsson lærði 141, 210, 212, 215, 271, 274–278, 280, 281, 284–286
 Jón Guðnason 83
 Jón Halldórsson í Hítardal 65
 Jón Hallsson 73
 Jón Helgason 105, 111, 136, 141, 142, 145, 147, 157, 160, 162, 163, 184, 186, 188, 192, 201, 205, 208, 265, 266, 269, 280–283, 287, 293, 304
 Jón Jóhannesson 86, 302, 307
 Jón Jónsson (tveir menn?) 70, 71, 74
 Jón Jónsson á Helgavatni 280
 Jón Loftsson 96
 Jón Magnússon höfundur *Grammatica Islandica* 293
 Jón Magnússon í Laufási 139, 268
 Jón Magnússon dómsmaður í Strandasýslu 70
 Jón Marteinsson 77
 Jón Oddsson 74
 Jón Oddsson í Reykjavík 283
 Jón Ólafsson úr Grunnavík 130, 207, 214, 280, 293
 Jón Ólafsson í Strandasýslu 67, 68, 73
 Jón Ólafsson úr Svefneyjum 149, 151–152, 158, 292
 Jón Pétursson læknir 211
 Jón Pétursson frá Úlfstöðum 77
 Jón Samsonarson 83, 187, 191, 272, 279–281
 Jón Sigurðsson forseti 77, 295, 296
 Jón Steinþórsson 65
 Jón Vilhjálmsson biskup 303
 Jón Þorgeirsson á Hjaltabakka 139–140
 Jón Þorkelsson 152
 Jón Þormóðsson 67, 68
 Jón Þorsteinsson landlæknir 211
 Jón Þorsteinsson píslarvottur 139
 Jón Ögmundarson biskup, sjá og Jóhannes sæli 12, 118
 Jónas Jónasson frá Hrafnagili 205–208
 Jónas Kristjánsson 46, 113, 229, 259
 Jónet, sjá og Yvonet 228, 231
Jónsbók 69, 132, 205, 206
 Jónsmessa 207, 209
Jóns saga helga 12, 148, 306
Jóns saga postula 303, 304, 306
 Bengt R. Jonsson 192–194
 Jórdan 77
 Jórslaborg 305
 Jósteinn, móðurbróðir Ólafs Tryggvasonar 109
 Jótland 167
 T. Kaeppli 262
 B. Kahle 307
 Kaldaðarnessókn 67
 Marianne E. Kalinke 49–52, 57, 59, 61, 62
 Kantaraborg 134
 Kapalon, sjá og Escavalon 225, 232
 Karin Joens-dóttir 79
Karl hittebarn 180
 Karlamagnús keisari 104

- Karlamagnús saga* 305
 Karlshöfuð, móðurbróðir Ólafs
 Tryggvasonar 109
 Karþagó 260–262
 Kaupmannahöfn 64, 66, 133, 161, 163,
 182, 183, 186, 242, 267, 270, 278,
 294, 300
Kaupmanna kvæði 141
 Keflavík 206
 Gundolf Keil 209
 Keldhólar 77
 Otto Keller 260
 Keltar 128
 Ketill Þorsteinsson biskup 118, 119
 Keu (Kex), sjá og Kæi 224
 Keus 59
King Orfeo 178
Kirialax saga 263
 Kirkjubær 273
 Kjalarnesþing 283
 Kjalleklingar 96
 Kjartan Ólafsson 104
 Klemus Bjarnason 64–83
Klerkarímur 143
 Klængur Þorsteinsson biskup 12
Knýtlinga saga 105, 158
 Kolbeinn Jónsson 66–69, 71–73, 83
 Kolmúlafjall 208
Kong Gaud og ungan Herredag 195
Kong Valdemar og hans søsterdatter
 180
Kong Valdemar og Tove 180, 181
 Konráð Gíslason 209, 259
 Konstantín 261
Konungsbók Eddukvæða, sjá og *Eddu-
 kvæði*, *Sæmundar-Edda* 265, 266,
 275, 278, 283, 284, 286
Konungs Gorms gamla þáttur, sjá og
 Sagan af Gorm kónginum gamla 243
Konungsskuggsjá 132
 Otto Krag 277
 Evald Tang Kristensen 183
 Marius Kristensen 209
Kristinna laga þáttur 132
 Kristján III Danakonungur 172, 182
 Kristján IV Danakonungur 183
 Kristján Eldjárn 86
Kristni saga 306
 Kristóforus hertogi Valdimarsson 105
 Kristur 81, 83, 117, 122, 138, 140, 220,
 223, 232
Króksfjarðarbók 297, 302
 W. Kroll 262
Kvæði af herra Pána 144
Kvæði af Ribbaldi og Gullbránu, sjá og
 Ribold og Guldborg 198
Kvæði af syndugri konu 163
Kvæði af Þorkeli og Margrétu 136
 Kæi, sjá og Keu 224, 228, 231, 233
 E. Kölbíng 13, 14, 31, 32, 35, 36, 56–
 58, 218, 229
 Kristian Kålund 209, 259, 263, 270,
 279, 297–299, 301, 302
 Laðar, sjá og Lýtir 255
Landbrigðisþáttur 132
Landbúaljóð 157
 Langbarðar 104
 Lappar 208, 209, 213, 215
 Lappland 215
 Henning Larsen 209
 Látrabjarg, sjá og Bjarg 129
 Látradalur 129
 Látraheiði 129
 Latransborg (Latera, Latran) 259–261
 Látraröst 129
 Látravatn 129
 Látravík 129
 Laufás 139, 163, 267–270, 280, 282,
 284–286
Laufás-Edda 269, 284
 Edmund Launert 207
Laxdæla saga 95, 104
 F. Lecoy 58
 Paul Lehmann 263
 G. Leibnitz 261
 A. Leitzmann 57
 Leó VII páfi 306
 Leó IX páfi 306, 307
 C. T. Lewis 111

- Liavåg (Livåg) 106, 107
Liber genesis, sjá og *Uppreistar saga* 305
Liber herbarum 209
Liber regum 305
 Liciahérað (-land) 8
 Nils Lid 213
 Knut Liestøl 116, 160, 180, 195
 E. Linderholm 79, 80
 W. M. Lindsay 9, 262
 L. Lindvall 60, 62
 Carl von Linné 211
 Litla-Asía 8
Ljósvetninga saga 93
 Matheus Lobel 216
 Loki 244
 Longinus 223
 R. S. Loomis 57
 Albert B. Lord 189
 Agnete Loth 259
 Jonna Louis-Jensen 110, 283, 284, 303
 T. L. C. Lucretius 41
 Lúðvík Ingvarsson 87
Lúkas 38
 Lýtir, sjá og Laðar 255
Lögmannsannáll 307
 Lars Lönnroth 104, 109

Mabinogion 56
 Hallvard Magerøy 113
 Magnús Björnsson 66, 70
 Magnús Eiríksson 283, 284
 Magnús Erlendsson 67, 70
 Magnús Finnbogason 86
 Magnús Grímsson 295, 296
 Magnús Jónsson lögmaður 64, 66, 70, 74–76
 Magnús Jónsson prúði 151
 Magnús Jónsson í Tjaldanesi 249, 250, 252, 256, 257
 Magnús Ólafsson í Laufási 163, 267–270, 280, 282, 284–286
Makkabeabók 15
Malcus saga 39, 47
 Málfríður Bjarnadóttir 77

 Maren i Kæret 170, 182
 Margrét 137
 Margrét af Norðnesi 195
 María guðsmóðir 79–83, 304
Mariu saga 304
 Marteinn heilagur 120
 Marteinn Jónsson 77
Martinus saga 116
Matteus 38
 Konrad Maurer 272, 273, 294–296
 Rory McTurk 266
 Mediolanum (Milanó) 262
 F. Meister 303
 Meliander (Melian de Lis) 225, 231
Metamorphoses 39
 A. Micha 59, 60
 R. Middleton 56
 J.-P. Migne 8
 W. Milde 57
Mindre-Alv i Øresund 195
Mirabilia Urbis Romae 261
Mirmanns saga 53–55
 P. M. Mitchell 56
 Ove Moberg 112
 B. Mombricitus 8
 Monachus Sangallensis, sjá og Notker stami 104
 Ernesto Monaci 261, 262
 G. Morgenstern 304
Morkinskinna 124
 Mostur, ey á Sunn-Hörðalandi í Noregi 109–112
 Múli í Aðaldal 64
 Christian Müller amtmaður 64–66
 Munkaþverá í Eyjafirði 206
 L. A. Muratori 262, 302
 Albert Muus 183
 Mývatn 208
Mæltifellsannáll 64–65
 Mön 101
 Mörður Valgarðsson 91

 E. Nellmann 57
 Nes á Seltjarnarnesi 206
 Harald Nielsen 215

- Nikulás frá Myra biskup heilagur 293, 294
Nikulás saga 7–10, 118
Nikulás saga Bergs Sökkasonar 7–11, 304
 Njáll, sjá Hálfur
 Njáll Þorgeirsson 89–91, 93, 98
Njáls saga (Brennu-Njáls saga, Njála) 93, 98, 100, 104, 118, 126, 127
 Njarðvík 283
 Njörður P. Njarðvík 273
Nokkuð lítið samantak 271
 Norðmaður (-menn) 14, 102, 106, 155, 157, 159, 161, 189, 196, 208, 209, 215, 216
 Norðurland 208, 214
 Norðurlandabúar (-menn) 101, 102, 116
 Norðurlönd 79, 82, 102, 116–118, 135, 145, 148, 159, 167, 177, 178, 182, 192, 193, 198, 199, 201, 105, 210
 Erik Noreen 153
 Noregur 14, 79, 81, 102, 103, 107–112, 154, 155, 157, 159, 160, 169, 171–173, 177, 178, 180, 181, 184, 189, 190, 194–197, 199, 203–209, 213, 218, 239, 308
 Normandí 262
 Notker stami, sjá og Monachus Sangallensis 104
 Núpsdalur 207
 Núpur í Dýrafirði 136
 Núpur í Núpsdal 207
Nýárs vísa 156
 Rasmus Nyerup 177
- Oddi á Rangárvöllum 117, 293
 Oddur Einarsson biskup 151
 Oddur Jónsson 68, 69
 Oddur Snorrason munkur 103–105, 109, 111, 202–205, 207, 208, 216
Oddverjaannáll 242, 307, 309
 Óðinn, sjá og Rauður 122, 254
Oflátungakvæði 141
 F. Ohrt 79, 80, 83
- Ólafs saga helga* 308
Ólafs saga helga í AM 235 fol. 110
Ólafs saga helga eftir Snorra Sturluson 105, 108, 110, 304, 305
Ólafs saga Tryggvasonar 107
Ólafs saga Tryggvasonar í *Heimskringlu* 202–203
Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta 108, 109, 205, 263
Ólafs saga Tryggvasonar eftir Odd munk Snorrason 103, 105, 109, 202–205, 207, 208
Óláfs vísur 163, 188
 Óluf 174
Ólafur liljurós 177
 Ólafur Bjarnarson Sviakonungur 203
 Ólafur Briem 189
 Ólafur Brynjólfsson 273
 Ólafur Davíðsson 77, 78, 83, 143
 Ólafur Eiríksson Sviakonungur 103, 104
 Ólafur Halldórsson dr. phil. 105, 106, 108, 202, 205, 211, 212, 263, 272, 274, 275, 284, 285
 Ólafur Halldórsson útgefandi *Jónsbókar* 132, 206
 Ólafur helgi Haraldsson Noregskonungur 104, 107–109, 111, 112, 118, 127
 Ólafur pái Höskuldsson 91
 Ólafur Jónsson á Söndum 136–139
 Ólafur Lárusson 87, 95
 Ólafur Markússon 71
 Ólafur Tómasson 74
 Ólafur Tryggvason Noregskonungur 102–105, 107, 109–112, 202–205, 216
 Ólafur Þórarinnsson 67, 70
 Ólafur Olavius 211, 213
 Axel Olrik 178, 179, 199
 Jørgen Olrik 81
 Magnus Olsen 266–268
 Thorkil Damsgaard Olsen 52, 54, 55
 Emil Olson 105
 Ólöf Jónsdóttir 67, 69, 73
 Ordericus Vitalis 124

- Orðabók Árnanefndar (AMKO) 303, 304, 306
 Orðabók Háskóla Íslands (OH) 213, 214, 303, 304, 306
 Orfeus 178
 Orkneyjar 102
 Orknhöfði 292
 Ormur Daðason 279
 Ormur Loftsson 302
 Ormur Snorrason 51
 Ormur Stórolfsson 308
 Ormurinn langi 103–105
 Ós í Steingrímsfirði 83
Otia Imperialia 261
 Otker 104
 Otto frá Freising 124
 Ovidius 12, 13, 38, 39, 44, 48
Ovidius de arte, sjá og *Ars amatoria* 12
Ovidius epistolarum, sjá og *Heroïdes* 12
 Oxford 275
- R. I. Page 305
 Páll eremita 301
 Páll Bjarnason 244, 245
 Páll Gunnlaugsson 66, 67, 70
 Páll Melsted amtmaður 133
 Páll Eggert Ólason 77, 248, 271, 277, 280
 Páll Pálsson 244, 256
 Páll Sölvason 89
 Páll Vídalín 279, 280
Páls saga eremita 301, 302, 306
 Pamphilus 13, 15, 19–23, 25–30, 44
Pamphilus (Pamphilus de amore, Pamphilus) 12, 13, 15, 37, 38, 48
 Papageno 167
 Pavia, sjá og Pavia 262
 Parceval 219, 222–237, 239, 240
Parcevals saga 38, 43, 52, 53, 218–221, 223, 226–229, 233, 235, 236, 238–240
 Milman Parry 189
Passio sancti Canuti regis 117–118
 Simon Paulli 215
 Paulus Diaconus 124
- A. Pauly 262
 Pavia á Ítalíu, sjá og Pavia 104
 J. F. Peringskiöld 246
 Richard Perkins 98, 213
Perseus 48
 Carl af Petersens 105, 106
 Petrus Comestor 124
 Sankti Pétur (Pétur postuli) 80, 81
 Pétur Bárðarson 77
 Pétur Pálsson 70
 Phelipes des Flandres, sjá og Filippus af Flandri 219
Physiologus 117
 Piacenza, sjá Placentia
Pimpernell Smith 171
 Pindaros 166
 Paul Piur 262
 Jörn Piø 178
 Placentia (Piacenza) 262
 T. M. Plautus 48
 Pólland 212
 Polybios 122
 Erik Pontoppidan 81
Pontus rímur 151
 Portúgal 172, 198
Prestsaga Guðmundar góða 297–299
 Prímstigð (Prímstígn), ey norðan Hjörungavogs 106, 107
 O. H. Prior 261
 Publilius Syrus 39
 Peder Paars 175
Peder Paars 165, 166, 175
- Qualiscunque descriptio Islandiae* 151
 Quintilianus 125
 Just K. Qvigstad 209
- Carl Christian Rafn 246
Ragnars saga loðbrókar 266, 267
 Knud Lyne Rahbek 177
 Rangárvallasýsla 206
 Rannveig Ólafsdóttir 292
Rauðhöfði 129
 Rauður, sjá og Óðinn 254

- Recensus* 279, 280
 Ernst v. d. Recke 196
Regimen sanitatis Salernitatum 118
Remedia amoris 48
 Remigius frá Auxerre 125
Rémundar saga 52, 54–56
 Remus 259
 Jean Renart 60, 61
 P. H. Resen 272
Resensannáll 307, 308
 Reyðarfjörður 77
 Reykhólar 117
 Reykholt 285
 Reykjanesskagi 130
Reykjarfjarðarbók 297, 298, 302
 Reykjavík, sjá og Hólmur 206, 256, 283
Ríbold og Guldborg, sjá og *Kvæði af Ribbaldi og Gullbránu* 179
 Cola di Rienzo 262
 Rif á Snæfellsnesi 134
 Rífsingar 134
 Rikini 117
Rímbeugla 117
 Ríp, sjá Hannes Bjarnason
 M. de Riquer 222, 223, 226
 Risafjöll 212
 W. Roach 218, 236
 Róm (Róma, Rómaborg) 117, 259–263, 306, 307
Le Roman d'Alexandre 222
 Rómúlus 259–261
 Rómverjar 260
Rómverja saga 15
 M. Roques 56, 57, 59–62, 222
 Rosmhvalanes 130, 132
 Paul Rubow 185
 Olof Rudbeck 168
Rudbecks Atlantis 168
 Rúðólfur frá Rúðuborg 117
 Rúðuborg 117
Rúnareidsla 280
 Rússland 170
 Niels Ruus 175, 176
 O. Rygh 110
 Rögnvaldur konungur 245
 Rögnvaldur Sigmundsson sýslumaður 64–67, 70, 71, 74–76
 Röst(in) 292, 293
Sagan af Gorm kónginum gamla, sjá og *Konungs Gorms gamla þáttur* 243, 251
Sagan um Graalinn, sjá og *Le Conte du Graal* 218, 220–222, 224–226, 228–233, 236–239
Sagan af Haddingja Harðgreiparfóstra 254
Sagan af Haka og Hagbarði 251–252
Sagan af Hálfðáni Barkarsyni 245, 257
Sagan af Þorkeli aðalfara 250
 Saibas, sjá og Tibaut 225, 231
 Saigremor, sjá og Sigamors 224
 Salerno 209
Salka Valka 182
 Astrid Salvesen 12
Samantektir um skilning á Eddu 271, 273–276, 281, 285, 286
 Sámsey 137
Samtalsbækur Gregoríusar 115
 Sandar í Dýrafirði 136, 138, 139
 Sauðafell í Döllum 215
 Sauðlauksdalur 206, 207
 S. Savicki 194
 Saxland 262
 Saxo Grammaticus 117, 241–258
 H. D. Schepelern 267
 Scipio Africanus 111
 Sejer Schousbølle 242, 243, 247, 250
 Sefsurð 110
 Seifur 114
 Didrik Arup Seip 106, 107
 Selárdalur í Arnarfirði 207
 Selja, ey sunnan við Stað í Noregi 108, 206
 Seljumenn 108
 Sellátur (örnefni) 130
 Sellátur við Tálknafjörð 249
 Selma Jónsdóttir 7, 10
 Seyðisfjörður í N.-Múlasýslu 133
 William Shakespeare 171

- C. Short 111
 Sigamors, sjá og Saigremor 224, 231, 233
 Sigar 252–253, 253
 Sigfús Blöndal 129, 130, 293, 304
 Siglaugur Brynleifsson 65
 Sigmundur 137
 Signý 253
Signýjar kvæði 137
 Sigurdrífa, sjá Brynhildur Buðladóttir
Sigurdrífumál 265–270, 272, 273, 281–283, 286
Sigurðar saga þögla 38, 250
 Sigurður Fáfnisbani 265, 267, 268
 Sigurður Björnsson lögmaður 64
 Sigurður Jónasson 77
 Sigurður Nordal 117, 189
 Sigurður Ormsson 302
 Sigvaldi Strútharaldsson jarl 203
 Sikiley 8, 9, 137
 J. Simpson 298
 Sjáland 103
 Lars Sjödin 80
Sjötta kvæði til Christum 137
 Skagafjörður 271, 283, 284
 Skálholt 12, 117, 279, 281
Skálholtsannáll 308
 'Skálholtsannáll' (uppskrift *Lögmannsannáls*) 307
 Skallagrímur Kveldúlfsson 133
 Skamambeinsstaðir 211
 Skarðsá, sjá Björn Jónsson á Skarðsá
 Skarphéðinn Njálsson 91
 Skeggkvæði 141, 142
 Skúli Magnússon landfógeti 206, 211
 Slavar 128
 Desmond Slay 53, 54
 Henrik Smith 210, 211, 216
 Snóksdalur 214, 215
Snorra-Edda 244, 251, 254, 275, 284–286
 Snorri Björnsson á Húsafelli 248
 Snorri Snorrason 74
 Snorri Sturluson 102, 103, 105, 108, 110, 124, 202–205, 207, 208, 216, 284–286, 304, 308
 Snorri Sveinsson 68, 69
 Snorri goði Þorgrímsson 91, 94, 96
 Snæbjörn Pálsson 136, 146, 157
 Snæfellsnes 134
 Snæfellsnessýsla 211
 Soffía drottning 183
Sólarljóð 272, 275
 Svale Solheim 79, 81, 194, 195
 Sólrún Jensdóttir 243
Sonar harmur 141
 Spánn, sjá Hispania
 H. Sparnaay 56, 58
Specimen Islandiæ 284, 285
Specimen Lexici Runic 163, 268
Speculum historiale 8–11
 Peter Springborg 281
Staðarhólsbók, sjá og *Grágás* 99, 132, 206
 Staður (Stad) á Norð-Mæri 106, 107, 111
 Stafafell 77
 Stangarland 271
Starkaðar saga 242, 246–248, 257
 Starkaður Áludrengur 248–249
 Starkaður Stórvirksson 243, 247, 248, 252
 Stefán Karlsson 275, 283, 284
 Stefán Ólafsson í Vallanesi 140
 Stefán Stefánsson 205
 Steindór Steindórsson frá Hlöðum 206, 211, 214, 215
 Steingrímsfjörður 66, 83
 Steinn Jónsson biskup 140
 Steinn Magnússon 67, 70
 Hans Christensen Sthen 139
 Stephanos frá Býsans 262
 Stephen H. Stephanius 267–271, 277, 285
 George Stephens 296
 Stig Andersen (Stígur Andrésson) 182
 Stiklarstaðir 104, 126
Stjórn 7–11, 263, 305

- Stjúpmóður kvæði* 139
 Stokkhólmur 140, 156, 271, 273
 Gustav Storm 81, 103, 106, 108, 202, 242, 263, 308
 Stóru-Breiðuvíkurbjálleiga, sjá og Breiðuvíkurbjálleiga 77
 Strabo 262
 Strandasýsla 64, 248
 Strandir 214
 Sturla Þórðarson 104, 302, 306
 Sturla Þórðarson, sjá Hvamms-Sturla
Sturlaugs saga starfsama 251
Sturlu saga 89
Sturlunga saga 86, 89, 90, 93, 96, 148, 297–302
 Styrbjörn, sjá einnig Björn, norskur maður 203
 Suðurland 214, 285
 Suðurnes 284
 Sulpicius Severus 115, 120
 Suløy (Sula), ey við Álesund í Noregi 106
Summa totius de omnimodo historia 263
 Sunnmæri 195
 Surtur 275
 Svartur 251
 Svavar Sigmundsson 211
 Svefneyjar 149, 152, 158, 292
 Sveinn tjúguskegg Haraldsson Dana-konungur 103, 104, 202, 203, 205
 Sveinn Jónsson á Barði 267, 278–280
 Sveinn Pálsson 211
Svend af Vollerslev 181
 Sverrir Tómasson 10, 294
 Svíar 103, 196, 203, 271
 Svíaríki 138
 Svignaskarð 284
 Svíþjóð 51, 79, 171, 179, 180, 246, 274, 300
 Svöln, sjá og Svöldur 103, 104
 Svöldrarbardagi 104
 Svöldur, ey, sjá og Svöln 102–105, 107, 202, 216
 Svöldur, fljót fyrir austan Vindland 105
 Peder Syv 169, 172, 173, 177, 179, 180, 183, 198–200
 Sæla 107–109, 111, 112
Sæmundar-Edda, sjá og *Eddukvæði*, *Konungsbók Eddukvæða* 269, 278–279, 279, 283–286
 Sæmundur fróði Sigfússon 103, 118, 284–286, 295
 Sæmundur Sigmundsson 74
Sögubrot af fornkonungum 248
 Sölvverlad jómfri 182
 John Kousgård Sørensen 209
Sörlarímur 148
 J. Tastu 260
Terkel Trondssøn 180, 181
 Theodoricus 103–105, 107, 109, 111, 112, 117, 118
 F. A. L. Thienemann 208
 Thoffill (Tófa litla) 180
 Thorkillur, sjá og Þorkell aðalfari 243, 244, 250, 256
 Tibaut (Tybaus), sjá og Saibas 225
 Tíber 261
 Tiburcius keisari 110
Tíðfordrif 274–276
 P. Tilvis 57, 58
 Tjaldanes, sjá Magnús Jónsson í Tjaldanesi
 Knud Togeby 185
 Helge Toldberg 158, 185
 Tómas erkibiskup heilagur 133, 134
 Torfi Erlendsson 283, 284
 Torfi Jónsson 65
 Torfi Jónsson í Gaulverjabæ 270, 272, 278
 W. H. Trethewey 260
Tristrams kvæði 180
Tristrams saga 42
 Trója 260–262
Trójumanna saga 303, 306
 Troyes í Frakklandi 218
 E. O. G. Turville-Petre 113, 127, 263

- Birgitta Tuvestrand 238
 Johan J. Törner 81
- Uddevalla 79
 Zacharias Conrad von Uffenbach 261
 Úlfstaðir 77
Um nokkrar grasanáttúrur 210
 Umeå 80
 Undal 81
 C. R. Unger 7, 259, 263, 301, 303–305
Upphaf Rómverja 259
Uppreistarsaga, sjá og *Liber genesis* 305
 Uppsalar í Svíþjóð 103, 267, 268
 Anna Urup 174
 George Usher 206, 212
 Útgarðaloki 244, 251
 Útskálar, sjá Þorsteinn Björnsson á Útskálum
- Vagn Ákason 106
 Valdimar Ásmundarson 131
 Valgerður Jónsdóttir 73
Vallaannáll 64
 Vallanes 77, 140
 Valven, sjá og Gauvain 50, 51
 Valver, sjá og Gavain 219, 224, 225, 230, 231, 231–232, 234
Valvens þáttur (Valvers þáttur) 52, 219
Vápnfirðinga saga, sjá *Vopnfirðinga saga*
 Marcus Terentius Varro 262
 Vatnsfjörður 271
 Anders Sørensen Vedel 157, 169, 172, 173, 178, 183–185, 195, 198–201, 242, 244, 245, 247, 250
 Vellir, S.-Múlasýslu 77
 Vellir í Svarfaðardal 298, 299
 Venus 13, 16, 17, 31, 36, 41, 44, 45, 165
Veraldarsaga 116, 117, 259
 O. Verelius 308
Veróníkukvæði 146
 Vésteinn Ólason 135, 136, 144–150, 152–161, 163, 164, 168, 170, 173, 176–182, 184, 185
- Vestfirðir 136, 199, 214, 243
 Vestur-Evrópa 13
 Vestur-Húnavatnssýsla 207
 Vesturland 214
 Vesturlönd 14, 114, 115, 117, 122
 Vesúvius 8, 9
 Viðey 206
 Vielgeschrey 165
Víga-Glúms saga (Glúma) 95
 Víga-Glúmur (Glúmur Eyjólfsson) 91
 Vigfús Bjarnarson 99
 Vigfús Jónsson 65
 Viktor II páfi 306, 307
 Vilhjálmur bastardur 111, 112
 Vilhjálmur Finsen 99, 206
 Villingaholt, sjá Jón Erlendsson í Villingaholti
Vinaspegill 146
 Vincentius Bellocensis (Vincent frá Beauvais) 8, 124
 Vindland 103, 105, 202–204
 Vindur 202
 Virgil 42
 Vísi-Gísli, sjá Gísli Magnússon
Vísabók 1612 156
Vita sancti Pauli eremita 301
Vitæ Patrum 38, 115
 Vogsósar, sjá Eiríkur Magnússon í Vogsósum
Vopnfirðinga saga 87, 88, 95, 98
Vorgæla mín eftir misindisvetur 139
 Voss 213
Völsunga saga 265–273, 277, 278, 280–283, 286
Völuspá 271–274, 286
 Vöttur 243
 Västerbotten 80
- K. Wais 58
 J. M. Wallace-Hadrill 260
 H. Walter 37
 P. Wapnewski 56
 Lauritz Weibull 104

- J. M. Weinstock 259
 Gun Widmark 155
 K. Rob. V. Wikman 81
 William af Malmesbury 111
 Th. Wisén 305
 G. Wissowa 262
 Wolfenbüttel 111
 L. Wolff 57, 58
 Ole Worm 267–270, 277, 278, 285
- Ynglinga saga* 252–254
 Yvonet (Yvonés), sjá og Jónet 228
- R. Zenker 57–61
- Þambárdalur í Bitru 111
Þiðriks saga af Bern 61
 Þingeyraklaustur 117
 Þingmúli 140, 141
 Þjálfahellir 109
 Þjóðverjar 208
 Þór 244
 Þórarinn bryti á Hólum 298
 Þorbjörg digra 148
 Þórdís Grímudóttir í Ögri 46
 Þórður Andrésson 148
 Þórður Arason 67, 70, 74
 Þórður gellir Ólafsson 95, 96
 Þórður Pétursson 71
 Þórður Þorláksson 73
 Þorgeir Hávarsson 207, 213
 Þorgerður Hörðatröll 107
 Þorgerður Þorbeinisdóttir 99
Þorgils saga og Hafliða 118, 292
 Þórir að Helgavatni, sjá Hænsa-Þórir
 Þórir Helgason 93
 Þorkell aðalfari, sjá og Thorkillus 250, 251
- Þorkell hákur Þorgeirsson 93, 99
 Þorkell krafla Þorgrímsson 97
 Þorlákur Skúlason biskup 281
 Þorlákur helgi Þórhallsson biskup 118, 152
 Þorleifur Hauksson 298
 Þorleifur Jónsson 245
 Þorleifur kimbi Þorbrandsson 99
 Þormóður Kolbrúnarskáld Bersason 46, 207, 213
 Þormóður Torfason 269, 271, 274, 283
Þornaldarþula 147
Þórsdrápa 244
 Þórshöfn (Torshavn) 173
 Þorskafjarðarþing 72
 Þórsnesingar 96
 Þorsteinn Björnsson á Útskálum 279, 280
 Þorsteinn Magnússon 211
Þorsteins þáttur bæjarmagns 251
 Þorvaldur Thoroddsen 132, 206, 207
 Þrándheimur 252
 Þrúður 245
 Þúkyðides 122
 Þykkvibær 15
 Þyri Haraldsdóttir drottning 202–205, 208, 216
 Þýskaland 154, 170, 197, 209, 212, 215
- Adam Oehlenschläger 185
 Ögmundur Halldórsson 74
 Örlýgsstaðir 104
Örvar-Odds saga 129, 251
 Össur Agason, sjá og Áki danski 203, 204
 Övrefluerne, sker fyrir utan Liavåg 106
 Öxará 66

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
Á ÍSLANDI

(*áður/previously Handritastofnun Íslands*)

ÚTGÁFUBÆKUR — PUBLICATIONS

Söluumboð/Distributed by Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Skálholtsstíg 7,
P.O. Box 1398, 101 Reykjavík.

A. RIT HANDRITASTOFNUNAR ÍSLANDS

- I. Skarðsárþing, Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá. Jakob Benediktsson bjó til prentunar. 1958, 1966. (5), lvi, 258 bls. (Pp. (5), lvi, 258.)
- II. Svarfdælasaga. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1966. lxxii, 94 bls. (Pp. lxxii, 94.)
- III. Laurentius saga biskups. Árni Björnsson bjó til prentunar. 1969. lxxiv, (2), 155 bls. (Pp. lxxiv, (2), 155.)

B. RIDDARA SÖGUR (Icelandic Prose Romances)

- I. Dínus saga drambláta. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1960. lxiv, 152 bls. (Pp. lxiv, 152.)
- II. Victors saga ok Blávus. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1964. ccxii, 52 bls. (Pp. ccxii, 52.)

C. RIT STOFNUNAR ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

1. Jónas Kristjánsson. Um Fóstbræðrasögu (On Fóstbræðra saga). 1972. 354 bls. (Pp. 354.)
2. Árna saga biskups. Þorleifur Hauksson bjó til prentunar. 1972. cxii, 207 bls. (Pp. cxii, 207.)
3. Haralds rímur Hringsbana. Íslenzkar miðaldarímur I. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1973. 78 bls. (Pp. 78.)
4. Áns rímur bogsveigis. Íslenzkar miðaldarímur II. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1973. 197 bls. (Pp. 197.)
5. Bósa rímur. Íslenzkar miðaldarímur III. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1974. 136 bls. (Pp. 136.)
6. Vilmundar rímur viðutan. Íslenzkar miðaldarímur IV. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1975. 203 bls. (Pp. 203.)

7. Gripla I. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1975. 216 bls. (The first of an occasional series containing mainly manuscript and literary studies. Pp. 216.)
8. Bjarni Einarsson. Litterære forudsætninger for Egils saga. 1975. 299 bls. (The Literary Background to Egils saga. Pp. 299.)
9. Ian J. Kirby. Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature. Vol. I: Text. 1976. xvi, 403 bls. (Pp. xvi, 403.)
10. Ian J. Kirby. Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature. Vol. II: Introduction. 1980. xvi, 288 bls. (Pp. xvi, 288.)
11. Miðaldaævintýri þýdd úr ensku. Einar G. Pétursson bjó til prentunar (Medieval Exempla Translated from English). 1976. cxx, 108 bls., (2) myndasíður. (Pp. cxx, 108, (2) plates.)
12. Sjötíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977. Ritstjórar: Einar G. Pétursson, Jónas Kristjánsson (Seventy Essays in Honor of Jakob Benediktsson). 1977. xvi, 831 bls. (í tveimur bókuum). (Pp. xvi, 831 (in two vols).)
13. Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century. Vol. I. Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda). Ed. by Anthony Faulkes. 1979. 509 bls. (Pp. 509.)
14. Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century. Vol. II. Edda Islandorum. Völuspá — Hávamál. P.H. Resen's Editions of 1665. Printed in facsimile with an introduction by Anthony Faulkes. 1977. 106 bls., (446) bls. ljósprent. (Pp. 106, (446) in facsimile.)
15. Hallfreðar saga. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. 1977. cxliv, 116 bls. (Pp. cxliv, 116.)
16. Gripla II. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1977. 213 bls. (Pp. 213.)
17. Álfrún Gunnlaugsdóttir. Tristán en el Norte. 1978. 366 bls. (Pp. 366.)
18. Gripla III. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1979. 249 bls. (Pp. 249.)
19. Gripla IV. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1980. 354 bls. (Pp. 354.)
20. Hálf saga ok Hálf srekka. Herausgegeben von Hubert Seelow. 1981. 214 bls. (Pp. 214.)
21. Lárus Blöndal. Uppruni Sverris sögu (The Origin of Sverris saga). 1982. xii, 220 bls. (Pp. xii, 220.)
22. Vésteinn Ólason. The Traditional Ballads of Iceland. Historical Studies. 1982. 418 bls. (Pp. 418.)
23. Gripla V. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1983. 349 bls. (Pp. 349.)
24. Frásögur um fornaldarleifar 1817–1823. Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar. (Reports of Antiquities 1817–1823). 1983. lii, 739 bls. (í tveimur bókuum). (Pp. lii, 739 (in two vols).)
25. Duggals leiðsla. Ed. by Peter Cahill. (The Icelandic Translation of *Visio Tnugdali*). 1983. xcvi, 148 bls., (6) myndasíður. (Pp. xcvi, 148, (6) plates.)
26. Bréf Gunnars Pálssonar. I. Texti. Gunnar Sveinsson bjó til prentunar. 1984. viii, 503 bls. (The Letters of Gunnar Pálsson. I. Text. Pp. viii, 503.)
27. Bréf Konráðs Gíslasonar. Aðalgeir Kristjánsson bjó til prentunar. 1984. xxxii, 303 bls. (The Letters of Konráð Gíslason to Icelanders. Pp. xxxii, 303.)
28. Gripla VI. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1984. 309 bls. (Pp. 309.)

D. ÍSLENZK HANDRIT (Facsimile Editions of Icelandic Manuscripts)

Í fólió (Series in folio):

- I. Íslendingabók Ara fróða, AM 113a and 113b, fol. With an introduction (in

- Icelandic and English) by Jón Jóhannesson. 1956. xxviii bls., (42) bls. ljósprent handrita. Uppseld. (Pp. xxviii, (42) plates. Out of print.)
- II. Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries. By Hreinn Benediktsson. 1965. 97 bls., (78) ljósprentuð sýnishorn handrita, lix bls. Uppseld. (Pp. 97, (78) plates, lix. Out of print.)
- III. Landnámabók. Ljósprentun handrita. Jakob Benediktsson ritaði inngang. 1974. xlviii bls., (662) bls. ljósprent handrita. (A facsimile edition of all the main manuscripts of *Landnámabók* with an introduction in Icelandic and English by Jakob Benediktsson. Pp. xlviii, (662) plates.)
Sama rit í viðhafnarbandi og utan ritraðarinnar. Uppseld. (Do. Special binding, not included in the series. Out of print.)
- Í 4to (Series in 4to):
- I. Kvæði Jónasar Hallgrímssonar í eiginhandarriti, Einar Ól. Sveinsson og Ólafur Halldórsson sáu um útgáfuna. 1965. xvi, 323 bls. (þar af 301 bls. ljósprent handrita). (A facsimile edition of all the then known autographs of poems by Jónas Hallgrímsson. Pp. xvi, 323 (including 301 plates).)
Sama rit, utan ritraðarinnar. (Do. Not included in the series.)
- II.–IV. Óprentað. (Not yet published.)
- V. Kollsbók, Codex Guelferbytanus 42. 7. Augusteus Quarto. Ólafur Halldórsson sáu um útgáfuna. 1968. xlviii, (2), (2) bls., (256) bls. ljósprent handrits. (A facsimile edition of the oldest Icelandic collection of *rímur*. Pp. xlviii, (2), (2), (256) plates.)
- Í 8vo (Series in 8vo):
- I. Sigilla Islandica I. ÁM 217, 8vo. Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson sáu um útgáfuna. 1965. xvi, 334 bls. (þar af 326 bls. ljósprent handrita). (Icelandic Seals I. Pp. xvi, 334 (including 326 plates).)
- II. Sigilla Islandica II. ÁM 216 og 218, 8vo. Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson sáu um útgáfuna. 1967. (xii), 304 bls. (þar af 288 bls. ljósprent handrita). (Icelandic Seals II. Pp. (xii), 304 (including 288 plates).)

E. ÍSLENSK MIÐALDAHANDRIT — MANUSCRIPTA ISLANDICA MEDII AEVI

Ljósprentun handrita í réttum litum gefin út í samvinnu við Sverri Kristjánsson. (Facsimile editions of manuscripts in original colours, published in collaboration with Sverrir Kristinsson.)

Sölustaður/Distribution: Lögberg – bókaforlag, Þingholtsstræti 3, 101 Reykjavík.

- I. Skarðsbók. Codex Scardensis. AM 350 fol. Inngangur/Introduction by Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson, Sigurður Línal. 1981. 66 bls., (314) bls. ljósprent handrits. (Pp. 66, (314) plates.)
- II. Helgastaðabók. Nikulás saga. Perg. 4to nr. 16, Konungsbókhöfðu í Stokk-hólmi. Inngangur/Introduction by Selma Jónsdóttir, Stefán Karlsson, Sverrir Tómasson. 1982. 232 bls., (128) bls. ljósprent handrits. (Pp. 232, (128) plates.)

